

De Redelijke Psychologie

De Redelijke Psychologie

(PSYCHOLOGIA RATIONALIS)

Een Posthuum Werk

van

Emanuel Swedenborg

Eerste Nederlandsche Vertaling

vertaling (1939) in opdracht van het Swedenborg Genootschap.

Colofon

Swedenborg Bibliotheek ©2017

Aanteekening van den Uitgever

In het manuscript van dit werk ontbreekt de titel. De titel is evenwel gegeven in het oorspronkelijk plan voor het REGNUM ANIMALE, waarvan dit werk als een laatste deel was bedoeld. Dit plan wordt in viervuldigen eenderen ofschoon steeds eenigszins gewijzigden vorm gevonden op de pp. 253-255, 255, 265, en 269 van Codex 36 der Manuscripten. Een reproductie hiervan vindt men op de pp. 349-353 van vol. VI der Photolithographieën. Dit plan van het REGNUM ANIMALE is in alle vier redacties in vier Tomi verdeeld, waarvan de aangegeven inhoud van den vierden of laatsten Tomus steeds in wezen overeenkomt met den thans bestaanden inhoud van het hier vertaalde werk. In de eerste redactie ontbreekt de titel, maar in de drie overige is als titel voor Tomus IV gegeven PSYCHOLOGIA RATIONALIS, dat is, DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE. Hierdoor kan de titel van dit werk als vaststaand worden beschouwd.

In de October-aflevering 1938 van THE NEW PHILOSOPHY, pp. 97-99, vindt men een artikel van Prof. dr. Alfred Acton dat van opmerkelijke beteekenis is voor den tekst van DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE. Het handschrift van dit werk vormt samen met dat van het werk ONTOLOGIA Codex 54 der Manuscripten. Het is gebleken dat bij het binden van dezen Codex, eenigen tijd na den dood van Swedenborg, in het begin van den Codex twee vel, dat is vier pagina's, die niet tot het werk behooren, door een vergissing werden medegebonden. De Codex, zooals hij thans gebonden is, begint met twee vel of vier pagina's, ongenummerd, welke den tekst van de *Korte Voorrede* bevatten, zie hierbeneden blz. 5-8. Hierop volgen wederom twee vel of vier pagina's, ongenummerd, met den tekst van een fragment van een summier overzicht van het werk OVER DE VEZEL. Men vindt den tekst hiervan op pp. 3-6 van de eenige bestaande Latijnsche uitgave van DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE, door J. F. I. Tafel uitgegeven onder den door hem zelf gekozen titel DE ANIMA, Tubingae, Londini, 1849, en een hollandsche vertaling op blz. 89-92 van DE HEMELSCH LEER, April 1934. Klaarblijkelijk behoort deze schets niet tot DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE. Zij is daarom ook niet in onze uitgave opgenomen. Na deze twee vel volgt een blanco pagina en daarna de eigenlijke tekst van het werk zelf, op 117 vel, genummerd 1-117. Deze tekst begint echter bovenaan op folio I met "Hfdst. xv", zie hierbeneden blz. 18. Het feit dat de schets van het werk OVER DE VEZEL ophoudt met "[Hfdst.]

xiv”, zie DE HEMELSCH LEER, 1934: 92, was vermoedelijk de aanleiding voor de vergissing van het bijbinden van die schets.

Op de vraag nu waarom folio 1 van het werk zelf met “Hfdst. xv” begint, geeft Professor Acton het volgend overtuigend antwoord. In Codex 74 der Manuscripten vindt men tusschen een reeks van andere kleine verhandelingen van physiologischen en psychologischen aard een klein onvoleindigd werk met den titel DE SENSATIONE SEU DE CORPORIS PASSIONE, dat is, OVER DE GEWAARWORDING OF OVER DE ONDERGANING DES LICHAAMS. De tekst hiervan is gepubliceerd op pp. 51-58 van OPUSCULA QUaedam ARGUMENTI PHILOSOPHICI, Londini 1846. Dit werk bestaat uit “Hfdst. 1—Hfdst. xiv”, naar inhoud, vorm, en redactie geheel aansluitend bij het begin van DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE zelf. Weliswaar ontbreekt om een onbekende reden de titel en de tekst van Hfdst. xiv, zie hierbeneden blz. 17. Maar afgezien hiervan sluit de geheele inhoud van het werkje in het algemeen, en het onvoleindigde slot in het bijzonder, duidelijk aan bij den tekst van DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE, die, zooals gezegd, met “Hfdst. xv” op folio 1 van het manuscript in Codex 54 begint. Het lijkt haast geen twijfel dat Swedenborg, zoo met “Hfdst. xv” op folio 1 beginnende, den tekst van het onvoleindigde werkje OVER DE GEWAARWORDING OF OVER DE ONDERGANING DES LICHAAMS, dat met de kapittel-nummering “Hfdst. xiv” abrupt ophoudt, weer heeft opgenomen, en dat het werk DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE dat toen ontstond, op deze wijze bij den tekst van het genoemde werkje aansluit. Dit werkje is derhalve als het tot nu toe ontbrekende eerste gedeelte van de inleidende hoofdstukken van DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE, die alle eveneens over *de Gewaarwording* handelen, in onze uitgave mede opgenomen, zie hierbeneden blz. 9-17.

Een korte voorrede

Ik heb besloten met welke inspanning dan ook na te vorschen wat de ziel is, wat het lichaam, en wat het verkeer van beide, voorts welke de staten der ziel zijn in het lichaam, en welke de staten na het leven des lichaams. Maar omdat ik het doel wilde, moest ik ook de middelen willen; en terwijl ik het gemoed daarop gericht hield langs welken weg ik had voort te schrijden, waar te beginnen, bijgevolg waar naar toe te loopen als tot een eindpaal, begreep ik ten slotte dat er niet een ander veld bestaat dan door de anatomie van het organisch lichaam van haar; daar immers voert zijzelve hare spelen uit en volvoert zij den loop; zij dient alleszins gezocht te worden in die herberg en dat onderdak zelf, waar zijzelve is, of in het eigen veld van haar; dit was de oorzaak dat ik allereerst had te handelen over het bloed en het hart, voorts over de corticale substantie, en verder nog over de afzonderlijke organen en ingewanden van haar; terstond daarop echter over het cerebrum, het cerebellum, het verlengde merg en het ruggemerg. Met deze dingen aangejord ben ik op den weg om verder voort te schrijden. Ik heb derhalve deze anatomie eenig en alleen doorloopen ten einde de ziel na te vorschen. Als ik zoowel den anatomischen als den medischen kring eenig nut bewezen zal hebben, zou dat mij aangenaam zijn, maar nog aangenamer als ik van daaruit de navorsching van de ziel zal hebben voorgelicht. Want het lichaam zelf, voornamelijk het menschelijke, en de afzonderlijke organen en leden daarvan, zijn zoo verwonderlijk samengevoegd, *dat de natuur hier al haar kunst en wetenschap, welke dan ook het binnenst verborgen ligt, heeft samengedragen en uitgestort*; zoo moet iemand als hij daarnaar streeft de natuur in de hoogste en binnenste dingen na te vorschen, hierom deze afzonderlijke dingen doorloopen, en hoe langer hij zich daarin ophoudt, des te meer en wonderbaarlijke en arcane dingen zich openbaren; en als driemaal de leeftijd van Nestor zou blijven, blijven zij nochtans openbaar te maken over. Het is als het ware een afgrond, en niets dan verbijstering blijft over.

Opdat ik derhalve de ziel uitvorsche, is het noodzakelijk dat ik die veelvuldige omhulsels ontrol, die haar, als het ware in een zeker centrum zetelend, van onze oogen verwijderen. Gegaan moet worden door den analytischen weg, of door de ondervinding tot de oorzaken, door de oorzaken daarna tot de beginselen, dat is, uit de latere dingen tot de eerdere; een zoodanige niet een andere weg is ons toegestaan tot de wetenschap van de hoogere dingen. Zoodra wij derhalve door dezen weg tot de echte beginselen zijn opgerezen, dan eerst

is het geoorloofd langs den synthetischen weg voort te schrijden, of uit het eerdere tot de latere dingen, welke de weg is van de ziel zelve, handelende in haar lichaam. Het is de engellijke weg, want dan zien zij uit het eerdere of uit eersten alle latere dingen als aan zich onderworpen. Derhalve is het, voordat uit beginselen, uit het eerdere, of synthetisch over de ziel gesproken mag worden, noodig om te spreken door dezen menschelijken of analytischen weg; door de latere dingen, de ondervinding, en de uitwerkingen moet men zich opwerken, dat is, door de ladder die ons tot die beginselen of tot dezen Hemel leidt. Tot de ziel klimmen bestaat derhalve niet tenzij door den weg van de organen van haar, door welken zij in haar lichaam afklimt, op te klimmen; aldus niet tenzij door anatomie van het lichaam van haar.

Echter was het niet geoorloofd uit het organische en materieele lichaam in eens door over te klimmen tot de ziel of tot het geestelijk wezen, hetwelk ook immaterieel is, tenzij ik een zekeren weg effende, welke mij daarheen zou leiden. Daarom moest ik zekere nieuwe leeren uitwerken, tot nog toe onbekende, namelijk de leer van de vormen, de leer van de orde en van de graden, voorts de leer van de overeenstemmingen en van de repraesentaties, ten slotte de leer van de modificaties, welke de begeleidsters en de leidsters moeten zijn, zonder wie wij deze overklimming geenszins kunnen beproeven. Over deze dingen wordt gehandeld in de VIJFDE VERHANDELING of in onze INLEIDING TOT DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE.

Aldus is het ten slotte geoorloofd over de ziel vanuit beginselen of synthetisch te handelen. De geleerde kring heeft zich van het eerste tijdperk tot aan dezen tijd toe, waar de ontvangen vrucht uitgestooten en geboren moet worden, gedurig daarop toegelegd dat wij ons tot echte beginselen zouden opwerken; deswege alle wetenschappen, zoowel de philosophische als de physische, deswege elke ondervinding die verlichten moest. Daarop legde de geheele geleerde kring aan, namelijk om uit echte beginselen te kunnen spreken, en synthetisch over latere dingen te handelen; want zoodanig is de engellijke volmaaktheid, zoodanig is de hemelsche wetenschap, en de eerste natuurlijke, zoodanig is derhalve het ons ingeboren streven; te weten opdat wij ons mogen opwerken tot de ongereptheid van den eersten ouder die uit het eerdere alle latere dingen concludeerde, en aldus de algeheele natuur niet alleen onder zich zag, maar ook aan zich onderworpen overheerschte. Want het is de trots der geleerdheid om vanuit de beginselen de uitwerkingen te oordeelen. Hierom blijkt van hoeveel belang het is zich tot de ware beginselen op te werken. Hetgeen geenszins kan geschieden tenzij door den lateren weg of dien der zinnen, der ondervinding, der wetenschappen, en der kunsten, welke

menschelijk zijn, in zoover zij moeten worden aangeleerd, doch niet door de ziel, aan wie al deze dingen zijn ingezaaid, en voor wie zij uit zich vloeien. Doch de weg uit de ondervinding door zoowel alle physische als alle philosophische wetenschappen, om zich op te werken tot de eerdere dingen en tot de beginselen zelf, is niet alleen steil, maar ook allerverst uitgestrekt; ook moet niet één veld maar verscheidene worden doorloopen; verscheidene leeftijden van Nestor worden vereischt. Want voortdurend doen zich dingen voor die het gemoed zelf verwarren en het overreden om zoo te voelen als de zin het hem voorwerpt; dan gelooft het een ding raak getroffen te hebben, omdat het volgens het geloof der zinnen spreekt, hetgeen de reden is van zooveel hypothesen en dwalingen. Ja, de hoogere natuur is zoodanig dat zij, naarmate wij de zinnen meer raadplegen, zich des te meer voor onze zinnen verbergt; des te meer verdonkert het gemoed naarmate het hier door meer voorraad van stralen wordt verward; de zinnen zelf zijn alseven zoovele duisternissen, zoo dat het als het ware aan het licht zelf van gezicht en verbeelding schijnt te ontgaan, zoodat wij ons in die duisternissen storten, welke als het ware des te klaarder worden naarmate wij die stralen meer kunnen uiteenslaan. Het is als het ware een andere sfeer van schijnsel; het schijnsel van het inzicht en dat van het gezicht blusschen elkander wederzijds uit; en daarom ook hebben de meesten van ons het schijnsel der wijsheid niet lief, omdat het het schijnsel der verbeelding benevelt, volgens dit van Plato — — — —. Daarom heb ik mij met meest ingespannen studie daarop toegelegd om uit het eene tot het andere te kunnen overklimmen. Derhalve geloof ik, welwillende lezer, als gij u wilt verwaardigen mij tot daarheen te volgen, dat gij zult ontwaren wat de ziel is, hoedanig verkeer zij heeft met het lichaam, en welke de staten van haar zijn in het lichaam en na het leven des lichaams. Echter de weg is steil. Gewenscht zou ik hebben dat de begeleiders mij niet halverwege verlieten; en als gij mij verlaat zoo verzoek ik nochtans dat gij het zult begunstigen. Gij zult het begunstigen als gij overtuigd wilt zijn dat het doel de heerlijkheid Gods is en de publieke baat en in het minst niets voor eigen gewin of lof.

Over de Gewaarwording of over de Onderganing des Lichaams

Hfdst. I.

Dat de gewaarwordingen uitwendige en inwendige zijn.

De uitwendige zinnen zijn de tast, de smaak, de reuk, het gehoor, en het gezicht, welke ook de lichamelijke zinnen worden geheeten; van de inwendige gewaarwording echter wordt gezegd doorvatting of ontwaring van de dingen welke uit de organen van de uitwendige zinnen invloeden. De binnenste gewaarwording echter is de verstaning, want de dingen welke worden waargenomen en doorvat, moeten ook redelijk verstaan worden; de binnenste toch van alle, of het beginsel der gewaarwordingen is van de ziel, en wordt geheeten de verstaning of het zuiver inzicht, immers dat wij gewaarworden, doorvatten, verstaan, is van de ziel alleen. Zooals de gewaarwordingen uitwendige en inwendige zijn, aldus ook de organen van de gewaarwordingen; het orgaan immers van den tast is de omtrek van het gansche lichaam; het orgaan van den smaak is de tong, dat van den reuk is het membraan der neusvleugels en der holten ervan, het orgaan van het gehoor is het oor, en dat van het gezicht is het oog; het orgaan echter van de doorvatting is het corticale cerebrum of de corticale substantie van het cerebrum. Het orgaan echter van de verstaning of van de binnenste gewaarwording is de zuiverste of die eenvoudige schors welke in een iedere willekeurige corticale klier wordt samengehouden. Gene organen, zoowel de inwendige als de uitwendige, worden de zinzetels geheeten, het cerebrum is de zinzetel aan alle uitwendige gemeen.

Hfdst. II.

Dat de uitwendige gewaarwordingen met de inwendige gewaarwordingen, of de uitwendige zinzetels met de innerlijke zinzetels en met de binnenste door de vezels vergemeenschap zijn.

Wie van de eerste aanvangsgronden der ontleedkunde is doordrenkt, kent dat de uitwendige gewaarwordingen met de inwendige door de vezels worden vergemeenschap; uit het afzonderlijk punt van de opperhuid immers loopt een vezel uit naar het rugge- of verlengde merg, hetgeen de reden is dat van die vezels wordt gezegd zinvezels, en zij van de beweegvezels worden onderscheiden; uit elk believelijk punt der tong een vezel van het negende, het achtste, en het vijfde paar van het hoofd; uit de neusvleugels door het zeefbeen in de tepelvormige uitsteeksels welke evenals flesschen aan het meer naar voren gelegen aangezicht van het cerebrum zijn aangehecht; uit het oor een vezel van het zevende paar, zoowel hard als zacht. Uit het oog gaat de groote gezichtzenuw voort. Die vezels gaan voort tot aan haar beginselen of tot de corticale klieren. In deze beginselen of klieren zelve zetelt in elk geval de inwendige zin, welke van de verandering van staat der klieren zelve afhangt. Uit deze klier strekken zich wederom eenvoudige vezels voort tot een zekere zuiverdere schors, welke wij de eenvoudige heeten, waarvandaan de verstaning der ontwaarde en gewaargeworden dingen. Aldus is er aanhoudende vergemeenschapping van de uitwendige en de inwendige gewaarwordingen door middel van de vezels. Hetgeen ook de reden is dat de zin terstond wegwijnt ofwel afsterft zoodra de tusschenin optredende zenuw wordt afgesneden, uiteengetrokken, ofwel verstopt, hetgeen uit tallooze uitwerkingen van ziekten helder blijkt.

Hfdst. III.

Dat er geen gewaarwording zonder de overeenkomende organische substantie kan zijn.

Gezicht zonder het oog, gehoor zonder het oor, smaak zonder de tong, reuk zonder het slijmvlies is er geenszins; zoo evenals er de uitwendige zinnen niet kunnen zijn zonder de overeenkomende organische substantie, of zonder de organen, aldus ook niet de inwendige zinnen. De organische substantie van de doorvatting is de corticale klier, en van de verstanting is de eenvoudige schors, zooals boven is aangewezen. Het strijdt gansch tegen de natuur dat eenig sensitieve en verstandelijke kan bestaan zonder de overeenkomende substantie, want de gewaarwordingen zijn slechts krachten en modificaties, welke vanuit de aangezette substanties voortgaan. In deze reden is de ziel zelf de eenige gewaarwordende of verstaande substantie in haar lichaam.

Hfdst. IV.

Dat zoodanig de gewaarwording is, hoedanig de organische substantie; en zoodanig de organische substantie, hoedanig de gewaarwording.

Te weten, hoedanig het oor is, zoodanig is het gehoor, en hoedanig het oog, zoodanig het gezicht, alsmede andersom, te weten, hoedanig het gehoor, zoodanig het oor, en hoedanig het gezicht, zoodanig het oog; ¹⁾ aldus ook in de overige dingen, als in de innerlijke; hoedanig de doorvatting en de verbeelding is, zoodanig is de corticale klier, welke een inwendig oogje of oog genaamd kan worden; en hoedanig de verstaning, zoodanig de eenvoudige schors; en andersom. Weswege elke gewaarwording zich gelijkvormig maakt met den staat van haar zinzetel; indien immers de gewaarwording is van haar orgaan, is het noodig dat zij is volgens den staat van haar orgaan.

1 De tekst luidt eigenlijk: “Te weten, hoedanig het oor is, zoodanig is het gehoor, en hoedanig het gezicht, zoodanig het oog, alsmede andersom, te weten, hoedanig het oor, zoodanig het gehoor, en hoedanig het oog, zoodanig het gezicht”.

Hfdst. v.

Dat zoodanig de uitwendige gewaarwording is, hoedanig de vergemeenschapping met den inwendigen zinzetel.

Het orgaan van de uitwendige gewaarwording wordt niet gewaar, maar alleen de ziel, omdat zij verstaat hoedanig de gewaarwording is. Bijgevolg is het orgaan van den uitwendigen zin slechts het instrument, opnemende de eerste aankloppen en aanrakingen, of de aanspoelende krachten; weswege wij ook met gesloten oog en met rustend oor, als in den slaap, schijnen te zien en te hooren, en bij het verloren gegaan vermogen van doorvatten in het cerebrum de uitwendige organen terstond van hun gewaarwording worden beroofd, evenwel niet andersom; vanuit deze oorzaak worden onze gewaarwordingen ofwel afgestompt, ofwel scherp, ofwel donker, ofwel onderscheiden; dat de zin zelf volgens den veranderden staat van het cerebrum wordt gevarieerd, verschijnt vanuit de afzonderlijke ziekten van het hoofd; de vezel immers wordt ofwel ontspannen, als in den slaap, ofwel aangespannen, en opgeheven en onderscheiden om den zin te vatten, als in de waak, ofwel zij wordt ontvlamd en zij verhit, ofwel anders aangedaan; de zin zelf wordt volgens dien over de vezels aangebrachten staat, ofwel in welken de vezels werden teruggebracht, terstond gevarieerd.

Hfdst. VI.

Hoedanig de vorm van het orgaan is, zoodanig is de vorm van de gewaarwording. Indien het orgaan een substantie is, de gewaarwording echter een modificatie, en indien er geen gewaarwording zonder den organischen vorm is, volgt dat de substantieele vorm of die van den zinzetel zelf samenvalt met den vorm van de modificatie of van de gewaarwording zelf; want vorm kan worden gezegd zoowel met betrekking tot de substantie als tot de krachten en de modificaties; de vorm immers wordt samengesteld vanuit de wezenlijke bepalingen, welke bepalingen zonder de idee van het medebestaan of van de vloeijing der individueele dingen niet kunnen worden opgevat; indien deze worden aangezet, komt de vorm der modificatie te voorschijn, welke wel niet kan zijn dan eender aan den vorm van de substanties welke bepaald vloeien. Derhalve, hoedanig de vorm van het oog is, zoodanig is het gezicht, en hoedanig de vorm van het oor, zoodanig is het gehoor, alsmede hoedanig de vorm van de corticale klier, zoodanig is de doorvatting en de verbeelding, enzoovoort. Het orgaan veranderd zijnde, wordt dus de zin zelf welke daaruit opspringt, gelijkvormig veranderd. Maar hoedanig de vorm van ieder willekeurig orgaan is en van de daaruit opspringende gewaarwording, is te uitgebreid om na te vorschen; de vorm van het oog en van het gezicht is volmaakter dan de vorm van het oor en van het gehoor; de vorm echter van de corticale klier of van het inwendig gezicht, is volmaakter dan de vorm van het oog of van het uitwendig gezicht; de volmaaktheden van de organische vormen groeien aldus en worden opgeheven door graden tot aan de ziel zelf, welke de vorm der vormen van haar lichaam is, of vormgevende aan alle. Die volmaktere vormen worden ook de hoogere, de eerdere, de eenvoudigere, de meer innerlijke geheeten.

Hfdst. VII.

Dat de inwendige gewaarwording bestaan en leven kan zonder de uitwendige gewaarwording, niet echter andersom.

Het cerebrum ongekwetst zijnde, blijft de inwendige gewaarwording in haar kracht, te weten de doorvatting en de verstaning, of de verbeelding en de denking, hoezeer ook de organen van de uitwendige zinnen ziek zijn; wie doof zijn en blind, kunnen nochtans redeneeren en denken; zoodra echter als de gemeene zinzetel of het cerebrum lijdt, worden de uitwendige organen van het vermogen van gewaarworden beroofd; en daarom hangen deze van die af, evenwel niet andersom. Daarvandaan volgt:

Hfdst. VIII.

Dat het de ziel alleen is welke gewaarwordt, doorvat, verstaat.

De ziel zelf is het zuiver inzicht en het leven van ons lichaam; op die hebben evenals op hun centrum alle dingen betrekking welke in de peripheriën worden bedreven; maar de organische substanties of de gewaarwordingen zijn aan dezelve ondergeordend; de eerste gewaarwording na de ziel is de verstaning of het redelijk verstand, welke verstaning een gemengd inzicht is; onder deze echter is de doorvatting; aan deze zijn onderworpen de vijf boven opgesomde machten van gewaarworden, te weten het gezicht, het gehoor, de smaak, de reuk, de tast, welke de buitenste en van het lichaam zijn; toch is van deze de eene de ziel nader dan de andere. Aldus wordt de ziel niet tenzij dan door graden of door een zekere ladder toegegaan. Indien de eene of andere middellijke gewaarwording wordt verzwakt ofwel vergaat, wordt de toetreding tot de ziel eender verhinderd ofwel verbroken, terwijl de ziel ondertusschen in haar centrum en haar inzicht zonder vergemeenschapping met het lichaam terugblijft. Bijvoorbeeld, gehoor kan er nooit zijn zonder een zeker inwendig gezicht, hoedanig welhaast dat van het oog is; noch dit zonder het binnenst gezicht of de denking; deze, omdat zij het gemengd inzicht is, kan er niet zijn zonder het zuiver inzicht; opdat het gemengd inzicht zij, is het noodig dat boven dat het zuiver inzicht zij. Het gevolg is dat er geen gewaarwording kan zijn zonder de ziel, welke de eenige moet zijn in het lichaam welke gewaarwordt, want zij is de eenige welke zuiver verstaat wat waargenomen wordt.

Hfdst. IX.

Dat alle gewaarwording, zoowel de uitwendige als de inwendige, een onderganing is; deswege dat de ziel ondergaat wanneer zij gewaarwordt.

Opdat het oog zie, is het noodig dat datgene invloeie hetgeen met het gezicht moet worden gevat, te weten de voorgeworpen gedaanten, de kleurgevingen en de modificaties over en weer van schaduw en schijnsel. Opdat het oor hoore, is het noodig dat de klank aansla tegen het trommelvlies en de vensters van het oor; opdat de tong proeve, zullen er stekelige, zoutige, en andere deelen zijn, welke de papillen van de tong treffen; eender opdat de neusvleugels ruiken; en daarom geschiedt elke zin door aanrakingen, welke subtieler zijn en naar de wijze van de krachten en derzelve vormen in het oor en het oog, zwaarder echter en grover in de tong en den neusvleugel; het zwaarst evenwel in de opperhuiden en de membranen, welker zin de tast eigenlijk wordt geheeten. In deze reden ontstaat er zonder tast geen gewaarwording, welke volgens allen vorm van den tast of het tastelijke wordt voortgebracht; aldus is de gewaarwording niet een handeling maar een onderganing. De innerlijke gewaarwording echter, of de eerste doorvatting, is ook een onderganing, maar volmaakter en zuiverder, want de inwendige zinzetel doorvat niet tenzij hetgeen uit de uitwendige zinzetels aanspoelt, en hij doorvat zoodanig hoedanig de beelden en de ideeën invloeien. Eender de verstaning of de binnenste gewaarwording, welke van de doorvatting afhangt zooals de doorvatting van de gewaarwording. Aldus wordt tot de ziel gekomen, welke alleen gewaarwordt omdat zij verstaat. Deswege ondergaat de ziel wanneer zij gewaarwordt, hetgeen de reden is dat zij wordt verlustigd met harmonische dingen, en bedroefd met disharmonische dingen.

Hfdst. x.

Dat de modificaties van de lucht en van den aether in de wereld overeenstemmen met het gehoor en het gezicht in het bezielde lichaam. En dat die modificaties terstond als het ware leven, en de gewaarwordingen worden, zoodra zij met een aan zich gelijkvormig zinorgaan samentreffen.

Hoedanig de modificaties van de lucht zijn, zoodanig zijn zij ook van het oor, of de moduleeringen, de klanken, de harmonieën. En hoedanig de modificaties van den aether zijn, zoodanig zijn de beelden van het gezicht. De modificaties buiten het bezielde lichaam zijn onbezield en dood, maar zoodra zij met dat samentreffen, worden zij getransformeerd in gewaarwordingen. Hetgeen de reden is dat de gewaarwordingen gemeenlijk ook modificaties worden genaamd; en dat van de organen wordt gezegd dat zij gemodificeerd worden; deze immers nemen in de eerste toetreding of aanraking of aanblazing deel aan het leven der ziel, welke gewaarwordt hoedanig de modificatie is, en wat zij repraesenteert. En omdat het orgaan gemodificeerd moet worden opdat het gewaarworde, ondergaat het derhalve, niet handelt het, of de gewaarwording is een onderganing, evenwel niet een handeling.

Hfdst. XI.

Dat de ideeën van het geheugen eendere modificaties zijn, hoedanige de beelden van het gezicht zijn, maar ingehecht opdat zij zich voor de verbeelding en de denking tegenwoordig vertoonen zooals de uitwendige gedaanten voor het gezicht. Het geheugen is het veld van de beelden (welke dan de ideeën worden geheeten omdat zij leven) voor den inwendigen zin, hoedanig de aanschouwbare wereld is voor den uitwendigen zin of het gezicht; want die praesenteeren zich op overeenkomstige wijze aan de verbeelding en de denking. Om deze reden moet ook van den inwendigen zin worden gezegd ondergaan; ofschoon hij eigenlijk ondergaat wanneer de modificaties door de buitenste deuren of van de uitwendige zinnen onmiddellijk worden ingeboezemd.

Hfdst. XII.

Dat de ziel door de gewaarwordingen begeert te weten wat in de wereld beneden haar wordt voltrokken, in welke zij als het ware afklimt wanneer zij haar lichaam en de zin- en bewegorganen ervan vormt.

De ziel, welke een geestelijke en hemelsche vorm is, kan niet deelnemend aan en kundig worden gemaakt van de uitwerkingen en de phaenomena, welke in de wereld zoo ver en diep beneden haar gesteld, bedreven worden, tenzij door organen welke gansch gelijkvormig moeten zijn aan de krachten van de natuur van die, en tenzij er een ladder zij van de organen en van de gewaarwordingen, door welke zij van de dingen boven tot de dingen beneden en andersom kan afklimmen en opklimmen; tot dit doel is het organisch lichaam gevormd; de ladder zelf is in zoodanige graden onderscheiden dat zij uit het eene gebied achtereenvolgens in het andere kan glijden. Om deze reden kan niets hoegenaamd voorvallen waarvan de ziel niet lotgenoot is. Alle gewaarwording uit de laagste wereld wordt tot die evenals tot een zekeren hemel opgeheven, en alle handeling glijdt uit die evenals uit den hemel tot de laagste wereld af; en daarom is niet dat wat binnentreedt van belang voor het heil van haar, maar hetgeen uitgaat, dat is, niet de gewaarwording, de begeerte, de verlangens, maar de handelingen en de uitwerkingen. De ziel wordt door den tast gewaar al wat gemeen komt aanstormen; door den smaak al wat heen en weer vloeit in de wateren en de vochten; door den reuk al wat in de atmosfeer; door het gehoor alle modificaties van de zelfde atmosfeer; door het gezicht eendere van den aether zelf, en welk welgevormde dan ook de aardbol voortschept; door den binnensten zin al wat in de hoogere wereld en in het gebied van de oorzaken en van de beginselen wordt voltrokken; enzoovoort.

Hfdst. XIII.

Dat de organen van de uitwendige zinnen het kunstvaardigst tot allen vorm der overeenstemmende krachten en modificaties zijn samengebouwd.

Het oog is geheel en al samengebouwd tot de modificatie van den aether; het oor tot de modificatie van de lucht, de tong tot de figuren van de hoekige vormen, aldus ook de membranen van de neusvleugels. Of evenwel de corticale klier tot den vorm der modificaties van den hooger aether is vervaardigd, kan ook uit verschillende phaenomena worden afgeleid; opdat ik slechts een of ander voorbeeld in het bijzonder uitneme; het oor is aldus toegerust met trommelvliezen, vensters, cylinders, slakken, hamers en de overige instrumenten, dat het het volmaaktste model van de akoustische kunst is. Het oog eender, dermate dat het model van zijn kromming het voortreffelijkste optische orgaan repraesenteert, zoo dat het tot elke natuur van den invloed van de zonnestralen is vervaardigd; aldus ook in de overige dingen, in welke de binnenste arcana der natuur weggeborgen en gerepraesenteerd schuilen. Het gevolg is dat de ziel, welke de substantie en de kracht formeester van haar lichaam is, diep inwaarts beziet, leert kennen en ingaat de natuur zelve, en de instrumenten samenvormt, welke niet in het minst van de orde en den vorm van de vloeiing van haar mogen afwijken. De ziel immers is alsof boven de natuur; deswege is zij van de lagere dingen de wetenschap, de kunst, de orde, de wet in haar wereldje, weswege zij, als zij vanuit de wetenschap, de kunst, de orde, de wet handelt, vanuit zich handelt.

Hfdst. xiv.

[Hier eindigt het manuscript van het werkje OVER DE GEWAARWORDING OF OVER DE ONDERGANING DES LICHAAMS in Codex 74, en hier begint het manuscript van het eigenlijke werk DE REDELIJKE PSYCHOLOGIE op folio 1 in Codex 54. Zie hierboven blz. 3-4.]

Hfdst. xv.

Dat de uitwendige organen der zinnen, als het oor en het oog, de instrumenten zijn van de modificaties van de lucht en van den aether, en de modificaties zelve de principale oorzaken zijn, waarmede aldus de gewaarwordingen door middel van de organen geheel en al overeenstemmen.

Wat het oor aangaat, dit is het instrument dat de modulaties van de lucht opneemt, want het neemt elken vorm en modus der aanspoelende krachten op en plooit die aan zich aan. Zoo ook het oog ten opzichte van den aether. Het oor verschilt hierin van een muzikaal of akoustisch orgaan dat het evenzoo als het de klanken opneemt, ze ook uit zich heen zendt en verder laat voortrukken; aldus verschilt ook het oog van de optische organen; het oog immers is evenals een camera obscura welke de doorgelaten beelden op de andere zijde meest eender repraesenteert, ze evenwel niet in andere gedaanten en andere kleuren omzet. Maar de modificaties gaan niet eenvoudig over tot het netvlies, maar zij wekken ook de wezenlijke bepalingen van den bouw des oogs op om eender te handelen, ten minste het netvlies, vanuit hetwelk door de gezichtszenuw het zelfde gezicht wordt voortgeplant tot den gemeenen zinzetel; aldus stemmen de gewaarwordingen geheel en al met de modificaties overeen. In den smaak en den reuk eender; want de uitwendige vorm der deelen, die meerendeels of afgerond of stekelig is, doet de papillen van de tong of van de neusvleugels aan; met die aanrakinkjes, die talloos zijn, wordt het orgaan aangedaan, waaruit een eendere zin ontspringt.

Hfdst. XVI.

Dat de zinvezels die tot den gemeenen zinzetel leiden, geheel en al zijn aangepast aan den vorm der aanspoelende en aandoende modificaties. Zoo vloeien in de bezielde wereld de gewaarwordingen met een natuurlijke spontandteit uit de rondomvloeiende wereld door de vezels tot aan de ziel toe.

met de leidster ondervinding vast dat de modificaties van den vorm niet andere kunnen zijn dan die van den vorm der deelen; immers een volume wordt samengesteld vanuit zijn deelen; zijn er deelen, zoo zijn zij vatbaar voor modificatie; een eendere natuur moet voortspringen tot het volume van het in werking gezette volume hoedanig die is van het afzonderlijke deel, welke deelen even zoovele symbolen van de gemeene beweging zijn. De vorm der modificaties van den aether is spiraal of voortdurend circulair, en de vorm der modificaties van de lucht is eenvoudig circulair; want zoodanig zijn de uitwendige vormen der deelen, hetgeen uit oneindige bewijsstukken kan worden aangetoond. Wordt daarop gevraagd hoedanig de vorm der vloeiing van de vezels is, zoo is in de VERHANDELING OVER DE VEZELS bevestigd dat de vorm der vloeiing van elke willekeurige samengestelde vezel spiraal is, en dat de vorm der vloeiing van verscheidene vezels tezamen genomen circulair is; aldus stemt die vorm geheel en al overeen met de modificatie van den aether, en deze met de modificatie van de lucht. De vorm evenwel van den hooger aether is vorticaal, en hij stemt overeen met den substautieelen vorm der spinale klier; wanneer aldus de modificaties van de aura's invloeiën in het animale wereldje of systeem, zetten zij den invloed op eendere wijze voort; ook worden de wezenlijke bepalingen ervan niet veranderd.

XVII.

Dat de gewaarwordingen uit de uitwendige organen tot de inwendige organen evenals uit een zwaardere in een lichtere atmosfeer of uit een lager in een hooger gebied worden gedragen.

Dingen die licht zijn worden uit het centrum naar de oppervlakte opgeheven en verrijzen; dingen echter die zwaar zijn vallen tot het centrum neer en zoeken den grond; aldus werken zich de gewaarwordingen uit de buitenste tot de binnenste dingen of uit de laagste tot de hoogste op; de handelingen echter vallen uit de binnenste tot de buitenste dingen of uit de hoogste tot de laagste; aldus kunnen de gewaarwordingen met lichte en de handelingen met zware dingen worden gelijkgesteld. Het corticale cerebrum houdt de hoogste en binnenste plaats, want tot daarheen voortgaan is opwaarts, doch van daaruit naar de oppervlakte des lichaams is nederwaarts. Dat ook de schors van het cerebrum het lichtste gebied des lichaams beslaat, kan ook uit de vezels zelve en de natuur ervan [vaststaan]; de vezels zijn het meest fluïde en het weekst nabij de schors of bij het eerste ontstaan ervan; meer van de schors verwijderd echter zijn zij harder en rustiger; en als het ware meer samengeperst rijzen zij derhalve tot een zuiverder gebied op wanneer zij tot een weekere vezel oprijzen, en omgekeerd. Hetgeen ook de reden is dat de sensorische zenuwen of vezels ietwat week zijn, de motorische evenwel ietwat harder; en dat de weekheid toeneemt volgens de opklimming.

XVIII.

Dat de gewaarwordingen zich niet tot eenige speciale klieren of klierige opeenhoopingen in het cerebrum opwerken, maar tot de algeheele schors, dermate dat er geen corticale klier in het gansche cerebrum is die niet elken willekeurigen zin en het kleinste moment, en graad, en verschil daarvan, deelachtig wordt.

Dit verklaart de anatomie van het cerebrum openlijk genoeg, want een iedere zenuw en een elke willekeurige vezel vermengt zich, wanneer zij in het mergige meer van het cerebrum wordt ingedompeld, aldus met alle naburige, dat de onderscheiden bijna verdwijnen. Want de eene plexus wordt terstond vergemeenschap met den anderen; tusschen onverschillig welke vezel en tusschen welk vat dan ook en het naburige treedt een zeker subtiel membraan op dat vezel met vezel en slagader met slagader samenbrengt en vasthecht; die tusschentredende draden heeten wij in de VERHANDELING OVER DE VEZEL “de vezel nabootsende vaatjes”; tusschen deze worden ook de dunste vanuit hetweeke hersenvlies genomen aanhechtingsdraden gelascht; zoodat het kan vaststaan dat in het cerebrum, het cerebellum, en in beide mergen niets bestaat wat geheel en al discontinu en ontbonden is; de gewaarwording die een allerfijnst soort van beving van de eene of andere atmosfeer is, kan niet op één vezel of op zekere vezels tot aan haar oorsprongendrukken, maar het is noodig dat zij haar weg gaat door al wat aan de vezels continu is, eender als de bevingen en trillingen van hardere lichamen. Vanuit het speciale onderzoek van elke willekeurige zinvezel zal het zelfde komen open te liggen; want de gezichtszenew die zich verspreidt in de beddingen der gezichtszenuwen, kan niet anders dan zich tot den ganschen omtrek van het cerebrum uitstorten, want de vanuit den ganschen omtrek van het cerebrum uitgeleide en op een vastere basis geconcentreerde vezels werpen zich samen op de beddingen der gezichtszenuwen, en als de gewaarwordingen den vloed daarvan volgen, kunnen zij niet anders dan in de geheele oppervlakte van het cerebrum bepaald worden; de reukzenuwen voortgezet vanuit het slijmvlies dompelen zich aldus in het ovale centrum of de mergglobe van het cerebrum in, dat zij haar oorsprongen vanuit alle trekken, want de tepelvormige verlengingen breiden, opgeblazen zijnde, het gansche merg van het cerebrum uit; de akoustische of gehoorzenuwen, die vanuit den ringvormigen knobbel opduiken, vergezelschappen zich met alle vezels die vanuit het cerebrum en die vanuit het cerebellum worden uitgezonden; zoo ook in de overige dingen; daarom is de verhouding der gewaarwordingen eender als die van de modificaties is, want aangevangen in het kleinste centrum verspreiden deze

zich rondom in de geheele peripherie; vanuit deze dingen vloeit voort dat er geen deel van de schors is dat niet deelachtig en bewust wordt gemaakt van de aanspoelende gewaarwording.

XIX.

Dat de meest onderscheiden gewaarwording bestaat in de schors van het cerebrum, vooral de gewaarwording van het gezicht, de doorvatting, en de verstening.

Waar de corticale substanties het meest onderscheiden zijn, en het meest uitgezet, daar moeten de gewaarwordingen volmaakter en meer onderscheiden zijn; want dat het cerebrum gewaarwordt, doorvat, en verstaat, niet evenzoo het cerebellum, is ter oorzaak hiervan dat de corticale klieren als even zoovele inwendige zinzeteltjes, in den staat zijn van de modi onderscheiden te doorvatten. In den eenen en den anderen bult, of de kruin van het cerebrum, dat is, in de opperste kwab daarvan, is de schors meest onderscheiden verdeeld, want oneindige spleten en voren scheiden de opeenhoopingen, door middel waarvan de schors ook op elke wijze uitgezet en gespannen kan worden; aldus waar de onderscheiding volmaakter is, daar is de gewaarwording volmaakter; hetgeen ook de reden is dat alle samenwikkelingen der schors en krommingen zich hierop concentreeren of tot daarheen voortgaan in een continuen vloed en nexus. Dit wordt ook zoowel in de uitwendige als de inwendige aanschouwingen waargenomen; wij richten ook onze beschouwingen naar dezen voorsteven van het cerebrum; wanneer deze ook wordt gekwetst, wordt ook het vermogen van scherp zien en doorvatten onvast naar den graad van het letsel, zooals vanuit de afzonderlijke ziekten van het hoofd verschijnt. Zoo is de gewaarwording weliswaar van elke willekeurige corticale klier, maar zij is volmaakter in het eene deel van het cerebrum dan in het andere; in het eene immers is zij afzonderlijker en meer bijzonder volgens de verdeelingen, in het andere echter is zij gemeener, bijgevolg de gewaarwording ook minder onderscheiden en duisterder, als in de laatste zoomen van het cerebrum, en in het cerebellum.

XX.

Dat geen corticale klier in het gansche cerebrum volstrekt eender is als een andere, bijgevolg ook niet de zinzeteltjes, die even zoovele zijn als de corticale klieren; maar dat een zekere verscheidenheid optreedt, die evenwel zoo harmonisch is dat zelfs niet het kleinste verschil in den modus van eenige gewaarwording bestaat dat niet volmaakter in de eene klier dan in de andere wordt doorvat.

Dat er van de corticale klieren, welke even zoovele inwendige zinzeteltjes zijn, oneindige veranderingen van staat bestaan, zoowel wezenlijke als toevallige, is genoegzaam en te over in de Verhandeling over die klieren aangetoond; er zijn immers grootere en kleinere klieren, hardere en weekere, uit meer en minder vezels bestaande; er zijn er welker staat meer samengetrokken en meer uitgezet is; die welke aan meer en die welke aan minder vergezelschap zijn; maar elk verschil op te sommen zou te ver voeren. Van een ander geslacht zijn de corticale klieren in het cerebrum, en van een ander in het cerebellum, en wederom van een ander in het verlengde merg en het ruggemerg; van een andere soort zijn zij ook in het cerebrum zelf, in de kruin daarvan en in de zoomen, van buiten nabij het weeke hersenvlies en van binnen rondom de holten; alle corticale klieren zijn inwendig, de aanvangen der vezels, en de zinzeteltjes en de beweegzeteltjes, inwendig. Opdat nu het cerebrum opensta voor alle gewaarwordingen en elk verschil gewaarworde, is orde tusschen zijn zinzeteltjes van noode; die orde moet alleszins harmonisch zijn, namelijk opdat de eene klier een zuiverder modus, de andere echter een groveren opvangt, en evenwel de eene met de overige als een deel in het geheel het symbool van haar gewaarwording bijdraagt. Dit wordt harmonische verscheidenheid geheeten, welke de natuur zoo eigen is dat zij gevoegelijk verdient dat men haar als de natuur der natuur aanspreekt. Een zoodanige verscheidenheid is in de afzonderlijke vezels, in de afzonderlijke spieren, in de afzonderlijke deelen der atmosfeer, want op gelijke wijze zijn de laagste atmosferen meer samengeperst dan de hoogere, maar toch zoo dat er tusschen alle een zekere harmonische verscheidenheid is. Zoo dragen de afzonderlijke dingen het hunne bij tot de gemeene en publieke zaak.

XXI.

Dat de gewaarwordingen, door het gansche cerebrum verspreid, moeten worden opgevat als zich spiraal of volgens den vorm der rondwenteling een er kromming en der corticale substanties rond te buigen; en dat de zuiverdere gewaarwordingen zich door de corticale klier vorticaal rondwentelen; bijgevolg volgens den meest eigenlijken substantieelen vorm zelf van het zinorgaan.

De omwentelingen der corticale klieren in het cerebrum vloeien in den vorm van de meest volmaakte spiraal, en omdat de gewaarwordingen elk punt of elke vezel en elke schors van het cerebrum strijken, dient vandaar een eendere rondwenteling en vertiginositeit der aandoeningen te worden opgevat, want dan gaat de gemakkelijke vloeijing en voortplanting daarvan uit van een deel in het geheel; evenzoo de modificatie in elke willekeurige individueele corticale klier, welker vorm de voortdurend spirale of de vorticale is. Want elke actieve kracht die eenige organische substantie is ingeperst, vloeit en wordt bepaald meest nauwkeurig volgens den vorm daarvan, want anders vloeien zou zijn tegen den stroom en stortvloed van de natuur daarvan, of tegen de draaiing van de pool daarvan. Door een eenderen vorm ook kringt de gewaarwording rond terwijl zij haar vezel doordwaalt; vandaar ook door een eenderen wanneer zij uit haar vezel opduikt; eender is ook de vorm der vloeijing en der atmosfeer of der modificaties; zoo stemmen makrokosmos en mikrokosmos wederkeerig met elkander overeen, en volgen aan weerskanten eendere handelwijzen. Een zoodanige duizeling doet zich ook openlijk in de uitwendige organen voor wanneer het gemoed beschonken is of het cerebrum is aangedaan met een eendere ziekte of delirium. Vanuit deze dingen ligt open met hoedanige samenkromming en rondkringing de binnenste gewaarwording of de verstanting wordt volvoerd; en de vorm van de vloeijing van die is hemelsch; enzoovoort.

XXII.

Dat wij de harmonieën en de disharmonieën der gewaarwordingen vanuit ons en natuurlijk doorvatten.

Dat de ziel elk harmonische en disharmonische hetwelk zich in den eenen of anderen zin voordoet, natuurlijk aangrijpt en medeweet, dat blijkt vanuit de phaenomena van elken willekeurigen zin; de harmonie van den tast in de buitenste huid kittelt en wekt het lachen op; de harmonie van smaak en reuk vleit en geeft den organen aldus toe dat zij verkwikkelijkheid, zoetheid, appetijt schept; de harmonie van het gehoor streelt aldus het oor dat het de gezegde dingen terstond toelacht; de harmonie van het gezicht eender, waarvandaan de schoonheid, welgevormdheid, en de verrukkingen. Disharmonieën echter brengen de tegengestelde uitwerking voort, want die bedroeven animus en gemoed en brengen een zekeren schrik, ja zelfs letsel teweeg, waarvandaan de afkeeringen; ook in de verbeelding en de denking zelve doet zich een eendere samenstemming van waarheden voor, welke even zoovele harmonieën zijn, met de natuur als dictatrice zonder de wetenschap en kunst als meesteres. Daaruit vloeit voort dat zij die een gezonder gemoed hebben en die met eenige wetenschap zijn doortrokken, de natuurlijke waarheden zelve terstond aangrijpen en daaraan hun bijval schenken. Dat echter de waarheden zelve worden bestreden vloeit vanuit den gebrekkigen staat van het gemoed van hen. Dat de ziel op den eersten stoot de harmonieën en de disharmonieën van beelden en ideeën doorvat, dat verschijnt zeer handtastelijk in de brute dieren, want de vogels weten vanuit zich vernuftig hun nesten samen te bouwen, het voor hen meest geschikte voedsel uit te kiezen, en het strijdige te versmaden, de spin haar geometrisch meest volmaakte web samen te schikken, gezwegen van meer dingen die de uitwerking zijn van een natuurlijke doorvatting van harmonieën. Zelfs worden de organen zelve door de harmonische en verkwikkelijke dingen niet alleen gestreeld, maar ook hersteld, door disharmonische dingen echter gekwetst; de reden is omdat de ziel het zuiver inzicht is, en de orde en de waarheid van haar mikrokosmos. Vandaar wordt de erkenning van de orde en van de waarheid met ons medegeboren en zelden aangeleerd. Anders kunnen de zinnen ook niet bestaan, want opdat er een zin zij, zal er een harmonische zijn vermengd met disharmonische dingen; vanuit het verschil van dezelve, den nexus en de ligging, komt de gewaarwording op; indien aldus, zoo ontstaat vanuit de waarheden, samengemengd met begoochelingen en leugens, de redeneering, de denking, het discours, de redetwisten, de meeningen, zonder welke er uiterst weinig gesprek zou zijn,

noch scholen, noch wetenschappen, en de planken der bibliotheken zouden leeg zijn.

XXIII.

Dat in het zelfde binnenste zinorgaan het laatste der gewaarwordingen en het eerste der handelingen samenloopt.

De corticale klier is de laatste eindpaal waar de gewaarwordingen eindigen, en de eerste kerker vanwaar de handelingen uitbreken; want zoowel de zin- als de beweegvezels zetten in die klieren in en houden daarin stil; de gewaarwordingen dringen van de buitenste tot de binnenste dingen door, de handelingen echter loopen uit van de binnenste tot de buitenste dingen; zoo is de corticale klier zoowel een inwendig zinzeteltje als een inwendig beweegzeteltje, en zoowel actief als passief, zooals alle meer volmaakte organische substanties zijn; want voor evenzooveel te ondergaan als te handelen is de volmaaktheid van de zijnde dingen der natuur, waarvandaan de veerkrachtigheid en de krachten en de deugden daaruit voortspringend; de hoogere vormen nemen elke aanvallende kracht op en geven een eendere terug. Om een vergelijking met de vermelde zinzeteltjes op te stellen: de gewaarwording zelve is de onderganing waarmede een eendere handeling overeenstemt, namelijk opdat men wat men voelt in de daad bepale of door de handeling de idee van zijn doorvatting repraesenteere, want de handeling is de daadwerkelijke repraesentatie van de idee van het gemoed. Dit is de reden dat de doorvatte idee even snel in de daad als in de spraak uitbreekt; anders zou het zijn als niet in een het zelfde orgaan het eene en het andere samenliep.

XXIV.

Dat de verstaning, welke het laatste der gewaarwordingen is, zich niet onmiddellijk in den wil, welke het eerste der handelingen is, wentelt, maar dat een zekere denking en oordeeling tusschen beide optreedt; aldus zijn er intermediaire werkingen des gemoeds, die het laatste van het eene met het eerste van het andere samenvlechten.

Er is een zekere voortschrijdende reeks of kring opdat de verstaning overga in den wil; ongetwijfeld treedt tusschen beide de denking op, die een verdere wenteling is van de doorvatte en verstande dingen, en de oproeping van eendere dingen vanuit de voorraadsamer van het geheugen. De oordeeling echter of het oordeel is een herleiding van de gedachte dingen tot een zekereren redelijken vorm, die dingen uitgebannen zijnde welke niets ter zake doen. Ten slotte geschiedt de conclusie, en zoo de wil. De verstaningzelve is het eerste deel der werkingen van het verstand, de denking is het tweede deel, de oordeeling is het derde, de conclusie is het vierde, welke alle tezamen genomen met het gemeene woord verstand worden aangeduid. Maar deze kring wordt zeer dikwijls met zulk een tegenwoordigheid van gemoed en snelheid volvoerd dat het nauwelijks verschijnt dat er zoo vele intermediaire deelen zijn tusschen de eerste redelijke doorvatting en de aanvangen der handelingen; somtijds wordt hij in één moment doorloopen. Dat er een eendere reeks van werkingen is in de afzonderlijke substanties, welke met een volmaakte veerkrachtigheid zijn begiftigd, zoodat een vergelijking kan worden opgesteld, daaraan twijfel ik niet; namelijk dat de veerkracht der natuur terwijl zij een kracht of stoot lijdt, niet dan door eendere intermediaire werkingen in een eendere daad zich slaakt en herstelt; al schijnt dat in één moment en als het ware in één oogwenk volvoerd te worden; maar het is hier niet de plaats om daarover uit te weiden.

XXV.

Dat er een zoodanige nexus is van de redelijke doorvatting of van de verstaning met den wil of het beginsel der handelingen, dat is, van de onderganing met de handeling in ons gemoed, zoodat hoedanig de eene is, zoodanig ook de andere is, of dat een van doorvatting verstoken gemoed ook van den wil wordt verstoken.

De doorvatting des gemoeds kan vergeleken worden met de onderganing, de wil echter met de handeling, deswege het volmaakte gemoed met een volmaakte veerkracht in de natuur; want het is een vermogen van de veerkracht dat de elastische kracht grooter is hoe meer het lichaam wordt samengeperst. Dat de veerkracht evenwaardig is aan de samenpersende kracht. Dat de kracht van een elastisch lichaam door de handeling van het samenpersende lichaam wordt bepaald. Dat de uit de samenpersende kracht bevrijde veerkracht terstond in den voormaligen staat wordt hersteld. Dat een lichaam hetwelk een volmaakte elastische kracht inis, hoezeer ook samengeperst, geen verlies van zijn kracht lijdt maar haar geheel teruggeeft, en wel voor even zooveel in de naburige dingen handelt als zij zelf ondergaat, zoo dat een eendere kracht en stoot in het naburige, en uit dit in zijn naburige dingen, en aldus in alle naburigheit, wordt verspreid. Dat in de botsing van elastische lichamen het centrum der zwaarte vòòr de botsing en nà dezelve met de zelfde snelheid wordt bewogen, wanneer het namelijk wordt bewogen, zoo dat in de botsing der elastische lichamen de staat van het centrum der zwaarte wordt bewaard; en meer dingen die met deze organische substantie en de redelijke werking daarvan kunnen worden samengebracht en door de overeenstemmingen voor de bevatting van den intelligente worden ontvouwd. Ondertusschen, dat de wil zoodanig is hoedanig de doorvatting of de verstaning is, blijkt uit de phaenomena of de aandoeningen van het gemoed, van den animus, of van het cerebrum; want de wil groeit met de doorvatting zelve in knapen en volwassenen. Wanneer de eene vergaat, vergaat ook de andere, want zij loopen in het zelfde orgaan samen; want wanneer het cerebrum is gekwetst, met heterogene dingen verstoppt, en vanuit zijn orde verstoord, wankelt niet alleen de gewaarwording maar ook de handeling naar den graad van het letsel, zooals in het verlies van geheugen, in katalepsie, in lethargie en slaap, en in de overige dingen; de reden is dat in den wil niets kan worden ingedragen dan hetgeen vanuit de doorvatting komt, want de wil is de afsluiting der denkingen, aan welke de kracht inis van overeenkomstig de ideeën der denkingen te handelen.

XXVI.

Dat de eerste doorvatting niet in de denking, te minder in den wil kan worden overgedragen, tenzij eenige kracht toetreedt die opwekt en voortbeweegt; en dat zonder de opwekkende en voortbewegende kracht de doorvatting terstond wordt uitgebluscht, en met de doorvatting eender de wil, welke gelijken tred houden.

Dat de eerste doorvatting een naakte innerlijke gewaarwording is, of een naakte onderganing is, blijkt ruimschoots zoowel vanuit de beschrijving als uit de bespiegeling. Want dat de beelden van het gezicht door het oog en de vezels van de zenuw daarvan tot den gemeenen zinzetel of een zekere inwendige gewaarwording overgaan, dit volgt, wanneer de oogen geopend zijn. Zoo ook de klank en de modulaties daarvan in het oor; de smaak in de tong, de reuk in de neusvleugels, en de tast in het lichaam. Maar opdat deze doorvatting een innerlijke gewaarwording zij, en opdat zij als een redelijke, welke de verstaning wordt geheeten, in de denking en uit deze in orde in den wil overga, geschiedt dit niet zonder een zekere toetredende en aansporende kracht; maar welke krachten het zijn die zich hier aan toevoegen, zal ik vermelden.

XXVII.

Dat de eerste kracht de harmonie zelve is en de daaruit voortvloeiende liefelijkheid en zoetheid, welke in de uitwendige en de inwendige zinorganen bij den eersten aanklop van een voorwerp wordt bemerkt, welke zoo den animus en het gemoed aandoet en de doorvatting levend maakt dat zij niet kan blijven bestaan of zij wordt tot in den wil voortgezet.

Deze dingen zijn in zich klaar; want wat schoon en welgevormd is doet terstond het oog of het inwendig gezicht aan met een zekere latente verkwikkelijkheid; de harmonie van eendere klanken, alsmede de zoetheid van smaak en geur, voorts ook de toevleelingen van den tast; deze dingen lacht het gemoed terstond toe; daarom rust de doorvatting daarvan niet maar wordt terstond aangezet, en roept eendere ideeën op vanuit de voorraadskamer van het geheugen, waarvandaan de denking, welke de wil ook volgt.

XXVIII.

Dat de tweede kracht de liefde van het zelfbehoud of de liefde van zich is, die de inwendige gewaarwordingen ontsteekt, of de eerste doorvatting tot aan de laatste daarvan toe, deze tot den aanvang der handeling opwekt; en dat zonder de toetreding eener zoodanige kracht ons verstand van zijn leven beroofd wordt of verkwijnt.

Als wij de natuurlijke harmonieën zelve die in de zinorganen des lichaams het eerst worden bemerkt, dieper monstren, zoo blijkt dat die evenzoovele instandhoudende krachten van haar lichaam zijn; want niet alleen vleien zij de zinnen, maar zij herstellen ook al wat in die neergevallen is, zooals vanuit tallooze phaenomena kan worden aangetoond. Want de harmonieën verkwikken de ziel, de lentelijke groenheid zelf en de kleurschakeering der weiden maken het gezicht weer ongerept, omdat zij den animus vervroolijken; zoo de evenmatigheden het gehoor. De tegengestelde dingen schaden echter en berokkenen nadeel. Dit is de reden dat het lichaam daarvan lijdt en de animus zich bedroeft. Vanuit deze dingen volgt dat aan de natuurlijke harmonieën een zekere aandrijvende en handelende kracht inis omdat zij tot de instandhouding van het lichaam bijdragen. De liefde van zich is het, van de ziel, van de verlangens des gemoeds, en van de beginsel van alle liefden begeerten des lichaams; alle verlangens van doelen wellen vandaaruit op evenals vanuit hun bron. De uiteenlopende liefden zijn dus evenals stroomen van die bron, die uit de afzonderlijke doorvattingen worden opgewekt; ongetwijfeld even zoovele krachten, levens, of warmten, die de werkingen des gemoeds levend maken en tot aan de handeling toe opwekken. Dit is de reden dat een ieder sterk is in zijn liefden en verlangens, en een ieder zijn leven leeft, en dat zij die van zulke liefden en verlangens verstoken zijn, ook afgestompt van ingenium, en bot, en stronken zijn, ongetwijfeld behept met een geest en een bloed die koud en traag zijn.

XXIX.

Dat vanuit deze liefden de verlangens van een of ander doel worden geboren, welke de actieve krachten zelve zijn die het verstand en den wil inzijn.

Er bestaat geen doorvatting des verstands of redelijke doorvatting, bijgevolg ook geen denking en oordeeling, te minder wil die in gelijken schred wandelt met de doorvatting, zonder de beooging en het verlangen van eenig doel. Zonder dit of zonder een doel wordt de wil nooit bepaald in de daad. Daarom moet opdat er wil zij, dezen een doel inzijn dat het gemoed beschouwt. Maar er zijn hoogere en lagere doelen; de hoogere zijn van het alleene menschelijke gemoed en beschouwen ook niet blootelijk de alleene instandhouding van het lichaam en van zich, maar de instandhouding van het gezelschap, hoedanig men een deel is, behalve meer dingen. In de plaats van redelijke doelen hebben de beesten lichamelijke doelen, welker verlangens begeerten en wellusten worden geheeten, eenig en alleen terwille van het zelfbehoud, namelijk van hun lichaam. En omdat dit doel niet uit een zekere redelijke bron en uit een beginsel der rede afklimt, trekken zij het zelfbehoud voor boven de instandhouding van het gansche gezelschap. Maar over deze dingen waar over den animus en het gemoed moet worden gehandeld.

XXX.

Dat het menschelijk geslacht niets is medegeboren behalve de doorvatting van de orde en van de harmonieën, en van de waarheden, in vormen en substanties, in krachten en modi, door welke het redelijk gemoed wordt aangedaan zoover zij het zelfbehoud raken; de overige dingen echter, namelijk de vormen, de substanties, de krachten, de modi, de waarheden, zelve, moeten met bijstand van de zinnen worden aangeleerd, waarvandaan de leervakken en de kunsten; anders echter in de brute dieren.

Boven werd bevestigd dat de harmonieën zelve met ons zijn medegeboren, of dat wij die zonder meester doorvatten; als de zoetheden van smaak en reuk, de evenmatigheden van klanken, de schoonheden en welgevormdheden der natuur, in één woord de orde zelve der dingen of de harmonie der modi, der krachten, der substanties, der vormen; bijgevolg ook de waarheden zelve van de dingen, want deze stemmen met de orde zelve in de natuur overeen; hetgeen ook de reden is dat de orde de transcendentale waarheid wordt genoemd. Dit bemerken wij klaar in ons verstand, want wij grijpen de zooveel als naakte waarheden zonder aantooning aan; waarvandaan van sommigen wordt gezegd dat hun de zaden der deugden en der eerbaarheid in zijn of medegeboren zijn. Maar iets anders is de vorm zelf en de vervolmaking van den vorm. Den vorm moeten wij door den weg der zinnen of der leervakken ons wetenschappelijk en ondervindelijk verwerven, niet echter de harmonie zelve en de orde zelve der bepalingen in den vorm. De harmonie en de orde is natuurlijk omdat zij met den vorm zelf van onze organische substanties en van de gewaarwordingen en de doorvattingen daarvan overeenkomen, en zoo vleien dat zij streelen, kittelen, en aangenaam aandoen; doch de daaruit voortspruitende vorm zelf moet verworven worden. Dit is de oorzaak dat er tusschen de ontwikkelden is geredetwist of de ideeën ons zijn medegeboren dan wel of ze alle verworven zijn. Dit wordt ook bevestigd uit de bespiegeling van onze denking, verbeelding, en ons spreken zelve; want opdat er denking en spreken zij, moeten oneindige dingen aanwezig zijn welke alleen de orde betreffen. Deze orde wordt door knaapjes zoo strikt in acht genomen en voortgebracht dat de volledige peripatetische en Pythagoreesche school niet binnen tien jaren in regels en wetenschappen zou kunnen redigeeren wat dat knaapje in minder dan een oogenblik vanuit zich en natuurlijk voortbrengt. De waarheden zelve ook lachen wij zonder aantooning achterna bij de eerste uitspreking toe, voor zoover haar een natuurlijke harmonie inis en zij het gemoed aangenaam aandoet. Behalve de harmonieën, de orde, en de ingeënte

waarheid, zijn er ook de liefden, die alle vanuit de zelfliefdde opwellen. Maar wanneer zij uit deze bron opwellen, weten zij niet waarvandaan zij vloeien en hoedanig zij zijn tenzij door de leeren. Anders echter in de brute dieren; dien zijn nog meer dingen medegeboren, namelijk de afzonderlijke ideeën zelve, te weten de vormen, de modificaties, en meer dingen; want zij worden in hun gewaarwordingen, doorvattingen, en willen geboren, en elk afzonderlijk handhaven zij zich zoodra zij uit de baarmoeders of de eieren worden uitgestooten.

XXXI.

Dat de uitwendige zinnen in hooge mate verstompt, grof, en bot, en bijgevolg begoocheland zijn, zoodat zij in tallooze phaenomena de inwendige zinnen zelve bedriegen, welke voor even zoovele waarheden aangrijpen dingen die waarheden schijnen te zijn; omdat die zinnen in de oorzaken zelve en de beginselen der dingen doordringen. Daarom is de wetenschap der zinnen zuiver animaal, niet echter redelijk en waarlijk menschelijk.

Er is ons wel niet een andere weg van weten en verstaan gegeven dan door de gewaarwordingen of door de ondervinding, dat is, door den lateren weg die de analytische wordt geheeten. Want onze gewaarwordingen zelf worden het eerst vervolmaakt, daarop de inwendige doorvattingen, ten slotte het verstand. Het oordeel of de erkenenissen van het ware doel komt niet dan laat en op meer volwassen leeftijd. En omdat deze weg de natuurlijke en de eenig toegestane is, is het noodig dat wij ons toelaggen op het waarnemen en verzamelen van de ondervindingen en phaenomena der natuur. Zooals de optische wetenschap weliswaar met het organisme van het oog uiterst vertrouwd is; nochtans doorvat zij geen regels tenzij uit een door ondervinding uitgebouwde wetenschap; zoo de akoustische van het oor; en de waarheden zelve, de oorzaken en de beginselen der natuurlijke dingen; ja zelfs ook der zedelijke dingen. Ofschoon wij die dingen, wanneer zij zich voordoen, toelachen, kennen wij die nochtans niet dieper dan de schoonheid zelve van een bloem, in het oog vallend door de fraaiste mengeling van de kleuren en de symmetrie der deelen; want in bloem en roos ontwaren wij vanuit ons niets dan de welgevormdheid, de orde, en de waarheid; doch den vorm zelf, wat de kleur is, wat de ligging der deelen, en wat de nexus, niet dan door de ondervinding der zinnen is het toegestaan dit te onderzoeken. Want de ziel zelve, welke alleen de aan de zinnen voorgeworpen dingen verstaat, is de orde zelve, de wet, de waarheid; bijgevolg lacht zij al wat met de rede van haar overeenkomt toe, van de overige dingen echter keert zij zich af en zij verafschuwt ze.

Dat er echter oneindige dingen zijn die aan de zinnen verschijnen en liegen dat zij zoodanig zijn hoedanig zij niet zijn, kunnen wij vanuit alleene voorbeelden verlichten; namelijk dat zon, sterren, en planeten kleine moleculen zijn, echter niet aardbollen zoo groot als de onze; dat wij volkomen in rust zijn hoewel onze uit land en water bestaande kringwordt rondgewenteld en rondom de zon kringt; evenzoo als in een schip waarin wij in rust schijnen te zijn, hoewel wij door het zelve met volle zeilen binnen een uur ettelijke mijlen van de haven

worden weggetrokken; dat het niet schijnt dat de antipoden op hun voeten kunnen blijven staan; dat het bloed niet omloopt, het cerebrum niet bezielt, de maag wormsgewijs bewogen wordt; dat een zeker fluidum allersnelst de allerkleinste vezels doorloopt; dat de atmosferen in deelen zijn onderscheiden, want, zooals wateren, schijnen zij continu of geene; dat er een aantrekking is, een ledige, een eenige atmosfeer, dat de straal een atoom is; dat er niet een substantie is; dat een allersnelst bewogen lichaam een continuum is; dat voorzienigheid, noodlot, fortuin toevalligheden zijn; dat waanzin wijsheid is, begoocheling waarheid is, het betamelijke en het onbetamelijke eerbaarheid, ondeugd deugd; ongebondenheid vrije keuze, de wellusten en de verlokkingen der zinnen het opperste geluk of het opperste goede; dat de kunst vernuftiger schijnt dan de natuur; dat de filosofen over een beteren gemeenen zin beschikken dan het gewone volk; dat diegenen wijzen zijn die sierlijker spreken en in talen bedreven zijn en snediger geestigheden instrooien, of zij die zwijgen of den halven zin van de te verstane dingen voorbrengen; dat diegenen door ons geacht moeten worden die geacht worden door anderen van wie wij gelooven dat zij over oordeel beschikken; oneindige andere dingen doen zich voor bij de onderzoeking van het ware en het valsche, het goede en het booze, het schoone en het betamelijke. De onderscheiden zelve die voor de zinnen niet verschijnen, gelooven wij als zij verheeld worden, geene te zijn, ofschoon zij oneindig zijn, en de figuur heel grof en onevenredig. Zoo in de overige dingen.

Vanuit deze dingen kunnen wij besluiten dat als wij in de alleene zinnen geloof hebben, wij te weinig redelijk zijn maar veeleer animaal, want de brute dieren [*bruta animalia*] worden gemakkelijk gevangen met een begoochelend visioen en schijnende gegevens. Hoe redelijker of hoe meer mensch wij derhalve zijn, des te meer slaan wij de schaduwen en de begoochelingen der zinnen uiteen, en doordringen wij scherp de waarheden zelve, of gaan wij de oorzaken en de beginselen in; en ontzeggen wij ons lichaam het geloof zelf, dat is, onttrekken wij ons aan de schaduwen der gewaarwordingen. Het is derhalve niet menschelijk met de alleene zinnen en de alleene ondervinding wijs te zijn.

XXXII.

Dat de ziel met elke gewaarwording, doorvatting, en verstanting samenloopt, maar zoo verheven, universeel, en verholen, dat wij nauwelijks weten wat voortvloeit vanuit de ziel en wat vanuit het lichaam.

Want het zijn de gewaarwordingen die ons gemoed, opdat het voor redelijk gelde, inlichten; want zonder de ondervinding der zinnen verstaan wij nergens iets. Maar dat wij kunnen verstaan, namelijk de macht en het vermogen zelf van verstaan en van de afzonderlijke ideeën in haar orde terugbrengen, is niet des lichaams of der organen der uitwendige zinnen, maar is der ziel. De ziel kan worden vergeleken met het schijnsel dat het oog omstroomt; zonder schijnsel wordt niet onderscheiden wat minder schijnselgevend en wat schaduwig is, of eenig verschil van voorwerpen, waarvandaan de gedaanten en de kleuren zijn; zoo is het de ziel die een zeker schijnsel bijgiet zoodat de waarheden als waarheden verschijnen; de gewaarwordingen zelve echter voegen zekere twijfelachtige phaenomena toe die als het ware de waarheden overschaduwden; vandaar ideeën en ware dingen vermengd met valsche dingen, waarvandaan opinies, hypothesen, onderstellingen, redetwisten, betoog, gesprek. Als de naakte waarheden tegenschitterden, zou er geen rede zijn en redeneering, want niemand zou niet erkennen wat de ander zeide, en het zelfde als de ander gewaarworden en denken; de staat zou hoogst ongerept zijn, hoedanig die is van de zielen wier spraak niet dan op den lof en de heerlijkheid van haar godheid zou worden gericht. Opdat er derhalve een gezelschap van lichamen besta, is het noodig dat ons inzicht gemengd zij, niet echter zuiver. Maar over deze dingen uitvoeriger waar over het verstand wordt gehandeld.

XXXIII.

De oorzaken van zoowel de uitwendige als de inwendige gewaarwordingen worden universeel daaruit afgeleid dat de ziel zich bewust is van al wat met haar overeenkomt en niet overeenkomt, en al wat haar lichaam streelt of verkwikt, en al wat prikt of kwetst; dat behaagt, dit mishaaft; door gene dingen wordt zij verblijd, door deze bedroefd; aldus vloeien alle zinnen vanuit de oorzaak der zelfstandhouding, en de innerlijke vanuit de liefde van zich.

De waarheid der stelling staat vast vanuit de gemonsterde phaenomena der afzonderlijke zinnen; van den smaak vanuit die dat er dellen zijn die prikken, als zoutige, zure, urineachtige, en de overige stekelige; en die welke streelen, als suikerige, zoete. Gene kwetsen, deze verkwikken; vanuit de vermenging van stekelige en ronde dingen verrijst de bitterheid, de wijnzoetheid, en oneindig meer dingen; waarvandaan zoo groote verscheidenheid. Eender is de reden van den reuk, want de reukzin vat eendere verschillen van nog subtielere deelen, namelijk die welke vliegen en golven in de atmosfeer. Het gehoor is een nog subliemere zin, want het doorvoelt slechts de harmonieën en de disharmonieën van de moduli der lucht. Die welke natuurlijk zijn en overeenkomen, streelen; maar die welke niet overeenkomen, als disharmonieën, kwetsen. Evenzoo het gezicht, welks voorwerpen de modificaties van den aether of van de hoogere atmosfeer zijn. Deze zinnen treden nader tot de natuur der ziel toe; en zij treden als het ware van de lichamelijke dingen terug, en zij boezemen zich in de geestelijke dingen in als middelaars en tusschenpersonen. De inwendige zinnen, als de doorvattingen en de verstaningen evenzoo, want aan die behaagt al wat met haar natuur en de orde daarvan overeenkomt, maar mishaaft wat niet overeenkomt; en omdat de naturen niet eender zijn, zoodat de natuur van den een nooit volstrekt eender is als de natuur van den ander, en bovendien de in zich ongerepte naturen gemakkelijk worden verdraaid door de dwaling en de begoochelingen der uitwendige zinnen, komt het voor dat wat den een behaagt den ander mishaaft. Maar alle zinnen vloeien universeel vanuit de oorzaak der instandhouding van hun staat en hun orde, want de ziel heeft haar lichaam toegerust met gewaarwordingen opdat zij bewust is van al wat den omtrek daarvan aanraakt, opdat zij over de verandering van staat van haar lichaam welken zij streeft in stand te houden, op de meest afzonderlijke wijze worde ingelicht. De inwendige echter vanuit de liefde van zich, want de liefde is geestelijk zooals de ziel zelve, vanwaar zij vanuit die oorzaak lust heeft in lof, heerlijkheid, een leven van haar naam, gelukzaligheid in het lichaam en na de lotgevallen des lichaams; door de liefde van al deze dingen wordt zij

geleid; daarom streelen die dingen het gemoed zeer, of zijn zij den binnensten zin hoogst aangenaam en vleien hem wonderbaar toe.

XXXIV.

Hoe volmaakter de vormen zijn, des te aangener en verkwikkelijker voor de zinnen, alsmede omgekeerd.

In smaak en reuk zijn alle hoekige vormen onaangenaam en mishagen, tenzij de hoeken zoo zijn geschikt dat zij den eenen of anderen meer volmaakten vorm repraesenteeren, en den eenen of anderen zin opwekken waarvan het gemoed oordeelt dat hij geschikt en passend is om den staat van zijn lichaam te herstellen. Dit is de reden dat zoutige en bittere dingen vaak toelachen, en zoete en aromatische dingen mishagen. Maar de meer volmaakte vormen, als de circulaire en de bolronde, die de naastgelegen hoogere dan de hoekige zijn, en bijgevolg meer volmaakt, behagen natuurlijk omdat zij streelen, als de zoete en suikerige dingen. De vormen die het gehoor aandoen zijn voornamelijk de circulaire, want zoodanig zijn de vormen der modificaties of vloeiingen van de deelen der lucht; hoe nader deze tot den circularen vorm toetreden des te harmonischer en aangener zijn zij; zelfs nog verkwikkelijker alnaar zij tot den voortdurend circularen of den spiralen vorm toetreden, hoedanig de vorm der modificaties van den aether of van het gezicht is. Hoe meer zij echter van deze harmonieën wegtreden of tot den hoekigen, zoodat zij als het ware ruw, stekelig, in één woord, niet rond zijn, des te onaangener zijn zij voor het oor. Het gezicht evenzoo; want hoe volmaakter spiraal de vormen van dit of van de beelden in zich en tusschen zich zijn, en in deze reden schaduw en licht gemengd, des te aangener zijn zij, en wel hoogst aangenaam als zij tot den vorm van den hoogeren of innerlijken zin toetreden, dat is, tot den voortdurend spiralen of den vorticalen; dan sluiten de hoogere vormen zooals de hemelsche en de geestelijke, aan, waarin de afzonderlijke dingen als het ware voortdurend zijn, of al het hoekige afgesneden en afgerond. Zoo heeft elk willekeurig orgaan zijn vorm die tot een hoogeren schouwt en in betrekking staat tot den lageren. Van elken willekeurigen vorm bestaan er oneindige veranderingen van staat, vandaar oneindige variaties van gewaarwording.

XXXV.

Dat de tast de laatste en waarlijk lichamelijke zin is, welks tallooze organische substanties verstrooid zijn door de algeheele huid en den omtrek van het lichaam, en die tegelijk en samengegroeid genomen het orgaan van den tast uitmaken.

Onder de huid binnen heel kleine bochten, als het ware haar eigen bedjes, liggen de ietwat weeke pyramidale papillen verborgen, beschermd door de opperhuid, in zoo groot getal dat zij door allen huidelijken omtrek van het lichaam zijn gestrooid, en nergens doet zich een punt voor, hetwelk zij niet met het een of ander van haar opstal bezetten; en wanneer zij zich aanplooiën om een zin te vangen, hervullen zij het als het ware, want zij kunnen worden samengetrokken en uitgespannen, bijgevolg zich terugtrekken en uittrekken, en aldus alle huid met zich gevoelig maken. Zoo is het orgaan van den tast niet één continue, maar een vanuit oneindige organen samengegroeide. Want elk continue is in strijd met de natuur, want hoe meer onderscheiden de natuur is en hoe meer afzonderlijk in haar voortgebrachte en samengestelde dingen, des te volmaakter is zij; want in de minste afzonderlijke dingen ligt de natuur verborgen en gedijt als het ware aan zichzelf overgelaten, niet echter in de samengegroeide dingen, waarin de orde, de vorm, en de harmonie van haar vergaat.

XXXVI.

Dat de volmaaktheid van de gewaarwording van den tast afhangt van de hoeveelheid, de hoedanigheid, de ligging en den nexus dier organen, dat is, vanuit den bijzonderen vorm van elk willekeurig, en den gemeenen van alle onder elkander; voorts ook van een zekere verscheidenheid, zoodat geen volstrekt eender is als het ander, geheel zooals de volmaaktheid van de corticale klieren waarmede deze van het lichaam overeenstemmen.

Want de papillen of die organische substanties van den tast zijn ietwat weeker, aanpasbaar aan elke willekeurige tastelijke kracht, en zij trekken zichzelf in zich terug zoodra iets aanraakt en treft wat schaadt en nadeel berokkent; zij strekken zich echter uit wanneer zij door ronde dingen worden gekitteld en gestreeld; bijgevolg richten zij zich op en laten zij zich neder volgens elke hoedanigheid van de aanstooten. Wat de *hoeveelheid* aangaat, hoe meer het er zijn des te fijnere onderscheiden en subtielere verschillen onderkennen zij. Wat de *hoedanigheid* aangaat, hoe weeker zij zijn des te aanplooibaarder zijn zij aan elke willekeurige tastelijke kracht, bijgevolg des te gevoeliger zijn zij. Derzelver volmaaktheid bestaat derhalve in het vermogen van haar staten te veranderen en zich aan te plooiën aan de vormen van de aanstormende dingen. Dit is de reden dat zij met een gestadig allerteerst, en als het ware mergachtig, vocht zijn bevochtigd, en zij zijn die klieren zelf vanuit welke de lichamelijke vezels worden geboren, die aanhoudend het vocht vanuit de rondomvloeiende lucht indrinken en overbrengen. Wat de *ligging* en den *nexus* of *den bijzonderen en den gemeenen vorm* betreft, hoe volmaakter dezelve in zich zijn, des te betere machten zijn zij om den zin voort te brengen of te vatten; maar de bloote macht van de afzonderlijke brengt niet de uitwerking voort, tenzij alle welken een eendere macht inis, tot dezelfde uitwerking samenspannen. En opdat zij samenspannen, wordt ligging en wederzijdsche nexus vereischt, bijgevolg orde en inachtneming van alle, opdat namelijk de eene de andere achte als de genootte van den zelfden zin; aldus is er alleszins een gemeene vorm welke met den bijzonderen vorm of den vorm van een elke samenloopt. Dit is de reden dat zij waar de zin het scherpst is, als in de vingers zoowel van hand als voetzool en tegen de nagels, naar gelang van de voren zelf in een spirale ligging liggen, en dat zij niet zijn opgericht maar tegen de lengte uitgestrekt opdat zij elkander wederkeerig op meer conforme wijze hulp verleen. Wat echter de *verscheidenheid* betreft, namelijk dat geen van haar volstrekt eender is als de andere, dit verschijnt vanuit het verschil van de tasten, dat het gemoed terstond doorvoelt waar ook maar de tast bestaat, want

anders, namelijk afgestompter of scherper, [doorvoelt] de holte van de palm en van de zool dan de rug en de vingers, anders de weeke zijde dan de borst, anders de hals dan het hoofd zelf; deze verscheidenheid moet opdat de zin het volmaaktst zij, harmonisch zijn, zoo namelijk dat de verscheidenheid van de eene overeenstemt met de verscheidenheid van de andere, of dat vanuit de afzonderlijke verscheidenheid een harmonische gemeenschap voortspringt; zooals de corticale klieren, waarover gehandeld is.

XXXVII.

Dat de organen der gewaarwording van den tast overeenstemmen met hun corticale klieren in het ruggemerg en het verlengde merg, voorts ook met hun corticale klieren in den omtrek van het cerebrum.

Dat de papillen, die de organische substanties van den tast zijn, geheel overeenstemmen zoowel met de corticale klieren van het ruggemerg en van het verlengde merg, als met die van het cerebrum zelf, blijkt ruimschoots uit de binnenst doormonsterde anatomie; want die papillen zijn de uiteinden der zenuwen of der vezels, samengevouwen tot zulke organische vormen; want oneindige vezels gaan tot de huid voort en worden daarin vertwijgd zooals vooral uit de lichaampjes van kleine kinderen blijkt; en omdat een elke willekeurige vezel den oorsprong trekt uit een zekere eigen corticale klier in het ruggemerg of in het verlengde merg, is het noodzakelijk dat een elke willekeurige papil betrekking heeft op haar klier als op een eigen ouder. Elke gewaarwording kruipt binnen volgens de uitbreiding van haar zenuw of haar vezel, en zij werkt zich op naar haar oorsprong; vandaar vindt zij haar grens niet dan in haar oorsprong of in de overeenstemmende klier; van daar uit duikt zij volgens de gansche as en het ruggemerg tot aan den corticalen omtrek van het cerebrum op, want de zin wordt niet tot één klier maar uit één klier in alle uitgespreid, zooals boven is bevestigd; zoo wordt het cerebrum tot een deelhebber van elke gewaarwording gemaakt, die over de verschillen oordeelt.

Erschijnt bovendien ook een andere onmiddellijke vergemeenschapping van de papillen van den tast met de corticale klieren van het cerebrum op te treden dan de vermelde, die niet onmiddellijk maar middellijk is; want het kan worden aangetoond dat deze organische papillen even zoovele klieren zijn die een subtielst vocht vanuit de rondomvloeiende lucht en aether indrinken en het door haar afvoerkanalen tot aan de schors van het cerebrum heenleiden. Die afvoerkanalen heb ik vezel nabootsende vaatjes genoemd, of lichamelijke vezels, welke het binnenste vlies der slagaderen samenweven en ten slotte in de corticale klieren eindigen, aan welke zij dit zuiverste vocht vanuit hetwelk de animale geest wordt bereid, brengen en verstrekken; naar deze verhouding vergemeenschappen zich deze papillen, welke aldus even zoovele met de corticale klieren van het cerebrum overeenstemmende klieren zijn, met den bastachtigen omtrek van het cerebrum, waarvandaan de gewaarwording van den tast is.

Ik wilde hieraan ook toevoegen dat men die papillen of klieren die de voetzool met een scherp tastzin uitrusten, kan zien samengevoegd vanuit de vezels van het cerebrum zelf, die volgens de lengte van het ruggemerg tot aan het uiteinde ervan neervloeien en ten slotte in zenuwen uitgaan; dermate dat de tastzin van de zool zelf meer onmiddellijk gemeenschap heeft met het cerebrum dan de tast van de overige lichaamsdeelen, waarvandaan den zolen een scherper zinnis; en een verandering van den staat van die wordt terstond het cerebrum ingeleid. Zoo zijn ook in het lichamelijk systeem laatsten met eersten vervlochten.

XXXVIII.

Dat de ziel het afzonderlijkst elke verandering gewaarwordt die zich in het algeheele lichaam voordoet, en op die dingen welke aan de organische vormen of aan het lichaam eenig nadeel toebrengen, zoowel afzonderlijk als universeel toeschiet; maar dart wij niet bewust worden gemaakt van andere veranderingen dan die welke in het bijzonder de schors van het cerebrum aandoen.

Al wat een vezel treft snelt terug tot den oorsprong der vezel en boodschapt als het ware de aan haar geschiede verandering; want elke zin duikt op en wordt verheven evenzeer als tot een lichterem uit een zwaren wanneer hij tot zijn oorsprong opduikt en wordt verheven. De oorsprong zelf is de corticale klier want hetzij zij een of andere van het cerebrum is, hetzij van het cerebellum, hetzij een of andere van het verlengde merg of het ruggemerg, er is de gelijkenis van een klier in een elk willekeurig punt der vezel, zooals er de gelijkenis is van een hart in een elk willekeurig punt der slagader; zoo is er een de plaats van een beginsel innemende klier aanwezig in een elk willekeurig kleinste deel van haar vezel; daarom wordt zij van elke verandering bewust gemaakt. In het algeheele lichaam is er niets organisch dat niet is opgebouwd vanuit vezel en vat; de vezel zelf is de voortbrengster en de formeester substantie van elk willekeurig vat; vanuit dit volgt dat niets veranderlijks kan bestaan in het gansche lichamelijke systeem, hetwelk vanuit de alleene vezels is gevormd, waarvan de corticale klier of de ziel van die niet bewust wordt gemaakt. Maar anders worden de corticale klieren gewaar dan die van het ruggemerg en van het verlengde merg, en anders die van het cerebellum dan die van het cerebrum; gene gemeen, bijgevolg duister, deze echter afzonderlijk en onderscheiden; bijgevolg bestaat er een zin die niet tot de bewustheid van ons verstandelijk gemoed geraakt; de schors van het cerebrum moet meest afzonderlijk benaderd worden opdat zij de onderscheiden doorvat. Vanuit deze dingen volgt dat tenzij het cerebrum in het bijzonder wordt aangedaan, wij van veranderingen niet bewust gemaakt kunnen worden. De tastzin doet onmiddellijk en tegelijk middellijk de schors van het cerebrum aan, als reeds eerder is aangewezen; evenzoo de smaakzin, waarover aanstonds. Dat de reukzin dit eender doet, verschijnt uit het tepelvormige uitsteeksel dat aan het cerebrum zelf is aangehecht. Het gezicht strekt rechtstreeks tot in het cerebrum door de gezichtszenuw. In zoover nu de ziel bewust wordt van alle veranderingen van haar lichaam, en de gewaarwording een onderganing is met welke een eendere handeling overeenstemt, volgt daaruit noodwendig dat zij op overeenkomstige wijze den afzonderlijken veranderingen bijspringt,

want al naar zij ondergaat zoo handelt zij. De natuurlijke kracht van haar is dat zij dat organisme, en de orde, de harmonie, en den vorm daarvan, welken zij heeft opgebouwd, ook instandhoudt en beschermt; want vanuit die waaruit de organen ontstaan, blijven zij ook bestaan, en op de wijze waarop zij ontstaan, op die zelfde wijze ook blijven zij bestaan; want de ziel blijft voortdurend in een staat van vorming, en zij acht dat wat gevormd is als te vormen, en wat te vormen is als gevormd.

XXXIX.

Dat de smaak een hoogere tastzin is, en dat bij de gefigureerde deelen of de hoekige vormen onderscheidt die eenvoudiger zijn en die in een of andere vloeistof drijven.

In de tong worden bijna eendere papillen aangetroffen als de boven vermelde tusschen de poriën van de huid, maar er is een drievoudig verschil van die opgemerkt. Onder de huid der tong zelf en onder een zeker zenuwmembraan liggen zij verborgen, maar zij strekken zich uit en steken uit wanneer de appetijt wordt opgewekt en het gemoed daarnaar verlangt de hoedanigheid van eetwaren en dranken gewaar te worden. Dit is de reden dat zij zich bij de dooden naar binnen terugtrekken en verbergen. De buitenste scheidde zelf is netvormig, en veelgatig, en toegankelijk, opdat de aanstootende en zich op de tong opeenhoopende deelen terstond met hun punten en stekels de membranen en de uitgestoken tongetjes der papillen kunnen aanraken; welke uitwerking niet kan worden bereikt als niet de door den smaak te onderscheiden deeltjes opgelost zijn en in de eene of andere vloeistof drijven. Dit is de reden dat de tong zelf, alsmede de naburige klieren, die van den ganschen mond of van de raak en het verhemelte, een zeker soort van speeksel toegieten, want aan een drooge tong wordt niet dan een afgestompte en zwakke zin gegeven, bijna hoedanig die van den tast is. Dat de smaakzin een hoogere tastzin is, verschijnt hieruit dat de tast niet zoozeer vervolmaakt kan worden dat hij de in vochtige dingen zwemmende uitvloeisels kan doorvatten en de stekels van die, te minder de verhouding en de analogie van de hoekige dingen onder elkander, en van de met de geronde vlakken samengemengde; want er zijn graden van hoekige deelen of vormen, namelijk meer en minder samengestelde of meer eenvoudige. Die welke zijn samengesteld, zijn ook de lagere, latere, meer onvolmaakte van dat geslacht, die de tast gewaarwordt, doch de smaak wordt de meer eenvoudige, hoogere, eerdere, volmaaktere gewaar. Maar in het algemeen dient opgemerkt dat drie zinnen, namelijk tast, smaak, en reuk, niet dan de figuren der hoekige deelen of vormen, dat is, der trage en zware vatten, niet echter de vormen zelf en de wezenlijke bepalingen van die, zooals het gehoor en het gezicht.

XL.

Dat de smaak de middelste en waarlijk lichamelijk is, welks tallooze organische substanties door de algehele tong zijn verstrooid, die tegelijk en naar haar samengroei genomen het orgaan van den smaak samenstellen.

Even zoo als boven aangaande den tast is beweerd en getoond; want papillen van uiteenloopenden vorm zijn gestrooid door de gansche tong en de oppervlakte daarvan, maar nochtans stellen zij tegelijk genomen niet dan één orgaan samen omdat zij één zin samenstellen.

XLI.

Dat de volmaaktheid van de gewaarwording van den smaak afhangt van de hoeveelheid, de hoedanigheid, de ligging en den nexus dier organen onder elkander wederzijds, dat is, vanuit den bijzonderen vorm van een elk willekeurig en den gemeenen van alle, voorts ook van een zekere verscheidenheid die harmonisch genoemd moet worden.

Geheel zooals boven aangaande den tastzin is vermeld; want de verhouding van beide is eender; want de voorwerpen van beide zijn gefigureerde, harde, en trage lichaampjes, maar die welke den smaak aandoen zijn van het zelfde geslacht of de meer eenvoudige of minder samengestelde van de hoekige. Wat echter de verscheidenheid dier organen betreft, zij zijn van een drievoudige samenstelling en natuur; de meer menigvuldige, weekere, en volmaaktere zijn in de spits der tong; daarop die in de randen, ten slotte de meer zeldzame, grovere, en meer onvolmaakte rondom den wortel der tong; zoo is er een harmonisch verschil en een harmonische verscheidenheid van alle; want de vervolmaking van de eendere organen in de zelfde tong groeit en neemt af; vandaar gebeurt het dat van geen ding dat opgenomen is, de figuur met dezen zin niet kan worden onderzocht.

XLII.

Dat de smaakzin zooals de tastzin middellijk en onmiddellijk op het cerebrum betrekking heeft als zijn gemeenen zinzetel, onmiddellijk door de zenuw van het vijfde paar, die de gemeene zenuw is van de organen der zinnen, opkomende uit het merg zelf van het cerebrum.

Er wordt over getwist of de smaak vanuit de zenuw van het negende paar dan wel vanuit die van het vijfde paar moet opkomen; want overal gaat zij te zamen met de zenuw van het zwervende paar tot en in de tong; maar omdat de tong niet alleen spierig is en uit beweegzenuwen wordt samengeklonken, maar ook papilleus en sensorisch, en omdat de vezels der genoemde zenuwen zich in de tong wonderbaarlijk samenplooiën, zoodat het moeilijk is de taak van elke willekeurige te onderkennen, moet het derhalve worden onderzocht uit andere aanwijzingen die de waarheid kunnen onthullen. Dat de zenuw van het negende paar de spraakzenuw of de sprekende is, en dat de zenuw van het achtste paar de kauwende is, en de zenuw van het vijfde paar de gevoelszenuw, is elders getoond. Wat wederom de zenuw van het vijfde paar aangaat, die is de gemeene zenuw opduikende vanuit den ringvormiger knobbel waarin de vezels van zoowel het cerebrum als van het cerebellum worden geconcentreerd. Deze zenuw is zoowel week als hard, volgens de waarneming van Ridley, bijgevolg zoowel gevoels- als beweegzenuw, zooals de zenuw van het zevende paar of de gehoorzenuw. Bovendien gaat zij tot de afzonderlijke organen der zinnen, zooals van het gezicht, het gehoor, den reuk, en den smaak. Aldus schijnt zij de zelfde taak uit te oefenen in het hoofd als de intercostale zenuw in het cerebrum, die namelijk om de afzonderlijke zinnen op haar wijze, deze om de afzonderlijke handelingen of spieren te vergezelschappen. Vanuit de anatomie kan worden aangetoond dat die universeele zenuw der zinnen onmiddellijk vanuit het cerebrum afkomstig is, zooals die universeele van de natuurlijke bewegingen van het lichaam of de intercostale alsmede de zwervende vanuit het cerebellum. Bovendien bevestigen verscheidene phaenomena dat de zenuw van het negende paar de sprekende zenuw is of die van de spieren met behulp van welke de tong spreekt. Dus voor zooveel nu de zenuw van het vijfde paar zich voortzet uit het merg van het cerebrum of uit de schors ervan verrijst, vloeit voort dat in het cerebrum alle verschillen van den tast in de tong kunnen worden doorvat; anders zou het zijn als er geen onmiddellijke vergemeenschapping met het cerebrum was.

XLIII.

Dat de reukzin een nog hoogere tastzin is, en de gefigureerde deelera, of de nog eenvoudiger uitwendige hoekige vormen, en welke in de luchtatmosfeer worden rondgedragen en golven, onderscheidt.

De organen van den reukzin zijn gestrooid door het gansche pituiteuse vlies of slijmvlies, hetwelk niet alleen de holten der neusvleugels omgordt, maar ook tegelijk de wanden en wel van verscheidene celletjes bekleedt. Behalve de caviteiten der neusvleugels zijn er ook de frontale holten, uitgehouwen tusschen de tafels van het voorhoofsbeen, alsmede de grot van Highmore in de bovenkaak, voorts de celletjes van het wigvormige been; en bovendien zijn er meer kleine hopen en sponzige en labyrinthische spleten die alle met de neusvleugels gemeenschap hebben en bedekt zijn met een gemeen membraan en beenvlies. Door dit membraan tusschen een geringe nochtans hoogst ruime ruimte kruipen myriaden van vaatjes, en klierige en ronde lichaampjes zijn in geweldigen voorraad gezaaid. Er zijn zes sinusholten en vier cellules van de sponzige beenderen die wederzijds tusschen elkaar gemeenschap hebben, en met eendere organen of klieren voorzien en opgevuld. Heel dit uitspannel trekt zijn oorsprong vanuit de reukzenuwen. De reukzenuwen, anders de tepelvormige uitsteeksels geheeten, aangehecht aan het voorste gedeelte van het cerebrum, verdunnen. zich rondom den kam van het zeefbeen, en worden doorgezonden door een zekere met zeer vele gaten doorboorde plaat, welke de zeefvormige plaat ofwel het zeefbeen wordt geheeten; deze vezels begeleidt het eene en het andere hersenvlies, zoowel het weeke als het harde, ook naar buiten, te zamen met eenige slagader- en adervaatjes. Vanuit de beschrijving van de uitbreiding en samenschakeling van dat orgaan blijkt duidelijk dat het een nog fijneren zin of een zin van meer eenvoudige deden vat dan de smaak; want de dingen die in de lucht golven, zijn lichter en vluchtiger dan de dingen die in wateren en vloeistof fen zijn, welke den smaak aandoen; want opdat de smaak de figuratie van de deelen onderkenne, is het noodig dat de samengestelde dingen warden opgelost; maar opdat de reuk bemerkte is het niet noodig dat zij worden opgelost; maar de uitvloeijingen worden waargenomen die uit de lichamen zoowel van het dieren-, als planten-, alsmede van het delfstoffenrijk zijn uitgewasemd. Daarvandaan worden die dingen gevat welke niet vast in de lichamen zetelen maar die welke spontaan uit die worden gescheiden en terstond daarop in de lucht rondvliegen. De uitvloeijingen van het dierenrijk zijn zoovervloedig dat honden ook hun baas, menschen, dieren van verschillend geslacht met den alleenen reuk

opsporen en naspeuren. De uitvloeiingen echter van het plantenrijk zijn nog overvloediger en waarneembaarder, zooals de aromatische vanuit tuinen en weiden; vanuit het delfstoffenrijk zijn verscheidene geurloos, maar er bestaat ook een groote voorraad die duidelijk den zin opwekt. Bijgevolg schijnt de reuk eenvoudiger deelen te onderkennen dan de smaak, maar toch zijn de vormen hoekig, in zich zwaar, traag, hard, gefigureerd, waarlijk lichamelijk en stoffelijk.

XLIV.

Dat de zin van tast, smaak, en reuk slechts de uitwendige vormen der deelen doorvat, niet echter de inwendige zooals de zin van gehoor en gezicht.

De uitwendige vorm zelf of de figuur der deden, die hoekig, gestekeld, plat, rond is, wordt waargenomen uit de organen van tast, smaak, en reuk, niet echter de hoedanigheid daarvan of de inwendige vorm, want de deelen doen de papillen slechts met de oppervlakte aan; en omdat zij traag en hard zijn, kunnen zij niet naar de inwendige structuur uit die organen worden onderzocht; hetgeen de oorzaak is dat wij over die dingen vanuit den alleenen smaak en geur oordeelen, en niet onderkennen of zij al dan niet geschikt zijn; zoo kunnen arsenica en vergiften met hun suikerige zoetheid liegen. De inwendige hoedanigheid zelve daarvan moet vanuit de alleene uitwerking worden nagevorscht; vanwaar de praktische scheikunde en geneeskunde. Anders echter het gehoor en het gezicht; de inwendige vormen zelf, niet echter de uitwendige, worden met die zinnen gevat, want het zijn de modificaties en de vloeiingen die volgens haar wezenlijke bepalingen het orgaan aandoen. Daarom is de reden van den zin van gehoor en gezicht een gansch andere dan van dien van reuk, smaak, en tast.

XLV.

Dat de reukzin het gansche cerebrum aandoet, en onmiddellijk de geheele mergsubstantie daarvan, en middellijk de corticale substantie, en dat het cerebrum, welks vorm harmonisch is, afkeerig is van al wat tegen de harmonie indruischt, en trek heeft naar wat aan hetzelfde conform is.

De reukzin boezemt zich onmiddellijk in de gansche merg-substantie van het cerebrum in en stort zich door die uit, want zoodra de vezel van den zinzetel ervan de zeefvormige plaat doordringt, wordt zij uitgestort in het tepelvormige uitsteeksel dat naast den gestreepten knobbel oprijst, en zij trekt wortels door het gansche merg gestrooid, want die uitsteeksels breiden in de zwaluwnestjes wanneer zij worden opgeblazen, de gansche mergsubstantie uit, en zij breiden haar uit tot een zwellung. In de menschelijke cerebra schijnen de wortels niet zoo wijd gestrooid te zijn als in de cerebra der redelooze dieren, namelijk opdat niet de geuren de redeneeringen en de oordeelen van het menschelijk gemoed verstoren en daarin zoo veelvuldige veranderingen teweeg brengen. Aangezien de reuk door het gansche cerebrum wordt gestrooid, volgt dat het gemoed afkeerig is van al datgene wat de harmonie van de deden en de substanties daarvan kwetst, en het gewaarwordt als afstootelijk en afschuwelijk; de overige dingen echter als aan zich conform. De vorm zelf van het cerebrum is het volmaaktst, namelijk spiraal; in dien vorm vloeien de corticale substanties daarvan, en het dichtst daarop de vezels welke uit die opkomen; wat derhalve onharmonisch is, moet niet strooken, hetzij het tegelijk bestaat of successievelijk. Want wat harmonisch in zich is, ondergaat het onharmonische niet of het wordt terstond gewaar wat tegen hetzelfde en de orde van zijn individueele dingen indruischt. Zoo schijnt de reuk slechts den gemeenen vorm van het cerebrum aan te doen, niet echter den bijzonderen van elke willekeurige klier.

XLVI.

Dat het cerebrum of de gemeene zinzetel van den reukzin niet wordt aangedaan tenzij wanneer de vezels daarvan in haar diastole of uitzetting zijn.

Het gansche mergachtige cerebrum of de afzonderlijke vezel daarvan wordt uitgezet wanneer de long uitgezet, dat is, de lucht aangetrokken wordt; want de bewegingen van het cerebrum en de longen zijn gelijktijdig. In elke willekeurige gemeene uitzetting van het cerebrum worden alle vezels daarvan uit een meer samengeperste ligging teruggebracht in haar natuurlijke, dat is, in een harmonische; vandaar ondergaat de reuk slechts dan, zooals ook in ons bij het adem inhalen kan worden opgemerkt. Behalve in andere gevallen keert de reukzin terug wanneer het mergachtige cerebrum na het niezen in zijn natuurlijke staat ten aanzien van de vezels is teruggebracht, namelijk wanneer niets langer de vezels en klieren verstoep dat zij niet met haar klieren onderscheiden gehouden worden.

XLVII.

Dat eendere dingen die over den tast- en smaakzin werden opgemerkt omtrent den reukzin zijn op te merken.

Namelijk dat de organische substanties van dezen zin talloos zijn, en door het algeheele slijmvlies verstrooid, welke te zamen en naar haar samengroei genomen het reukorgaan samenstellen; voorts dat de volmaaktheid van de gewaarwording van den reuk afhangt van de hoeveelheid, de hoedanigheid, de ligging en den nexus dier organen of klieren tusschen elkander wederzijds, dat is, vanuit den bijzonderen vorm van elk willekeurig en vanuit den gemeenen van alle; voorts ook van een zekere verscheidenheid die harmonisch is te noemen. De reden is omdat zoozeer de voorwerpen van den reukzin eendere zijn als die welke de voorwerpen van smaak en tast ²⁾ zijn, namelijk de gefigureerde, inerte, zoutige, zwavelige, urineachtige, olieachtige, aromatische dingen, namelijk alle dingen van het delfstoffenrijk en van hoekigen en aardschen vorm; hoe nader echter deze aardsche dingen tot den circulairen vorm toetreden des te aangener zin springt daaruit voort.

2 Het Latijn heeft “*olfactus*”.

XLVIII.

Dat de ziel ook nog zuiverdere lichaampjes gewaarwordt en vormen van eenvoudige elementen die in een nog hooger aether zwemmen, en zij haar organisme schikt dat de dingen die overeenkomen worden aangelokt en door de subtielste poriën tot aan de schors worden opgetrokken, met welke dingen de animale geest en het zuiverder bloed kan worden bereid; maar dat wij van die vormen en van de verscheidenheid daarvan door geen zin worden bewust gemaakt.

Dat de reukzin wonderbaarlijk vervolmaakt en verhoogd kan worden, verschijnt uit de dieren die met den reuk en met scherpzinnigheid de bevriende uitvloeisels van hun baas naspeuren en gewaarworden en de vijandige van overige dieren, ja zelfs zeer vaak op onmetelijken afstand. Wij menschen echter vatten met den reuk slechts alleen die vormen die in de lucht zwemmen, de vermelde beesten echter ook die welke in den aether zwemmen, en van die is er een oceaen, zooals vanuit de phosphoren en talloze andere phaenomena blijkt. Want de atmosferen zijn overvol van uitwasemingen zoodat niets ooit ontbreekt of het is aanwezig opdat ons bloed, zoowel het roode als het witte, en de animale geest begiftigd wordt met die dingen welke de samenstelling moeten binnengaan. Bovendien zijn er uiterst kleine poriën die nu eens worden geopend, dan weer gesloten, die nu eens gretig de golf van zulke dingen aangrijpen en indrinken, en dan weer ze uitspuwen en uitbraken, of er zijn momenten wanneer onze huid allerwijdst openstaat en wanneer zij toegesnoerd is; want vandaar is het dat verschillende ziekten zoowel opkomen als genezen worden. Dit wordt instinct geheeten en reikt ook niet tot de bewustheid van ons gemoed, omdat die dingen subtieler zijn dan dat zij de papillen of organen kunnen aandoen. Dit heeft de ziel zich voorbehouden en zij heeft het ook niet door welken zin dan ook aan het gemoed willen onthullen, hetwelk misschien met den wil voorop ook deze economie zou willen beheeren, waarvandaan de algeheele animale chemie gemakkelijk ondermijnd zou worden en te gronde zou gaan; deze zin moest juist de scherpste en zuiverste van alle tastzinnen zijn.

XLIX.

Dat het oor het gehoororgaan is geheel en al voor de opneming van de modificaties der lucht samengebouwd.

Vanuit den bouw van het oor kunnen wij nauwkeurig genoeg worden onderricht over de natuur van de modificaties der lucht, en vanuit de natuur van de modificaties der lucht over den bouw van het oor; want de gemodificeerde lucht is de principale oorzaak, en het oor is de instrumentale, het een zoo voor het ander gevormd dat het eene ook zelfs niet het minste inis dat zich niet aan het ander ingeschreven vertoont; doch een scherpzinnig en met wetenschappen toegerust vernuft wordt vereischt om de natuur van het een uit het ander te doorvorschen. Want de oorschelp of het uitwendig oor zelf met zijn uitlooper of oorlel, den buiten- en binnenzoom, oorbok, uitwendige oorholte, schelp, huidvliezen, kraakbeenderen, klierblaasjes of klieren, en spieren, geheel en al tot den eersten aanstoot van het geluid of van de modulaties uitgestrekt, is spiraalsgewijs ineengedraaid opdat niet de minste straal ontglipt maar het geschiktst in de gehoorgang wordt afgeleid. De gang zelf met haar gekronkelden loop, haar beenige en kraakbeenige substantie, vlies, oorsmeerklieren, netvormig lichaam, en haren, is meest geschikt om het aankomende en geconcentreerde geluid naar het trommelvlies heen te leiden en tevens te verhoeden dat iets nadeeligs het genoemde vlies worde toegebracht. Het trommelvlies echter is concaaf, van elliptische figuur, schuin gesteld, samengevouwen vanuit drie vliezen waarvan het uiterlijke tot de gehoorgang wordt voortgezegt, het innerlijke tot den voorhof. Ook als het doorboord is plooit het het opgenomen geluid geheel aan zich aan, en ofwel het spant zich en zijn holte uiteen ofwel ontspant. In de trommelholte zelve toonen de opgemerkte beentjes, zooals de hamer, het aambeeld, de stijgbeugel, met de handvatten ervan, de samenschakelingen, scharniergewrichten, spieren, koorden, klaar aan dat de minste aanrakingen of krachten uit het buitenste vlies tot een zeker innerlijk, het venster geheeten, worden voortgeplant, dermate dat er even zoovele allerkleinste kloppen zijn als onderscheiden geluiden; het binnenst echter of in het labyrinth en den voorhof daarvan komen drie halfcirculaire kanalen samen met hun klankvliezen, alsmede het slakkenhuis van wonderbaarlijke kunstigheid, met de spirale plaat, den kern, de zenuwtjes, de beenvliezen, en de oneindige andere gedenkwaardige dingen, en bovendien het tweetal vensters, en de waterleiding van Fallopius; zij wijzen openlijk aan dat het organisme van het oor geheel en al overeenstemt met den vorm der vloeijing der afzonderlijke dingen der lucht; en zoo vele waarlijk

wonderbaarlijke dingen vertoonen zich aanschouwelijk in dit eenige, steenige, ingehouwen, holle been dat het de inzichtsvolste menschelijke gemoederen in verbijstering wegvoert; hoe nader de kunstmatig vervaardigde akoustische instrumenten zelf tot de bewijsstukken van deze natuurlijke wetenschap toetreden, des te volmaakter zijn zij.

L.

Dat den afzonderlijken modi en stralen van het geluid hun kracht inis, en dat het verschil van krachten de verschillen van geluid voortbrengt, en het oor is voor de meest onderscheiden opneming en overbrenging van die ingericht; dat bijgevolg het gehoor ook de zin van een of anderen tast is.

Vanuit oneindige bewijsstukken alsmede uit het geheele apparaat van het gehoororgaan of oor is het doorzichtig dat de gemodificeerde lucht handelt door krachten, of dat er evenzoovele krachten of uiterst kleine aandringen en aanrakingen zijn als geluiden; uit het oor blijkt dit uit de membranen ervan en de vensters, uit den aan het membraan gebonden hamer en uit de bocht en den kuil ervan waarin hij zich verschuilt, voorts ook uit het aambeeld en den stijgbeugel, en de geledingen ervan, welke openlijk aanwijzen dat er even zoovele kloppen zijn als verschillen van geluid. Ook wordt vanuit tallooze andere phaenomena van het geluid de zelfde waarheid bevestigd, namelijk dat een aangezwollen geluid zoo groote kracht aan de in den weg liggende dingen aan den dag legt dat het die gewelddadig vanuit hun plaats beweegt en glazen breekt. Ik heb ervaren dat vanuit het alleene gedreun en het plotselinge geluid van ontbrand buskruit in een schip dat in stukken verbrijzeld en verbrand werd, voorts ook van het zelfde kruit ontbrand in een toren of groote kruitkamer, daken van huizen werden opgelicht, tafels omvergeworpen, vensters verbrijzeld, een lichaam met een uiterst sterke voortdrijvende kracht vanuit zijn plaats bewogen, en meer dingen die handtastelijk aanwijzen dat elk geluid, welk dan ook, een kracht in is, grooter en kleiner volgens den graad van de intensiteit ervan; bijgevolg dat het verschil van krachten verschillen van geluid voortbrengt. Behalve deze phaenomena bestaan er ook ontelbare andere die de stootkracht der geluiden bevestigen.

LI.

Dat de verschillen van de krachten, aanstooten of aanrakingen, onder elkander een of andere harmonie samenstellen, welke de vorm der modificaties wordt geheeten, vanuit welken de vorm der gewaarwordingen voortspringt of de gewaarwording zelve, waaraan niets kan worden toegekend vooraleer de verschillen ervan onder elkander analogisch zijn vergeleken.

Dit verschijnt in de muzikale harmonieën, welke met getallen en redenen en de daaruit voortspringende analogieën kunnen worden vergeleken; want van een klank zonder een anderen, een wedergade, kan niet worden gezegd hoedanig hij is, maar vanuit de betrekking en vergelijking wordt hij iets. Aan den toon zelf van den straal of den modus wordt terstond harmonie of disharmonie met andere samengestelden die van krachten verschillen; zoo wordt hij iets omdat hij betrekkelijk zoodanig is. Daaruit wordt de muzikale harmonie geboren. Dit is de reden dat het een attribuut van de natuur is gevarieerd te zijn, en dat de volmaaktheid van haar is dat zij harmonisch is.

LII.

Dat vanuit de klanken en de verschillen ervan tusschen elkander samengebracht harmonie of disharmonie ontstaat, welke de vorm zelf der modificaties is, die in het gehoororgaan aangenaam of onaangenaam wordt gerepraesenteerd.

LIII.

Maar dat harmonie en disharmonie iets is dat betrekking heeft op het organisme van het oor zelf en op de vergemeenschapping ervan met dat van het cerebrum, en op deharmonische verscheidenheid van de gevoelige deelen van het cerebrum tusschen elkander of in het gemeen, voorts ook met betrekking tot den vorm der corticale klier, of hoedanig de animus is; voorts ook hoofdzakelijk hoedanig het gemoed is. Vanuit den staat ervan wordt geoordeeld over de harmonie der gewaarwordingen in het algemeen, en over die van het gehoor in het bijzonder; hetgeen de reden is dat de zelfde harmonie niet voor allen eender aangenaam is, maar dat die welke behaagt den ander behaagt of mishaaft; maar dat er nochtans, natuurlijk, een volmaaktere en een onvolmaaktere harmonie bestaat; maar dat de vermelde staten in de oorzaak zijn dat de volmaaktste of waarlijk natuurlijke harmonieën als disharmonieën kunnen worden doorvat.

LIV.

Dat de gehoorzin voortreffelijker en volmaakter is dan de overige zinnen, namelijk van den tast, den smaak, en den reuk, in dit dat het gehoor de vormen zelf of de wezenlijke bepalingen der voorwerpen gewaarwordt; de tast, de smaak, en de reuk echter alleen de uitwendige vormen of figuren, en wel die van de hardere deelen; dermate dat het gehoor het binnenste wezen van een samen gestelden klank of een harmonie kan binnendringen; niet evenzoo de lagere zinnen, die slechts de uitwendige hoedanigheid, niet echter de inwendige vatten.

LV.

Dat het gehoor weliswaar een uitwendige en lichamelijke zin is, maar dat het voornamelijk bijdraagt tot de vorming van het menschelijk verstand; want een elk willekeurig woord, dat een samengestelde en verschillend gearticuleerde klank is, beteekent een of andere idee des gemoeds; de ideeën zelve echter warden op zulk een wijze aaneengeknoopt dat daaruit een zekere redelijke vorm voortspringt welke niet dan vanuit onder elkander samengestelde en op redelijke en analytische wijze aaneengeknoopte stoffelijke vormen kan voortspringen. En hoe verstandelijker de ideeën zijn, des te meer ideeën analytisch moeten warden samengesteld, vanuit welke laatste voortgesprongen en voortgebrachte dingen het gemoed inducties en gevolgtrekkingen maakt wat het binnenst in die ligt verborgen. Aldus en niet anders wordt tot het zuivere inzicht der ziel genaderd, dat ten slotte niet dan den binnensten zin der woorden vat, en wel ten laatste zulk een binnenst verborgen zin die nooit kan worden uitgedrukt met eenig woord tenzij een meest verholten, noch met een omhaal van woorden; dan neemt de geestelijke of engellijke spraak het over, of de universeele filosofie, en slechts de allervolmaaktste en Goddelijke doorvatting van de waarheden en de harmonie ervan tusschen elkander; zoodanig is de eigen spraak der ziel.

LVI.

Dat het gehoor in zich geschouwd een lagere gezichtszin is; want de vormen die door gearticuleerde klanken of woorden worden gerepraesenteerd, gaan over in beelden hoedanig die van het gezicht zelf zijn, dermate dat wij de gehoorde dingen beschouwen als het ware als geziene dingen voordat zij worden veranderd in redelijke en verstandelijke ideeën; zij komen evenwel zoo overeen dat er handtastelijk een zekere verwantschap tusschen elk van beide verschijnt, maar dat slechts een onderscheid van volmaaktheid optreedt, namelijk zoodanig als tusschen de modificatie van de lucht en de modificatie van den aether, of als tusschen de lucht en den aether, die in het algemeen overeenkomen maar in het bijzonder verschillen, of zoodanig als het is tusschen de hoogere en de lagere zijnde dingen der natuur, de eerder en de latere, de eenvoudigere en de samengestelde, de volmaktere en de onvolmaktere, of tusschen beginselen en oorzaken, of tusschen oorzaken en uitwerkingen.

LVII.

Dat het gehoor en de vorm der woorden ervan niet overgaat in een zeker hooger gezicht op de wijze van analogie, of dat de vorm van het gehoor niet natuurlijk een eenderen vorm of een eendere harmonie van het gezicht opwekt, dat is, een beeld en een idee, maar dat het gemoed, onderricht zijnde wat de woorden beteekenen, bijspringt, en aldus vanuit het gebruik en tegelijk vanuit het eigen inzicht de woorden en de vormen zelf door de spraak samengeschakeld verstaat, of vanuit die een zekeren redelijken zin te voorschijn lokt. Zoo wekt de klank geenszins eenig redelijkein het gemoed op; maar de vormen zelve der woorden, welke even zoovele ideeën des gemoeds zijn, geven het verstand een houvast om daaruit eenig redelijke uit te leiden. Dat de klanken zelve niet een of ander verstandelijke in het gemoed kunnen voortbrengen, verschijnt vanuit de woordjes die gansch andere zijn in de eene taal dan in de andere.

LVIII.

Dat ondertusschen de dieren, die met geen verstand of redelijk gemoed zijn toegerust, geenszins eenig redelijk spreken kunnen voortbrengen, want hoedanig de ziel zoodanig het gemoed, hoedanig het gemoed zoodanig het spreken. Bijgevolg duidt het spreken handtastelijk aan dat wij ons verbeugen in een zekere inzichtsvollere, hoogere, en volmaaktere ziel dan de ziel der brute dieren.

LIX.

Dat de spraak der brute dieren slechts alleen lichamelijk en stoffelijk is, in het algemeen de aandoeningen van den animus van hen aanduidende, die veel verwantschap met den innerlijken zin van die aanhouden; en dat een zoodanige spraak, die natuurlijk en gemeen is te noemen, ook tusschen onze spraak is doorgestrooid; namelijk dat wij zeer vele woorden bezitten welke door de alleene variatie en de natuur van den klank de eene of andere aandoening zelve van den animus genoegzaam natuurlijk aanduiden en uitdrukken.

LX.

Dat het oor, zijnde het opnemende orgaan van den klank, zich meest afzonderlijk aan de opneming daarvan aanplooit, zonder welke wederzijdsche aanplooiing de onderscheiden der klanken niet waargenomen en doorvat kunnen worden; dat bijgevolg het oor even zoovele veranderingen van staat ondergaat en op zichzelf overbrengt als er onderscheiden van klank zijn; zooals verschijnt vanuit de aanplooiing van den hamer, het aambeeld, en de stijgbeugel ervan. Daarom moet voor een ieder orgaan een andere en over het hare beschikkende kracht aanwezig zijn hoedanig de passieve is en die van de inblazing; zoo ook in alle overige organen.

LXI.

Dat over een ieder zinsorgaan zoowel beweeg- als zinvezels de leiding moeten hebben, en dat de gewaarwording niet zou kunnen worden volbracht als een van beide ontbrak, en als er niet eenige handeling is die overeenstemt met de onderganing of de gewaarwording. En dat de handeling van het orgaan geschiedt vanuit het gebruik en de natuur, en wel zonder dat het verstand het weet; dat bijgevolg de beweegvezel van het orgaan vanuit het cerebellum schijnt bewogen te worden, de zinvezel echter vanuit het cerebrum; zoo schijnt dat cerebellum en cerebrum in een elk willekeurig zinorgaan regeeren.

LXII.

Dat elk geluid een aanzienlijke verandering van staat over het cerebrum brengt, en dat het elk deeltje zoowel van de mergachtige als van de bastachtige substantie daarvan, als ook van beide hersenvliezen, beweegt en doet trillen; ja zelfs dat het geluid den schedel zelf en de deelen en vezels daarvan, ja zelfs van het gansche lichaam, in een zekere beving brengt; bijgevolg dat het gansche lichamelijke systeem deelachtig wordt gemaakt aan de krachten des geluids.

LXIII.

Dat het geluid in het bijzonder de deelen van het cerebrum, het cerebellum, en elk van beide merger doet trillen en aan het beven brengt; en de schors zelve ervan niet dan in het gemeen, zoodat het geluid en de harmonie ervan geenszins de verandering van staat aan de schors in het bijzonder kan toebrengen; maar dat de schors vanuit de gemeene verandering van staat van haar cerebrum erop opmerkzaam wordt gemaakt, en wel vanuit het gebruik, wat een zoodanige verandering beteekent.

LXIV.

Dat voorzoover het gehoor en de spraak het gansche cerebrum en de deelen ervan doorkruipt en beweegt, het volgens den vorm van de substanties ervan vloeit; hetgeen de reden is dat het cerebrum de harmonie der geluiden gewaarwordt, welke wordt erkend zoodanig te zijn hoedanig de gemeenevorm of de ligging, en de nexus, de orde, en de vorm der deelen is.

LXV.

Dat het gehoor op wonderbaarlijke wijze het cerebrum, het cerebellum, en het lichaam zelf en de ingewanden ervan, klaart en purgeert en in hun orde terugbrengt; ja zelfs date ha verscheidene dingen die anders zouden samengroeien en samenvallen, herstelt; en dat het op zijn wijze den animalen geest aandrijft opdat hij met het bloed een huwelijk inga, en wel uit het cerebrum zelf door de bochtholten in de keeladeren, en uit de keeladeren tot aan de hartstreek; bijgevolg dat het iets bijdraagt tot het animale leven. Want de spraak en de klank ervan is een zeker soort van beving die zoowel door de vloeistoffen als de vaste stoffen heengaat. Dit is de reden dat het oor het rotsbeen is ingehouwen, en de zenuw ervan door dat deel van den schedel heengaat waar de bochtholten samenloopen, en de geest zelf door de poriën van den schedel heengaat.

LXVI.

Dat de onderscheiden van klank niet kunnen bestaan noch worden onderscheiden tenzij er een zekere gemeene niet onderscheiden of gearticuleerde klank is, waarin en waaronder de afzonderlijke dingen kunnen worden onderscheiden; niet ongelijk daaraan dat er geen gezicht kan bestaan zonder een gemeen schijnsel ten opzichte waarvan al die dingen worden onderscheiden welke minder en meer lumineus zijn. Een zoodanig geluid bestaat door den algeheelen schedel; hetgeen de reden is dat het oor het rotsige en meest poreuze been is ingehouwen; voorts ook dat muziekinstrumenten des te onderscheidener, volmaakter, en klankvoller zijn, naarmate de snaren zijn vastgehecht aan een meer trillenden buik of een meer trillend bord dat vanuit zich een gemeenen klank voortbrengt; maar dat die gemeene klank, zooals het schijnsel zelf, niet wordt waargenomen in den klank der afzonderlijke dingen.

LXVII.

Dat het gehoor onmiddellijk gemeenschap heeft met het cerebrum door de weekere zenuw van het zevende paar, en dat deze vanuit het merg van het cerebrum verrijst, is waarschijnlijk; maar dat het hardere deel ervan met het merg van het cerebellum gemeenschap heeft uit hetwelk het schijnt te ontstaan; daarvandaan vloeit dat het oor om het geluid op te nemen wordt bestuurd uit de hardere zenuw, maar om den zin te vangen uit de weekere zenuw, die verdeeld is over de gevoelige membranen, cylinders, en schelpen van het voorhof ervan.

Over het gezicht.

Het orgaan van het gezicht is het oog, zijn oogholte ingehouwen, bolvormig van figuur, van kleur zwart, donkerbruin, grijs, grijs-groen, blauw; daargelaten nog de oogleden en de oogharen; het oog zelf is toegerust met zes spieren voor de beweging, welker namen zijn de opheffende spier, de neerdrukkende, de buitenwaarts trekkende, de aanvoerende trekspier, de hoogere en de lagere schuinsche. De vliezen, vochten, en vaten stellen den oogappel zelf samen. De vliezen zijn er verscheidene, als het uit witachtige vezels bestaande, hetwelk ook het aangeboren vlies en het bindvlies wordt geheeten; het is gehecht aan het voorste deel en verbindt het oog met de oogholte. Het tweede is het hoornvlies, dat doorschijnend is en in lagen verdeeld; het derde is het harde oogvlies, hard, ondoorschijnend; het vierde is het vaatvlies, zwart in den mensch; het bestaat uit een dubbele laag; het vijfde is het druivevliesje, dat het voorste deel van het vaatvlies is, doorboord, gekleurd, zichtbaar door het hoornvlies, convex, waarin zijn op te merken het regenboogvlies van verschillende kleur; de pupil die een rond gat is bijna in het midden van het regenboogvlies; de achterzijde van het druivevliesje is zwart. Behalve deze zijn opgemerkt de sluitspier van de pupil voor de samentrekking, de ciliaire vezels voor de verwijding, het ciliaire of ringvormige ligament voor de beweging van het glas- en kristalachtig lichaam; bovendien de slagaderlijke en de aderlijke bloedsomloop, en de zwarte buizen. Daarna het netvlies, een uiterst teer vlies, witglanzend, als het ware slijmig, een uitbreiding van de gezichts-zenuw rondom den bodem, het voornaamste deel van het gezicht. De vochten echter zijn het waterige of het witte oogvocht dat elk van beide kamers van het oog vult, waarin het druivevliesje vrijelijk als het ware drijft, en dat aanhoudend wordt aangevuld; het *glasachtig* vocht, waarschijnlijk bestaande vanuit de subtielste vaatjes of cellen, vullende het achterdeel van het oog, contigu met het netvlies; het *kristalachtige*, bijna lensvormig, vaster

dan de overige vochten, de kristallens genoemd, in den kuil van het glasachtig lichaam door middel van een uiterst teer vlies ingesloten, vrijelijk als het ware opgehangen vlak achter de pupil en met behulp daarvan bewegelijk, vanuit vele doorzichtige lagen naar de gelijkenis van de uien opgebouwd. Het vaatrijke *spinnewebvlies*, het kristal- en glasachtige lichaam omgordend. De *gezichtszenuw*, die het netvlies voltooit, het oog van de zijde van den neus binnentredend. Bovendien zijn er de zenuwen der derde, vierde, vijfde en zesde paren.

Dat het oog het orgaan is dat is vervaardigd ter opneming van de modificaties van den aether, zooals het oor ter opneming van de modificaties van de lucht, zoo dat wij vanuit den bouw en den vorm van het oog daarover onderricht kunnen worden hoedanig de natuur is van de modificaties van den aether, alsmede omgekeerd, want het een stemt overeen met het ander zooals de instrumentale oorzaak met de principale. De overeenstemming schijnt zoodanig te zijn dat het oog niet anders gevormd had kunnen worden dan het gevormd is om alle verschil en verscheidenheid der invloeiende modi op te nemen, aan zich aan te plooiën, en aan den gemeenen zinzetel over te brengen.

Dat de ziel haar lichaam wilde toerusten met het gezicht, opdat zij door hetzelfde alle verscheidenheid der aanschouwbare wereld die beneden haar en de sfeer van haar schouwing gelegen is, zou vatten; zonder hetwelk zij niet tot de erkenning ervan zou geraken; voorts ook opdat zij aldus, niet anders, voor haar lichaam zou voorzien en het tegen elk dreigend gevaar behoeden, hetgeen het universeele doel van alle gewaarwordingen is; voorts ook om haar verstand of redelijk gemoed door den lateren weg of den weg der zinnen en vooral dien van het gezicht, te vervolmaken; behalve deze doelen zijn er ook verscheidene speciale en bijzondere. Maar dat de gezichtszin, hoezeer hij ook de hoogste en volmaaktste van alle uitwendige gewaarwordingen is, nochtans zoo stomp is dat hij niet dan de laatste uitwerkingen der natuur en ook niet dan de uitwendige vormen of figuren van die beschouwt; en dat er oneindige dingen verborgen zijn en aan de scherpte ervan ontsnappen, en alleen uiterst weinige bloot liggen, en deze zelfs zeer duister en ononderscheiden en als het ware continu; dit is de reden dat de innerlijke dingen en de oorzaken van lichamen en voorwerpen door de ondervinding van verscheidene eeuwen moeten worden nagevorsch, en wel met behulp van wetenschappen waarmede het verstand wordt gescherpt tot dieper schouwen.

Dat wij met behulp van de optische kunst of van mikroskopen hebben ontdekt hoe oneindige dingen voor ons ooggezicht verborgen liggen, want van de kleinste insecten zelf welker schaduw wij nauwelijks of als een kleinste puntje hebben ontwaard, verscheen nochtans dat zij met hun zenuwen, vaten, bloed,

hart, cerebrum, merg, spieren, organen der zinnen, die gewijd aan de voeding en de verwekking, toegerust waren; en dat het bolletje rood bloed, te voren nauwelijks zichtbaar, oneindige deelen samenhiel; en meer dingen. Vanuit welke dingen kan worden afgeleid dat ook deze deelen, die de laatste zijn van het mikroskopische gezicht, ook oneindige kleinere deelen en een zeker volledig systeem in zich behelzen, dermate dat de natuur in haar kleinste dingen nog ver binnen onze optische ondervinding diep verborgen ligt. Maar dat wij begiftigd zijn met een zeker inwendig gezicht of met verbeelding die nog dieper doordringt in de vormen der voorgeworpen dingen; en dat het binnenste gezicht nog dieper doordringt. Zoo ook ten opzichte van afstanden, dermate dat terwijl ons gehoor zich tot een middelmatigen afstand uitstrekt, het ooggezicht zich naar verhouding tot een onmetelijken uitstrekt, als tot de zon zelf en de sterren; dat ons redelijk gemoed zich door zijn gezicht nog buiten de sterren uitstrekt, en de ziel, die het inzicht zelf en het zuivere gezicht is, in haar erkenning niet wordt begrensd dan met het geschapen heelal. Want als er een zoodanig verschil is tusschen de volmaaktheid van het gehoor en de volmaaktheid van het gezicht, hoedanig moet dan niet het verschil zijn tusschen het gezicht en de ziening van de aan zichzelf overgelaten ziel.

Ook kan de gevolgtrekking worden gemaakt dat het gezicht van de kleinste diertjes veel scherper en doordringender is dan het gezicht van de grootere dieren, dermate dat zijdeelen kunnen onderscheiden welke wij met behulp van de mikroskoop bezwaarlijk nog kunnen onderscheiden, bijgevolg dat zij die kleinste puntjes van ons gezicht als volledige massa's en kringen ontwaren, waarop zij wandelen, in welker poriën zij zich als in grotten wegbegeven, en vanuit welke kleinste ondeelbare dingen zij hun voedsel zoeken, daarin hun eieren leggen en de jongen uitbroeden. Dit schijnt te kunnen worden geoordeeld vanuit de natuurlijke noodzakelijkheid van hun leven en voeding, en tegelijk vanuit de geringe doorsnede van hun oogen.

En omdat ons gemoed niet over de voorwerpen kan oordeelen tenzij met het oog als dienaar, oordeelt het over hun figuur vanuit de verscheidenheid van licht en schaduw, over de grootheid en de massa vanuit den afstand, over den vorm vanuit de beweging, en over de harmonie vanuit de verkwikkelijkheid waarmede het gezicht en de animus wordt aangedaan; en in deze dingen gaat de natuur zelf met vele mijlen de kunst te boven. Vanuit deze dingen volgt dat het gemoed, vanuit het gezicht oordeelende, zeer kan falen als iets duister voorligt, vanuit hetwelk het over de voorwerpen zijn oordeelen vormt. Want het gezicht is de dienaar en de onderhandelaar van het redelijk gemoed, dat het inlicht over de aanschouwelijke wereld en de verscheidenheid daarvan.

Zooveel lumineuze stralen er zijn, even zooveel krachten en allerkleinste kloppen en aanrakingen zijn er, hoewel zij ten opzichte van den grofsten tastzin als geene verschijnen, zooals ook niet de modificaties der lucht; doch zonder aanraking wordt niets aangedaan. Hoe lumineuzer en intenser de straal, des te sterker; hoe minder lumineus echter, over des te minder kracht van handelen beschikt hij, en de schaduw zelf over in het geheel geene. Hoe groote krachten den zonnestrallen in zijn, verschijnt uit de uitwerking, namelijk zoowel uit de warmte als uit de prikkeling van het vlies der neusvleugels tot niezen; voorts ook uit de terugkaatsing van de zichtbare dingen uit de voorwerpen en de gedaanten in het oog, en uit de phaenomena der straalbreking, en oneindige andere dingen.

Dat de beelden die het gezicht van het oog voortbrengen, slechts variaties van schijnsel en schaduw zijn, of van sterkere en zwakkere krachten, onder elkander gevariëerd samengemengd; daaruit verrijst het beeld of de visueele gedaante, en het voorwerp; ook de kleuren zelf zijn niet dan schakeeringen van schijnsel en schaduw, of liever van wit en zwart, uit de lichtstralen verlicht. De analogie zelve van licht en schaduw, of van het met stralen verlichte wit en zwart, bijgevolg de uitwendige vorm en harmonie, brengt de gekleurde gedaanten voort; en hoe grooter de reden van wit dan van zwart des te geler tot aan roodheid toe, die vanuit het evenmatige aan elk der beide deel heeft; hoe grooter echter de reden van zwart, des te groener en des te meer donkerblauwend, en zoovoort. De reden zelve brengt de kleur voort, maar de vorm en de harmonie den glans en de schoonheid, doch de harmonie der kleuren onder elkander de verkwikkelijkheid voor het gezicht.

Dat geen beeld aan het oog kan worden gerepraesenteerd zonder een gemeen schijnsel waaronder het zij en waarin datgene verschijne wat minder en meer lumineus en wat schaduwig is; zoo vergaat in de schaduw het gezicht, en in schemerig licht is het zwak, op den middag is het echter verlicht.

Dat elk geziene, voorwerp, of beeld, een verandering van staat over zijn zinzetel brengt; en dat het oog zich tot elke hoedanigheid van zijn voorwerp vanuit zichzelf schikt; aldus dat er in het oog een actieve of een actie is, dat met het passieve of de gewaarwording overeenstemt; dit verschijnt vanuit den bouw zelf van het oog, en vanuit de eigen waarneming wanneer beelden in het oog invloeien; vanuit den bouw, want de pupil is bewegelijk met behulp van het kristalvocht, en opdat zij daadwerkelijk bewogen worde tot elke verscheidenheid van het voorwerp, is zij toegerust met een sluitspier, vezels, en ciliaire ligamenten; en het kristalvocht zelf is vanuit vele lagen samengesteld; en dat het druivevliesje vrijelijk zwemt in het waterige vocht;

en het waterige of witte oogvocht wordt voortdurend aangevuld; aldus past het oog zich wonderbaarlijk aan om elk voorwerp door veranderingen van staat op te nemen.

Dat de veranderingen van staat van het oog zoowel algemeene als speciale en bijzondere zijn; in het algemeen wordt de ligging van het oog veranderd ten opzichte van de ligging van het voorwerp, hetgeen geschiedt met behulp van zes spieren; voorts ook dat het zich met overgeschoven oogleden voor een deel verduistert, en met opgeheven oogleden elken invloed van een voorwerp ongerept toelaat; in het speciale wordt de ligging van de pupil veranderd; in het bijzondere alle kleinste samenstellingen der vochten, zoowel van het waterige als van het kristallen alsmede van het glasachtige; want dit wordt geacht te bestaan vanuit de subtielste blaasjes en cellen; behalve het netvlies zelf dat alle invloeiende krachten onderscheidenlijk opneemt.

Dat de visueele voorwerpen ook een verandering van staat over de afzonderlijke vezels der gezichtszenuw brengen, voorts ook over de afzonderlijke vezels van het merg van het cerebrum, en ten slotte over de afzonderlijke corticale klieren; want dezelfde kracht die in het glasachtige vocht en het netvlies wordt gevoerd, wordt ook medegedeeld aan de vezels die zich van daaruit voortstrekken tot aan de einden der vezels; maar de verandering van staat, door deze krachten teweeggebracht, is lichter en subtieler dan de verandering door de sonore krachten of die van het gehoor.

Dat de visueele stralen zich niet tot eenige bepaalde corticale klieren van het cerebrum opwerken, maar tot den ganschen corticalen omtrek of tot alle klieren algeheel, dermate dat er geen klier van het cerebrum is die niet van een elken willekeurigen visueelen straal deelgenoot en bewust wordt gemaakt; evenzoo ook een elke willekeurige vezel; want de gezichtszenuw zet na de samengroeiing met de genoote in de grootere holten van het cerebrum uit tot twee zwellingen, welke de beddingen der gezichtszenuwen of de achterstelen van het verlengde merg worden genoemd. Deze beddingen hebben gemeenschap met elke zoowel mergige als aschachtige substantie van het gansche cerebrum, want zij legt zich neder op en kleeft aan de achterste kwabben of zoomen ervan. De verzamelde vezels echter van de kwabben van het hogere cerebrum, voorts ook van de kruin, worden tot een zekeren vastgestelden mergcylinder geconcentreerd, die de *basis fornicis* wordt geheeten; en van daaruit storten zij zich voor het meerendeel over de beddingen der gezichtszenuwen; aldus wordt het gansche cerebrum, zoowel het mergige als het corticale, deelgenoot gemaakt van de stralen van het gezicht.

Dat er geen corticale klier is die niet een zeker inwendig oogje of iets gelijk als een oog repraesenteert; want de klier is in de laatste grens der vezels, bijgevolg in de laatste der modi en der stralen zoowel van het gezicht als van het gehoor. De visueele stralen of de beelden van het gezicht brengen een zoowel uitwendige als inwendige verandering van staat over elke willekeurige corticale klier, zooals de sonore modi van het gehoor over het gansche cerebrum; want de corticale klier is een cerebrum in kleinste afbeelding en neemt de gewaarwording van het gezicht op zooals het volledige cerebrum de gewaarwording van het gehoor.

Dat de visueele stralen en de figuren en vormen van hen, of de beelden, de corticale klier en den opstal van haar doorloopen, en zich buigen volgens den meest volmaakten of den vorticalen vorm van haar; en dat deze buiging en verandering wordt vergemeenschap met alle vezels en vaatjes van haar, die den bouw der klier bewerkstelligen, bijgevolg met de gansche klier.

Maar omdat de corticale klier zich nog volmaakter dan het oog schikt om alle verscheidenheid der visueele voorwerpen op te nemen, brengt zij over zichzelf vanuit haar eigen macht een verandering en brengt zij zich in een an deren en met het aanspoelende beeld overeenkomenden vorm. Deze verandering, die de handeling is van het gemoed zelf of van de ziel, met de gewaarwording van het gezicht als met een onderganing overeenstemmende, brengt datgene voort wat de idee der verbeelding wordt geheeten, en die een deel is van het geheugen, omdat zij wordt gereproduceerd zoo vaak de klier wederom den zelfden staat aantrekt.

In deze reden bouwen uit en produceeren de beelden van het gezicht de verbeelding, die de inwendige zin van het gezicht is; en toch niet dat het visueele beeld deze verandering zelf aanbrengt, want de klier heeft slechts een lijdende rol bij de aanklopping der stralen, maar dat zij zelf actief samenloopt vanuit een innerlijke macht; zoo wordt de overeenstemming verkregen dat een zoodanige verandering van staat met een zoodanig beeld overeenstemt. Vanuit dit vloeit voort dat als de verbeelding sterk is en in één voorwerp kleeft, alsmede de denking, vanuit welke een actieve innerlijke macht voortvloeit, de beelden van het gezicht alsdan niet dan uiterst licht den gemeenen zinzetel strijken, en nauwelijks tenzij duister worden waargenomen, zoo dat het visueele beeld niet dan een zekere oppervlakkige verandering aanbrengt zonder een wezenlijke verandering van staat.

Dat alle woorden die gehoord worden ook gezien worden; dat alle beelden die gezien worden ook doorvat worden en ideeën worden, en dat alle ideeën die doorvat worden ook verstaan worden, waarvandaan de redelijke of

verstandelijke ideeën; en in deze reden gaan de voorwerpen der uitwendige zinnen in de voorwerpen der inwendige zinnen over.

Dat de overbrenging van de stralen of van de modificaties van den aether geschiedt door den spiralen vorm zooals de overbrenging der modi van het geluid door den circulairen vorm, en dat de vloeijing der merg- en zenuwvezels ook spiraal is. Daarom vloeien de visueele stralen, terwijl zij uit den rondomvloeienden aether door het oog en het netvlies ervan in de vezels der gezichtszenuw invloeien, door een vloeijing van eenderen vorm tot aan de corticale klieren met een gemakkelijke macht en een natuurlijke spontaneïteit. Maar dat zij in de corticale klier tot een zekeren hooger en vorm of tot den corticalen worden opgeheven, namelijk terwijl zij zich rondom den opstal van haar en door de voege van haar, welke van vorticalen vorm is, samenbuigen. Dat de corticale klier vanuit haar ziel, die inis, en de orde, de wet, de waarheid, en de vorm zelf is, gewaarwordt of het eenvoudige dan wel samengestelde beeld harmonisch is. Wat harmonisch is komt overeen met den vorm zelf van haar dien het beeld doorloopt; het onharmonische echter komt niet overeen, want het strijkt, kwetst, en tracht te vernielen de ligging, den nexus, de orde, den vorm, in één woord zoowel den uitwendigen als den inwendigen staat der gansche klier, waarvandaan de afkeer, het afgrijzen, het onverkwikkelijke, het onverblijdende, en ten slotte het droevige.

Dat het menschelijk geslacht de innerlijke zin ontbreekt waarmede de brute dieren zijn toegerust, namelijk de zin van de streek of dat zij te weten komen welke streek der wereld het is, door welken weg zij naar huis moeten terugkeeren, hun weiden en stroomen weer bereiken; hetgeen zij weten ofschoon zij voortschrijden langs een gansch anderen en ook niet eerder betreden en geroken weg; dermate dat zij als het ware levende magneten zijn. Een zoodanige zin verrijst vanuit den vorm der corticale klieren zelve, die vorticaal is en deze vorm kan door de vloeijing der substanties niet worden opgewekt zonder de bepaling van de polen en van de grootere en kleinere cirkels, hoedanig zij in het groote systeem wordt opgemerkt. Maar dat de menschen een zoodanigen zin derven, daarvan is het verstand in de oorzaak, of omdat wij ons verheugen in een zekere hoogere doorvatting, welke dien klieren de werkzaamheid zelve ingeeft, opdat de gewaarwordingen van het gezicht behoorlijk worden waargenomen. Dit verstand is niet zuiver maar gemengd; vandaar let het niet op de kleinste momenta der voorwerpen van het gezicht, en het bestuurt den staat van zijn klier vanuit den wil, niet echter vanuit de natuur of het natuurlijk inzicht; vandaar kan een zoodanige zin

wel niet anders dan afwezig zijn bij den mensch en aanwezig zijn bij de brute dieren, die over geen zoodanig verstand beschikken.

Over de doorvatting, de verbeelding, en het geheugen, en de ideeën ervan.

De woorden die worden gehoord, worden als het ware terstond gezien, want woorden repreesenteeren even zoovele vormen, hoeveelheden, hoedanigheden, bewegingen, bijkomstigheden, die zich aan het gezicht plegen voor te doen. De dingen echter die worden gezien, die worden ook met een zeker inwendig gezicht of met verbeelding gevat, dat is, doorvat; de dingen echter die met de verbeelding worden doorvat, worden ook door den mensch verstaan. Zoo gaan de modi der geluiden of van het gehoor over in beelden van het gezicht, deze echter in ideeën der verbeelding, welke ook materieel worden geheeten; deze wederom in redelijke ideeën of in even zoovele redenen, vanuit welke, analytisch aaneengeschakeld, het verstand oprijst; zoodanig is de voortschrijding der gewaarwordingen uit uitwendige tot inwendige, vanuit welke dingen het geoorloofd is de verschillen te verzamelen.

Derhalve is de verbeelding een inwendig gezicht dat overeenstemt met het uitwendig gezicht; want het oog is slechts het orgaan en het instrument van het gezicht; het echte gezicht zelf zetelt in het cerebrum of in den gemeenen zinzetel; wanneer deze gekwetst, verstoord, verstoppt is, ziet het oog niets meer; zooals ook het beeld zelf dat overdag werd gerepraesenteerd, met gesloten oogen of in den slaap wordt wederopgewekt, alsof het in het oog zelf bestond. De deelen van het uitwendig gezicht worden beelden geheeten, de deelen echter van het inwendig gezicht worden ideeën genoemd, en wel door sommigen materieele, want zij worden niet ongelijk aan de beelden van het gezicht gerepraesenteerd, slechts dat zij in andere orde en anderen nexus zijn geschikt. Wat echter het verschil is, wordt vanuit de vergelijking alleen belicht. Het uitwendig gezicht beschouwt slechts de figuren der voorwerpen, als den eenen wand van een paleis na den anderen, het dak ervan, de dakpannen, grondvesten, kamers, schilderijen, tapijten, tronen, en de hertogen en de ministers die het bewonen; het inwendig gezicht echter alle dingen tegelijk die zich achtereenvolgens en in verloop van tijd aan het oog voordeden. Het uitwendig gezicht monstert in een stad het eene huis na het andere, de straten, de wijken, de tempels, de monumenten, den senaat, de inwoners; doch het inwendig gezicht alle dingen tegelijk die zich achtereenvolgens en in verloop van tijd aan het oog voordeden. Het uitwendig gezicht beschouwt den algeheelen sterrenhemel met zon, gesternten, planeten, manen, luchtverschijnselen, wolken, en de overige dingen, maar achtereenvolgens het een

na het ander; al deze dingen vat de verbeelding tegelijk samen en blikte den met het gezicht doorvatten vorm van den ganschen hemel aan; zoo ook in de overige dingen. Zoo vat het uitwendig gezicht niet dan het eene deel na het andere der voorwerpen, doch het inwendig gezicht de afzonderlijke aan het gezicht voorgeworpen deelen gelijktijdig, dermate dat het in één oogenblik een paleis, een stad, den hemel, kan doorloopen, en in één samengestelde al wat maar in het bijzonder aan het oog werd gerepraesenteerd, beschouwen. Zoo staat de complexus van het eene oneindig af van den complexus van het andere; dermate dat een zeker als het ware oneindige of voortdurende is toegevoegd, zoodanig als in een hoogerem vorm ten opzichte van den naastgelegen lagere. Vanuit deze dingen volgt dat het inwendig gezicht of de verbeelding in graad naastgelegen hooger, eerder, innerlijker, eenvoudiger, en volmaakter is dan het uitwendig gezicht.

Dat de verbeelding of het inwendig gezicht in graad naastgelegen hooger en volmaakter is dan het uitwendig gezicht, verschijnt ook vanuit de organen zelf. Het orgaan van het uitwendig gezicht is het oog, het orgaan echter van het inwendig gezicht is de corticale klier, vooral van het cerebrum. Deze corticale klier is een oog en een cerebrum in kleinste afbeelding, maar nochtans is het een orgaan van hoogerem graad, want de vorm van haar is volgens de beschrijving vorticaal, bijgevolg van een zuiverdere, volmaaktere, en eenvoudiger natuur dan de vorm van het gezichtsorgaan, welks stralen en modificaties worden ingeboezemd door den spiralen vorm, welke vorm de naastgelegen lagere dan de vorticale is.

Het inwendig gezicht of de verbeelding bestaat in de corticale klieren, en wel in de afzonderlijke, dermate dat een elke willekeurige van die een deel of een symbool is van dien zin of van die verbeelding. De harmonische verscheidenheid zelve der klieren bewerkstelligt dat er geen verschil in eenig voorwerp bestaat dat niet meer onderscheiden in de eene en duisterder in de andere, en omgekeerd, begrepen wordt; want hoe meer oogen, des te meer onderscheiden gezicht; bijgevolg, hoe meer corticale klieren, des te meer onderscheiden verbeelding. Behalve dat de gemeene oorzaak van alle de deelen zelf vervolmaakt, zoodat zij daartoe in het gemeen samenspannen.

De beelden zelf van het gezicht worden volgens de vezels der gezichtszenen opgeheven tot aan de corticale klieren van het cerebrum in het algeheel; wanneer zij die hebben bereikt doorloopen zij die uiterst snel, ja zelfs de gansche vezelen vatenvoegt van die met als het ware een subtielste beving, zoo dat de gansche klier bewust wordt gemaakt van het beeld en het phaenomeen van het gezicht. De klier zelf, die het orgaan van het inwendig gezicht of van de

verbeelding is, schikt zich terstond op de volmaaktste wijze tot de opneming van het voorwerp, en wel veel volmaakter dan het oog of het orgaan van het uitwendig gezicht; zoo ondergaat die klier een verandering van staat die het naast overeenstemt met het beeld of het invloeiend voorwerp, want òf zij trekt zich samen, òf zij zet zich uit, òf zij brengt zich terug in een volmaakteren vorm, òf zij verwringt zich in een onvolmaakteren; al het harmonische immers dat binnentreedt, verblijdt en zet dezen zinzetel uit, al wat echter disharmonie aanlokt, dat drukt samen en verwringt, geheel zooals in de vezels en organen van den tast. Deze verandering zelf, welke de klier opneemt en waartoe zich de klier schikt bij den aanstoot van elk willekeurig visueel beeld, wordt idee geheeten, want het kan niet meer een beeld worden genoemd, want het neemt deel aan een zekeren hooger en volmaakteren vorm, alsmede aan het inzicht. In deze reden wordt het visueele beeld verkeerd en gaat het over in een overeenstemmende idee der verbeelding, of het uitwendige en lagere gezicht in het inwendige en hoogere gezicht.

Vanuit deze dingen verschijnt dat er een zekere natuurlijke overeenstemming optreedt tusschen de verbeelding en het ooggezicht, want de harmonie zet op natuurlijke wijze het orgaan uit en brengt het in zijn volmaaktsten vorm terug; de disharmonie echter drukt het samen en wringt het tot een onvolmaakteren vorm; en aldus neemt het op oneindige wijzen volgens elke hoedanigheid van het voorwerp, naar gelang van den volmaakteren en onvolmaakteren vorm, deel.

Een voorwerp of beeld wordt doorvat zoodra het deze zinzeteltjes of het corticale cerebrum aanroert; de subtiele trilling, beving, en eerste verandering zelf in de genoemde klieren brengt dat voort wat de gewaarwording van het *gezicht* wordt genoemd, want het gezicht bestaat niet in het oog, maar in den gemeenen zinzetel; want wanneer de modificatie de klier zelf doorloopt en in haarzelf den volmaaktsten vorm uitvoert, en tegelijk de eenvoudige vezels, welke evenzoo vele verstandelijke stralen der ziel zijn, kan het niet anders of datgene wordt waargenomen wat de afzonderlijke vezels raakt en in één oogeblik doorloopt. Maar dit gezicht is oppervlakkig, en is ook nog niet doorvatting te noemen.

Maar wat eigenlijk gezicht is, wat doorvatting, verbeelding, geheugen, beeld, idee, en wat hun verschil is, moet onderwezen worden. Maar aan den drempel dient te worden opgemerkt dat al deze dingen in één orgaan of zinzetel, dat is, in de corticale substantie, worden volvoerd.

Het *gezicht* bestaat in dit zinzeteltje, wanneer de schakeeringen der modi of der modificaties van den aether, welke de onderscheidingen zijn van schaduw

en licht, of van zwart en wit, waarvandaan de kleuren zijn, dit zinzeteltje aanroeren, en den opstal ervan en beiderlei eenvoudige substantie ervan, de corticale en de mergige, de vezelige voorzeker en de vatige doorsidderen, en dit zinzeteltje daartoe schikken om een zoodanige modificatie op te nemen; het doorloopt dan ook niet andere staten, maar blijft eenvoudig aan in den staat die overeenkomt met den invloeienden modus. Dan ontstaat het gezicht, welks veranderingen in dit zinzeteltje of geringe cerebrum niet andere zijn dan gelijkvormig aan de voorwerpen van het gezicht. De deelen van het gezicht worden *beelden* alsmede *voorwerpen* genoemd.

De *verbeelding* echter is er wanneer de zinzetel verschillende staten doorloopt, terwijl de eerste staat of die van hetvoorwerp, die de gemeene en als het ware de basis der overige is, wordt bewaard; terwijl aldus de overige worden doorlopen, slaan zij op dien als op hun gemeene terug, en met dien zijn zij verwant en eender; want er zijn tallooze staten bestaanbaar, zoowel universeele als speciale en individueele; onder elken believelijken universeelen zijn oneindige afzonderlijke, of in één gemeenen zijn oneindige bijzondere, welke de afzonderlijke deelen van hem worden geheeten; ook kunnen zij niet anders dan het hunne tot een zekeren gemeenen vorm bijdragen, want onder den gemeenen, dien zij helpen bevestigen, bijven zij bestaan.

De deelen der verbeelding worden niet beelden geheeten, maar *ideeën*, want te zamen genomen stellen zij een zekeren vorm samen, die dicht tot den redelijken toetreedt, maar niet de redelijke is; in de verbeelding gaan niet dan eendere en overeenkomstige dingen binnen, welke alle bijzondere ideeën zijn; vanuit deze dingen wordt een samengestelde idee opgewekt, welke wederom als het ware een deel is van een verder samen te stellen idee.

Wanneer de verbeelding in werking wordt gesteld, dan houdt het uitwendig gezicht of het ooggezicht op, of er wordt van teruggeweken, want het voorwerp van het gezicht blijft dan als een basis van de overige; en door om en omkeeren worden de dingen die daarmede verwantschap hebben tegenover elkander gesteld en samengebracht; derhalve is de verbeelding met gesloten oogen en in de duisternis sterker, en zwakker in een intens schijnsel. Wanneer de verbeelding zoo werkt dat door den nexus van eendere dingen de gezochte orde wordt verkregen, of wanneer zij schijnt gevonden te worden, en erkend wordt dat zij gepast is, wordt dit *doorvatting* of inwendige gewaarwording genoemd. Want doorvat wordt dat wat gezien of met den zin gevat wordt. Voor de doorvatting worden meer andere dingen vereischt die samenpassen, met behulp waarvan de hoedanigheid van het voorwerp wordt gekend.

Het *geheugen* is al datgene wat met de verbeelding wordt voortgebracht, of de veranderlijkheid zelf van staat; want de zinzetel zelf trekt uit de geboorte niet dan de potentie van den staat te veranderen; opdat hij echter verschillende staten aantrekke, zijn gewaarwordingen noodig die den zinzetel strijken en door een zekere kracht tot veranderingen brengen. Deze aldus verkregen afzonderlijke verandering blijft aan, en hoedanig zij is wordt gekend vanuit de ingeprente beelden. Bijgevolg is de afzonderlijke verandering, die potentiëel inis, een deel van het geheugen, terwijl daarentegen een afzonderlijke verandering die volvoerd is, een deel van de verbeelding is. Derhalve zijn de ideeën van het geheugen de zelfde als de ideeën der verbeelding, maar zij worden niet dan door een daadwerkelijke verandering gereproduceerd; deswege kan de verbeelding in een zekere reden het actieve geheugen worden genoemd.

De veranderingen zelve van staat moeten door gebruik, beoefening, gewoonte, bij de inglijding der gewaarwordingen worden verworven; zoo gewent zich de zinzetel zelf en leert dagelijks meer veranderingen van staat te ondergaan, en zoo zijn geheugen te verrijken. Elke eenmaal verworven verandering blijft achter onder den naam van geheugen, en vertoont zich aanwezig wanneer de zinzetel in die verandering zelve terugkomt.

Vanuit deze dingen kan nu worden afgeleid hoedanig de verbeelding is, hoedanig het geheugen, en wat de idee, hoe het gezicht in de verbeelding [overgaat], zoo hoedanig het verkeer is.

De brute dieren zelf echter worden niet alleen in hun natuurlijk geheugen, maar ook in de verbeelding of in de verandering van staat van hun zinzetel geboren; want zij treden terstond op met de volmaakte gewaarwordingen der leden en met de machten van handelen.

Vanuit deze dingen volgt nu dat er geen idee der verbeelding kan voorkomen die niet in het geheugen is, en geen idee van het geheugen die niet in den zin is geweest, derhalve dat alle deelen der verbeelding uit de zinnen alleen worden ingeboezemd; bijgevolg dat er een zoo groote verbeelding kan voorkomen als er geheugen is, en dat er zooveel geheugen is als ondervinding der zinnen.

Maar omdat de orde, de harmonie, de vorm van eendere dingen niet afhangt van dezen zinzetel, maar van het hooger en zuiver verstand, volgt, dat iets meer tot de verbeelding wordt vereischt dan het geheugen alleen; want opdat de opgeroepen dingen behoorlijk samenhangen, dit is niet van het geheugen maar van het zuiver verstand zelf of van de ziel, voor welke het natuurlijk is de harmonieën en de orden der dingen te verstaan. Hoedanig derhalve de vergemeenschapping is van het zuiver verstand met de verbeelding, zoodanig is ook de verbeelding; of, dat er een zoodanige verbeelding kan

voorkomen als er een vergemeenschapping voorkomt van het zuiver verstand met de ideeën van het geheugen; maar over deze dingen waar over de denking wordt gehandeld.

Een zoodanige ordening van de deelen van het geheugen komt niet uit den zin maar vanuit het zuiver verstand, en zoo vanuit de ziel, die de orde, de liefde, de waarheid, de wet, de norm, van haar systeem is. Maar wij verwarren deze ordening zelve met de ideeën, of de bepaling en de orde der deelen met de deelen zelf; en omdat wij bemerken dat de orde natuurlijk of ingeboren is, gelooven wij dat de ideeën ook ingeboren zijn.

De zuivere verbeelding is slechts alle dingen samenvatten en tegelijk omhelzen die zich aan de zinnen hebben voorgedaan, en die het geheugen inkleven, zoodanig als zij is in de brute dieren, in slaapwandelaars, in knaapjes wier verbeelding nog niet goed uit het zuiver verstand wordt gericht en geordend. Er verschijnen desniettemin redelijken en inzichtsvollen die vanuit het geheugen alleen, de ondervinding, de wetenschap van anderen spreken zonder nexus en eigen ziening van de dingen, en zonder geordende schikking; zij liegen een verstand voor die welke van de deelen zelf niet weten hoedanig zij zijn dan wel of zij zijn, of voor die welke nog minder de ideeën kunnen combineeren in den vorm der ware verbeelding.

De verbeelding is volmaakter naarmate iemand meerdere en tegelijk meer eendere en meer overeenkomende ideeën van zijn geheugen kan reproduceeren, en uit deze in het veld van andere ideeën inglijden, en zoo haar gemeene staten veranderen in eendere of andere gemeene, en de deelen van elke willekeurige uitlokken, en de afzonderlijke dingen in een welvoegelijken vorm schikken, zoodat een samengestelde idee voortgaat die met de orde der natuur overeenkomt. Indien er het tegendeel optreedt, is er een gebrek, een onregelmatigheid, een verstomping, òf vanuit onwetendheid, òf vanuit onmacht van de staten te veranderen of de ideeën te reproduceeren, die behoorlijk te coordineeren en te subordineeren, òf vanuit de berooving van de vergemeenschapping van het zuiver verstand met de ideeën van het geheugen, en vanuit zeer vele andere oorzaken ontstaande.

Dat geen spraak vanuit de verbeelding alleen kan voortkomen; want voor deze wordt verstand en denking vereischt; want den afzonderlijken samenstellingen der woorden is iets verstandelijks, analytisch en filosofisch, ja zelfs geestelijks in.

Dat alle verbeelding terstond ophoudt als de corticale klieren worden beroofd van het vermogen om haar veranderingen te volbrengen, als wanneer zij koud worden, zooals in sommige ziekten, in katalepsie, in een tarantulabeet,

Veitsdans, verlies van geheugen; zij worden van dit vermogen beroofd wanneer zij van hun bloedstoevloed worden beroofd, door plotselinge stremming, de vaten of uitgeledigd zijnde of aan hem de terugkeer in de aderen en holten onthouden zijnde. Wanneer de vezels verslappen verliezen de klieren haar spanning, zij vergroeiën met de naburige, verdikken door het tragere vocht. Want de inwendige staat van den zinzetel hangt af van de bepaling van de eenvoudige schors en van de vezels en teere vaatjes van haar, van het rondomgeleide dunste hersenvlies, van het klierblaasje zelf, voorts van het doorvloeiende vocht; de uitwendige staat echter van den zinzetel van de samenschakeling met de naburige door teerste vezelige draden, en door de slagaderlijke vertakking, in het gemeen door het dunne hersenvlies, vanuit de invoeging van het vaatje en de voortleiding van de vezel. De uitwendige staat evenwel of de nog verder verwijderde is vanuit de slagaderlijke vaten van het cerebrum, vanuit de hoedanigheid van het bloed, vanuit de vloeistof fen buiten de vaten, vanuit de voren en spleten tusschen de corticale oopenhoopingen, vanuit den nexus der mergsubstantie, de samenplooiing en spanning, vanuit de aderen en holten, vanuit het harde hersenvlies, vanuit den vorm van het gansche cerebrum, en den nexus ervan met het cerebellum.

De hoedanigheden van het geheugen en van de verbeelding zijn zeer divers; want zooveel hoofden zooveel diversiteiten; er zijn er die van een gelukkig geheugen en verbeelding zijn; er zijn er die traag zijn, aan wier geheugen de objecten zeer vasthoudend inkleven, en welke eensklaps verstrooid worden; er zijn er die na veel tijd zich daden herinneren; ofschoon wij weliswaar de oorzaken van alle verscheidenheden niet door en door kunnen kennen tenzij wij behoorlijk den inwendigen staat der corticale klieren en der volmaaktere vormen leeren kennen. De reden van alle kan weliswaar worden gegeven en uit de phaenomena der ondervinding bevestigd, maar het is hier voldoende de algemeene dingen vast even aan te tippen. Vanuit de bovenvermelde dingen blijkt waarvandaan de diversiteiten haar oorsprong afleiden.

De verbeelding zelf wankelt, wordt dronken, waanzinnig, wanneer de animale geest en het zuiverder bloed dat het klierblaasje doorloopt, door heterogene deeltjes, stekels, en niet overeenkomende dingen wordt gestremd; want dan wordt de klier van binnen gestoken en aangeprikkeld tot andere staten dan die welke door de gewaarwordingen worden teweeggebracht; vandaar de dronkenschap of de besonken waanzin. Hetzij zoodanige aankloppen en aanrakingen van binnen of van buiten plaats vinden, de klier wordt nochtans vanuit haar natuurlijken staat verstoord.

De neigingen zelve in welke wij worden geboren, nemen daaruit ook haar oorsprong, namelijk dat wij dichters, musici, architecten, mechanici worden geboren en meer dingen die meer van de verbeelding dan van het verstand afhangen; want er zijn er wier zinzeteltjes meer neigen en gereeder zijn tot deze dan tot die veranderingen van staat en met de leidster natuur deze ideeën gereedelijker aangrijpen en reproduceeren dan die. Dit hangt af van den vorm zelf van den zinzetel of van de klier, en de vorm van de eenvoudige schors, deze echter welt op uit en hangt af van de ziel.

Het inwendige gezicht is allerscherpst en zetelt als het ware in de kruin van het cerebrum, want daar is de schors ten zeerste onderscheiden en met de veelvuldigste spleten omringd, dermate dat zij daartoe geschikt kan worden om eiken modus en eiken staat aan te trekken; het is niet evenzoo elders in het cerebrum, te minder in het cerebellum, waarin de gewaarwording gemeen en derhalve ononderscheiden is. Want een universeele zonder de onderscheiden krachten der afzonderlijke dingen is duister, met betrekking waartoe niet van verbeelding kan worden gesproken.

Over het zuiver Verstand.

1. Alvorens over het gemengde verstand of over de denking en ons redelijk gemoed te handelen, dient over het zuiver verstand gehandeld te worden, want de denking is als het ware midden tusschen het zuiver verstand en de verbeelding en trekt op zekere wijze haar wezen van elk van beide; want de eerdere en de latere dingen of de uitersten die van elk van beide zijden binnenschrijven, dienen te worden onderzocht opdat de natuur van het middelste of het gemengde bekend worde.

2. Er is een zekere aan de substantie der schors van het cerebrum analoge substantie in elke willekeurige corticale klier, vanuit welke de eenvoudige vezels verrijzen, als vanuit de corticale klieren de mergige of samengestelde vezels; want de corticale klier, die wij het inwendig zinzeteltje heeten, is een cerebrum in kleinste afbeelding.

3. Deze eenvoudige schors of deze eenvoudige corticale substantie is dat uitnemendste orgaan van het zuiver verstand; want zoozeer gaat zij in vervolmaking dien zinzetel der verbeelding of der doorvatting, dat is, de corticale klier te boven, als deze het cerebrum zelf, of als het gezicht het gehoor; want de vorm zelf van haar is de hoogere en wel de hoogste der natuur, voorzeker de hemelsche, die boven is beschreven; en deze erkent niet een anderen vorm hooger dan zichzelf behalve den geestelijken vorm, en aangezien deze substantie in de spits der natuur zelf is gesteld, kan zij allerminst

worden aangeduid met de zelfde woorden waarmede de lagere substanties worden aangeduid; zij zijn ietwat te grof dan dat zij zich daartoe eigenen. Derhalve kan zij niet schors noch corticale substantie worden genoemd, of een analoge corticale substantie en die evenarend, noch een orgaan tenzij hoogst uitnemend, noch zinzetel, want zij voelt niet maar verstaat; weshalve ik haar in de volgende dingen den *verstandzetel* zal noemen.

4. Van dezen verstandzetel hangt de zinzetel af, of van het zuiver verstand de gewaarwording; want er is geen gewaarwording noch een doorvatting der gewaarwording, tenzij uit een innerlijke of hoogere macht wordt verstaan hoedanig dat is wat wordt doorvat; want de kleinste verschillen zelf welke de idee in zijn en tusschen de afzonderlijke ideeën bestaan, kunnen niet naakt worden waargenomen en doorvat; er moet een verstandzetel zijn die oordeelt en dicteert dat deze idee overeenkomt en niet overeenkomt, en strookt met een anderen lotgenoot en met meerdere die verwant of eender zijn, opdat erkend worde wat harmonisch, analytisch, verkwikkelijk, waar, goed is. Deswege zou er geen denking zijn zonder het zuiver verstand, te minder verbeelding en gewaarwording. Het organisme zelf van het lichaam hangt eender af van zijn verstandzetel of binnensten zinzetel. Zonder eenvoudige schors is er geen samengestelde schors hoedanig die van het cerebrum is; want uit de eenvoudige schors verrijzen de eenvoudige vezels die de klier zelve door haar bepalingen bouwen. Zonder de corticale klieren bestaat er geen cerebrum; zonder het cerebrum geen zinzetel van gezicht, gehoor, smaak, reuk, tast, ideswege ook geen lichaam. Derhalve achten alle dingen dezen verstandzetel of dit zuiver verstand als beginsel en tegelijk als oorsprong van zich waarop de afzonderlijke werkingen betrekking hebben.

5. Deze verstandzetel erkent niet een anderen vorm boven zich dan den geestelijken vorm, dat is, de ziel zelve, of den vorm der ziel; deswege erkent het zuiver verstand niet dan het zuiver inzicht boven zich, hetwelk der ziel is, omdat deze geest is. Bijgevolg moeten wij niet het zuiver verstand met het inzicht verwarren, of den verstandzetel met de ziel. Want de verstandzetel, welks vorm hemelsch is, en de eerste der natuur, kan niets vanuit zich verstaan, maar uit het geestelijk wezen of den geestelijken vorm, die alleen verstaat en den naastvolgenden doet verstaan. Aldus blijkt dat onze ziel hooger is weggelegd dan ons redelijk gemoed kan doorvatten. Want wij gelooven dat de denking de hoogste en de eigenlijke macht der ziel zelve is, maar boven de denking, die nooit tenzij onzuiver en gemengd voorkomt, is de zuiverdere denking; en dat boven deze het geestelijk inzicht zelf is; boven dit echter is er

de wijsheid die Goddelijk is, niet echter menschelijk, want het inzicht trekt uit den Goddelijken geest alleen en zoo uit God zijn wijsheid.

6. Dus wordt deze verstandzetel uit de ziel zelve geboren, namelijk de vorm van dien uit de wezenlijke bepalingen van deze; maar hoedanig deze eerste vorm na de ziel is, wordt niet gemakkelijk met woorden uitgedrukt, omdat de attributen en de machten van dien vorm boven de sfeer der gemeene woorden zijn, want woorden drukken alleen die dingen uit welke in de natuur zijn en binnen den kringloop der natuur, niet echter de hoogste en het geestelijk wezen het naast. Hetwelk de reden is dat over den verstandzetel gesproken dient te worden door meest universeele woorden, en zoo te weinig verstaanbaar hoedanig zij in zich zijn, en dat hetgeen gezegd wordt moet worden ontvouwd door een omhaal van woorden en door somtijds in zich geleide ideeën; dank zij deze kan eenig duister begrip verkregen worden, maar een klaarder in de ontwikkelde en met een dieper oordeel toegerusten.

7. Het kan niet worden betwijfeld of een zoodanige verstandzetel of een zuiver verstand bestaat, want het manifesteert zich klaarblijkelijk in de afzonderlijke deelen van onze denking en spraak, welken het het naastbij en het binnenst mis; want wij brengen de ideeën zelf van het geheugen, niet oneender aan die van de visueele dingen, in één oogenblik in zulk een wide, vorm, en harmonie terug dat een zekere redelijke analyse daaruit opspringt, waarvan erkend wordt uit een zekere denking zuiverder dan ons verstand of zij waar is of valsch. Want de gewaarwordingen verschaften niet andere objecten dan die welke deden van de verbeelding moeten zijn; doch die analytisch in vormen terugbrengen, en zoo nieuwe vormen die wederom deelen van een subliemer denking moeten zijn, samenvatten en uitstooten, en in die waarheden, waarschijnlijkheden, en mogelijkheden vanuit den alleenen nexus en de alleene orde beschouwen, is niet van de gewaarwordingen maar van het zuiver verstand; noch is het van de denking zelve, want het is de denking die in een zoodanigen vorm wordt teruggebracht, en zoo een resultaat is vanuit het verstand, dat eerder zijn moet, en de verstandelijke of redelijke ideeën der denking moet voortbrengen. Zulk een verstandelijke, analytische, philosophische, ja zelfs geestelijke is elke willekeurige uitspraak en elk willekeurig gesprek in, ook dat van een knaapje, dat in één oogenblik volmaakter philosophisch, dialectisch, logisch, grammatisch spreekt dan kunstmatig en wetenschappelijk de algeheele peripatetische en Pythagorische school. Hetwelk de reden is dat wij de philosophische wetenschappen zelf, als de logica zelf en de overige theoretische vanuit onszelven en vanuit de binnenste doormonstering van onze denkingen en gesprekken aanleeren evenals de

anatomici de kennis van het lichaam vanuit de ingeschouwde ingewanden. Daarom moet een zoodanig verstand ons binnenst inzijn, hetwelk regels en wetten voorschrijft aan de afzonderlijke werkingen van ons gemoed, welke evengelijk voor ons verborgen zijn als de vorm van het cerebrum, het hart, de maag, voor dien welke nog niet de ingewanden heeft doorspeurd. Derhalve is de philosophische wetenschap zelf een zekere anatomie van het gemoed naar de geneeskunde waarvan ook wordt gezocht. Vanuit hetwelk volgt dat geen denking, deswege geen spraak, zonder de invloeiing van een zoodanig verstand kan bestaan.

8. De werking van dezen verstandzetel of dit verstand kan niet niet zuiver zijn omdat de vorm ervan uit de wezenlijke bepalingen der ziel wordt geboren; die bepalingen zijn even zoovele geestelijke stralen of zuivere inzichten. Een vorm vloeiende vanuit de alleen geestelijke, allervolmaakst bepaalde stralen kan niet dan iets zuiver verstandelijks ademen; maar hoedanig deze vorm is kan door vergelijking met den vorm van den inwendigen zinzetel en van dezen met den vorm van het cerebrum weliswaar doorvat doch evenwel niet beschreven worden. Hij wordt evenwel analytisch nagevorsch door de alleene verheffing der volmaaktheden uit een lageren graad tot een hooger graad, en door de toevoeging van een zeker voortdurende en oneindige, volgens de leer van de orde, van de graden, en van de vormen, de wetten waarvan ik boven heb medegedeeld.

9. Opdat derhalve worde uitgedrukt hoedanig het zuiver verstand is, moet, als gezegd, worden teruggelopen tot universeele woorden; want dat is de natuur zelf van zijn lichaam en de wetenschap zelf van de natuurlijke dingen welke beneden die bestaan; want zoolang het zuiver verstand handelt, handelt het vanuit zich, dat is vanuit de natuur en de wetenschap zelf, want alle dingen vloeien in de daad overeenkomstig de intuïtie ervan; want het stelt zich niet van te voren op de hoogte hoe en wanneer er gehandeld is, maar vanuit zich en in zich kent het de maten, wetten, regels, waarheden, en de overige dingen die warden bevonden de denking, de verbeelding, de uitwendige gewaarwording, de handeling, den afzonderlijken organen, maar onvolmaakt, in te zijn, in al welke al wat het binnenste en het verborgenste in de wetenschappen is, verscholen ligt, als in do eerste filosofie, in de logica, de anthropologie, de dialectiek, de physiologie, de physica, de geometrie, de mathesis, de mechanica, de optica, de akoustica, de chemie, de geneeskunde, de jurisprudentie, de ethica, de grammatica, en de overige van welken naam dan ook. Wij slaan handtastelijk een model en een complement van deze wetenschappen in ons algeheele organische systeem en in de afzonderlijke

leden, deelen, werkingen ervan gade; al welke dingen niet vanuit zich kunnen samenvloeien noch blijven bestaan, maar uit een zekere uitwerkende oorzaak waaraan een zoodanige wetenschap inis of die de wetenschap, de orde, de waarheid, de harmonie, en de vorm der vormen zelf moet zijn; welke alle die universeele woorden zijn welke het zuiver verstand passen. Aldus bezitten wij binnenst in ons de volmaaktste erkenning van alle natuurlijke dingen, maar wij zoeken zorgvuldig hoe wij eenig deel van de wetenschap van haar, of eenig deel diep van ons, kunnen bewust worden en uit een zekere schaduw in het licht te voorschijn trekken. Aldus kan dit zuiver verstand de wetenschap der natuurlijke wetenschappen worden geheeten, want de afzonderlijke wetenschappen zijn deelen van de eene of andere universeele wetenschap, welke wij de filosofie en de mathesis van de universeele dingen hebben genoemd, want uit deze kan het zuiver verstand in de afzonderlijke deelen afklimmen tot hoever het maar wil. Aldus verschijnt dat over dit zuiver verstand niet dan abstract en duister gesproken mag warden.

IO. Dit zuiver verstand vat tegelijk die dingen samen welke de denking of ons redelijk gemoed achtereenvolgens samenvat, namelijk praemissen en antecedenten tegelijk met consequenten, zooals in iets geconcludeerds of in een analytische vergelijking; beginselen en oorzaken tegelijk met door beginselen geleide dingen, veroorzaakte dingen, en uitwerkingen, want het beschouwt alle uitwerking in de uitwerkende oorzaak zelf als reeds bestaande, zoo elk te vormen ding als gevormd, en al het gevormde als te vormen; ook kleeft het niet in uit te denken middelen want het houdt het complex van alle dingen; alleen een gebrek aan instrumentale oorzaken vertraagt de daad ervan. Ook slaat het alle voorbijgegangene dingen gade als tegenwoordig, en tegelijk de toekomstige dingen, die namelijk welke uit den nexus en volgens de natuurlijke orde vloeien. Derhalve kunnen aan de werkingen van dit verstand niet momenta en graden worden toegekend, aldus ook niet tijd, ruimte, plaats, beweging, snelheid, en meer dingen die opeenvolging en afstand stellen; want de vorm ervan is de eerste der natuur, vanuit welken als uit haar beginsel de gebeurlijkheden en de hoedanigheden der natuur afklimmen of onder dien verrijzen. Want de hemelsche vorm omhelst en slaat gade alle volgende vormen als het ware als in zich bestaande wanneer hij aanvangt te werken.

II. Het zuiver verstand doorschouwt niets als waarschijnlijk en aannemelijk, maar ofwel als waar ofwel als valsch, en voor hoeveel het ofwel van het ware ofwel van het valsche afstaat; deswege zijn al de ideeën ervan even zoovele natuurlijke waarheden, en vanuit de waarheden zelve ziet het

onderscheidenlijk valsche dingen en begoochelingen, evenals het oog vanuit het schijnsel de schaduwen. Daarom staan de werkingen ervan vast vanuit even zoovele tusschen elkander samengeschakelde waarheden, vanwaar de universeele waarheid oprijst. Hetgeen de reden is dat de meer inzichtsvollen of zij wier denking of redelijke analyse dichter tot dit zuiver verstand toetreedt, meer stellingen terstond als waar of valsch inzien en erkennen, en wel zonder aantooning uit het latere, uitwerkingen, ondervinding, kunstmatige logica, en de wetenschappen der scholen, ja zelfs zeer vaak dermate dat zij verontwaardigd zijn dat het gemoed die dingen wil aantoonen die in zich klaarder, zekerder, waarder, en hooger zijn dan alle aantooning; zij bezien de pogingen van zoodanige aantooningen evenals even zoovele schemerige schaduwen, die niet verlichten maar veeleer verduisteren. Van dezen aard zijn wij wanneer wij zuivere inzichten of zielen zijn, want dan lachen wij om de litteraire spelen als kinderlijke spelen, en om de algeheele syllogistische logica evenals om het even en oneven van knapen.

12. Het zuiver verstand van hetwelk het is de algeheele natuur te weten en vanuit zich alle arcana van haar in te zien en te kennen, kan niet warden onderricht uit de inwendige zinnen, te minder uit de uitwendige, want het zuiver verstand zelf heeft alle zinnen, zoowel de inwendige als de uitwendige, tot elke idee van zijn natuur gevormd, en vóór het gebruik met opnemende organen toegerust; bijgevolg kan een zoodanig verstand, dat eerder dan de zinnen is, geenszins warden verworven, uitgebouwd, vervolmaakt, maar het blijft eender aan van den eersten levensdraad tot den laatsten; deswege is het even volmaakt in het embryo en het kleine kind als in den volwassene en den grijsaard, in Davus als in Oedipus, in den waanzinnige en den stompzinnige als in den voornaamsten filosoof. Het verstand dat onderricht en vervolmaakt wordt, is het naast beneden dit zuiver verstand; dat wordt geheeten de menschelijke rede, voorts ook het redelijk gemoed, en de werking ervan is de denking, die nooit zuiver maar gemengd is, of meer vanuit de onwetendheid dan vanuit het inzicht trekt. Deze dingen zijn in de oorzaak dat er een strijd is ontstaan tusschen de ontwikkelden of de ideeën medegeboren zijn, of echter alle verworven, dan wel of er iets in het verstand bestaat dat niet eerder in den zin is geweest; de eene en de andere stelling heeft haar verdedigers verkregen. Want er zijn aanwijzingen voorhanden van een zeker ingeboren verstand, en alle ideeën worden medegeboren bevonden; de schikking en de ordening zelve echter van de ideeën opdat daaruit een analyse ontsta, kan niet medegeboren worden, want dat is het zuivere verstandelijke;

doch de eigenlijke ideeën zelf die geordend worden, kunnen er geene zijn dan medegeboren. Hiervanuit volgt dat het eene en het andere waar is.

13. Vanuit deze dingen blijkt ook dat het zuiver verstand geenszins zijn ideeën of universeele waarheden door eenige spraak kan uitdrukken of losmaken, want de deden der spraak zijn even zoovele ideeën, beelden, vormen, die door den weg der zinnen verworven moeten worden en die ver beneden staan. Maar het zuiver verstand xepraesenteert zijn eenvoudige en universeele analyses door nabootsingen hoedanige in droomen worden bezichtigd, voorts ook door parabels en gelijkenissen, ja zelfs door fabels hoedanige de ouden hadden in de tijdperken het gouden tijdperk het naast; want zoodanige dingen houden tegelijk niet slechts de afzonderlijke dingen samen, maar op gemeene wijze alle dingen die tot de zelfde waarheid schouwen; deze dingen moet ons gemoed vertolken en ontwikkelen evenals de loten der orakels; want al die dingen zijn duister voor ons verstand; in het zuiver verstand zijn zij klaarder dan het licht, want voornamelijk in de waarheden zelve zijn wij blind.

14. Maar het wordt niet gemakkelijk met de denking doorvat hoedanig het zuiver verstand is; derhalve wordt het ook betwijfeld of het is; want de denking zelve begrijpt niet wat boven haar is of wat zuiver is, omdat zij zelve niet zuiver is, maar gemengd. Dit weliswaar begrijpt zij dat waar het gemengde is, daar het zuivere moet zijn waarmede het gemengd is, of dat in onze denking, waarin zoowel inzicht als onwetendheid, of zoowel schijnsel als schaduw regeeren, uit het hoogere een zeker verstandelijke invloet dat de sfeer der denkingen verlicht en het vermogen van denken ingeeft, want dit kunnen de gewaarwordingen des lichaams geenszins uitwerken; voorts dat in de zelfde uit het lagere datgene invloet wat niet verstandelijk is, vanwaar de menging van inzicht en onwetendheid; dit is ons gemengd verstand of de denking. Het zuiver verstand zelf echter is midden tusschen het geestelijk inzicht der ziel en tusschen de denking van ons redelijk gemoed. Om derhalve te doorvatten hoedanig het zuiver verstand is, moet worden onderzocht hoedanig de ziel is, en hoedanig het redelijk gemoed, voorts ook hoedanig de invloed is van het eene en het andere; over de afzonderlijke dingen is gehandeld, maar een korte recapitulatie is van nut.

15. De ziel is het zuiver inzicht, en naar het wezen en vorm geestelijk, deswege het naast boven het zuiver verstand, welks wezen en vorm de eerste der natuur of hemelsch is; want de verstandzetel zelf kan niet dan vanuit de wezenlijke bepalingen der ziel worden gevormd; zoovele bepalingen, even zoovele stralen van geestelijk schijnsel, want het inzicht ervan is niet natuurlijk maar

geestelijk, en de wetenschap ervan is niet filosofisch maar metaphysisch, pneumatisch, en om het aldus te zeggen, theologisch; vanuit deze komt het voort dat de eerste telg ervan het zuiver verstand is, tot hetwelk het behoort het meest tegenwoordig en vanuit zich en in zich al datgene te weten wat natuurlijk is. De *ideeën* zelf *der ziel* zijn *geestelijke waarheden*; de *ideeën* echter van het zuiver verstand zijn de *eerste natuurlijke waarheden*; de ideeën van ons verstand worden reden genoemd; de ideeën echter van het geheugen of van de verbeelding zijn eigenlijk *ideeën*; de ideeën van het gezicht zijn *beelden* en *voorwerpen*; de ideeën van het gehoor zijn *modi*, *modulaties*, *woorden*. Zoodanig is de onderordering der ideeën, weshalve al het geestelijke dat de spraak iris, der ziel is; al het verstandelijke echter is des zuiveren verstands, al het redelijke is der denking, enzovoort.

16. Maar er wordt gevraagd hoe het zuiver verstand in de sfeer der denkingen invloeit, of of het een invloed is dan wel een overeenstemming en een harmonie; dit leeren wij voornamelijk vanuit den vorm zelf van den inwendigen zinzetel of van de corticale klier; want in die wordt de eenvoudige schors samengehouden welke de verstandzetel wordt geheeten, zooals in het cerebrum de corticale substantie. Die eenvoudige schors is de oorsprong van alle eenvoudige vezels, deze echter of die van het cerebrum is de oorsprong van alle mergvezels en zenuwvezels des lichaams. Het zuiver verstand zelf, dat in vermelden verstandzetel of in de eenvoudige schors zetelt, kan niet anders in de sfeer der denkingen invloeden dan de beelden van het gezicht of de ideeën der verbeelding in de modi van het gehoor of in de spraak, hetgeen niet invloed is maar overeenstemming; want de modi van het gehoor, die even zoovele gearticuleerde klanken en bevingen zijn, bewegen de zinzeteltjes en doen ze trillen niet dan gemeen; de zinzetel zelf kent dan terstond vanuit het gebruik en de ondervinding wat een zoodanige beving of oppervlakteverandering beteekent; deswege logpen de ideeën van hem samen, hetgeen gezegd wordt te geschieden door overeenstemming. Aldus ook de verstandzetel of het zuiver verstand van hem; want wanneer de zinzetel de veranderingen van zijn staat volvoert, dan verstaat de verstandzetel, gemeen gedreven, of, om het aldus te mogen zeggen, uitwendig in een andere ligging teruggebracht, dadelijk vanuit gebruik en ondervinding wat een zoodanige verandering beteekent; derhalve loopt hij terstond samen; zoo is het niet een invloed maar een overeenstemming. Maar over deze dingen beter hieronder waar over de denking en over het verkeer wordt gehandeld.

Over de verstening, de denking, het redeneeren, en het oordeel, of over het menschelijk verstand.

1. De denking is er niet zonder de verbeelding, omdat zij er niet is zonder de ideeën van het geheugen, die zoowel deelen der verbeelding als der denking zijn, want zonder het geheugen denken kunnen wij niet; aldus is het zeer zwaar om onderscheidenlijk te doorvatten wat verbeelding en wat denking is; dat zij zoozeer in zich onderscheiden zijn en onderscheiden kunnen worden, verschijnt in de nachtwandelaars, die met geopende oogen en met een of ander soort van verbeelding zien, maar meestal met een verkeerde, omdat de denking er niet in is; voorts ook in de brute dieren aan welke niet de verbeelding ofschoon wel de denking wordt ontzegd; voorts ook in kinderen, teer en welhaast nog sprakeloos, die aanvangen te praten, die verbeelde dingen, niet gedachte dingen spreken; eender aan hen zijn verscheidene volwassenen van wie de een boven den ander over een betere denking en fantasie beschikt; maar omdat de denking verbeelding in is en de verbeelding denking, gelooven wij dat de denking een zekere meer volmaakte en een uitgebouwde verbeelding is, maar indien dit, hadden zij niet kunnen worden gescheiden, zooals is gezegd. Het is dus dieper navorschen waard wat de eene en wat de andere is.

2. De *verbeelding* is alleen een hooger en inwendig gezicht; zij voltrekt zich wanneer wij de afzonderlijke voorwerpen in die orde waarin zij gezien zijn, reproduceeren, als een paleis en een tempel met geheel den uitwendigen en inwendigen bouw ervan, voorts ook het verdere bijbehooren, en de heeren en de dienaren zelf die inwonen, zonder een anderen negus en een andere orde dan zijn opgemerkt met het gezicht of het gehoor. Eender de steden, provincies, koninkrijken welke wij doorreisid hebben. Het inwendig gezicht of de verbeelding beziet deze dingen verzameld, die het oog achtereenvolgens beziet; voorts het menschelijk lichaam zelf en de afzonderlijke ingewanden en deelen ervan, de ligging en den negus van hen, deswege het gansche ontleden. Aldus in de overige dingen, als in de afzonderlijke practische wetenschappen, de mechanica, de experimenteele physica, de astronomie, ja zelfs ook in de theoretische wetenschappen welke wij slechts met het geheugen hebben geleerd en onthouden. Derhalve is de verbeelding het gereproduceerde geheugen zelf van geziene en gehoorde dingen, en de gelijktijdige beziening ervan zonder een verdere voortschrijding in die dingen welke nog niet met den zin zijn gevat.

3. De *denking* echter berust niet in het reproduceeren alleen van ideeën van het geheugen of van de verbeelding, of in het tegelijk beziene van voorwerpen

die achtereenvolgens aan het uitwendig gezicht zijn voorgedragen; dóch zij gaat verder; want vanuit hen en vanuit eendere andere achtereenvolgens doorloopen en gerepraesenteerde dingen verwerft zij zich een zekere nieuwe, nooit eerder aan het gezicht voorgedragen idee en leidt haar uit, en wel door een zekere analyse niet oneender aan de analyse van de oneindigen, namelijk door de regels der natuurlijke filosofie en door den modus van terugbrenging, van omzetting, van vergelijking; deze vergelijking zelf, die met de hulp alleen van het gemoed gevormd is, wordt een idee der denking geheeten; zoo is een idee der verbeelding die welke door de deuren der zinnen is ingeboezemd, een idee der denking echter is die welke vanuit de eigen kracht des gemoeds wordt gevormd vanuit de ideeën der verbeelding, welke gelijk als de getallen in een berekening zijn; deze ideeën der denking, die redelijk, verstandelijk, en onstoffelijk worden geheeten, worden, eenmaal gevormd zijnde, hoewel uitermate samengesteld, toch wederom geacht als eenvoudige ideeën, nauwelijks anders dan de integrale vergelijkingen in de algebra en de voor eenheid genomen integrale analogieën in de meeten rekenkunde; het gemoed schikt en scheidt deze zijn ideeën wederom in een zekere orde of redelijken vorm, en leidt zoo wederom een nieuwe analyse en vergelijking vanuit deze af; daaruit wordt een nog volmaakter redelijke en verstandelijke idee geboren en gevormd; aldus wordt de denking vervolmaakt, en wordt zij verhevener, en zuiverder, en klimt dichter tot het zuiver verstand op; en zij klimt des te hooger op hoe meer in zich geleide ideeën voor eenvoudige of voor waarheden worden genomen; en vanuit deze tusschen elkander analytisch geschikte ideeën wordt een hoogere idee uitgelokt; anders, door de spraak of het gebruik van woorden of van ideeën der verbeelding, kunnen wij niet tot de wetenschap van den zuiveren verstandzetel zelf verheven worden, want de waarheden van hem zijn verhevener dan woorden, en laten zich ook niet uitdrukken en ontblooten dan door verheven en in zich geleide vormen van woorden.

4. Zoodanig is dus de denking, vanuit welke beschrijving blijkt welk verschil van haar met de verbeelding zich voordoet; namelijk dat de ideeën der denking uit het gemoed zelf zijn verworven, de ideeën der verbeelding echter alleen uit de uitwendige zinnen. En dat de denking vervolmaakt en verhoogd kan worden opdat zij dichter tot het zuiver verstand toetrede; de verbeelding echter wordt alleen vervolmaakt uit de ondervinding der zinnen, zoowel de eigene als die van anderen; want welke de symbolen van het geheugen ook zijn, hetzij door de eigen zinnen, hetzij door meesters, hetzij door letters, hetzij door tabellen, zij zijn dan alle ideeën der verbeelding omdat zij van het

alleene, door de zinnen verworven geheugen zijn; maar zij zijn even zoovele deelen en instrumenteele oorzaken waarvan het redelijk gemoed zich kan bedienen opdat het daaruit zijn verstandelijke ideeën en analyses vormt. Hiervanuit volgt dat wij zooveel kunnen verstaan, maar niet inderdaad verstaan, als wij in het geheugen houden; want in het geheugen ligt de macht van verstaan verborgen, maar vanuit de alleene macht volgt geen handeling; deswege moet iets anders toetreden opdat wij verstaan, en nog meer dingen opdat wij wijs zijn.

5. De denking is dus een hoogere verbeelding; en naar gelang van de verbeelding is er ook een hooger geheugen; het lager geheugen is een geheugen van de bijzondere dingen, en van al die ideeën welke door den weg der zinnen zoowel van gezicht als van gehoor zijn ingeboezemd. Het hooger geheugen echter is een geheugen van de algemeene en de universeele dingen, en van al die ideeën welke met de kracht van het eigen gemoed gevormd en als het ware geschapen zijn; deze prenten zich eveneens ons geheugen in evenalsof zij den zin waren ingeprent, want wanneer wij denken blijven de gedachte dingen zelf en de aan de denkingen ontsprongen dingen desgelijks ingehecht aan; maar dit geheugen bevat redelijke, en verstandelijke, en onstoffelijke ideeën, het lager geheugen daarentegen alleen zuiver natuurlijke en stoffelijke ideeën van de dingen. Er is derhalve een geheugen van de universeele dingen en een geheugen van de afzonderlijke dingen, en dat is der denking, dit echter der verbeelding. Deze geheugens zijn, indien wij ze dieper bezien, tusschen elkander onderscheiden, want er kan een ruim geheugen van universeele dingen zijn en een karig van bijzondere dingen, alsmede omgekeerd; want het geheugen van de universeele dingen grijpt in zich de afzonderlijke dingen samen die als symbolen van bevestiging gemakkelijk daaruit kunnen worden uitgeleid, of zich inboezemen; opdat dus de afzonderlijke dingen behoorlijk en ordelijk met het geheugen worden teruggehouden, is het noodig dat wij een idee van alle universeele dingen vormen, welke de rede wordt geheeten; vanuit die orde kunnen de afzonderlijke dingen te voorschijn worden gehaald, zooals wij vanuit een eenigen algemeenen regel en de wetenschap der berekening in rekenkunde, algebra, ja zelfs in de overige theoretische wetenschappen, oneindige speciale en bijzondere dingen op eigen gelegenheid kunnen uitleiden; en zoo kunnen wij een volledig boek dat alleen voorbeelden van bijzondere dingen bevat, in één oogenblik doorloopen en terstond alle dingen zooals de schrijver zelf door en door kennen. Want de wetenschap van de universeele dingen kan worden vergeleken met het gezicht, dat vanuit een toren of een verheven berg het algeheele gebied en

de beneden gelegen stad en die afzonderlijke objecten als het ware met één blik en complex gade slaat, terwijl die welke beneden en in de straten dwaalt, niet dan eenige deelen achtereenvolgens en zoo nauwelijks iets tenzij een deel omgrijpt vanuit een volledige myriade die het geheugen van de universeele dingen tegelijk omgrijpt.

6. Derhalve vat de verbeelding slechts den vorm van een voorwerp of van de voorwerpen, en de hoedanigheid ervan, volgens de orde, de ligging, en den nexus der deelen of der ideeën; de denking echter niet den stoffelijker vorm zelf der deelen, maar zij lokt vanuit een zoodanigen vorm of vanuit eendere tusschen elkander vergeleken vormen een zekeren zin uit, die niet in de deelen en in den nexus der deelen zichtbaar is, maar dieper verborgen; weshalve van de denking wordt gezegd dat zij verstaat, en van de verbeelding dat zij doorvat; en de idee der denking wordt onstoffelijk genoemd, en de idee der verbeelding stoffelijk; en de verstaning is de binnenste gewaarwording.

7. De denking kan nooit bestaan noch blijven bestaan, te minder vervolmaakt worden, zonder het zuiver verstand; het verschijnt evenalsof het zuiver verstand in de sfeer der denkingen invloede om die met een zeker schijnsel van inzicht te verlichten, maar het is niet een of andere invloed, doch het is slechts een samenloop, een overeenstemming, of een vastgestelde harmonie; hoe grooter, beter, en volmaakter echter de samenloop en de overeenstemming is, des te verhevener ook is de denking; maar alvorens wij onze denkingen hooger binnenlaten in deze psychologische arcana, moeten wij de beteekenissen zelf der woorden ontvouwen, of wat verstaning is, wat denking, oordeel, meditatie, fantasie, vernuft, en meer dingen.

8. Zoodanig is de voortschrijding en de loop van het menschelijk verstand; voorzeker, wat wij hooren hetzelfde zien wij; wat wij zien hetzelfde vatten of doorvatten wij met den binnensten zin; wat wij doorvatten hetzelfde verstaan wij; vanuit de verstande dingen denken wij; vanuit de gedachte dingen oordeelen wij; vanuit de geoordeelde dingen kiezen wij uit; vanuit de uitgekozen dingen besluiten wij; vanuit de besloten dingen willen wij; en ten slotte handelen wij; deze gansche voortschrijding wordt het gemeen verstand geheeten, waarin de zinnen van het gehoor en van het gezicht hun rollen spelen; niet echter de overige zinnen als reuk, smaak, en tast; maar het menschelijk of den mensch eigen verstand is verstaan, denken, oordeelen, uitkiezen, besluiten, willen, en overeenkomstig die handelen. Deze gansche loop wordt weliswaar achtereenvolgens voltrokken, maar meestal zonder opgemerkte momenten en graden. Deze snelheid zelve wordt *tegenwoordigheid van gemoed* geheeten, of volgens anderen *tegenwoordigheid van animus*; wanneer

daarentegen langzamer, zoo wordt *afwezigheid* en *traagheid* gezegd; er kan tegenwoordigheid van verbeelding zijn, echter niet tegelijk tegenwoordigheid van verstand, alsmede omgekeerd, want het een is onderscheiden van het ander, als boven opgeteekend. Wie de afzonderlijke dingen gereedelijk doorvat of met de verbeelding vat, terwijl het zuiver verstand gereedelijk maar luchtigjes bijspringt, wordt *ingenieus* genoemd, en dat vermogen *ingenium*; hij daarentegen die gereedelijk die dingen verstaat welke hij doorvat, en het zuiver verstand springt ten volle bij, dat is, wie verheven denkt, en de dingen meer overeenkomstig met de ideeën of de waarheden van het zuiver verstand beziet, van hem wordt gezegd dat hij over *oordeel beschikt*, of van het vermogen zelf *oordeel*; aldus is het ingenium de vervolmaking van de verbeelding, het oordeel echter de vervolmaking van de denking; of het ingenium trekt meer uit de verbeelding en de uitwendige zinnen, het oordeel echter meer uit het zuiver verstand; deswege is het ingenium hoedanig het verstand der dieren is, het oordeel is hoedanig het menschelijk verstand is. Het ingenium is gemeenzaam aan knapen, jongelingen, het vrouwelijk geslacht, dichters, zangers; het oordeel echter aan volwassenen en grijsaards, mannen, filosofhen; want met den leeftijd rijpt en groeit het, terwijl het ingenium afneemt; aan het volmaaktste oordeel deelt niet alleen het zuiver verstand maar ook de ziel of het geestelijk inzicht de stralen van zijn schijnsel mede en brengt ze aan. De deelen van het menschelijk verstand of van de denking worden *redelijke ideeën* geheeten, of eenvoudig *reden*; wanneer deze tegelijk warden aangebracht en om en om gekeerd, voordat vanuit dir) een zeker oordeel is gevormd, worden wij gezegd te *redeneeren*; die luchtige oordeelen zelve welke daaruit worden gevormd, worden *redeneeringen* genoemd; het ingenium wordt dus niet gezegd oordeelen [mar] redeneeringen te vormen. Wanneer deze redeneeringen door de spraak worden ontvouwd, wordt die gansche daad *betooog* genoemd. Maar laten wij meer speciaal handelen over den loop en de reeks der deelen van het eigenlijk menschelijk verstand.

9. De *verstanting* is een hoogere doorvatting, en zoo binnenste gewaarwording; wanneer namelijk die dingen worden verstaan welke met het inwendig gezicht worden doorvat; ik heb het woord *verstand* gebruikt, omdat het een gewaarwording en een soort van onderganing is, als beneden aan te toonen valt.

10. De *denking* volgt het naast op de doorvatting, want als wij de ideeën van het geheugen, de eene na de andere, de bijzondere en de gemeene, de afzonderlijke en de universeele, en andere eendere en verwante oproepen, dan wordt die werking eigenlijk denking genoemd, of een keering en wenteling

des gemoeds in elk deel of elke idee. Een meer gespannen en bestendiger denking, dieper één object ingehecht, wordt *meditatie* geheeten; de staat en de gewoonte van meditatie wordt *fantasie* genoemd.

11. Wanneer de ideeën of de reden door de denking worden gekeerd en gewenteld, worden zij ten slotte in den vorm van een zekere vergelijking gebracht — waarin alle analyses en redelijke analogieën worden ingebracht — nauwelijks anders dan in de analytische berekening van oneindigen. Deze vergelijking wordt *oordeel* genoemd; hetwelk juist die dingen in zijn welke tot de voorgestelde zaak schouwen. Hoe volmaakter dus de vorm van vergelijking en hoe meer de dingen welke hem in zijn eender zijn en overeenkomen, des te volmaakter is het oordeel. Maar de gelijkenissen, de overeenkomsten, de harmonieën, en de waarheden doorschouwen, is des zuiveren verstands; deswege is het oordeel exact wanneer het redelijk gemoed het zuiver verstand nader in deelgenootschap heeft geroepen.

12. Vanuit deze analytische of redelijke vergelijking, dat is, vanuit dit oordeel, waarin talloze reden en analogieën zijn ingebracht en verzameld, worden in orde de eene rede na de andere of de eene analogie na de andere opgeroepen; want opdat wij weten wat een algebraïsche vergelijking in zich bevat, moet het eene na het andere in orde worden ontwikkeld; anders doorvatten wij niets onderscheidenlijk, noch zou het gemoed de afzonderlijke dingen onderscheidenlijk in de daad hebben kunnen bepalen of volvoeren; derhalve moet deze vergelijking wederom worden opgelost vooraleer wordt verstaan wat zij in haar boezem draagt; want de gansche vergelijking kan niet tegelijk worden ontwikkeld, want in die zijn achtereenvolgens de deden af analogieën van haar binnengeschreden, en zijn haar tegelijk in; derhalve moeten zij ook achtereenvolgens warden ontwikkeld; deze werking mist een eigen naam tenzij zij *uitkiezing* is te noemen, die, omdat zij vrij is, samenvalt met de *vrije keuze* of met de *vrijheid van willen* en van handelen; want deze keuze kiest vrij uit en besluit zoo wat er vanuit die redelijke vergelijking of vanuit het oordeel is te voorschijn te halen en tot den wil te verwijzen; om deze reden is deze de *conclusie* te noemen. Het complement van alle dingen is de wil zelf; dezen volgt en dezen is de *bepaling* in, vanuit welke de *handeling* volgt, en uit de handeling de *uitwerking*. Maar vooraleer besloten wordt dat iets vanuit het verstand in den wil worde verwezen, en uit den wil worde bepaald door de handeling, moet liefde of verlangen voor een zeker doel aanwezig zijn; hetgeen de reden is dat ik over den wil niet eerder dan over die liefden en verlangens zal kunnen handelen.

13. Dit nu beschreven eigenlijk menschelijk verstand wordt gemeenlijk denking genoemd; weswege wij in de volgende dingen het woord denking des verstands zullen gebruiken. Nu wordt dus gevraagd hoe die denking wordt voltrokken; vanuit de beschrijving ligt open dat zij eender wordt voltrokken als de verbeelding zelve, namelijk door veranderingen van staat van den zinzetel of van de corticale klier. Maar er zijn gemeene veranderingen van staat van dien zelf den zinzetel en bijzondere, algemeene, speciale, en individueele, universeele en afzonderlijke; die gemeene, algemeene en universeele, welke in zich de bijzondere, individueele, en afzonderlijke omhelzen, zijn eigenlijk de denkingen, want zij zijn uit de denking zelve afgeleid en gevormd. Want de staat aldus gevormd dat hij de af zonderlijke bijzondere dingen eerst duister daarna onderscheidenlijk omhelst, is niet een staat der verbeelding, want deze houdt zich slechts met de bijzondere en de afzonderlijke dingen bezig. Dat er oneindige staten en oneindige veranderingen van staat kunnen zijn, te weten, zoovele als analogieën, zoowel eenvoudige als samengestelde, en zoovele als de reeksen van analogieën, en deze in zich geleid, kan het gemoed bezwaarlijk bevatten; maar dat zij bestaanbaar zijn en daadwerkelijk warden gerepraesenteerd, dit bevestigt de ondervinding; in het vermogen van de staten te veranderen bestaat de volmaaktheid zelf van de hoogere zijnde dingen. Wanneer dus de corticale klier of de inwendige zinzetel zoovele veranderingen van staat kan aantrekken, volgt dat de verstandzetel of het binnenste cerebrum, dat is, de eenvoudige schors, nog meer en wel oneindig meer kan voortbrengen. Nemen wij bijvoorbeeld eenige tot een zekere vergelijking teruggebrachte denkingen; dan kunnen deze vergelijking als een algemeenen of gemeenen staat duizend analyses inzien; weswege een gemeene staat van den zinzetel wordt vereischt die alle onderscheidenlijk omvat, hetgeen wordt waargenomen vanuit de spraak zelf, en vanuit de schriften, want afzonderlijk wordt de eene na de andere uitgeleid, en hoe onderscheidenlijker, des te onderscheidenlijker hangen zij die vergelijking in; want wij bezien de afzonderlijke onder den gemeenen staat; hetgeen zoo duidelijk is dat wij door de alleene reflectie bevinden dat dit waar is.

14. Maar omdat gezegd is dat het zuiver verstand in de sfeer der denkingen niet invloedt maar met de denkingen of met de veranderingen van staat samenloopt, valt nu te ontvouwen op welke wijze deze daad volgt; laten wij eerst een klare idee koesteren aangaande den vorm van den inwendigen zinzetel of van de corticale klier, namelijk dat zij een cerebrum in kleinste afbeelding is, met haar eenvoudige schors en haar eenvoudig merg zooals het groote cerebrum, maar met volmaaktere, toegerust. De verandering van staat van vermelden

inwendigen zinzetel zelf kan geenszins eenige verandering van staat brengen over den verstandzetel of de eenvoudige schors, zooals de verandering van staat van het volledige cerebrum niet den staat van het afzonderlijke deel ervan verandert, maar alleen den uitwendigen staat der deelen, namelijk de ligging van hen, den negus en de orde tusschen elkander; maar omdat de uitwendige staat overeenkomt met den inwendigen staat, namelijk dat de staat der deelen tusschen elkander niet anders kan dan op de eene of andere wijze samenstemmen met den inwendigen staat der deelen of den staat in zich, geschiedt het vandaar dat de verandering van den uitwendigen staat zich terstond verraadt en manifesteert dat zij is en hoedanig zij is in den inwendigen staat; als de inwendige staat bewust wordt gemaakt van deze verandering, bemerkt hij terstond wat zij beteekent en springt zoo bij; niet anders dan de modi der spraak of de woorden welke met het gehoor worden doorvat, terstond als het ware worden verkeerd in aan visueele dingen eendere ideeën, niet door invloed maar door overeenstemming; want ook al wordt één idee met een ander woord en met een anderen geartieuleerden klank voortgebracht, nochtans loopt een eendere idee samen, dat is, om het even of wij den zelf den volzin in het grieksch, latijn, fransch, italiaansch, engelsch, zweedsch uitspreken, nochtans loopt een eendere visueele idee samen; derhalve werkt het gebruik en de beoefening zelf uit dat de eene idee met de andere overeenstemt; er is een eendere reden van de ideeën van het geheugen der verbeelding en der denking, en van het zuiver verstand; een inwendige verandering van staat van den zinzetel is een uitwendige verandering van staat van den verstandzetel; maar vanuit de verandering van staat, of de uitwendige, ontwaart de verstandzetel vanuit gebruik en ondervinding wat een zoodanige verandering beteekent; deswege loopt hij samen en door den samenloop brengt hij een overeenstemmende idee van het zuiver verstand voort; hoe universeeler, algemeener, en gemeener dus de verandering van staat is, des te onderscheidenlijker bemerkt hij die, want dan wordt nader toegetreden tot het wezen en de natuur ervan, want alle ideeën zijn universeele waarheden en meer afgetrokken van de bepalingen der woorden.

15. Vanuit deze dingen volgt dat wij nader en nader tot het zuiver verstand kunnen toetreden, namelijk door universele ideeën en door een zekere passieve macht, namelijk dat wij de bijzondere ideeën verwijderen of het gemoed wegleiden uit de meer gebroken en meer' beperkte en stoffelijke termen en ideeën, en tegelijk uit de verlangens en de liefden die zuiver natuurlijk zijn; dan bewerkt het menschelijk verstand, als het ware rust hebbende van heterogene zwermen en alleen in zijn dingen en in de eigen

dingen van het zuiver verstand verwijlend, dat ons gemoed niet andere veranderingen ondergaat of andere reden te voorschijn haalt dan die welke met de ideeën van het zuiver verstand samenstemmen; in deze reden geniet ons verstand binnenste ongestoordheid en binnenste verkwikkelijkheid; want dan verschijnt deze samenloop evenals de invloed van een zeker schijnsel van inzicht hetwelk de gansche sfeer der denking verlicht en met een zekere instemming, ik weet niet vanwaar, het algeheele gemoed van hetzelfde beroert en binnenst dicteert dat het waar of goed is, ofwel dat het valsch of boos is. In deze reden wordt ons verstand vervolmaakt in oordeel, en dat wordt rijp. En indien het geoorloofd is vanuit het theoretische ontleden zelf te spreken, blijkt als het gemoed in dezen staat geraakt, dat dan dat eenvoudige merg vanuit de alleene eenvoudige vezels en vanuit weinige vaatjes bestaat, want zoovele eenvoudige vezels, even zoovele verstandelijke stralen van het zuiver verstand; en zoovele vaatjes, evenzoovele schaduwen die de lumineuze of verstandelijke stralen verduisteren; maar deze dingen in het voorbijgaan.

16. Vanuit deze dingen verschijnt reeds hoe het menschelijk verstand wordt vervolmaakt, namelijk dat het geen is in de teere kindsheid; dat het toeneemt in de jongelingsjaren, vervolmaakt wordt op volwassen leeftijd, en dat het oordeel daarna groeit, terwijl het ingenium of de verbeelding afneemt; want er kan geen denking zijn in de kindsheid, en te minder in het embryo; daarom is er samenloop, overeenstemming of vastgestelde harmonie, niet echter invloed. Opdat er overeenstemming en harmonie zij, moet die door gebruik en beoefening worden gevestigd, want het zuiver verstand loopt samen volgens de ontwaarde verandering. Maar nochtans blijft het zuiver verstand, of het een embryo is, ofwel een klein kind, ofwel een stompzinnige, ofwel een waanzinnige, het zelfde, want het kan zich niet eerder ontvouwen dan het de veranderingen van staat ontwaart waarmede het overeenstemt, noch kan de zinzetel aanleeren zijn staten te veranderen tenzij door het gebruik en den invloed der uitwendige gewaarwordingen, als boven vaak is opgeteekend. Zoo ontglipt het zuiver verstand als het ware en duikt op evenals vanuit zijn kerker waarin het is opgesloten, ofwel vanuit zijn binnensten boezem, volgens de aangebrachte veranderbaarheid; en zoo manifesteert het wat van den aanvang aan der vorming aanwezig is geweest, maar zich niet eerder heeft kunnen ontwikkelen. En wanneer het zich ontwikkelt, hetgeen geschiedt in het verloop van den leeftijd, dan vertoont het zich elk willekeurig oogenblik ten zeerste aanwezig in de afzonderlijke vormen en harmonieën der woorden en bij het uitvorschen van de binnenste zinnen, vanuit den alleenen negus en de ordening der ideeën.

17. Maar zoowel de ondervinding zelve als de theorie bevestigt dat het eigenlijk menschelijk verstand weinig afhangt van zijn zuiver verstand, maar van het verbeelde, ja zelfs dat de verbeelding meer afhangt van de gewaarwording dan van haar verstand of denking; deswege dat ons verstand uitermate onzuiver is, en dat het zoodanig is dat het veeleer bastaardig en overspelig verdient geheeten te worden, hetwelk ons nochtans zoo schoonschijnend en zuiver verschijnt dat geloofd wordt dat dat de ziel zelve is, welke niet alleen het zuiver verstand is maar ook het geestelijk inzicht; en hoe valsch dit is verschijnt vanuit de bloote propositie duidelijk. Ja zelfs is ons verstand vaak zoo vervreemd van het zuiver verstand dat zij elkander lijnrecht bestrijden, en dat dat de wereldlijke dingen zelf voor waarheden erkent, en dit het binnenst weet dat zij zuivere leugens zijn, en dat zij begoochelende versiersels zijn die bewerken dat zij evenals waarheden ten tooneele verschijnen en worden toegejuicht.

18. Opdat intusschen het menschelijk verstand besta, is het noodig dat de waarheden zelve geschakeerd en als het ware gemodificeerd zijn met leugens, of ware dingen met valsche, goede dingen met booze; vanuit de menging en de relatieve schakeering en de passende tegenstelling verrijst een redelijke analyse, en ontspruit een meening, een hypothese, een zeker onbekend beginsel, en meer dingen die eigenaardigheden van het menschelijk verstand zijn; zonder een schakeering van inzicht en onwetendheid kan denking en oordeel niet méér bestaan dan een visueel beeld zonder schijnsel en schaduw; hetgeen de reden is dat in verband met inzicht van schijnsel en klaarte, en in verband met onwetendheid van schaduw en duisternis wordt gesproken, want die stemmen onderling met elkander overeen. Zonder zulk een schakeering zou er geen aardsch gezelschap zijn, geen verscheidenheid van denkingen, zeden, handelingen, lichamen, geen bevestigingen en ontkenningen, geen onzekere uitkomsten van dingen, geen vermoedens, en zeker geen verlangens van doelen, en geen aardsche liefden, en meer dingen die in het menschelijk gezelschap zelf als noodzakelijkheden invloeiën. Noch zou er een spraak of vergemeenschapping van denkingen door gesprek zijn, tenzij door een zeker hooger en engellijk gesprek, dat niet in het minst aardsche dingen zou betreffen.

19. De soorten van waanzinnigheden, die oneindig zijn, wellen daaruit voort dat de staten der zinzetels zoo verkeerd zijn dat zij niet dan onregelmatige en met het zuiver verstand niet overeenkomende veranderingen volbrengen; en omdat de verstandzetel samenloopt, loopt hij ook met deze in eendere orde samen, en schijnt zoo als het ware in te stemmen, ook al stemt hij geheel en

al tegen; aldus is het de denking zelve of het menschelijk verstand, niet echter het zuiver verstand, dat waanzinnig is.

Over het verkeer van ziel en lichaam.

1. Hoe de ziel gemeenschap heeft met het lichaam wordt geenszins uitgevorsch tenzij eerst is onderzocht wat de ziel en wat het lichaam is, voorts wat de gewaarwording, de verbeelding, de denking, het zuiver verstand, het geestelijk, wat wil en handeling, alsmede hoedanig de zoowel inwendige als uitwendige zinen beweegorganen, hoedanig de negus van het organisme, en oneindig meer dingen; want zoolang niet wordt geweten wat ziel en lichaam is en wat tusschen ziel en lichaam optreedt, kan het niet anders of de samenwerking, de vergemeenschapping, en het verkeer zijn onbekend; vanuit onbekende dingen wordt niets dan het onbekende uitgeleid, en over zijnde dingen waarvan de wezenlijke dingen niet worden gekend, spreken wij niet dan door louter onbekendheden, hoezeer wij ook in het spreken voortschrijden. Maar nochtans ontken ik niet dat ik ook zelf niet meen nog maar één deel bereikt te hebben van zulk een omvangrijke denking, indien ik beweer dat de denking zelve vanuit myriaden van myriaden deelen bestaat, maar dat ik mij slechts een duistere idee heb bereid uit de praemissen. Dat echter de uitwendige gewaarwordingen met de inwendige gewaarwordingen en met de binnenste, en tenslotte met de ziel zelf en het inzicht van haar gemeenschap hebben, en dat de handelingen eender, dit is zonneklaar, want dat wij met het lichaam worden bewogen, leven, zijn, is van onze ziel, die alleen het beginsel van beweging, het leven, en het wezen van ons lichaam is.
2. De vergemeenschapping zelf verschijnt alsof zij invloed was, want de modus en het beeld van den uitwendigen zin schijnt over te gaan in de idee van den inwendigen zin; maar laten wij, opdat de schijn ons niet bedriege, met redelijken blik de nexussen zelf der dingen binnendringen, anders grijpen wij gemakkelijk begoochelingen voor waarheden aan.
3. Het is duidelijk dat de gearticuleerde klanken uit woorden of de modi van het gehoor in het cerebrum of in den gemeenen zinzetel worden verkeerend in ideeën eender aan die van de visueele dingen, of in evenzoovele beelden, zoodat als wij met woorden of de spraak een huis, een paleis, een stad, weiden, velden, den hemel en de overige dingen beschrijven, terstond de idee ervan wordt gerepraesenteerd. Maar deze vergemeenschapping of dit verkeer kan niet invloed worden genoemd, noch harmonie, maar *verworven overeenstemming*; de klank ervan is slechts een beving, welke niet een eender visueel idee kan oproepen, want om het even of wij de paleizen, steden, velden

in het fransch, engelsch, latijn, grieksch beschrijven, nochtans wordt een eendere idee opgewekt, hoewel de klank een andere is of de articulatie van den klank een andere. Maar deze overeenstemming wordt door gebruik en beoefening verworven, want wij leeren het aan een taal te spreken, en zoo dat zulk een modulatie zulk een beeld beteekent, of zulk een landhuis, schilderij ; zoo vaak die articulatie van klank terugkeert, keert ook de zelfde idee terug. Ook de physische en de anatomische reden kan worden gegeven; want de klanken zelf, hetzij gearticuleerd en samengesteld, hetzij eenvoudig, doen de vezels, de schors, de hersenvliezen beven; deze beving doet de substanties zelve trillen en beweegt de deelen ervan plaatselijk afwisselend; deze afwisselende trilling brengt niet eenige verandering over den inwendigen staat der deelen, maar alleen over den uitwendigen staat der deelen of over het cerebrum zelf. Maar nochtans ontwaren de deelen zelf vanwege den nexus dien zij onderling tusschen elkander houden en bewaren, en vanwege den vorm zelf, namelijk de ligging en de orde, terstond niet alleen dat er verandering is, maar ook hoedanig de aangebrachte verandering is, en vanuit het gebruik leeren zij aan wat zulk een verandering beteekent; bijgevolg loopt de zinzetel dadelijk met zijn idee samen.

Maar behalve deze verworven overeenstemming tusschen de gearticuleerde klanken van de spraak of van het gehoor en tusschen de ideeën van het inwendig gezicht of van de verbeelding, is er wederom een *natuurlijke overeenstemming* die niet vanuit de klanken zelf voor zoover zij klanken zijn, maar vanuit de harmonie der klanken voortvloeit, als vanuit de melodie van een gezang, de muzikale harmonie, de symmetric der woorden, of vanuit de inhouding of de verhooging der stem als wij spreken, ja zelfs ook uit den klank van sommige woorden die natuurlijke worden genoemd; want zij wekken terstond den animus op, want zij doen dien hetzij met blijdschap, hetzij met smart, hetzij met lief de aan; zoodanig is ook de spraak der brute bezielde wezens. De oorzaak is de zelfde, voorzeker afkomstig van den nexus, de ligging, de orde, den vorm, of de harmonie der deelen van het cerebrum onderling en tusschen elkander, welke met den vorm en den inwendigen staat der deelen overeenstemt. Want de het naast lagere vorm klimt uit den hoogereren vorm af, en zoo wordt die geboren in de gelijkenis van den hoogereren, den eerderen, of van zijn onder.

De vergemeenschapping van het uitwendig met het inwendig gezicht, of van de gewaarwording van het ooggezicht met de verbeelding, geschiedt door *natuurlijke overeenstemming*. Wat eigenlijk het gezicht aangaat, dat bestaat niet in het oog maar in den gemeenen zinzetel of in het corticale

cerebrum; weliswaar gaat het over door het oog maar het brengt zijn schrede niet tot staan dan totdat het zich door de vezels der gezichtszenuw en de mergachtige vezels van het cerebrum tot aan de oorsprongen der vezels of tot de corticale substantie van het cerebrum heeft opgeheven of is opgeklommen; zoodra het die oorsprongen raakt stort het zich uit door den algeheelen opstal van die en bijgevolg door de algeheele samenvoeging; aldus bestaat het ooggezicht in dezen zinzetel zelf, en tusschen dezen en het oog is een continue nexus; deze vergemeenschapping kan met eenige reden een invloed worden genoemd, maar zij is veeleer de aanwezigheid in den inwendigen zinzetel van het zelfde beeld hetwelk in den uitwendigen was geweest; maar het is slechts het gezicht, niet echter de verbeelding. Eender is het gehoor hetwelk niet des oors is maar eigenlijk van het cerebrum, want het wordt overgebracht door het continue der vezels tot aan het cerebrum; en zoo kan gehoor en gezicht worden samengebracht; want het gehoor is een beving van het gansche cerebrum en van de deelen ervan; het gezicht echter is van de deelen van het cerebrum, of van de cerebelluli, dat is, van de corticale klieren, en het wordt voltrokken door een nog subtielere beving welke een elk willekeurig deel van den opstal en de samenvoeging ervan uiterst fijn doet trillen. Doch de ver gemeenschapping van het gezicht met de verbeelding geschiedt door een *natuurlijke en tegelijk verworven overeenstemming*; want als de beelden en de phaenomena van het ooggezicht aan dezen gemeenen zinzetel of aan hun inwendige zinzeteltjes aankloppen, doet de harmonie zelf van het object, der beelden of der phaenomena aldus den zinzetel of deze zinzeteltjes aan, dat zij terstond een zekere verandering van hun staat ondergaan; want de harmonische dingen verruimen, zetten uit, en verblijden den zinzetel, de onharmonische dingen echter snoeren samen, verwringen, en bedroeven. Zulke veranderingen van staat zijn er oneindige, namelijk zoo vele als er geslachten en soorten van harmonien en disharmonien, en zoo vele als er geslachtelijke, soortelijke, en individueele verschillen, en zoo vele als er betrekkingen tusschen tegenovergestelde dingen zijn. Aldus is het niet het gezicht zelf maar het is de harmonie in de objecten en tusschen de objecten van het gezicht, die deze verandering aanbrengt, eender als geschiedt in het oog zelf dat volgens de hoedanigheid van het object zijn staat verandert; eender ook in het oor; de gelaatstrek en het lichaam zelf en de afzonderlijke vezel ervan, welke hoe luchtigjes ook aangeraakt zich ofwel samentrekt ofwel zich uitzet, wordt samengesnoerd voor al datgene wat eenige schade aanbrengt, en zet zich uit voor al wat streelt en herstelt. Zoodanig is ook de aandoening van het cerebrum in het gemeen uit de harmonien

der klanken; deze verandering van den zinzetel geschiedt door *natuurlijke overeenstemming*; want de harmonie is van de deelen tusschen elkander, want een orde treedt op en een vorm is in waarvan wij gezegd hebben dat hij vorticaal is; hoedanig dus de harmonie is, zoodanige overeenstemming is er. Maar het menschelijk cerebrum en de menschelijke zinzetel is weliswaar tot zulk een overeenstemming gevormd, maar wat de veranderingen van staat betreft, die bestaan niet metterdaad maar potentiëel in; anders dan in de brute dieren, welken die uit de eerste geboorte metterdaad in zijn. Hetgeen de reden is dat zulke veranderingen van staat in den mensch door gebruik en beoefening of daadwerkelijk moeten worden ingeleid; en wanneer zij zijn ingeleid, blijven zij verworven terug, waarvandaan het geheugen en de ideeën ervan, en als die worden gereproduceerd ontstaat de verbeelding. Derhalve treedt tusschen het gezicht en de verbeelding een vergemeenschapping op door *verworven overeenstemming*, welke een *natuurlijke overeenstemming* stelt; want hierin kan de een er niet zonder de andere zijn.

De verbeelding wordt echter met de denking niet vergemeenscht door eenige natuurlijke of verworven overeenstemming, want de denking zelve is een eendere verandering van staat als de verbeelding; en zij is een volmaaktere verbeelding, welker veranderingen van staat worden aangebracht door de gesteldheid van de verbeelding geabstraheerd van de sensible dingen van het gezicht. Derhalve moet worden nagegaan welke de vergemeenschapping is tusschen de verbeelding of de denking en het zuiver verstand; want hoe nader en volmaakter de verbeelding zich vergemeenscht met het zuiver verstand, des te volmaakter zij wordt, en zij wordt genoemd denking, zuiverder en meer redelijk verstand.

De vergemeenschapping tusschen de denking en het zuiver verstand wordt eender door *natuurlijke* en *verworven overeenstemming* voltrokken; want de eene stelt de andere. Want de zuivere verstandzetel zelf wordt samengesteld vanuit een zekere eenvoudige corticale substantie, analoog aan die welke in het cerebrum is. Want de inwendige zinzetel of de corticale klier is een cerebrum in kleinste afbeelding, deswege eenvoudiger en volmaakter; derhalve leeren wij vanuit het cerebrum en vanuit de vergemeenschapping van gehoor en gezicht met de verbeelding, hoedanig de vergemeenschapping is van de verbeelding of van de denking met het zuiver verstand of met den verstandzetel, dat is, met die eenvoudige en aan de corticale analoge substantie. De ideeën zelf der verbeelding of der denking brengen een verandering van den uitwendigen staat over den verstandzetel, want zij verstoren die eenvoudige substanties vanuit de ligging, den nexus, de orde, en veranderen zoo den vorm en de

harmonie van den staat van haar; bijgevolg verstaat deze verstandzetel door het gebruik wat zulk een verandering beteekent; daaruit wordt een *overeenstemming* geboren en gevormd die *verworven* moet worden genoemd; maar de harmonie zelf in de ideeën en tussehen de ideeën, welke de redelijke en de verstandelijke des gemoeds zijn, doet den verstandzetel zelf niet anders aan dan de harmonie der objecten van het gezicht den zinzetel zelf. Aldus is er een *natuurlijke overeenstemming*. Die harmonie is niet zoodanig als die van de objecten van het gezicht is, maar een redelijke, en zij hebben tot haar object het ware en het valsche, het zedelijk goede en booze. Die harmonie zelf in het goede en tussehen de goede dingen wordt liefde geheeten, welke toevleit en redelijke verkwikkelijkheid voortbrengt, en het verlangen opwekt opdat de uitwerking der liefde worde verkregen, welke uitwerking het doel wordt genoemd dat verlangd wordt. Zulk een harmonie, liefde, redelijke verkwikkelijkheid, en doel in de ideeën zelf en tussehen de ideeën der denking doet terstond en natuurlijk den zuiveren verstandzetel aan, welks ideeën zuivere natuurlijke waarheden zijn, en de harmonien ervan zijn zuivere natuurlijke goedheden. Aan de *natuurlijke overeenstemming* kan des te minder worden getwijfeld daar wij door de alleene reflexie bemerken dat er binnen in onze denking iets is dat toestemt ofwel niet toestemt, bevestigt ofwel ontkent, en dat de waarheden zelf in de afzonderlijke steninge van nature en als het ware vanuit zich opblinken, dermate dat er een zekere inwendige mensch is die overeenstemt met den uitwendigen mensch. Dat er eveneens een *verworven overeenstemming* is, ligt open daarvandaan dat gene ideeën welke door veranderingen van staat van den zinzetel worden gereproduceerd, weliswaar natuurlijke zijn en overeenkomen met de harmonien der objecten in zich en tussehen elkander, maar dat gene harmonien nochtans wederom kunstmatig samengeordend en samengesteld moeten worden opdat de verstandzetel vanuit die een zin putte, en versta wat zij beteekenen. Want de verstandzetel zelf is den ideeën en woorden niet aangebonden, maar opdat hij den zin der woorden versta moet hij vanuit het gebruik kennen wat die verandering wil zeggen. Intussehen kunnen wij het gemoed naar de eene en de andere zijde wenden, namelijk dat de verstandzetel omdat hij den ideeën niet is aangebonden, noch wordt onderricht, van nature en vanuit zich zou weten wat een verandering van zijn uitwendigen staat wil zeggen. Maar over *deze dingen ben ik in twijfel*.³⁾ Gevraagd wordt nu welke de vergemeenschapping is van de ziel met het zuiver verstand; die verstandzetel, welke vereenzelvigd

3 Ik geloof dat het een natuurlijke en geen verworvene overeenstemming is.

werd met een zekere eenvoudige schors, vanuit welke de eenvoudige vezels evenals even zoovele verstandelijke stralen uitschieten, kan niet de ziel zelf zijn, want de verstandzetel moet geschapen en gevormd worden uit substanties welken een hoogere vorm, een hooger wezen, en een geestelijk inzicht inis. Dat deze vergemeenschapping een *overeenstemming* is wordt verstaan vanuit het parallelisme of de analogie met de boven vermelde; want de ziel zelf, die dezen verstandzetel heeft gevormd, bemerkt de verandering van den staat ervan evenals buiten zich, zoo vaak de verstandzetel zijn veranderingen voltrekt; zoodanig is dus de overeenstemming dat de ziel vanuit zich, zonder gebruik en ondervinding, verstaat wat gene veranderingen bedoelen. Want het zuiver verstand wordt niet onderricht uit de ondervinding der zinnen, te minder de ziel die dezen haar verstandzetel heeft gegrondvest, hetgeen uit tallooze psychologische phaenomena kan worden bevestigd; namelijk vanuit deze universeele stelling welke zonder achterna gezochte argumenten als het ware spontaan beaamd wordt, namelijk dat het natuurlijke niet in het geestelijke kan invloeden, of dat de redelijke mensch vanuit zich niet datgene te weten komt wat zuiver geestelijk is; de verstandzetel zelf is de eerste vorm der natuur, deswege het eerste natuurlijke; doch de ziel is geestelijk en boven de natuur, maar door het zuiver verstand werkt zij dat wat natuurlijk is. Vanuit deze dingen volgt nu dat het verkeer tusschen de gewaarwordingen des lichaams niet geschiedt door eenigen invloed, te minder door een physischen, tenzij wij onder invloed willen verstaan de natuurlijke overeenstemming, maar dan is het een invloed van de harmonie zelf, niet echter een invloed van de zijnde dingen die de harmonie vormen; een zoodanigen invloed schijnt de auteur van de occasioneele oorzaken bedoeld te hebben. De natuurlijke overeenstemming zelf valt samen met de vooraf vastgestelde harmonie, en de verworven overeenstemming met de tegelijk vastgestelde harmonie. Want de natuurlijke overeenstemming zelf vloeit voort uit de tegelijk vastgestelde harmonie, welke in de ziel vooraf vastgesteld is, tusschen de ziel echter en het verstand, en tusschen dit en de denking tegelijk vastgesteld; maar omdat zij vooraf bestaat vooraleer de overige overeenstemmingen zijn gevormd, kan zij ook vooraf vastgesteld worden genoemd, of eerder vastgesteld dan de volgende harmonien. In deze reden worden de hypothesen aangaande het verkeer van lichaam en ziel verzoend, zoowel van hen die de occasioneele oorzaken als die den physischen invloed en die de vooraf vastgestelde harmonie aanvaarden; want de wegen, de modi, en de onderscheiden van vergemeenschapping recht verstaan zijnde, blijken de geschriften der drie samen te stemmen; om welke samenstemming ik zou willen dat van dit verkeer wordt gezegd dat het door

overeenstemming wordt voltrokken; ook stemmen de hypothesen zelf zoo onderling met elkander overeen.

Maar dit verkeer of deze vergemeenschapping is die van de gewaarwordingen des lichaams met de ziel. Gevraagd wordt welke de vergemeenschapping is van de handelingen met de zelfde, daar immers zoowel het lichaam als de ziel de macht van handelen evenals van ondergaan inis; de onderganing zelve of de gewaarwording voltrekt ook een zekeren kringloop en gaat in de handeling over; want het werd getoond dat de inwendige zinzetel doorvat en verstaat, de verstane dingen om en om keert, of denkt, vanuit de gedachte dingen oordeelt, vanuit de geoordeelde dingen uitkiest wat overeenkomt, en zoo besluit, wil, bepaalt, handelt, en zoo door de handeling de uitwerking voortbrengt die met het verstane en verlangde doel overeenkomt. Daar er een zoodanige kringloop is voordat de gewaarwording overgaat in de handeling, wordt gevraagd welk verkeer er is van de handelingen des lichaams met de ziel.

Het corticale cerebrum is zoowel een gemeene beweeg als zinzetel; van dien hangen de handelingen des lichaams af die geschieden door de spieren. Deze gemeene beweegzetel of cerebrumschors zet zich daadwerkelijk uit en snoert zich samen als hij eenige handeling bepaalt; deze samensnoering en uitzetting zelve wordt *bepaling* geheeten. Door deze uitzetting en samensnoering gelijk als door een systole en een diastole drijft hij door de samengestelde en eenvoudige vezels zijn animalen geest en zuiverder bloed uit, welke die handeling voortbrengt; deswege is er een werkelijke vergemeenschapping van werkingen door middel van een fluide; derhalve is in den zinzetel de kracht zelve, handelend of bepalend; in de spier echter is de handeling, welke geschiedt door den nexus en den invloed der vezels en van het fluide in de vezels tot de beweegvezels der spier volgens de natuur van de bepalende kracht en den vorm en het organisme der spier; want volgens den regel volgt vanuit de kracht de handeling. Maar hoe de wil deze kracht voortbrengt, dat kan worden verstaan door een vergelijking met het streven; de wil is als het ware het streven; dit breekt in open beweging uit wanneer de weerstanden zijn opgeheven; aldus breekt de wil in open handeling uit wanneer alle redelijke weerstanden of de onmogelijkheden zijn opgeheven; deswege is de wil als het ware een voortdurende drang om zijn zinzetel uit te zetten en samen te snoeren, zoodra het verstand bemerkt dat niets wordt weerstaan.

Het zuiver verstand echter of de verstandzetel loopt met deze kracht en met de eerste handeling samen door instemming; want de zinzetel kan niet worden uitgezet en samengesnoerd tenzij de verstandzetel instemt, want van

dezen zijn de eenvoudige vezels, ja zelfs ook de beginselen der eenvoudige vezels; en tenzij die bijspringen kan geenszins een handeling bepaald worden; want opdat het zuiverder bloed door de mergvezel van het cerebrum en de zenuwvezel van het lichaam worde bepaald in de beweegvezels der spier, is het ook noodig dat de animale geest door de eenvoudige vezels tegelijk worde bepaald; zonder den samenloop van het eene en den ander zou de animale machine in nood zijn en zouden de vezels verbroken worden. Aan den zinzetel zelf is de macht overgegeven zijn inwendigen staat, die de uitwendige staat van den verstandzetel is, te veranderen; deswege moot de verstandzetel of hij wil of niet, toch bijspringen; want tenzij hij met instemming begunstigt en bijspringt, zou de uitwendige staat zelf van den verstandzetel, de inwendige van den zinzetel, voorts van het cerebrum, die de uitwendige staat van den zinzetel is, deswege de staat van het algeheele lichaam, gevaar loopen van te gronde te gaan en uitgebluscht en leeg te worden; dan verplicht de noodzaak zelve van de gezondheid en ongereptheid te bewaren ertoe dat het verstand in die deelen afklimme en instemme; met instemming begunstigen wordt gezegd wanneer de lief den en de doelen samenstemmen of overeenstemmen; anders wordt eenvoudig gezegd samenloopen, want opdat er handeling zij, moat er een principale oorzaak zijn, enz.

Wanneer echter geen redelijke wil voorafgaat, als in het cerebellum en in het cerebrum zelf tijdens den slaap, dan zet elke kracht onmiddellijk in den zuiveren verstandzetel in, terwijl de natuurlijke noodzakelijkheid en het heil van het gansche rijk daartoe noodt; want de verstandzetel wordt in een oogenblik bewust gemaakt van elke ook de meest afzonderlijke verandering van zijn lichaam en de deelen ervan; hetgeen de reden is dat de verstandzetel herstelt wat de wil vernielt, en dat de wil zoo blind is dat hij zijn lichaam evenals een schepeling zijn schip elk willekeurig moment in de klippen drijft, maar dat de verstandzetel in den tijd van rust van den zinzetel, en van den slaap, dat bevrijdt en altijd in een nieuwe haven heenleidt. Dit wordt instinct geheeten, want van de werkingen ervan wordt het menschelijk verstand niet bewust gemaakt; want al wat onmiddellijk uit den zuiveren verstandzetel vloeit, dat geraakt niet tot de bewustheid van ons gemoed. Hetgeen de reden is dat die verbazingwekkende economie van het natuurlijk lichaam volgens alle wetenschap van de natuur met de meest bestendige wet evenals vanzelf vloeit, want het zuiver verstand is de wetenschap, de harmonie, de orde, de waarheid zelf.

De ziel loopt niet met den zuiveren zinzetel tot de voort te brengen handeling samen door instemming, maar door toe te laten; want zij duldt dat de

zinzetel handelt; anders zou er geen vrije uitkiezing zijn van het zedelijk goede en booze. Want zoodra de ziel bemerkt vanuit de instemming van den verstandzetel dat de zinzetel aldus wil werken, duldt zij en laat zij toe dat de animale machine, welke beneden haar is, aldus handelt, eender als de verstandzetel zelf in nachtwandelaars; want aan de ziel is na den val van den eersten mensch alle vrijheid van handelen in haar lichaam ontnomen, en aan den zinzetel afgestaan; aan de ziel is alleen overgelaten dat zij aan de afzonderlijke dingen het vermogen of de macht van handelen en ondergaan verschaffe en onderhoude.

Vanuit deze dingen volgt nu hoe de ziel tot de handelingen van haar lichaam samenloopt, door namelijk toe te laten, de zuivere verstandzetel door in te stemmen, de zinzetel echter met actieve kracht of door te handelen; uit welke de handeling der spier volgt, die gehouden is te handelen en te gehoorzamen al naar de zinzetel gebiedt; aldus springt het lichaam bij door te gehoorzamen. Maar er wordt nog gevraagd hoe de ziel zich met de beweeg- en zinorganen van haar lichaam vergemeenschapt opdat zij aan die het vermogen van handelen en gewaarworden verschaffe, en dat onderhoude. Vanuit de bovenvermelde dingen staat genoegzaam vast dat het de ziel is die gewaarwordt, namelijk ziet, hoort, proeft, die doorvat, denkt, verstaat, oordeelt, wil, of dat het lichaam uit de ziel zijn macht van gewaarworden en handelen trekt; maar dit is niet vergemeenschapping of verkeer, maar het is de aanwezigheid zelf der ziel, die daadwerkelijk is in het gansche en in een elk willekeurig deel van haar lichaam. Want er is geen uitwendig beweeg- en zinorgaan dat niet vanuit vaatjes en vezels bestaat, geen vaatje dat niet vanuit vezels is opgeroepen, geen zoodanige vezel die niet vanuit eenvoudige vezels, en geen eenvoudige vezel die niet haar oorsprong trekt uit den verstandzetel, en de verstandzetel vanuit de substanties zijner ziel; bijgevolg is er niet eenig uitwendig zinof beweegorgaan dat niet zijn wezen leidt uit de ziel; aldus is de werkelijke aanwezigheid of een zeker soort van alomtegenwoordigheid der ziel waar dan ook, welke de organen heeft gevormd opdat zij zoo en niet anders gewaarworden; want een elk willekeurige trekt vanuit zijn vorm dat het zoodanig is hoedanig het bevonden is te zijn. Bovendien leidt ook de ziel de afzonderlijke vezels in welke die geheel is, heen uit de organen tot aan het cerebrum, waar zij den gemeenen zinzetel heeft gevormd die onderscheiden de voorgelegde dingen doorvat en op zijn wijze verstaat; ook de zinzetel heeft het uit den vorm dat hij zoodanig is als hij is, en dat de afzonderlijke dingen door een zekere overeenstemming met hem gemeenschap hebben en tegelijk

met den mensch zelf, opdat hij bewust zij van die dingen welke van buiten voorvallen en gebeuren.

Over de harmonieën en de daaruit opkomende aandoeningen en de begeerten in het algemeen.

1. Er is geen zijnde en geen substantie in het heelal zonder vorm; dat het iets is, en dat het zoodanig is hoedanig het is, trekt het eenig uit den vorm. De *wezenlijke bepalingen* stellen den vorm samen; welke ook de wezens zijn die bepaald worden, zij kunnen niet gevat worden zonder de ideeë van de deelen of van de substanties, en de bepaling zelf niet zonder de ideeë van de vloeijing of van het medebestaan; die substanties zelf worden bepalend genoemd, en hetgeen door de substanties wordt bepaald is een nieuwe *substantie*, maar samengesteld, aan welke een vorm inis.

2. De substanties welke zich bepalen ofwel bepaald worden, onderhouden tusschen elkander een wederzijdsche betrekking; deze wordt *analogie* geheeten. De analogie van alle bepalingen, hetzij zij achtereenvolgend, hetzij zij gelijktijdig is, wordt *harmonie* ofwel *disharmonie* geheeten. Derhalve is een elken vorm zijn harmonie ofwel disharmonie in. Vanuit de harmonie ofwel de disharmonie wordt de *hoedanigheid* van den vorm gekend.

3. Zooals de vormen *volmaakt* ofwel *onvolmaakt* zijn, aldus ook de harmonieën. Er zijn de vormen die in zich en van hun natuur hoogst volmaakt zijn, en die in zich en van hun natuur hoogst onvolmaakt zijn, en tusschen die zijn er oneindige graden; eender de harmonieën. Vormen en harmonieën zijn hoogst volmaakt in zich en van hun natuur, wanneer deze volmaakt is. Onvolmaakte vormen en harmonieën echter zijn ook van de natuur, maar dan wordt onvolmaakte natuur gezegd. Hoe dichter dus de vormen tot de volmaakte natuur toetreden, des te harmonischer zijn zij, en andersom.

4. De in zich en van hun natuur *eenvoudigere*, *eerdere*, en *hoogere* vormen zijn *volmaakter* dan de samengestelde, latere, en lagere vormen; eender de harmonieën. Maar uit voorbeelden: de volmaaktste hoekige vorm of [de volmaaktste] van de hoekige [vormen] is de gelijkzijdige driehoek of de gelijkhoekige tragoon; de onvolmaktere vorm tusschen de hoekige is het langwerpige, het parallelogram, het trapezium, en andere eendere. De sferische of circulaire vorm is in zich en van zijn natuur volmaakter dan de driehoekige vorm, maar de volmaaktste der sferische is de circulaire; minder volmaakt zijn de ellipsen, cykloïden, parabolen, en de overige. Eender in de hoogere varmen, namelijk in de spirale, de vorticale, de hemelsche, de

geestelijke. Hoedanig nu de vormen zijn, zoodanig ook de harmonien, die haar geheele hoedanigheid uit de vormen zelf trekken.

5. Elke vorm is zijn *staat* in, die het medebestaan der substanties is welke bepaald worden ofwel die bepaald zijn. De *staat* zelf wordt *harmonisch* genoemd, wanneer de substanties volgens de volmaakte orde der natuur medebestaan ofwel opvolgen.

6. Elke vorm, behalve de hoekige, in de atmosferische wereld en in het dieren- en plantenrijk, kan zijn *staat veranderen*, en uit zijn volmaaktsten natuurlijken staat in meer onvolmaakte overgaan, en uit deze wederom in meer volmaakte teruggaan. De macht den staal, te veranderen is de volmaaktheid zelf van den vorm, welke zoo groot is in de hoogere vormen, dat hun veranderingen van staat boven elk getal uitgaan en oneindig geacht moeten worden. Wanneer een circulaire vorm overgaat in elliptische vormen en andere geometrische krommen, wordt gezegd dat die zijn staat verandert; aldus ook als een spirale vorm overgaat in spiralen van een ander geslacht, geometrische of arithmetische, wordt gezegd dat die zijn staat verandert. Aldus ook de hoogere vormen welke verscheidenheden van vorm niet geometrisch kunnen worden aangetoond, noch met woorden uitgedrukt. De volmaaktste vorm in welken graad ook is onveranderlijk; de overige van den zelfden graad echter zijn veranderlijk; zooals de cirkel in den circularen vorm slechts eenig is, doch er oneindige ellipsen zijn, aldus ook in de overige.

7. Doch de eenvoudige uitzettingen en samensnoeringen van den zelfden vorm zijn niet veranderingen, want in de uitgezette ofwel samengesnoerde vormen blijven de zelfde wezenlijke bepalingen, analogien, en harmonien aan; maar het zijn *modificaties* door welke de vormen hun krachten uitoefenen. Maar door de uitzettingen en samensnoeringen wordt de natuur zelf van den vorm van haar krachten uit te oefenen gevarieerd.

8. Vormen die hun staten volmaakt kunnen veranderen en zich tegelijk kunnen uitzetten en samenpersen, brengen door veranderingen van hun staat, alsmede door modificaties, daadwerkelijk verschillende harmonieën voort, en alle zoovele als mogelijk zijn. Die veranderingen van staat welke de vormen voortbrengen, zijn wederom even zoovele wezenlijke bepalingen, vanuit welke een nieuwe vorm opspringt welke een staat moet hebben en in welken een harmonie zijn moet. Vanuit deze verrijzen wederom, wanneer zij verscheidene eendere zijn, door veranderingen van staat nieuwe vormen, enzoovoort; op gelijke wijze ook de harmonien.

9. Alle veranderingen van staat geschieden opeenvolgend, maar wanneer nieuwe vormen door die zijn voortgebracht, dan bestaan alle achtereenvolgens

gebeurde veranderingen dien tegelijk in. Aldus zijn er vormen, staten van vormen, en harmonien, gemeene en bijzondere, universeele en afzonderlijke, ofwel algemeene, speciale, en individueele. Vandt hetwelk blijkt welk een oneindige verscheidenheid van vormen, staten, en harmonieën er is.

10. De modificaties echter, die variaties van afmeting zijn, of uitzettingen en samensnoeringen der substantie, aan welke een vorm inis, brengen harmonie voort door een zekere wederzijdsche betrekking tusschen elkander. Zoodanige harmonieën zijn die van de klanken, en zoodanige die van de voorwerpen van het gezicht, en van de kleuren in zich en tusschen elkander. Daarvandaan volgt dat er ook vormen van modi zijn, welke eenvoudig modificaties worden genoemd.

11. De harmonieën der atmosferische wereld worden door de modificaties alleen voltrokken, niet echter door veranderingen van staat; aan de modificaties zelf zijn krachten in. De harmonieën echter van het dierenrijk warden zoowel door modificaties, welke even zoovele krachten en verrichtingen ervan zijn, als door veranderingen van staat, welke even zoovele gewaarwordingen zijn, voortgebracht.

12. De organen van het dierenrijk, zoowel de uitwendige als de inwendige, zijn aldus gevormd dat zij de modificaties der atmosferische wereld opnemen en die verkeerden in gewaarwordingen, zooals de modificaties der lucht in gewaarwordingen van het gehoor; en zooals de modificaties van den aether in gewaarwordingen van het gezicht. Bovendien worden de genoemde organen, vooral de inwendige, niet uit de modificaties zelf, maar uit de harmonieën der modificaties aldus aangedaan dat zij hun staten gelijkvormig aan de harmonieën veranderen, waarvandaan de doorvattingen. Aldus wordt het gezicht getransformeerd in verbeelding, en de beelden in ideeën. Dit wordt gezegd te geschieden door natuurlijke overeenstemming.

13. De organen, zoowel de uitwendige als de inwendige, van allen worden niet eender uit de zelfde harmonien der modificaties der atmosferische wereld aangedaan; maar hoedanig de organen zijn, zoodanig worden zij aangedaan, want zoodanig stemmen zij overeen. De verscheidenheid der opneming van de harmonieën of de verscheidenheid der aandoeningen is zoo groot als de verscheidenheid der cerebra of der menschen.

14. De *aandoeningen*, zijn veranderingen van staat, welke overeenstemmen met de harmonieën welke vooral in de zinorganen invloeden. Het gansche cerebrum of de gemeene zinzetel wordt aangedaan uit de harmonieën van den toon van het gehoor; de inwendige zinzetel uit de harmonieën der voorwerpen van het gezicht. De zuivere verstandzetel uit de harmonieën der

ideen der verbeelding en hoofdzakelijk der denking; de ziel uit de harmonie der natuurlijke waarheden van het zuiver verstand. God uit de harmonie der hoogere of geestelijke waarheden der ziel.

15. Vanuit deze dingen staat vast dat niets in het geschapen heelal is, dat niet tot vormen, ofwel tot ideeën welke even zoovele vormen zijn, ofwel tot harmonieën, en tot aandoeningen kan worden teruggebracht; ofwel door vormen, ideën, harmonieën, en aandoeningen kan worden ontvouwd.

16. Alle harmonieën doen de zinnen, zoowel de uitwendige als de inwendige, ofwel aangenaam of verkwikkelijk, ofwel onaangenaam of onverkwikkelijk aan, dat is, ofwel zij verblijden ofwel zij bedroeven. De volmaaktere harmonieën zijn aangenaam ofwel verkwikkelijk, de onvolmaaktere harmonieën echter of de disharmonieën onaangenaam en onverkwikkelijk. Want de verkwikkelijke harmonieën streelen de zinnen, omdat zij herstellen en levend maken, doch de onverkwikkelijke harmonieën of de disharmonieën schampen de zinnen, omdat zij vernielen en dood maken.

17. Maar alle harmonieën hebben betrekking op den harmonischen staat van den zinnelid die wordt aangedaan. Volmaakte harmonieën in den zinnelid welks staat onharmonisch is verschijnen onverkwikkelijk, en hoe volmaakter de harmonieën in zich zijn, des te onverkwikkelijker; derhalve zijn de disharmonieën de eigenlijke harmonieën zelf van zulk een zinnelid. Maar omdat de harmonieën, zooals de vormen, in zich en in haar natuur en wezen volmaakter en onvolmaakter zijn, moet over den staat van den zinnelid vanuit de aandoeningen worden geoordeeld. Maar om naar waarheid te oordeelen wordt een volmaakte harmonische staat van den zinnelid van den oordeelaar vereischt.

18. Hoedanig dus de staat van het volledig cerebrum is, zoodanig is de aandoening ervan uit de harmonieën der tonen van het gehoor; hoedanig de staat van den inwendigen zinnelid is, zoodanig is de aandoening ervan uit de harmonieën der voorwerpen van het gezicht; hoedanig de staat van den verstandelid is, zoodanig is de aandoening ervan uit de harmonieën der ideeën der denking; hoedanig de staat der ziel is, zoodanig is de aandoening ervan uit de harmonieën der natuurlijke waarheden. God, die de liefde is, en de volmaaktheid zelve, oordeelt vanuit zich over de harmonieën der geestelijke waarheden der ziel. De duivel wordt uit de volmaaktste geestelijke harmonieën onverkwikkelijk aangedaan en bedroefd, uit de disharmonieën echter verkwikkelijk aangedaan en verlustigd.

19. In die dingen welke onze zinnen aangenaam en verkwikkelijk aandoen, hebben wij trek en die begeeren wij; van die dingen echter welke onaangenaam

en onverkwikkelijk aandoen, zijn wij afkeerig; want aangename en verkwikkelijke dingen streelen, herstellen, en maken levend, de onaangename en onverkwikkelijke echter schampen, vernielen, en maken dood. Voor zooveel als wij dagrom de ongereptheid, het heil, en de instandhouding van het onze liefhebben, voor zooveel begeeren wij aangename en verkwikkelijke aandoeningen; en voor zooveel als wij krankheden, vernieling, en den dood haten, voor zooveel zijn wij van de onaangename en onverkwikkelijke afkeerig. Vanuit deze oorzaak lust, begeert, verlangt het cerebrum de verlokkingen van den tast, de zoetheden van den smaak, de vleiingen van den reuk, de harmonieën van het gehoor; de inwendige zinzetel de schoonheden en de liefelijkheden der voorwerpen van het gezicht; de zuivere verstandzetel de waarschijnlijkheden en de verrukkingen der redelijke ideeën der denking; de ziel het welgevallen aan en de liefde van de natuurlijke waarheden van het zuiver verstand; God het heil en de gelukzaligheid der zielen.

20. Maar onze uitwendige en inwendige zinzetels zijn aldus verbonden en onderscheiden dat van wat de een lust de ander zeer vaak afkeerig is, en omgekeerd. De uitwendige zinzetels kunnen worden verlustigd met de harmonieën der wereld en de wellusten des lichaams; de inwendige zinzetel echter kan door de zelfde dingen worden bedroefd; de verstandzetel echter kan met deze bedroefing worden verblijd, enzoovoort. Aldus botst en strijdt vaak de inwendige mensch met den uitwendigen. Deze dingen verklaart de anatomie zelf; een ander is het orgaan van het gehoor en het gezicht, en een ander is de gemeene zinzetel of het cerebrum; een ander is de inwendige zinzetel of de schors van het cerebrum, een ander de zuivere verstandzetel of de eenvoudige schors van elken willekeurigen inwendigen zinzetel. De vorm, de staat, de harmonie van het een kan onmetelijk verschillen van die van het ander; hoedanig ook de nexus, de ligging, en de orde der substanties van het cerebrum is, evenwel kan de nexus, de ligging en de orde der meer eenvoudige substanties van den inwendigen zinzetel een andere zijn, omdat de overeenstemming wordt verkregen door gebruik en kweeking. Want elk believelijke heeft zijn eigene, en de staat die de inwendige is van den een, is de uitwendige van den ander, enzoovoort. Aldus zijn er niet eendere aandoeningen, en zelden stemmen zij met elkander wederzijds overeen in de zinzetels.

21. *Appetijt* wordt gezegd met betrekking tot al die aangename aandoeningen welke het lichaam, den ingewanden en organen ervan, eigen zijn; de aandoeningen zelf ervan worden *wellusten*, *verkwikkelijkheden* geheeten. *Begeerte* met betrekking tot al die aangename aandoeningen welke aan het

cerebrum of den gemeenen zinzetel eigen zijn. *Verlangen* alsmede *wil* met betrekking tot al die welke aan den inwendigen zinzetel eigen zijn. *Liefden* met betrekking tot die welke des zuiveren verstandzetels zijn. Eenvoudig *liefde* met betrekking tot die welke der ziel zijn. Maar wegens de niet gekende onderscheidingen wordt gewoonlijk het een voor het ander genomen.

Over den Animus en de aandoeningen ervan in het bijzonder.

1. Aan het *cerebrum* worden gewaarwordingen toegeschreven, als het gezicht, het gehoor, de reuk, de smaak en de tast; weshalve het cerebrum de gemeene zinzetel wordt geheeten; de organen ervan of de instrumenten zijn in het lichaam en zijn des lichaams, als het oog, het oor, de neusvleugels, de tong, de huiden. Deze worden niet gewaar, maar onderscheiden, nemen op, en brengen de vormen der tasten over tot het cerebrum; hetgeen de reden is dat wanneer het cerebrum ziek is, de zinnen, die verschijnen alsof zij den organen inwaren, kwijnen.
2. Aan den *animus* echter worden niet gewaarwordingen toegeschreven, maar *aandoeningen*, welke ook de *passies* ervan worden geheeten. Immers het cerebrum wordt gewaar, maar het wordt uit de gewaarwordingen volgens zijn vorm aangedaan. Daarom *is de animus de vorm der idedn van den gemeenen of uitwendigen zinzetel*, en het actieve en levende beginsel van alle veranderingen des lichaams. Zooals de animus wordt aangedaan, aldus begeert hij, en hoedanig de begeerte van den animus is, zoodanig is de wellust des lichaams; want hoedanig de vorm van den zinzetel is, zoodanig is de animus; aldus kan vanuit den vorm van diep over den animus, en vanuit den animus over den zinzetel worden geoordeeld.
3. De aandoeningen van den animus komen met den gemeenen zinzetel in het algemeen ofwel overeen ofwel niet overeen; die welke overeenkomen, zijn aangenaam; die welke echter niet overeenkomen, onaangenaam. Aangename aandoeningen zetten het cerebrum uit ofwel verruimen den animus; onaangename aandoeningen persen het cerebrum samen en benauwen den animus. Onregelmatige aandoeningen echter martelen het cerebrum en verwarren den animus. Aangename aandoeningen verfrisschen het cerebrum en vervroolijken den animus; onaangename aandoeningen kwetsen het cerebrum en bedroeven den animus. De aangename aandoeningen richten het cerebrum op met nieuwe warmte, en den animus met nieuw leven; de onaangename aandoeningen echter vernietigen het cerebrum en blusschen den animus uit. Aldus zijn de aangename aandoeningen even zoovele warmten van het cerebrum en bijgevolg des lichaams, en even zoovele wederopwekkingen

van het leven van den animus en bijgevolg van de gewaarwordingen en handelingen des lichaams; de onaangename aandoeningen echter zijn even zoovele verstijvingen en kouden van het cerebrum, en bijgevolg des lichaams, en even zoovele gevaren des levens, en bezwijmingen en dooden van den animus, en bijgevolg van de gewaarwordingen en handelingen des lichaams. Want de animus en de aandoeningen ervan, zoowel de aangename als de onaangename, sterven weg met het cerebrum.

4. Van de aandoeningen van den animus zijn er verscheidene geslachten en oneindige soorten, zooals blijdschap en droefenis; liefden en haten, afgunsten; vermetelheid en vrees; geduld en toorn; matigheid en onmatigheid; mildheid en wreedheid; eerzucht en trots; vrijgevigheid en gierigheid, als ook meer. Maar er zijn die den gemeenen zinzetel en den animus ervan eigen zijn; deze worden de animale aandoeningen geheeten; en er zijn die den inwendigen zinzetel en het gemoed ervan eigen zijn; deze worden de redelijke aandoeningen geheeten; en er zijn die aan den een en den ander deelhebben. Derhalve over de afzonderlijke in het bijzonder.

De blijdschap.

5. De blijdschap is een aangename gemeene aandoening, want alle aangename aandoeningen verlustigen en verblijden; de oorzaken zijn alle harmonien in het algemeen en in het bijzonder welke samenstemmen of met onze zinzetels overeenkomen en hen toevleien, vooral met den inwendigen zinzetel, wanneer deze voorspoeden, geluk, wederoprichting van leven of van lichaam bemerkt. De blijdschap zet het cerebrum uit en verruimt den animus, waaraan zij als het ware de teugels viert en waaraan zij toestaat vrijelijk te handelen. De uitzetting zelf van het cerebrum en de verruiming van den animus komt uit in het aangezicht zelf, in de zinorganen ervan, die eender worden opgericht, en in het gansche lichaam dat, te voren samengesnoerd, in de blijdschap vrijelijk aanzwelt. Door de universeele uitzetting met de uiteengeleide kussens der corticale substantie van het cerebrum, wordt ook een elke willekeurige inwendige zinzetel uitgezet, in welken staat de een den anderen niet samendrukt; vandaar ontwaken wij tot een zeker volmaakter leven evenals uit den slaap. Het bloed vloeit vrijer door de ietwat grootere en ietwat kleinere vaten heen, en doorloopt zijn klieren en vezels; vandaar wordt de algeheele chemie van het cerebrum en de oeconomie van het lichaam weder opgericht; welke immers ook de animus van het cerebrum is, de zelfde wordt overgegoten in het lichaam, want er is een continuïteit van alle dingen uit hun oorsprongen of corticale substanties; hetgeen de oorzaak is dat wij

vanuit het lichaam kunnen oordeelen over de aandoening van het cerebrum of van den gemeenen en den inwendigen zinzetel, en vooral vanuit den gelaatstrek welken de animus wordt ingeschreven. In de opperste blijdschap worden niet slechts de kussens van de schors en de merglagen, alsmede de vezelige en de vatige kanalen van het cerebrum en van het lichaam geopend, maar ook de porin van den schedel en de beenderen; voorts ook de overige doorgangen, als de chijlvoerende, de lymphatische, en de speekselleidingen, en de overige die vloeistoffen uitgieten welke met de animale oeconomie overeenkomen; voorts ook de zweetporien der huiden; aldus worden door de blijdschap alle wegen der vergemeenschapping geopend. In den staat der blijdschap omgieten ook een aangename en verkwikkelijke beving, een vitale warmte, een schijnsel, de aanwezigheid van den animus zoowel den uitwendigen gemeenen zinzetel als den inwendigen; die levende trilling zelf en het licht in den gelaatstrek, verraadt zich handtastelijk in de oogen ervan en de spraak zelf en de afzonderlijke handeling; vandaar wordt ook het cerebrum verhelderd, hersteld, en levend gemaakt, en glijdt op dat moment als het ware in den staat der eerste jeugd en onschuld terug. Behalve deze subtiele beving ontstaat ook een meer uitkomende trilling of lach; want het cerebrum springt op en siddert, niet anders dan de longen, de luchtpijp, de gearticuleerde klanken, het aangezicht, en de ledematen des lichaams; dit wordt lach genoemd; want de blijdschap zelve is een aandoening van den inwendigen zinzetel, het lachen echter is den gemeenen zinzetel of het cerebrum eigen, en het kan niet bestaan zonder de binnenste blijdschap van den inwendigen zinzetel zelf en de bespiegeling van het verstand ervan; deswege is het niet dan in den mensch bestaanbaar, want opdat het besta moet het gemoed de oorzaak der blijdschap bemerken en een tegenwoordig geluk zien ofwel een toekomstig geluk voorzien, en het breekt aldus in een trillende uitwerking uit de binnenste dingen voort; in den staat der blijdschap is de animus geneigd tot elke trilling en daadwerkelijke beurtwisselingen als tot zangmelodien, dansen, en schuddingen der ledematen, omdat alle dingen geslaakt en vrij zijn. De eerste graad van blijdschap is met zijn lot tevreden zijn, de tweede is vroolijkheid, de derde is de blijdschap, en de vierde, die ook de laatste uitwerking is, is de lach en de schudding van het lichaam.

De droefenis.

6. De droefenis echter, welke ook de krankheid en de smart van den animus wordt geheeten, is een onaangename gemeene aandoening, want alle onaangename aandoeningen bedroeven. De oorzaken zijn alle disharmonien

in het algemeen en in het bijzonder welke niet samenstemmen of met onze zinzetels niet overeenkomen, vooral met den inwendigen zinzetel, wanneer hij 4egeenslagen, ongelukzaligheden, uitblussching van het leven, of sloping van het lichaam bemerkt ofwel vermoedt. De droefenis drukt het cerebrum samen en benauwt den animus, wien zij als het ware voetboeien en banden omwerpt en dien zij van zijn vrijheid berooft. De samensnoering zelf van het cerebrum en de angst van den animus verschijnt in den gelaatstrek, in de zinorganen ervan, welke eender worden samengedrukt, aldus dat tranen worden uitgeperst, in het gansche lichaam dat, tevoren uitgezet, handtastelijk wordt samengedrongen. Door de algemeene samensnoering van het cerebrum bij gesloten kussens der corticale substantie, wordt ook een elke willekeurige inwendige zinzetel samengesnoerd, en verliest hij zijn vrijheid van handelen; want in dezen staat drukt de een den ander samen; vandaar wordt het cerebrum zwaar en verstijft. Tiet bloed wordt belemmerd om vrijelijk door de ietwat grootere en ietwat kleinere vaten te vloeien; aan het zuiverder bloed of den animalen geest wordt het ontzegd de klieren en vezels te doorloopen, waarvandaan kakochymie, ataxie, atrophie, melancholie, en de oorzaken van verscheidene ziekten. In de opperste droefenis worden niet alleen de corticale kussens en de merglagen van het cerebrum, van het cerebellum, van het verlengde en het ruggemerg, alsmede de vezelige en de vatige kanalen zoowel van het cerebrum als van het lichaam samengesnoerd, maar ook de porin van den schedel en van de beenderen, alsmede de doorgangen, als de chijlvoerende en de lymphatische, en de overige die de vochten uitstorten welke de animale oeconomie van dienst moeten zijn, die indien zij worden uitgeperst, niet volgens het nut des rijks worden afgewerkt; aldus worden door de droefenis alle wegen der vergemeenschapping voor een deel gesloten. In den staat van droefenis nemen ook een onaangename verstijving en verbijstering, koude, schaduw, afwezigheid van animus en gemoed den zinzetel, zoowel den gemeenen als den inwendigen, in beslag; die verstijving en schaduw zelf verschijnen handtastelijk in den gelaatstrek, de oogen, de spraak; vandaar wordt het cerebrum als het ware omwolkte en verduisterd, gemarteld, gekwetst, gesloopt, en de animus uitgebluscht, of hij glijdt in een zekeren treurigen ouderdom voor zijn tijd in. Omdat het cerebrum in de droefenis lijdt, en de afzonderlijke leidingen, samengedrukt zijnde, zich nochtans trachten te verheffen, komt geween en weeklagen op, hetwelk de aan het lachen tegenovergestelde uitwerking is. De droefenis zelf is een aandoening van den inwendigen zinzetel, het geween echter van den uitwendigen of gemeenen zinzetel, dit is, van het cerebrum, en het kan

niet bestaan zonder de binnenste droefenis van den inwendigen zinzetel, en zonder een bespiegeling van hem over den ongelukkigigen staat en zoowel over de tegenwoordige als de toekomstige rampspoeden; weswege het niet bestaanbaar is tenzij in den mensch, noch kan voortkomen tenzij uit een gemengd verstand, hetwelk de toekomstige dingen niet weet. De eerste graad van droefenis is niet tevreden zijn met zijn lot; de tweede is een zekere latente angst; de derde is de droefenis zelf en de smart van den animus; de vierde of de laatste, die de uitwerking is, is geweest, weeklagen, onwerkzaamheid van de spieren des lichaams.

De liefden in het algemeen.

7. Er zijn verscheidene soorten van aandoeningen van den animus, welke liefden worden genoemd, zooals de venerische liefde, de echtelijke liefde, die der ouders jegens de kinderen of *storge*, de vriendschap. De afzonderlijke liefden zijn even zoovele verbindingen, nexussen, vergezelschappingen van de deelen met het gemeene; want zonder liefde leven is evenals een van het gemeene gedissocieerd deel; want elk deel zal opdat het leve, het lot van zijn leven trekken uit het gemeene of in het lotgenootschap met verscheidenen; het gezelschap is de vorm van leven zelf voor de afzonderlijken; aldus vloeit uit den vorm van verscheidenen of van het gezelschap voort hoedanig het leven der afzonderlijken is; aldus is een afzonderlijk leven zonder nexus betrekkelijk geen; opdat het dus iets zij, zijn liefden toegestaan om daardoor te worden samengeschalkeld en om door die de genooten te beschouwen als onszelven evenals vereenigd en niet gescheiden. Er zijn derhalve de liefden des lichaams of de venerische; er zijn de liefden van den animus, als de echtelijke en die van de genooten; er zijn de liefden des gemoeds, er zijn die van den verstandzetel, en er zijn die van de ziel. Vanuit deze dingen volgt dat de liefde eigenlijk de vitale warmte zelf is, en de kracht des levens zelf; want zonder de liefde zouden de afzonderlijke dingen verstijven en zijn uitgebluscht.

De venerische liefde.

8. De venerische daad der liefde is de verbinding zelf en de vereeniging van twee lichamen tot één; de oorzaak wordt gezegd allerhoogst weggelegd te zijn tot van de ziel en den zuiveren verstandzetel uit, welke de uitwerkingen niet als uitwerkingen maar als doelen beschouwen; de doelen ervan zijn dat het gezelschap besta en de leden worden voort. geschapen, namelijk van het aardsche gezelschap, hetwelk is van den zuiveren verstandzetel, en van het hemelsche gezelschap, hetwelk is van de ziel. Het redelijk gemoed zelf

doorvat en verstaat deze doelen deels vanuit zich, deels vanuit de onthulde dingen; de animus begeert blootelijk de uitwerking en het lichaam brengt ten uitvoer. Hoe groot het verlangen van dit doel is in de ziel en in den zuiveren verstandzetel, verschijnt handtastelijk uit de verrukkingen en de prikkels des lichaams in deze uitwerking.

9. De begeerte van Venus wordt opgewekt uit de objecten van de vijf zinnen, namelijk uit de aan het gezicht voorgelegde welgevormdheid en liefalligheid, uit een eenderen vorm en uit Venus beschreven door de spraak, die door het gehoor overgaat in evenzoovele objecten eender aan die van de visueele dingen; desgelijks uit de objecten van de drie zinnen van den tast, door kussen, omhelzingen, en meer dingen; aldus groeit de liefde door voort te schrijven. In deze venerische aandoening wordt, omdat zij een aangename en de eerste der toevleiende is, het cerebrum zelf of de gemeene zinzetel uitgezet en begint blij te trillen; deswege wordt de animus verruimd. De inwendige zin- en beweegzetels zelf echter worden bepaald tot dien staat dat zij allen geest die steeds in het bloed ligt ingesloten, te voorschijn lokken en uittrekken, en gereedelijk door hun mergvezels en zenuwvezels des lichaams uitstorten; de verstandzetel echter stort ruimschoots nieuw leven en nieuwe ziel toe; want in dezen staat wordt overvloediglijk dat geestelijk wezen ontvangen, geboren, en uitgestooten, hetwelk tot het ontvangen van het nieuwe kroost van dienst moet zijn; een eendere staat hoedanig die van het cerebrum is, komt terug in het algehele lichaam en in zijn bloed- en vezelstelsel, hetwelk tot deze uitwerking eensgezind samentrekt; want hoedanigen animus het cerebrum heeft, zoodanige wordt het lichaam ingegoten; en bovendien worden alle overige wegen van uitwaseming geopend, en uitvloeiende dampen in voorraad vloeien in en breken uit door den algeheelen omloop des lichaams; vanuit deze dingen komt na de uitwerking matheid en verdooving op, want al het betere bloed wordt beroofd van zijn geestrijk wezen; ook het zuiverdere vloeit samen tot de zinzetels, opdat het in de vezels en door de vezels en ten slotte in de leden der verwekking geloosd worde; ook de vezels zelf worden in de daad vermoeid door de trillende bevingen. De verstandzetel giet al wat hij ook maar aan vitale geesten bezit en bevat, toe, want het gansche besteedt zich aan den nieuwen mensch, die als het ware de zelfde zelf zij, door wien hij zich en zijn leven verlange en alle leeftijden van den aardbol doorloope; en tegelijk drijft hij door de geopende poriën der huid de betere reeds uitgeworpen overtollige dampen uit; vandaar treden verrukkelijke extasen, aangename bezwijmingen der innerlijke zinzetels op, die evenwel bij meergevorderden in leeftijd onmiddellijk worden gevolgd door tijdelijke

onvermogens, een soort van droefenis en kouden van het bloed. De daad zelf, welke des alleenen lichaams is, is wellust in, die, als zij uit het overtollige in de blaasjes opgezamelde teeltvocht wordt opgewekt, en zoo uit de alleene oorzaak des lichaams voortvloeit, ter oorzake van de uitloozing zonder het doel der voortschepping, is toegestaan; voor zoover echter uit den animus, is zij zonder doel, en is zij begeerte die den wellust des lichaams beoogt; want de animus voert vanuit zich alle daden in het lichaam zonder doel uit, want hij voelt en handelt slechts, niet echter doorvat, verstaat, wil hij. Doch wanneer deze liefde afklimt uit het redelijk gemoed, verdient zij niet beschouwd te worden als zuivere uitwerking maar als doel; en indien zij wordt beschouwd als uitwerking of louter wellust, is zij drift, wulpschheid, want dan klimt het gemoed af in de deden van den animus; maar indien zij wordt beschouwd als doel, is het een aanwijzing dat zij uit den zuiveren verstandzetel afklimt; want het zuivere verstand beschouwt geen uitwerking van het lichaam als uitwerking, maar als doel; het doel is de vermenigvuldiging van de leden van het aardsche gezelschap, de verlenging van zijn leven door nageslacht, opdat het overga in een ander zich, voorts ook somtijds de noodzakelijkheid van de gezondheid des lichaams te bewaren. Dit is de reden dat de brute dieren vanuit het zelfde beginsel en vanuit het zelfde doel handelen, want de ziel van die is hoedanig ons zuiver verstand is, en beoogt en verlangt zoo geen geestelijke doelen maar alleen natuurlijke, dit is, geen hemelsch gezelschap, zooals onze ziel.

De haat en de afkeer van Venus.

Er zijn er die vanuit natuur, en er zijn er die vanuit beginselen of rede afkeerig zijn van Venus. Wie het vanuit natuur is, ofwel de zuivere verstandzetel van die haat het gezelschap en de vermenigvuldiging ervan, en zij schijnen alleen zichzelf gezelschap toe, dien is hoogmoed, ongematigde zelfliefde in; ofwel het gemoed van die en de animus wordt door geen liefvalligheid aangedaan; dezen zijn meerendeels treurig en neerslachtig; ofwel het bloed van die is harder, kouder, en de geest en de verwekking ervan te karig dan dat het voor een eender nut toereikt; dezen zijn grijsaards vóór den tijd; ofwel de organen der verwekking van die lijden aan een gebrek; dezen zijn impotent. Doch zij die vanuit beginselen afkeerig zijn, beschouwen alle Venus als onreinheid en niet toegestaan, en het gebruik ervan als een verlies van geesten en van het betere leven; aldus zijn de beginselen ofwel geestelijk ofwel natuurlijk. Dit wordt kuischheid geheeten, en is de hoogste deugd.

De echtelijke liefde.

Liefde is een geestelijk woord, harmonie is een natuurlijk woord; deze stemmen wederzijds met elkander overeen, want liefde alsmede harmonie baart verbinding, want de dingen die harmonisch samenstemmen, worden vanuit zich en hun natuur verbonden. Deze echte echtelijke liefde baart niet alleen de verbinding van twee lichamen en animi, maar ook gemoederen. De oorzaken der liefde tusschen echtelieden zijn veelvuldige, en wel loopen zij alle samen, hoevele ook de natuur maar kon bijeenbrengen. Want er is de verbinding der lichamen, welke door wederzijdsche verrukkingen wordt bevestigd en groeit; er is desgelijks [de verbinding] der animi, waarvandaan de wederzijdsche begeerigheid van de zelfde verrukkingen; er is [de verbinding] der redelijke gemoederen, die door de samenleving nauwer vereend worden; want de aandoeningen des gemoeds zijn veranderlijk, want de vormen zelf der redelijke ideeën worden verworven door gebruik en opkweeking, bijgevolg het gemoed ervan; de gemoederen groeien op verschillende wijzen en vanuit talbooze oorzaken ten slotte samen. De voornaamste oorzaak is de beooging en het verlangen van het zelfde doel, dit is, van kroost in het huwelijk; daarna de wederzijdsche en eensgezinde liefde van den een en den ander jegens het kroost; bovendien ook de samenstemming van den een en den ander tot de overige doelen, die de een of de ander verlangt, dit is, dat de een afdaalt in de willen van den ander. Opdat er het eene zij in de natuur, loopt het actieve en het passieve samen; indien namelijk de een zoo ondergaat als de ander handelt, dan is de een en de ander te zamen één; dit wordt een echtpaar of een huwelijk genoemd; de natuur heeft het ook geordineerd dat de echtgenoot van passieve inborst is, en de echtgenoot van actieve inborst. Bovendien begunstigt de vrijheid, die het opperste verrukkelijke des gemoeds is, en het voornaamste wezen van elke aangename aandoening; want er is het grootste vrije wanneer des eenen gemoed en wil van den ander is; zoo is het evenals aan zichzelf overgelaten met de dankbaarheid dat het aan den ander wordt vergemeenschaft. Deze en meer dingen doen de gemoederen aan en vereenigen ze, en wel aldus dat wanneer de venerische liefde en de vanuit de vereeniging des lichaams opkomende wellust ophoudt, de vereeniging der gemoederen terugblijft. Deze doet ook mettertijd het zuiver gemoed zelf of dat van den verstandzetel aan; daaruit komt een nog innigere vereeniging die boven elke vereeniging van het redelijk gemoed uitgaat, en zoodanig wordt dat het niet in termen kan worden uitgedrukt; want al wat onmiddellijk uit die zuivere bron of uit den verstandzetel wordt afgeleid, dit is niet met woorden uit te drukken. Indien eveneens door den een en den ander eender een geestelijk

doel wordt verlangd, worden de zielen ook in het binnenste vereenigd naar de werkingen; daaruit komt het hemelsch leven op aarde op, en te gelooven dat de zielen van den een en den ander in de Hemelen vergezelschap zullen worden, is heilig recht. Maar zoodanige huwelijken en zoodanige lief den worden niet toevallig, maar met de bijzondere Voorzienigheid Gods ingegaan en vervolmaakt.

De echtelijke haat.

Haat is het tegendeel van liefde; de liefde wordt vanuit zich niet gekend hoedanig zij is, maar uit haar tegendeel; juist zooals ook niet de harmonie tenzij vanuit de disharmonieën; hetgeen de reden is dat disharmonieën moeten worden ingelascht opdat de animus uit de harmonieën des te aangenamer worde aangedaan; maar het is der wetenschap en der kunst, dat zij behoorlijk worden vereffend; aldus baren ook de twisten van minnenden niet haat. Echte echtelijke haat ontbindt niet terstond de lichamen en de animi, maar geleidelijk de gemoederen, welke veranderlijk zijn; daarvandaan als uit hun oorsprong worden de animi onteengid, en bijgevolg de lichamen; dan verdwijnen de begeerigheden met haar verrukkingen De oorzaken van den haat en van de ontbinding zijn verscheidene; de voornaamste oorzaak is verdenking van ontrouw, welke ijverzucht wordt geheeten, en wanneer deze regeert wordt niet geloofd dat de liefde wederzijdsch is, en van den kant van den echtgenoot dat de telg niet aan den een en den ander gemeen is; zoo koppelt de liefde van het kroost de animi en de gemoederen niet samen. Oorzaken zijn ook alle oneenigheden in de overige doelen welke door een van beiden worden geliefd en verlangd. Hetgeen nog toeneemt indien er niet volgens de orde der natuur een is die volzaam ondergaat, maar de een en de ander heerschzuchtig handelt. Zoo wordt, omdat het gemoed en de wil van den een niet meer van den ander is, de een en de ander beroofd van de vrijheid, welke de verrukking des gemoeds is, en in de plaats ervan treedt ofwel knechtschap, ofwel verachting, ofwel haat. Deze en meer dingen onteengen de gemoederen, en wel aldus dat wanneer de venerische liefde of de wellust des lichaams heeft opgehouden, afkeer opkomt. Deze dingen doen ook met verloop van tijd het zuiver gemoed of dat van den verstandzetel van den een en den ander aan; daaruit komt onsterfelijke en doodelijke haat op, en hij wordt zoodanig dat hij niet kan worden uitgedrukt. Dit is de aardse hel, en het is recht te gelooven dat de ziel van den een die van den ander zal martelen als twee Erinnyen en Furiën in den Erebus. Zoodanige tweespalten en duivelsche vaneensplitsingen van gemoederen schijnen ook niet bij toeval

op te komen, maar vanwege de zwaarste oorzaken uit de voorzienige Godheid doorgelaten. Vanuit de echtelijke liefde en den echtelijken haat kan worden geconcludeerd hoedanig de tusschenliggende huwelijken zijn; zij hebben aan het een of het ander meer ofwel minder deel; want er zijn ontelbare tusschenliggende staten, en zij vervullen den ganschen kring.

De liefde van de ouders jegens de kinderen, of storge.

De liefde van de ouders jegens de kinderen is naar oorsprong en wezen van de overige liefden ten zeerste onderscheiden. Vanwaar zij haar oorsprong trekt, is ons redelijk gemoed en verstand hoogst onbekend, en daarom ook wordt zij instinct geheeten, want zij is den gemoederen van nature en vanuit zich in. Zij is aan de brute bezielde wezens met het menschelijk geslacht gemeen, in die zeer vaak gloeiender en zoo sterk dat zij de liefde van zich overwint en aan de bedeesden animi geeft; deze is een soort van sympathie, want hetzij het zijn eigen kroost is, hetzij het van een ander is, als het slechts het zijne wordt geloofd, de gloed is eender, evengelijk in beesten als in den mensch; ook is zij niet wederkeerig en wederzijds van het kroost; en daarom wordt die liefde gezegd af te klimmen, niet op te klimmen, want in den ouder is zij natuurlijk, aan te verwerven in het kroost. De overige liefden, als de echtelijke en jegens de gezellen, worden door den weg der zinnen den animus ingeboezemd, en uit dezen het redelijk gemoed; deze liefde echter wordt door den weg van den zuiveren verstandzettel uit de ziel het gemoed ingeboezemd; daarom wordt de oorsprong vanwaar zij vloeit niet gekend; want al wat vanuit het zuiver gemoed afvloeit in het redelijk gemoed, hetzelve wordt aan onzen inwendigen zinzettel niet onthuld, want dat kan zich niet door de vormen van de woorden ontvouwen; hetgeen de reden is dat hetzij het zijn eigen kroost is, als boven werd gezegd, hetzij het van een ander is, als slechts ons redelijk gemoed wordt overreed dat het het zijne is, de liefde eender is. Uit de uitwerking dezer liefde wordt klaar gekend dat in ons een zeker hooger en zuiverder gemoed is, hetwelk universeeler doelen beoogt en tegelijk verlangt, en tot welke de algeheele natuur samenspanst. Deze doelen, welke zuiver natuurlijk zijn, en den bruten bezielde wezens en ons gemeen, kunnen niet andere zijn dan de voortplanting van het geslacht en van een nieuw gezelschap, en de verlenging van het aardsche leven door anderen dan zich, in wie het worde herboren; want het streeft een kolonie te maken, en al zijn ziel in een zeker nieuw lichaam over te gieten, hetgeen de boven beschreven venerische liefde genoegzaam verklaart. Dat zuiver of hooger gemoed kent meest klaarblijkelijk dat de ziel van het kroost genomen is vanuit de ziel van den ouder, en aldus

tegelijk in verscheidene lichamen overgeschreven; ons redelijk gemoed is het weliswaar onbekend, maar nochtans leert het het kennen vanuit de gloeiendste uitwerking dier liefde en vanuit het verlangen dat het het liefheeft nog tenzeerste verbonden met zijn kroost te leven, en wel vaak dermate dat het zich verontwaardigt niet hereenigd te kunnen worden, hetgeen het tevergeefs probeert door de nauwste omhelzingen, samenpersingen, en kussen. Aldus wordt in deze liefde de liefde van zich geconcentreerd, de liefde van de voortduring des levens, en de liefde van het gezelschap van hetwelk zij een deel moet zijn, en wel het eerste. In deze liefde bij de menschen, voor zoover zij afklimt uit het gemoed van den zuiveren verstandzetel, wordt eender de liefde van zich, de liefde van de voortduring des levens, en de liefde van het gezelschap geconcentreerd; maar voor zoover zij ook afklimt uit de ziel, welker gemoed geestelijk is, wordt de liefde van de eeuwigheid daarenboven er aan toegevoegd, en de liefde van het hemelsch gezelschap, waarvan het ongerepte aardsche gezelschap een deel zal moeten zijn. Vanuit deze dingen als vanuit levende en uitkomende bewijsstukken blijkt dat de menschelijke ziel hooger van wezen en vorm is, en dat de ziel der bruten is hoedanig ons zuiver verstand is. Deze liefde der ouders jegens de kinderen neemt in den loop des tijds af, later in het menschelijk geslacht, sneller in de soorten der bezielde wezens. Want een iedere willekeurige individueele telg trekt aan een verwerft zijn gelaatstrek, zijn animus, zijn gemoed, niet eender aan die der ouders; aldus worden zij van nature gedissocieerd zoodra onverschillig wiens eigen cerebrum het ouderschap van zijn lichaam opneemt. Maar omdat de doelen welke verlangd worden, den menschelijken gemoederen zichtbaar in zijn, blijft de liefde aan zoolang de liefde van het doel aanblijft. Hetgeen ook de reden is dat de liefde der ouders nog meer groeit jegens de kleinkinderen. Want dat de ziel van den grootvader, door middel van den ouder, ook in de kleinkinderen overgaat, ligt open uit de in de kleinkinderen wederopgewekte gelijkenis van de grootvaders en overgrootvaders.

De liefde van het gezelschap en van het vaderland.

Er zijn kleinere gezelschappen, er zijn grootere, en er zijn grootste; een kleiner gezelschap is dat van één huis of van één familie; een grooter gezelschap is dat van één provincie, één gebied, één koninkrijk of keizerrijk. Het grootste gezelschap is dat van den algeheelen kring. Het aardsche gezelschap wordt de wereld geheeten, zooals het hemelsche gezelschap de Hemel; dus zoovele aardsche gezelschappen, zoovele werelden; en zoovele hemelsche gezelschappen zoovele Hemelen. De liefde van het gezelschap is zoewel

natuurlijk als aangeworven. Want alleen leven, of zonder gezelschap leven, is niet leven; want al wat het eigene van hem is wordt niet gekend als het eigene tenzij uit anderen en betrekkelijk; onze binnenste verrukkingen zijn niet verrukkingen tenzij wij vanuit de verrukkingen van anderen aangaande de onze worden overtuigd. Bovendien treden geen verlangde doelen in zonder de middelen, aldus de onze niet zonder metgezellen en de hulpen van hen, noch die der metgezellen zonder het instemmende gemeene waarvan wij de deden zijn. Aldus verwekt de natuur zelve deze liefde en verbinding in en noodigt daartoe. Deze liefde is als zij zuiver animaal is, het grootst voor zich en de zijnen, minder voor de metgezellen, en het minst voor het gezelschap; indien deze liefde echter uit het gemoed van den zuiveren verstandzetel onmiddellijk afklimt, is zij het grootst voor het gezelschap, minder voor de gezellen, en het minst voor zich; er is een analogie hoedanig die is van de algeheele wereld tot de deelen of een deel. Indien deze liefde echter geestelijk is of der ziel, dan is de liefde van het hemelsche gezelschap boven de liefde van alle aardsche gezelschappen of van de algeheele wereld, en boven die God, die de liefde zelve is.

Onze gemoederen zijn redelijk, dat is, tegelijk zoowel natuurlijk als geestelijk; natuurlijke of zuiver animale gemoederen verkiezen zich en de hunnen boven hun overige metgezellen, dezen boven het gezelschap, en de wereld boven den Hemel. De geestelijke gemoederen echter stellen zich in de laagste plaats; en in een eendere een iederen willekeurigen naaste dien zij liefhebben als zichzelf, in de hoogste echter God, en de overigen tuscheninliggend naar hun orde. Dit zelf is de voortreffelijkheid van ons gemoed, de ware grootmoedigheid, de wijsheid, de eerlijkheid zelf, de deugd, de gelukzaligheid, de religie. Die zijn de helden van hun eeuw, de essenties, de machten, de deugden, en de gesternten zelf der wereld; het gezelschap derzulken is de burgerij Gods. Door de wonderteekenen dezer liefde bloeide het Romeinsche rijk; en daarom werd vanuit de singuliere Voorzienigheid Gods de algeheele kring aan hetzelfde onderworpen. Heden worden zij ook geboren, maar zij worden voor mirakels gehouden. Een ieder erkent dit als een naakte waarheid; wie verheft niet Quintus Mucius, wie niet Horatius Cocles, Scipio Africanus den oudere, Cato, Octavius, wie niet de Gustaven en Carolussen en meerderen met lofprijzingen tot de sterren, en staart niet verbaasd iets Goddelijks in die aan? Wie verkiest niet zulk een animus en houdt hem als voorbeeld voor, en stelt zich in laatsten of in geen plaats om den roem, de gunst, en den bijval der algeheele schare te behalen. Het is dus der kunst, aldus grootmoedigheid,

wijsheid, eerlijkheid, deugd, religie, en een mensch boven menschen te veinzen, zijnenthalve, of als men zich in de hoogste dingen plaatst. Zoovele gezelschappen zoovele vormen; het gansche menschelijke geslacht of de kring stelt een universeelen vorm samen; de keizer- en koninkrijken minder universeele vormen; de hertogdommen der keizerrijken en de provinciën der koninkrijken nog lagere universeele vormen; de familiën en de huizen de laagste; een ieder wordt door de liefde van dat waarvan hij een deel is, vanuit de natuur neergebonden; aldus door de liefde van het vaderland boven de overige, wanneer zij in botsing komen; door den vorm daarvan te beschermen beschermt hij zichzelf.

De liefde jegens de metgezellen, en de vriendschap.

Alle liefde is natuurlijk, maar alle vriendschap is een verworven liefde; tusschen echtgenooten is de liefde van nature, maar die welke door wederzijdsche lotgenootschap wordt verworven, wordt vriendschap geheeten; die der ouders jegens de kinderen en die der overigen jegens bloedverwanten en aanverwanten is liefde, maar jegens de overige niet door het bloed verbonden is vriendschap; liefde wordt ook gezegd van gezelschap en van vaderland, voor zoover zij wordt medegeboren. Liefde is tusschen gelijken en ongelijken, vriendschap echter tusschen gelijken; die van lagere jegens hoogerer wordt ook niet vriendschap genoemd maar vereering, welke gemakkelijk liefde baart, want de vereering van hoogerer is natuurlijk en is een iedere liefde in. Maar er zijn van de vriendschap verscheidene oorzaken, naturen, en graden. Het is een gemeene regel dat vriendschap wordt aangegaan door eenderheid van zeden, dat is, van animi en gemoederen. De animus, welke de uitwendige staat des gemoeds is, en van het cerebrum alleen, en niet doelen beschouwt, maar alleen de wellusten des lichaams, wordt niet aangedaan tenzij vanuit de gelijkheid van stand, leeftijd, geslacht, fortuin, gelaatstrek, handelingen; de daaruit voortspringende vriendschap is die van kleine kinderen, knapen, jongelingen, ook van volwassenen die meer bestuurd worden door den animus en de wellusten dan door het gemoed en de verlangens van redelijke doelen; in deze dingen is ook dikwijls het eerste samengaan, want wij oordeelen uit uitwendige dingen over inwendige. De vriendschap echter vanuit redelijke oorzaken aangegaan, is uit de doelen zelf tot welke de een en de ander samenspannt, want vanuit die wordt over de eenderheid geoordeeld; voor zooveel wij derhalve de doelen verlangen, voor zooveel hebben wij de metgezellen en lotgenooten lief die de doelen bevorderen; want de doelen en de middelen, of alle tusschenliggende doelen gaan met gelijken schred.

De doelen zijn ofwel lichamelijk en zuiver natuurlijk, ofwel zij zijn redelijk, ofwel zij zijn geestelijk; de aangename aandoeningen zelve zijn de doelen, aldus eerlijk met de eerlijken, snood met de snooden, vriendschappen voor bloedverwanten, enzoovoort. Maar in de vriendschap wordt ook vereischt dat de een handelend is, de ander ondergaand; is de een en de ander handelend, zoo geschiedt botsing, als tusschen eigenzinnigen, driftigen, afgunstigen, gierigen; er zijn ook verschillende naturen van vriendschappen; er is oprechte, er is geveinsde, er is ook met haat vermengde vriendschap; heel vaak haten wij iemands animus en zeden, hebben echter zijn gemoed en wil, dat is, den mensch zelf lief, en omgekeerd; ja zelfs begeeren wij soms met den geliefde niet te leven en met den ongeliefde te leven; onze voornaamste aandoening zelve en de heerschende liefde is de maat van de vriendschap jegens den ander; aldus blijkt hoe omvangrijke materie de vriendschap is. De gemeene regel behoort te zijn dat allen moeten worden liefgehad en tegelijk de ondeugden van hen gehaat; dat is, dat ook vijanden met liefde, echter niet met vriendschap, moeten worden omhelsd; want de liefde is natuurlijk en van het zuiver gemoed zelf en van de ziel, doch de vriendschap is verworven, en zij is van den animus en van het redelijk gemoed; de doelen der ziel zijn geestelijk, en het eerste daarvan is de eeuwige gelukzaligheid; wanneer de afzonderlijken in deze doelen samenkomen, worden zij alreeds als metgezellen beschouwd welke niets tenzij de liefde bindt; aldus moet er een liefde der zielen zijn hoezeer ook de gemoederen vijandig zijn. Zonder deze geestelijke liefde is er geen Goddelijke liefde, want eenig door deze worden de zielen vergezelschaft indien zij op dit eenige doel zijn heengericht.

De Haat.

Haat is niet ontbering van liefde, maar hij is liefde van het booze, zoo haat van het ware.

Zie afgunst en wraak.

Haat is natuurlijk en verworven. Natuurlijke haat is het tegendeel van liefde, doch verworven haat is het tegendeel van vriendschap. Zooals de liefde een aangename aandoening is, de zinzetels verblijdt, de bloeden en de animale geesten met nieuwe warmte, schijnsel, en leven herstelt, en de afzonderlijke deelen des lichaams verkwikt, aldus is de haat een onaangename aandoening, en hij bedroeft de zinzetels, bestookt de bloeden en de animale geesten en berooft ze van hun beter leven, en vernietigt de afzonderlijke deelen des lichaams; de animus wordt dan benauwd, en het cerebrum wordt samengeperst, vanuit de alleene rampspoeden opgevroot, verhelderd, en uitgezet. Zooals

de liefde de verbinding van de animi en de gemoederen is, aldus is de haat de ontbinding; en zooals de liefde het leven en de Hemel is, aldus is de haat de dood en de hel; oneenigheden, tweedrachten, disharmonieën komen met den haat overeen; het zou de opperste blijdschap zijn van den oppersten haat indien Hemel en aarde zou instorten. Maar er zijn van den haat, zoowel van den natuurlijken als van den verworvenen, verscheidene oorzaken, naturen, en graden; de oorzaken van den natuurlijken haat wellen op uit den staat van den zuiveren verstandzetel en van de ziel, want er zijn even zoovele verschillende staten als zielen en verstandzetels; want er zijn meer volmaakte en minder volmaakte, beste en slechtste, geestelijke essenties en vormen; in die regeert de liefde en de harmonie, in deze de haat en de disharmonie; die in welke de liefde regeert, zijn hemelsche essenties en volgens den graad der liefde de hoogste liefde of God nader, aangenamer, gelukzaliger; die echter in welke de haat regeert, zijn helsche essenties en volgens den graad van den haat meer van God verwijderd, Hem meer onaangenaam en ongelukzalig. De verworven haat echter wordt geboren en groeit uit de oneenderheid der animi, en uit de oneensgezindheid en de botsing der gemoederen, verlangens, willen, welke de doelen zelf verklaren; de doelen die worden verlangd, zijn alle den gemoederen aangenaam; vanuit de oneensgezindheid, de strijdigheid, en de tegenoverstelling wordt de haat verwekt. Opdat de liefde zij, zal de een toegeven als de ander handelt, en omgekeerd; het verzet van den een tegen den ander baart haat. Zooals de liefde van het doel de maat van de vriendschap is, aldus is het verzet tegen het zelfde doel de maat van den haat. De overige dingen welke aangaande den haat opmerkenswaardig zijn, moeten worden geput vanuit de beschrijving van de liefden, want de haat is aan de liefde tegenovergesteld.

De liefde van zich, de ambitie, de trots, de hoogmoed.

Ambitie is niet liefde, maar zij is iets dat aan de liefde toegevoegd ofwel toegeworpen is, en indien dat van de liefde werd gescheiden, zou de liefde niet actief maar passief zijn. Het blijkt dat de liefde het leven van het gemoed of van den animus zelf is, want het gemoed zonder liefde is geen, aldus ook niet de animus; de ambitie echter is de kracht van dat leven, ofwel de gloed om van de liefde des gemoeds te getuigen; dus is het passieve de liefde, en het actieve van dezelve is de ambitie. Daarvandaan volgt dat er even zooveel ambities ofwel soorten van ambities zijn als er liefden zijn; aldus is er een ambitie in de echtelijke liefde, in de liefde der ouders jegens de kinderen, in de liefde van het gezelschap, en in de liefde van zich; hetgeen de reden is dat

de ambitie doorgaans voor de liefde wordt aangenomen, omdat de liefde en de ambitie tegelijk genomen het gemoed en den animus of het leven ervan samenstellen. Omdat nu de ambitie aan de liefde evenals een bruidegom aan de bruid is aangebonden, en er meer volmaakte en meer onvolmaakte liefden zijn, of die welke deugden en die welke ondeugden zijn, aldus zijn er meer volmaakte en meer onvolmaakte ambities, of die welke deugden en die welke ondeugden zijn; want de ambitie trekt haar essentie en natuur uit de liefde waarmede zij een verbintenis aangegaan of verloofd is. De ambitie is een ondeugd of bastaardig wanneer zij aan de liefde van zich is aangebonden, maar zij is een deugd of wettig, wanneer zij aan de liefde van het gezelschap is aangebonden.

Ondeugdzame of onwettige ambitie, die aan de liefde van zich is aangebonden, begeert de opperste dingen, en hoe hooger zij zich opwerkt, hoe hooger zij steeds hijgt, en zij groeit al gaande; het zijn voornamelijk de waardigheden, de hoogste eeren, de vermogens der wereld, ja zelfs de Hemel zelf als het ware aan zich onderworpen, welke zij begeert; zoo blijft de ambitie van Adam hoog geworteld aan in de natuur van de nakomelingen van hem, en ieder als zoon der aarde ambieert nog met het gemoed den Hemel in beslag te nemen; hij streeft naar de alomtegenwoordigheid van een godheid door den roem, naar de voorzienigheid van haar door een universeel beschik, naar de almacht door een machthebberschap boven het koninklijke; ja zelfs ook naar de alwetendheid, want het is hem onbekend dat er iets is wat hij niet weet; aldus overreedt hij zich dat wat hij kent alles is; zoo verspert de ambitie den weg tot de wijsheid, en opent hem tot de onwetendheid. Hoovaardig door de ambitie beschouwt hij zich niet als een deel in het heelal, maar als het heelal zelf, tenminste dat het heelal er is om hem, waarvan hij evenwel het geringste deel is, en des te kleiner naarmate hij zichzelf grooter toeschijnt; want de ambitie is verbonden met een verachting van allen buiten zich, hoewel hij dit listig verheelt. Hij is gansch in den blik van zich; hij ontsteekt bij de afzonderlijke woorden welke de waardigheid en glorie van hem beledigen; hij lacht echter de afzonderlijke dingen toe die hem verheffen, indien tot aan de sterren, en wordt het binnenst verlustigd. Een zoodanige ambitie is meerendeels natuurlijk of medegeboren, en zij groeit met de gunst der fortuin, hetgeen een aanwijzing is van een verkeerden staat van den zuiveren verstandzetel, de vorm van welks verstandelijke ideeën of waarheden disharmonisch is en gekant tegen de orde der natuur. Hoedanig echter de ziel is, staat niet aan ons te beoordeelen. Deze warmte der aandoening in het redelijk gemoed wordt eigenlijk ambitie genoemd, waar een soort van waanzin is, aan onwetendheid

verbonden, want zij beschouwt en bewondert zich en wat gelijk als zij is in ieder willekeurige idee. Deze ambitie in den animus of in den gemeenen zinzetel heeft den naam van trots, in het lichaam echter van hoogmoed, omdat hij de uitwerking van den trots en van de verhoovaardiging van den animus is, en hij toont zich in belachelijke gebaren, een laatdunkend voorkomen, affectatie van titels, een staatsie van bedienden, begeleiders, stalknechten, wagens, paarden, gewaden met overdadige ornamenten, en meer dingen die tot lachen bewegen. Omdat zulk een ambitie een kracht en een gloed is, en de aandoening zelf aan welke zij inis, aangenaam is, verblijdt zij en zet zij zoowel de inwendige als de uitwendige zinzetels uit, het cerebrum, de vezels, de slagaderen, de leidingen, de ingewanden, het lichaam; waarvandaan zij een opzwellling wordt geheeten, en hij wordt gezegd op te zwellen; aldus richt zij den staat van nature op en herstelt hem wanneer alle dingen begunstigen, en giet als het ware nieuw leven in; die is evenwel zooals welgevormde was met rotte mest opgestopt. Indien hem echter bij toeval hoop en fortuin ontvalt, vervalt hij tot kinderachtig gekerm, ofwel tot razernij, ofwel tot krankheid, ofwel tot waanzin, want de gloed van den animus wordt uitgebluscht, ofwel woede blijft achter. Maar er zijn van deze ijdelheid verscheidene oorzaken, hoedanigheden, graden, verschillen.

De ambitie echter welke aan de liefde van het gezelschap en van het vaderland is aangebonden, is een deugd of wettig; deze baart nooit trots, te minder hoogmoed, maar nederigheid en verachting van zich; hij beschouwt zich als het kleinste deel van het heelal, en hij verblijdt zich het binnenst dat hij zoovele diensten kan bewijzen; hij begeert groote dingen en onderneemt verheven dingen, niet om zich maar om het publieke goede; voor zich is hij geen, het vaderland is hem alles; indien hij waardigheden, indien hij schatten, indien hij wijsheid begeert, is het opdat hij in het bezit ervan des te ruimer diene; hij keert zich van die onwettige ambitie af als van de pest; aldus wordt vanuit de liefde of vanuit het doel gekend hoedanig de ambitie is. Een zoodanig gemoed geeft den meest volmaakten staat van den zuiveren verstandzetel te kennen, welks ideeën even zoovele hemelsche waarheden zijn; tegelijk een met den verstandzetel overeenstemmenden staat van den inwendigen zinzetel; zoo is zij veeleer natuurlijk dan verworven, want zelden wordt zij met beginselen, indien zij daarvan wordt doordrenkt, aldus verworven dat zij bestendig actief is, tenzij zij aanstonds van haar natuurlijken gloed wordt beroofd, en aldus aangepast aan den invloed van het hoogste gemoed.

De overeminente of de geestelijke ambitie echter welke de ziel eigen is, is die welke is aangebonden aan de liefde van het hemelsch gezelschap. Deze

beschouwt zijn heerlijkheid en gelukzaligheid niet in zich maar in de liefde van God en van het Rijk van Hem, voor welks bevordering hij gloeit; hij is nederig, een aanbieder van de Godheid, een verachter van zich, maar hoe kleiner hij zichzelf is, des te grooter is hij voor God. Om dit doel is deze ijver aan de zielen en de ambitie aan de menschelijke gemoederen toegestaan.

De nederigheid, de verachting, de neerwerping van den animus.

Er is natuurlijke nederigheid en er is verworvene; voorts ook inwendige nederigheid of van het gemoed, en uitwendige of van den animus en van het lichaam. *De natuurlijke nederigheid* komt op uit de verachting van zich; zij is deswege een aandoening die tegenovergesteld is aan de onwettige ambitie of aan de liefde van zich; en geheel en al verbonden met de liefde jegens anderen, om welke reden zij verdient wettige ambitie genaamd te worden. Want voor zooveel als wij terugtreden van de liefde van ons, voor zooveel treden wij binnen in de liefde jegens de anderen, die allen evenals hooger en uitnemender zijn dan wij; eigenlijk wordt zij betuigd jegens de hooger, en zoo is zij een soort van vereering, want de liefde jegens hooger wordt verklaard door vereering, aldus dat zij de vereering zelf is. Om deze reden is de nederigheid een deugd; en indien zij ingeboren ofwel natuurlijk is, trekt zij haar wortels uit den zuiveren verstandzetel zelf, en indien zij uit de ziel zelf is, is zij een getuigenis van de liefde jegens God, en de tenietdoening van zich door verachting, deswege de opperste religie, aanbidding, afsmeking van genade; vanuit de aanbidding zelve, welke de daad der nederigheid is, wordt gekend hoedanig en hoe groot de liefde is. De reden dat de nederigheid het getuigenis kan zijn van de liefde jegens anderen, naar de zaak zelf hooger en volmaakter dan wij, ofwel hooger geschat, is omdat het natuurlijk is dat wij zelf, opdat de liefde van den ander en de werking ervan in ons invloei, de warmten van onzen animus en van ons gemoed moeten uitblusschen, en die in een zekeren passieven staat terugbrengen; dan is het de liefde van den ander die met onze liefde werkt, en het is dat actieve hetwelk de liefde moet in zijn opdat zij de warmte van ons leven zij; hetgeen de oorzaak is dat de nederigheid de oorzaak is der verbinding van de gemoederen van anderen met het onze, en de eigenlijke oorsprong zelf der welwillendheid; zonder dezen staat van ons gemoed kan de Goddelijke liefde nooit in ons werken; de bastaardige ambitie zelf echter kaatst door haar activiteit eiken invloed terug, en bluscht hem geheel en al uit. Geen aandoening keurt deze deugd meer goed en verheft haar meer met loftuitingen, dan de ambitie als ondeugd of de onwettige. Want die vordert de nederigheid van allen, omdat

zij zich boven allen verkiest. Anders echter God, die niet vanuit de liefde van zich maar vanuit de liefde jegens het menschelijk geslacht deze nederigheid vordert, opdat wij geschikt mogen worden om de werkingen der liefde en der genade van Hem op te nemen; ook vordert Hij niet heerlijkheid ter wille van zich, want Hij is in Zijn heerlijkheid en Hijzelf is de heerlijkheid, waaraan door onze verheerlijking niets kan bijkomen, maar omdat de betuiging van de heerlijkheid de aanbidding is, welke is hoedanig onze vereering jegens de hoogereren, waardoor wij onze liefde verklaren.

De *nederigheid* die verworven wordt, of de verworvene, leidt niet vanuit de natuur en de neiging of vanuit de onzen zuiveren verstandzetel en onze ziel ingeënte beginselen den oorsprong, maar vanuit de beginselen geput door de overdenking van ons gemoed, uit eigen ondervinding of uit die van anderen die leeren; en indien wij den leermeesters geloof schenken en wijzelf de waarheid als doorgaans erkennen, komt het beginsel op vanuit hetwelk de deugden of de ondeugden worden verworven. Indien wij aldus worden doordrenkt met waarheden, vooral met deze dat onwettige ambitie en liefde van zich een ondeugd is en een verhindering voor de vergemeenschapping van de liefden van den ander en vooral van den hoogere, voor zooveel als dan de liefde van zich terugtreedt, voor zooveel treedt in de plaats ervan de liefde jegens anderen op, en de wederzijdsche der anderen jegens ons, deswege de nederigheid. Deze gaat in den loop des tijds met de hoog gewortelde beginselen over in den zuiveren verstandzetel en wordt als het ware natuurlijk, en zij wordt evenals een neiging in de nakomelingen overgedragen; hetgeen de oorsprong is van de natuurlijke nederigheid. Deze *nederigheid* wordt ook de *inwendige* geheeten.

De *uitwendige nederigheid* is van den alleen animus en van het alleene lichaam, niet echter van het redelijke gemoed. Want het gemoed kan liefde van zich en ba,staardige ambitie zijn ingeënt, en de gansche inwendige zinzetel of ons redelijk verstand kan door die liefde in beslag genomen zijn, en evenwel kan aan den buitenkant nederigheid, verachting van zich, liefde jegens anderen, het gezelschap, ja zelfs jegens God, in één woord eerzaamheid en deugd geveinsd worden; eender kan zij ook ondeugden, liefde van zich, verachting van de genooten, en meer dingen veinzen; een zoodanige nederigheid wordt de uitwendige geheeten, omdat zij buiten het gemoed is en als het ware oppervlakkig. Want het gemoed is een hoogere animus, of een inwendige animus, waaraan de wil is onderworpen, omdat het verstand, en het oordeel, en de keuze het zijn; dit gemoed, van hetwelk de wil is, kan den animus, die uitwendig is of lager, en deswege het lichaam, overheerschen;

en wel aldus door kunst dat niets hoegenaamd van het gemoed uitkomt in den gelaatstrek, want met elke willekeurige aandoening stemmen bepaalde gelaatstrekken, vormen des lichaams, gebaren, en handelingen overeen. Aldus is de blijde gelaatstrek van de nederigheid gehecht in den gelaatstrek van den geliefde en den liefhebbende een staat evenalsof hij niet de zijne was, maar gansch van den ander; de vereering zelf blinkt op in den vorm der handelingen, in den klemtoon der spraak, en den vorm der woorden, als een zekere toegevendheid en gehoorzaamheid; de opperste nederigheid echter barst in tranen uit, in een staat des lichaams waarover wij ons erbarmen, wij worden terneder geworpen, met den luiden kreet dat wij niemand zijn, slaan wij ons op de borst; deze zijn de natuurlijke uitwerkingen der nederigheid in het lichaam, en zij vloeit vanzelf voort vanuit haar oorzaak, wanneer zij den kenteekenen is ingeënt. Deze zelfde hebben wij ook aangeleerd te veinzen.

De *neerwerping van den animus* is zoowel een deugd als een ondeugd. De neerwerping van den animus toont zich een deugd wanneer de nederigheid vanuit de beginselen wordt verworven, of wanneer de liefde van zich en de bastaardige ambitie ons gemoed wordt uitgedreven; dan treedt terstond de ambitie op om te dienen en om anderen te gehoorzamen, of om ons door anderen te laten leiden. Ook wordt de liefde van zich, de ambitie, of deze animus eveneens neergeworpen door krankheden, ziekten, rampsspoeden, angsten; maar deze zijn der Goddelijke Voorzienigheid. De neerwerping van den animus als ondeugd echter ontstaat vanuit de plotselinge uitblussching van de warmte of van de bastaardige ambitie, terwijl nochtans de liefde van zich achterblijft zonder de warmte en de mogelijkheid van handelen; dan wordt den organen, vooral den inwendiger en daarvandaan den uitwendigen en dien des lichaams kracht of geweld aangedaan, en hij barst uit in gejammer, wanhoop, razernij, krankheid, ziekte, waanzin, magie.

Hoop en wanhoop.

Wanneer wij ambieeren en verlangen hetgeen wij liefhebben, maar onmogelijkheden om de uitwerking of het doel te bereiken warden in den weg geworpen, dan wordt die staat van verlangen hoop geheeten, en zij schijnt den wil, beschouwd als streven, hetwelk de weerstanden verhinderen in daad ofwel in beweging uit te breken, in te zijn. Aldus is de hoop niet een aandoening van het gemoed, maar van den wil ervan. Want de wil streeft altijd naar handelen, maar zoolang hij wordt tegengehouden handelt hij niet. Ondertusschen wordt hij uit een zekere hoop aangedaan zoodat hij nochtans in evenwicht wordt gehouden tusschen inactie en actie. Aldus is de hoop niet

van den animus, maar is zij van het redelijk gemoed, omdat zij is van den wil ervan, aldus den mensch niet echter den bruten en den onredelijker eigen. Voor zooveel groeit en vermeerderd de hoop als de onmogelijke dingen, dit is, de weerstanden terugreden of verwijderd warden, en om deze te verwijderen is voorzichtigheid en bedrevenheid noodig. De hoop echter in zich is grooter en kleiner volgens den graad van de liefde en van het verlangen van het doel hetwelk men ambieert of wenscht. Derhalve beschouwt de hoop alle verlangde doelen, deswege is zij van alle aandoeningen, welke doelen zijn. Om deze reden is de hoop de voortzetting van het leven, dat is, van de liefden, alsmede van de warmte of de ambitie van die. De hoogste hoop echter is op God, wien niets onmogelijk is; en daarom is de hoop een van de drie geestelijke deugden.

Wanhoop bestaat wanneer ons de hoop ontvalt; dan valt ook met het doel zelf de liefde en de ambitie, dat is, het leven en de warmte des gemoeds ineen en wordt als het ware uitgebluscht; vandaar de neerwerping van den animus, welks uitwerkingen boven werden beschreven. De uitwerkingen in het algemeen zijn diverse soorten van waanzin, welke krankheden van het gemoed zijn; diverse soorten van razernij, welke krankheden van den animus zijn, en diverse ziekten, welke des lichaams zijn.

De liefde der onsterfelijkheid van de faam na den dood.

De liefde der onsterfelijkheid van de faam, of zooals het gemeenlijk wordt geheeten, van iemands eigen naam, is ieder afzonderlijk van nature in, hetgeen vanuit tallooze aanwijzingen blijkt; wie begeert niet begrafenispraal en lijkplechtigheden, en verlangt vurig een grafheuvel te bouwen en op te richten welke een na de lotgevallen des lichaams aan te blijven monument zij ter wille van zijn naam; wie wordt niet bij een rede en fluisteringen verblijd en evenals met ongekende streelingen aangedaan, wanneer wordt gezegd dat hij onsterfelijke faam zal behalen en den dank van de nakomelingschap zal verdienen; ja zelfs verheerlijkt hijzelf zich, en de algeheele schare juicht hem uit een zeker instinct toe, indien hij met zijn zeggen overreedt dat hij niet zich maar de nakomelingschap van dienst tracht te zijn; vandaar draagt hij den roem van een groot man weg. Vanuit deze en vanuit zeer vele andere bewijsstukken wordt duidelijk bevestigd dat de liefde der onsterfelijkheid van ons, of van faam of naam, is ingeënt en de medegeboren, deswege dat zij een van de waarheden is welke den zuiveren verstandzetel inzijn. Tenzij het zuiver verstand, zoowel de ziel als het zuiver verstand, hiervan bewust was, zou zoodanige liefde geenszins ons redelijk gemoed hebben kunnen inbestaan;

en omdat zij inbestaat, volgt dat het de waarheid is dat wij na de lotgevallen van ons lichaam zullen leven. Maar ons redelijk gemoed vat het niet vanuit zich; doch omdat het den oorsprong dezer liefde niet kent, ontkent het ook het bestaan ervan, en wel die gemoederen te vuriger welke eenig natuurlijke doelen beoogen, ambieeren, en verlangen; want onzen redelijken gemoederen is zoowel het natuurlijke als het geestelijke in; wanneer het eene overheerscht, wordt het ander verstikt, maar nochtans blijft het terug evenals vuur onder een vonk wanneer zij naar luisterrijke lijkplechtigheden haken.

Maar deze liefde en de ambitie dezer liefde is overuitstekkend, en zij is een deugd en zij is een ondeugd; een *deugd* wanneer zij tracht naar een onsterfelijken naam van deugden, van eerzaamheid, van verdiensten voor gezelschappen, het vaderland, en nog grooter wanneer niet alleen voor de tegenwoordige gezelschappen, maar voor alle toekomstige; want indien er een ingeboren liefde jegens de gezelschappen en het vaderland is, is het noodzakelijk dat die welke jegens de gansche nakomelingschap wordt uitgestrekt, grooter is. Zoodanige liefde of ambitie als deugd is met geen liefde van zich verbonden, zij is zuivere liefde, indien zij niet verlangt dat de naam leve maar dat de dienst leve en de daaruit volgende publieke nuttigheid zelve; zoodanig zijn de helden van den kring, want zij versmaden allen roem van verrichtingen en verdiensten, ja zelfs zijn zij daarvan afkeerig, maar zij warden vanuit het binnenste geweten verblijd dat zij van de gelukzaligheid en van het heil des vaderlands de instrumenten zijn geweest, en dat alleen de Hemel, en de eeuwige wezens, en God daarvan bewust is, dien zij zoo als het ware met een geestelijke eenderheid naderen, dat ook zij zoodanige zielen zijn, nadat het lichaam de lotgevallen heeft uitgediend, niet alleen in zich maar ook buiten zich uit de overige zielen, met welke zij niet anders dan onmiddellijke vergemeenschapping van geestelijke aandoeningen kunnen hebben, een zekeren hemel erlangen; aangaande deze dingen verbiedt het geloof zelf alsmede de rede zelve te twijfelen; maar over deze dingen elders; zoodanige inwendige menschen verachten, ja verafschuwen zelfs al die faam van naam welke is vanuit monumenten, paleizen, gebouwen, kolossen, amphitheatres, ingegrifte eeretitels, en de overige dingen; want het zijn hoogere dingen, en zij mogen niet met deze lagere worden vergeleken, naar welke zij trachten. Een zoodanige liefde echter als *ondeugd*, is wanneer zij uitgebluscht is, en er geen inis, maar voorgewend wordt dat zij inis, om het goedgeloovige gemeen een achting van zich voor de daden vanuit een zekere zuiverheid of waarheid in te boezemen. Ofwel ook wanneer de liefde van zich en de bastaardige ambitie overuitstekkend is; in dezen pleegt zij ook van nature te regeeren, maar

het doel is de faam van zich, niet van deugden, zoodanig als in hem die den tempel van Diana te Ephesus verbrandde. Maar zonder deze liefde zou niemand zijn kroost liefhebben, want hij zou niet schouwen dat hij daarin als onsterfelijk zal leven. Ook zou niet iemand vanuit een zekere liefde voor het vaderland strijden, den dood tegemoet streven, zich als offer liefhebben, waarvandaan de ware heroïsche deugd hoedanig in onze Gustaafs en Karels. De Goddelijke Voorzienigheid spant meestal samen, namelijk dat zij het gewenschte machtig worden.

De edelmoedigheid, de grootmoedigheid; wat de liefden der wereld en des lichaams zijn.

De animus wordt gezegd edelmoedig en groot te zijn naarmate hij meer is uitgeheven uit de wereldlijke en de lichamelijke dingen, en zoo den hemelschen en den Goddelijken dingen nader; onder de ziel wordt hier de hoogere animus of het gemoed verstaan, en daarom wordt hier ook de animus Goddelijk geheeten. Deze acht de lichamelijke en de wereldlijke dingen als betrekkelijk van geen waarde, omdat zij veranderlijk zijn, onbestendig, aan verval onderhevig, voorbijgaand, van leven verstoken, zonder eenige toekomst, goedbeschouwd als werktuigen van het leven, waaraan hij een waarde toekent volgens de diensten; de hemelsche dingen echter als de eenige, de alleene wezenlijke, en de dingen zelve die zijn, de voortdurende eeuwige, de gelukzalige zelve.

In den strikten zin beteekenen de *wereldlijke dingen* den aardbol, en het heelal met zijn kringen, manen, zon, gesternten, voorts voornamelijk alle dingen welke in den aardbol zijn en het drievoudig rijk ervan. De menschelijke gezelschappen zelve worden werelden geheeten, en ieder in dit gezelschap een mikrokosmos; zoo zijn wereldlijke dingen de rijkdommen, de bezittingen, en de overige dingen van den aardbol, welke in zich aardkluiten zijn, maar in het gezelschap voor goede dingen gelden, welke het leven dienstig hebben te zijn. De *lichamelijke dingen* echter zijn die welke het alleene lichaam en den animus toevleien, als de gewaarwordingen van den tast, den smaak, den reuk, het gehoor, het gezicht, of alle aangename aandoeningen van haar; voorts ook de waardigheden en de eeren, en de overige dingen welke voorbijgaan wanneer eenig de aangename dingen van het lichaam en den animus worden geambieerd. Deze worden liefden der wereld geheeten, en begeerten van den animus, en wellusten des lichaams, omdat het bloed en de uitwendige organen erdoor worden aangedaan. Ons redelijk gemoed is evenals het tongetje van de weegschaal tusschen de lichamelijke en de geestelijke dingen, of tusschen de

wereldlijke en de hemelsche dingen; de eene schaal is van het lichaam en van den animus, de andere echter is van het zuiver gemoed en van de ziel; indien de gewichten van de lichamelijke schaal overmogen, dan zijn de geestelijke en de hemelsche dingen bijna van geen gewicht; aldus wordt de schaal van hen opgeheven; indien echter de andere schaal overmag, dan zijn de wereldlijke en de lichamelijke dingen van geen gewicht; aldus schommelen wij tusschen den Hemel en de wereld; de gewichten van de lichamelijke schaal overmogen van nature, omdat wij bewust zijn van de verrukkingen ervan, of omdat wij met den zin van die handtastelijk worden aangedaan; maar van de hemelsche schaal zijn niet gewichten maar alleene krachten, en zij overmogen omdat de verrukkingen van haar onuitsprekelijk zijn, oneindig, eeuwig, en zij zijn binnenst den bovenvermelden gewichten in, aldus vanuit de alleene idee van de overuitstekendheid.

Wie grootmoedig is, veracht in zijn geest en gemoed alle wereldlijke en lichamelijke dingen, maar acht ze alleen vanuit het nut bij het bevorderen van die dingen welke hooger zijn; als den smaak niet om de smakelijkheid, maar omdat de smaak met de smakelijkheid de hoedanigheid van zijn voedsel zal aanzeggen en trek geeft; de modulaties van gezang, de muzikale harmoniën, de zoete gearticuleerde woorden en eendere dingen, niet om het aangename der aandoening, maar omdat zij het lichaam herscheppen, en het gezond houden voor zijn gemoed. De liefelijkheden van velden, weiden, kleuren, van het sterrentheater des heelals, niet als verrukkingen in zich, maar omdat zij het gemoed vervroolijken en verkwikken, en aan hetzelfde het vermogen geven van verstaan, en gelegenheid om vanuit de afzonderlijke dingen de universeele dingen en de waarheden zelve te oordeelen, en bovendien den Werkmeester van zulk een wereld te bewonderen en te aanbidden. Rijkdommen en bezittingen niet als doelen, maar als middelen tot hoogere doelen; aldus ook waardigheden en eeren; hij die al deze dingen als bloote dienstbaarheden en als instrumentale oorzaken beschouwt, in zich dood, en eenig de hoogere dingen, van deze dingen afgetrokken, vereert, is *grootmoedig*; en omdat hij dit metterdaad bevestigt, *edelmoedig*. Want de algeheele natuur is aldus geschapen dat zij als een instrument het leven en den geestelijken essenties, aan welke beschikking zij geheel en al is onderworpen, van dienst zij.

De liefde zelve en de ambitie zelve verklaart wie grootmoedig en van nature edelmoedig is; ook geeft de grootmoedigheid en de edelmoedigheid zelve aan hoedanig de liefde en de ambitie is. Er zijn in het algemeen niet dan twee liefden, te weten de liefde van het lichaam en van de wereld, en de liefde van den Hemel en van de Godheid. De liefde van zich en de bastaardige ambitie

verklaart de liefde van het lichaam en van de wereld, en de verachting van zich of de liefde om de openbare zaak te dienen en de echte ambitie verklaart de liefde van den Hemel en van de Godheid, ten minste dat hij het tot die leidende pad moge betreden. Vanuit die liefden wordt gekend wie waarlijk grootmoedig en edelmoedig is. Maar er is ook geveinsde grootmoedigheid en edelmoedigheid ten einde een middel te zijn om lichamelijke en wereldlijke dingen te bemachtigen.

Aldus is de grootmoedigheid niet eenige aandoening, maar zij is de hoedanigheid zelve van den animus en het gemoed; want vanuit die dingen wordt geoordeeld hoedanig de animus is, en tot welke liefden hij neigt.

De kleinmoedigheid en de dolzinnigheid.

De kleinmoedige wordt aan den grootmoedige tegenovergesteld; derhalve wordt vanuit de tegenovergestelde dingen der grootmoedigheid opgemaakt wat de kleinmoedigheid is, en vanuit de tegenovergestelde dingen der edelmoedigheid wat de dolzinnigheid is. De kleinmoedige is zijn eigen meester niet, noch van voldoende verstand om zijn gemoed te verheffen, maar wordt onbestendig naar de eene en de andere zijde weggedragen, waarheen de lust, het vermoeden, en de overreding dien trekt, en niet dan voor een oogenblik hangt hij in meer verheven dingen, uit welke hij terstond in de lagere dingen terugglijdt en in zijn lichaam wordt ondergedompeld. De *dolzinnige* echter veracht geheel en al de hoogere dingen, en omhelst de lagere dingen met den ganschen animus en het gansche hart; deze beschouwt hij als de eenige en als alle, gene echter als redewezens; aldus is hij een dier en een bruuft mensch. Het is geoorloofd de overige dingen te putten vanuit de beschrijving van de grootmoedigheid en de edelmoedigheid.

De gierigheid.

De gierigheid is de liefde van de rijkdommen en de bezittingen van den aardbol; doch vanuit het doel wordt gekend hoedanig zij is; het is natuurlijk de schatten voor even zooveel lief te hebben als de doelen, voor het bereiken van welke zij de middelen zijn; en daarom is het ook voor sommige brute dieren, ja zelfs voor de insecten, natuurlijk, om de behoeften des levens voor den komenden winter te verzamelen en weg te leggen; en omdat het geld het universeele middel is om zoowel de bemiddelende als de laatste doelen te bevorderen en te bereiken, wordt het de zenuw van het drijven van zaken geheeten. Dit is niet gierigheid maar een voorzichtigheid ter voorziening van de middelen, of een uit God toegestane menschelijke voorzienigheid,

voornamelijk indien de liefde van het middel niet uitgaat boven de liefde van het doel; maar meestal gaat zij verder; want de wereldlijke en de lichamelijke liefden staken den tred nooit, maar bij elken willekeurigen stap vatten zij nieuwe aanwassen, zooals de liefde van waardigheden, eeren, van regeeren, de liefde van ijdelheden, het vertoon, de hoogmoed, de liefde van de wellusten, de liefde van te voorzien voor de zijnen niet alleen tot aan het einde zijns levens, of tot aan dat van alle afstammelingen, deswege ook van de kleinkinderen; want de storge haakt altijd naar iets voortdurends, en daarom groeit zij jegens de kleinkinderen en de achterkleinkinderen; in eenderen graad ook de liefde van de rijkdommen. dat is, van de middelen tot dit voortdurende doel. Er zijn ook hoogere liefden, welker middelen schatten zijn, als om den aardbol te bebouwen, het vaderland te verdedigen, de gezelschappen in stand te houden; en daarom is het de grootste zorg van den vorst dat het koninkrijk overvloeie van rijkdommen; zij zijn ook sommigen geestelijken doelen als middelen van dienst, als voor het uitoefenen van de werken der naastenliefde, om steun te brengen aan behoeftigan, den Goddelijken eeredienst te bevorderen en voort te planten. de tempels te bouwen, en meer dingen. Omdat nu het geld het universeele middel is van zoo vele en van bijna alle doelen in het algeheel, en een ieder zijn eigen liefden, verlangens, doelen heeft, zoo volgt dat de liefde of de achting van het geld door den ganschen kring regeert.

Indien de schatten echter niet vanuit de oorzaak der doelen, maar om het bezit zelf worden opgezocht, dat is, indien zij niet als middelen maar als doelen worden aangemerkt, dan is het gierigheid, welke voor vuil geldt, en zij is de dolzinnigheid zelve, het kenteeken van een minderwaardigen animus. Het is tegen de natuur zelve en tegen de beginselen van alle rede dat zij als zuivere doelen worden aangemerkt, want wat in zich middel is, kan niet doel zijn, maar is in de oorzaak dat zij in het geld de mogelijkheid van alle doelen beschouwen, bijgevolg alle liefden in potentie; want het gemoed wordt meer verlustigd met de beschouwing van de liefden dan het lichaam met de uitoefening of met de wellusten zelve, want de beschouwing kan bestendiger en meer voortdurend voorkomen, doch de wellust is onbestendig en na de daad geëindigd, zooals in venus; en daarom worden de wellusten aan onze verbeelding toegeschreven; want het leven zelf des gemoeds is sterk uit eendere liefden.

Daarbij komt dat in de gierige gemoederen al die liefden terugblijven, omdat zij de mogelijkheid van alle dingen zijn, en vanuit deze wordt een universeele idee opgewekt, welke des te aangenamer is naarmate zij universeeler is; dit schijnt de oorzaak van de gierigheid te zijn; dit wordt nog bevestigd door

den zetel zelf dezer aandoening; de zetel van haar is eenig in het redelijk gemoed, want zij is niet een aandoening van het hoogere gemoed, omdat zij nooit natuurlijk is maar mettertijd verworven wordt, en zij wast aan in den ouderdom, te weten voor zooveel de lichamelijke liefden terugwijken; zij is niet ⁴⁾ een aandoening van den animus, omdat zij er geene des lichaams is, want de begeerten van den animus en de wellusten des lichaams zijn onafscheidelijk.

Maar welk een groote krankheid, waanzin, onredelijkheid, en vuiligheid des gemoeds de gierigheid is, verschijnt voldoende uit de uitwerking, want hoe hooger zij is ingeworteld des te meer worden de overige liefden afgestompt en uitgeroeid; want het door deze voortdurende idee in beslag genomen gemoed wordt als het ware verstikt, en niet in het lichaam, maar in den aardbol ondergedompeld; aldus is het onmogelijk dat het naar de hoogere dingen wordt uitgeheven, en dat het geestelijke in een zoo grof natuurlijke invloeit; zoo is het welken God de gierige vereere, even alsof hij Pluto zelf vereert, want hij aanbidt opdat hij zegene, dat is, opdat hij nieuwe schatten aanbrengt; met het gemoed zelf echter aanbidt hij zijn schatten als de godheid, in welke hij alle mogelijkheid, voorzienigheid, macht, heerlijkheid vermoedt; en zoo ontkent hij zwijgend het Goddelijke geheel en al. Uit het gemoed van een gierigaard wordt al de liefde van het gezelschap geheel en al uitgeworpen, eender de vriendschap; voorts eveneens de liefde van de zijnen, welke evenwel hoogst natuurlijk is; en nauwelijks blijft de liefde van het lichaam over, omdat zij de liefde van den aardbol is, want alle begeerten veracht hij, omdat zij wellusten zijn, als overdadig; ook de eeren en de faam van den naam, want hij overreedt zich dat hij alle eeren in het heelal potentieel bezit; zoo regeert de opperste liefde van zich, want hij gelooft zich als het heelal, niet echter als een deel van het heelal; zoo zijn er geen ondeugden die hij niet weer onder de deugden stelt, als den genooten toegebrachte schaden, complotten om heele huizen tot het uiterste te brengen, en tallooze eendere dingen.

Deze dingen zijn te verbeteren, want zij zijn niet vanuit hun oorsprongen afgeleid.

De verkwistendheid, de vrijgevigheid, de verachting van schatten.

De verkwistendheid vloeit vanuit verschillende oorzaken voort; want ofwel de verkwister begeert de doelen al te vurig, ofwel hij verlangt geene, ofwel hij acht alleen de tegenwoordige en niet de toekomstige dingen, ofwel hij weet niet dat schatten de middelen zijn van de te bereiken doelen, ofwel hij

4 Het latijn heeft *nam*, want, hetgeen klaarblijkelijk moet zijn *non*, niet.

geloofd dat die vanuit zich en spontaan zullen aanvloeien. Ofwel om een edelmoedigen animus te vertoonen; ofwel omdat hij schatten als prikkels van de booze dingen veracht. Aldus is de verkwistendheid een ondeugd, en is zij een deugd. Wanneer zij een ondeugd is, wordt eigenlijk gezegd verkwistendheid, wanneer zij echter een deugd is, vrijgevigheid, welke een soort van edelmoedigheid en grootmoedigheid is, en wanneer zij een overuitstekende deugd is, wordt zij verachting van het geld geheeten. De verkwistendheid is van den animus, niet echter van het redelijk gemoed; zoo verschilt zij geheel en al van de gierigheid ook ten aanzien van den oorsprong; dat zij van den animus is, niet echter van het gemoed, blijkt uit den genius van den verkwister, want hij bekommert zich niet om de toekomstige dingen, maar om de tegenwoordige, en hij leeft voor den dag, ofwel ook begeert hij te vurig de wellusten als doelen, en zoo geeft hij aan den genius of aan den animus alleen en aan de begeerigheden toe; ofwel hij wordt voor het verlangen van geen doel warm, aldus een stronk ofwel bevangen van gemoed; ofwel hij weet niet dat schatten met zorg verworven moeten worden als algemeene middelen van doelen, als opgroeiende knapen; al deze dingen wijzen aan dat de animus verkwistend is, niet echter het gemoed. Vrijgevigheid is ook ofwel een ondeugd ofwel een deugd, want zij is om een doel, en het doel qualificeert het middel; zij is een ondeugd indien zij is om de liefden der wereld en des lichaams, en indien zij vertoon is. Zij is een deugd, indien zij is om hoogere liefden, als van de werken der naastenliefde; dan worden de schatten geachtals te leen gegeven, aan zijn beheer toevertrouwd, om beheerd en teruggegeven te worden. De verachting van het geld is, indien zij niet geveinsd is, een overuitstekende deugd, want de verachter is in dien graad afkeerig van het geld als hij afkeerig is van de ondeugden en de booze dingen waarvan zij de prikkels zijn, en de voortdurende verlokkingen; want het bezit van schatten kan nooit gescheiden worden van de idee van de verrukkingen en de wellusten waarvan zij de bevorderende middelen zijn; dat wat toekomstig is en wat kan zijn, beschouwt het gemoed als tegenwoordig en evenals te zijn; derhalve alle liefden der wereld en des lichaams in de idee evenals zij in de daad zouden zijn; aldus prikkelt het bezit van schatten voortdurend, en is het een universeele verlokking; zoo klimt het gemoed af en stort zich rondom in alle natuurlijke, te weten in wereldlijke en lichamelijke dingen, en het is hetzelfde onmogelijk zich daaruit tot de hoogere, hemelsche en Goddelijke dingen te verheffen; indien om deze oorzaak het geld wordt veracht, is zij, als gezegd werd, een overuitstekende deugd.

De barmhartigheid, de naastenliefde.

Er zijn er die vanuit natuur barmhartig zijn, die het vanuit gewoonte zijn, die het vanuit zuiver zedelijke oorzaken zijn, en die het vanuit de beginselen der rede zijn. *De barmhartigheid vanuit natuur*, of, wat het zelfde is, vanuit het zuivere gemoed en de ziel, vloeit voort vanuit de ingeboren liefde jegens anderen, zoo dat zij samenvalt met de liefde zelve, welke eerste uitwerking zij is, en de naastenliefde de tweede. Want de liefde acht den ander als zichzelf, aldus erbarmt zij zich over de anderen evenalsof zij over zich ellendig was. De liefde jegens den echtgenoot, de kinderen, de bloedverwanten, dat is, jegens de zijnen, brengt de barmhartigheid voort, en deze de naastenliefde, die zich zoo ver uitstrekt als de liefde. De liefde jegens het gezelschap en het vaderland, en die welke universeeler is, jegens het menschelijk geslacht, de universeelste jegens het gansche menschelijke geslacht, het voorbijgegene en het toekomstige, een zuiverder en volmaakter liefde dan de vorige, brengt de barmhartigheid voort, en deze de naastenliefde jegens allen die uit deze liefde geestelijk de naasten worden geheeten, natuurlijk genomen echter dichterbij en verderaf zijnde, want de alleene natuur laat graden toe. Aldus is de barmhartigheid en de naastenliefde niet verbonden met de liefde van zich en de bastaardige ambitie; deswege is zij de deugd aller deugden; een zoodanige liefde kan er niet zijn zonder haar uitwerking; derhalve kan vanuit de naastenliefde en vanuit de barmhartigheid, welke de uitwerkingen zijn, geoordeeld worden over de liefde, deswege over den staat des gemoeds en der ziel. *De barmhartigheid vanuit gewoonte* bootst de barmhartigheid vanuit natuur na, want zij gaat in een als het ware natuurlijke over, want in den loop des tijds doordrenkt zij het gemoed met de beginselen der liefde; deze is eigenlijk een zedelijke deugd, omdat zij den wil inis niet vanuit zich maar vanuit onszelven, waaraan wij zooveel bijdragen als de instrumentale oorzaken door aanplooiing aan den invloed der principale oorzaak. *De barmhartigheid vanuit zuiver zedelijke oorzaken* wordt ook opgevat en door gewoonte verworven, en zoo geboren, namelijk vanuit beginselen aangaande deugd en vroomheid, maar deze barmhartigheid stelt een niet verstandelijk geloof; derhalve wordt zij ingeboezemd vanuit gehoorzaamheid door gewoonte; want het geloof is niet in onze macht. *De barmhartigheid vanuit de beginselen der rede*, ofwel vanuit een bastaardige liefde ofwel vanuit een wettige liefde, wordt vanuit een bastaardige liefde afgeleid, dat is, van zich; wie een liefhebbende van zich is, is nooit barmhartig, want hij heeft anderen niet als zichzelf lief; noch erbarmt zich ooit die welke haat over dengene dien hij haat, want niemand haat den ander als een ander tenzij hij zich

liefheeft, dat is, tenzij om aan de liefde van zich tegenovergestelde oorzaken; maar nochtans kunnen de uitwendige werken van barmhartigheid vanuit de beginselen dier zelfde liefde of lief de van zich voortvloeien, namelijk opdat men lief dadig, barmhartig, de anderen lief hebbende schijne, want men is zich bewust dat het een deugd is; en daarom spoort de lief de zelve van zich aan om als zoodanig te verschijnen en zoo voor groot te gelden; ofwel ook vanuit de beginselen dat anderen zich zijner mogen erbarmen indien hij een ellendig mensch zou worden; dan echter wordt de naastenliefde jegens rijken uitgeoefend, opdat zij vergolden worde, maar zonder barmhartigheid en liefde. De barmhartigheid vanuit de beginselen aangaande wettige liefde stelt een verstandelijk geloof, of dat men overtuigd weet dat de barmhartigheid de uitwerking is van zuivere, hemelsche en geestelijke, liefde. De beginselen des gemoeds zijn even zoovele redelijke waarheden, want ieder gelooft dat zijn beginselen waarheden zijn.

De uitwerking der barmhartigheid is benauwenis in het gemoed, droefenis in den animus, en somtijds geschrei in het lichaam, en tegelijk een stem vol deernis; het beeld der barmhartigheid vertoont zich ook in den gelaatstrek zelf; aldus vallen de uitwerkingen van de barmhartigheid en van de droefenis samen; maar zij is zoodanig als zij is jegens zich wanneer men zelf lijdt, want die over wien men zich erbarmt, is een ander zelf.

De voorwerpen der barmhartigheid zijn talloos; het Algemeene voorwerp is armoede en rampzaligheid. Er zijn er ook die medelijden hebben met de weelde en de waardigheid van anderen, te weten voor zoover zij worden geacht als oorzaken van rampzaligheden en prikkels tot ondeugden; een ieder heeft medelijden met den gierigaard. Er is armoede in wereldlijke dingen, in verstandelijke dingen, en in geestelijke dingen; welke de armoede in wereldlijke dingen is, is bekend; de armoede in verstandelijke dingen is de onwetendheid; de hallucinatie van beginselen of van een meening aangaande de waarheden, is dwaasheid en waanzin. De armoede in geestelijke dingen is gebrekkig geloof of geen geloof, koude liefde of geen liefde voor de Godheid, zoo ook geen naastenliefde vanuit de ziel zelf der naastenliefde. Al deze soorten van armoede zijn ook rampzaligheden. Maar het is van ons redelijk gemoed om over de armoede en de rampzaligheid te oordeelen; derhalve is de keuze en de aanplooiing zelf zoo verschillend, en er zijn zooveel verscheidenheden als gemoederen, want met dien over welken wij ons erbarmen, treedt er altijd de eene of andere overeenstemming van beginselen op. Derhalve is deze aanplooiing niet natuurlijk, maar zij is verworven.

De vrees en de bangheid.

Niets is natuurlijker dan het wezen en het leven als het zijne te beschouwen, en te willen dat het het zijne is, daar het toch is, en dat waarmede het in den negus is door den vorm; de ziel, die het levende wezen is, rustte, terwijl zij het lichaam aan zich vereenigde, dat toe met zintuigen, opdat zij al wat het zou trachten te vernietigen zou bemerken; bij de afzonderlijke krenkingen welke kwetsen, ook door disharmonie, lijdt zij pijn, bedroeft zij zich, verandert zij zich en drukt zij zich samen; deze verandering zelve wordt vrees geheeten; want in de vrees trekt zich de vezel samen en trekt zich in zich terug, verhardt en biedt zoo weerstand zonder den zin; het bloed wordt den slagaderen uitgedreven, zoodat het hart bonst; vanuit de vezels wordt de animale geest gedreven; de spieren worden van haar beweegkracht beroofd, de zintuigen van hun doorvattelijkheid; koude en bleekheid bevangt het aangezicht en de ledematen; zij huiveren en sidderen; zonder zijn begeerten valt de animus uitgebluscht; in het gemoed is het beeld des doods; aldus is de vrees een zekere uitblussching van gemoed en animus, en als het ware een dood die den dood des lichaams vooruitloopt; want de afbeelding ervan vertoont zich in het lichaam.

Aangezien het leven van den animus en het leven des gemoeds bestaat uit zuivere liefden, omdat het uit aandoeningen bestaat, volgt dat wij het verlies van alle en de afzonderlijke liefden duchten, ervoor bang worden, of het vreezen; en omdat deze de doelen des gemoeds zijn, vreezen wij ook elke middellijke en uitwerkende oorzaak van dat verlies, dat is, alle dingen, welke de eene of andere schade toebrengen, welke wij gelooven doodelijk te zijn. Voor zooveel als wij dus het doel liefhebben, voor zooveel zijn wij bang voor de berooving ervan, en huiveren van angst voor de vernietiging ervan, eender van het subject waarin het doel is, want liefde kan er niet zijn als doel tenzij zij in eenig subject is.

Dus is alle vrees natuurlijk, en zij is zoo groot en zoodanig hoe groot en hoedanig de liefde of het doel is dat wij verlangen. Er zijn weliswaar zoowel natuurlijke als verworven liefden, maar hetzij de liefde natuurlijk hetzij verworven is, nochtans begeleidt een iedere liefde vrees en verandering vanuit haar natuur, wanneer het gevaar van uitblussching of berooving ervan dreigt. Deze natuur is het redelijk gemoed in, hetwelk de liefden, verlangens, en doelen heeft; want al wat het gemoed niet bemerkt dat vreest het ook niet, en wanneer het vreest zoo heeft het gemoed over zich geen macht of is zichzelf niet meester, want het ondergaat een bezwijming.

Zooveel liefden en zooveel soorten van liefde er dus zijn, even zooveel vreezen en even zooveel soorten van vrees zijn er; ieder vreest van nature voor zijn lichaam hetzij hij zichzelf boven anderen, hetzij hij anderen boven zich liefheeft, want de liefde van den nexus tusschen ziel en lichaam te bewaren is ieder willekeurige ingeboren; waar de nexus en de afhankelijkheid is van het een van het ander, daar is de liefde. Wie zichzelf boven de anderen liefheeft, dezelve vreest ook meer voor zijn heil dan voor het heil der anderen; wie echter de anderen meer dan zichzelf liefheeft, dezelve vreest voor het heil der anderen meer dan voor het zijne; aldus kent men vanuit de vrees welke, hoedanig, en hoe groot de liefde is. Wie het vaderland meer dan zich liefheeft, acht het roemrijk voor het vaderland te sneuvelen, ten minste voor de faam, aan welke dit luisterrijke wapenfeit inis; wie bruid, kroost, of anderen boven zich liefheeft, gaat liever den dood tegemoet dan dat hij zijn liefden ziet uitgebluscht; het is ook natuurlijk voor de bruten, als voor de vreesachtige reeën, herten, hennen, ganzen, want de moeder stelt zich onverschrokken tegenover den vijand die op de jongen afgaat. Wie de faam boven het leven verkiest, is bang voor de faam of vreest het verlies ervan. Grootmoedig zijn zij bij wie het de faam der eerzaamheid en der deugd is waarvoor gevreesd wordt. Daarvandaan volgt dat de vrees van het verlies van een hoogere liefde een lagere liefde onverschrokkenheid injaagt; een held is hij die geen verlies van het leven des lichaams vreest wanneer de faam gevaar loopt, welker verlies hij ontzaglijk vreest; de zelfde held vreest ook grootelijks voor zijn lichaam, wanneer voor de faam geen gevaar aanwezig is, ten einde voor de faam en het gezelschap te leven.

Dolzinnig is hij die het leven van zijn lichaam verkiest boven het leven van de faam, boven de eerzaamheid, de deugd, het gezelschap, het vaderland, het menschelijk geslacht; nog minderwaardiger is hij die schatten en eendere dingen boven zich en zijn leven verkiest, als de gierigaard; de vreesachtigste van allen is nochtans een onverschrokken verdediger van zijn schat, van welken beroofd hij, zeer dikwijls, zich den dood aandoet. De minderwaardigste en de laagste der stervelingen is hij die in het minst niet vreest voor de waarheid, de gewijde dingen, den Hemel, de Godheid, maar eenig en alleen voor zijn leven; de vreezen verklaren hoedanig de liefden zijn, en welke liefde ieder boven de andere verkiest; hoedanig de liefde geweest moet zijn, en hoedanig de vrees van het verlies van de liefde Gods, leeren de marteldooden.

Sublieme en allang boven de sterfelijke dingen verheven zielen vreezen niet den dood te ondergaan voor de waarheid, vooral voor de hemelsche en de Goddelijke waarheid, omdat zij de waarheid zelve en de uitblussching ervan

vreezen. Doch onze waarheden, uitgezonderd de Goddelijk onthulde, zijn louter beginselen van het redelijk gemoed, waarvan wij allen gelooven dat zij de waarheden zelve zijn; voor geen gevaren des levens bevreesd te worden of den dood tegemoet te gaan om deze te verdedigen, kenteekent weliswaar een subliem, maar bovendien een uitzinnig gemoed; zoodanig zijn sommige marteldooden van ketters en andere eenderen, welke de geschiedenissen vermelden.

De dapperheid, de onverschrokkenheid, de vermetelheid.

De dapperheid is een heldhaftige deugd, bovenal in den oorlog, en zij manifesteert zich in de veldslagen, verbonden met de onverschrokkenheid en de grootmoedigheid. Er zijn verscheidene soorten van dapperheid, welke alle heldhaftig willen schijnen. De vulgaire gemoederen meenen dat die door de alleene onverschrokkenheid en vermetelheid wordt kenbaar gemaakt, maar de echte maakt zich altijd duidelijker en sterker kenbaar hoe grooter, hooger, universeeler zaak het geldt, doch des te flauwer naarmate het een geringer, lager, en kleiner zaak geldt. De dapperheid is de hoogste wanneer de onverschrokkenheid in de kleinere zaak grooter is, en in de grootere zaak kleiner. De dolzinnigen en de gierigaards en de overige laagste gemoederen, welke door de minste ritselingen worden opgeschrikt, zijn ook onverschrokken wanneer de schatten beschermd moeten worden, doch in de publieke zaak worden zij ontzield bij het zien van een druppel bloed.

Niets wordt moeilijker gekend en uitgevorscht dan of een dapperheid echt is ofwel bastaardig. De echte dapperheid, welke zaak het ook geldt, wordt nooit verkeerd in vrees, maar in plaats van vrees in toorn, maar dan is de toorn ijver en gerechte smart; de bastaardige dapperheid verbergt van binnen de vrees, van buiten en aan de oppervlakte vertoont zij den animus, en indien zij wordt verkeerd in toorn, is de toorn ongerechte smart of woede. De echte dapperheid is zachtaardig, geduldig, en goedertieren, ook voor vijanden, doch de bastaardige dapperheid wordt ontstoken en ontgloeit tot aan wreedheid toe. De echte dapperheid is in de opperste levensgevaren in den animus en het gemoed tegenwoordig, en des te tegenwoordiger en voorzigtiger naarmate de hachelijkheden grooter zijn; de bastaardige dapperheid ofwel valt in onmacht ofwel woedt, en raast evenals van gemoed verstoken, is als het ware buiten zich, niet echter binnen zich. De echte dapperheid is nooit de liefde van zich aangebonden, maar zij is de onafscheidelijke tochtgenoot van de liefde van verscheidenen en van het gezelschap boven het hare, met hetwelk zij groeit; de bastaardige dapperheid is vanuit een tegengesteld beginsel, want

de uiterste liefde van zich hijgt ook naar onsterfelijkheid van faam; maar of zij is vanuit de echte dapperheid of de bastaardige dapperheid, wordt onderkend daarvanuit dat die niet wil, maar deze, dat zij ambieert door den algeheelen kring gezien te worden; aldus wordt vanuit het karakter der ambitie gekend welke dapperheid het is. De echte dapperheid is met de nederigheid, de aanbidding, de vreeze, en de liefde der Godheid ten nauwste verbonden; de bastaardige dapperheid echter met den trots, den hoogmoed, de afgunst, de onvroomheid, en met ofwel verachting, ofwel haat, ofwel ontkenning der Godheid. Hoe grooter de dapperheid is, des te grooter het leven; hoe kleiner, des te kleiner het leven, zoodat het bijna met den dood is gelijk te stellen.

De onverschrokkenheid, welke het attribueert van de dapperheid is, wordt niet verworven maar medegeboren; deswege is zij van een geslacht, en klimt zij tot in een ver nageslacht uit zijn voorouders af, want dapperen verwekken dapperen; ook pleegt zij voor heele natiën natuurlijk te zijn. Want de onverschrokkene vreest eigenlijk niet het verlies en de uitblussching van de liefde of van het doel waardoor hij wordt geleid, hetzij het is voor het leven, hetzij het is voor de faam, hetzij voor het vaderland, maar hij verdedigt die dingen onverschrokken. Want de animus van hem wordt opgericht en ontstoken bij elke beleediging, en des te brandender naarmate hij waarlijker van nature dapper is, maar tegelijk gematigder hoe grooter hachelijkheid dreigt. Want de onverschrokkenheid zelve van de ware dapperheid is met de tegenwoordigheid van den animus en van het gemoed verbonden, en onderscheidt terdege de hachelijkheden, hoedanigzij zijn, en zij neemt besluiten in het strijdperk, aldus handelt zij ofwel met gloed ofwel met voorzichtigheid volgens den staat van het gevaar en van de mogelijkheden. De vrees echter, welke de tegengestelde uitwerking is, en eender natuurlijk, richt bij de aanwezigheid van gevaar den animus niet op en ontsteekt hem niet, maar werpt dien neder en bluscht hem uit.

Evenals de vrees wordt ook de onverschrokkenheid, omdat de eene en de andere natuurlijk is, het bloed zelf, den geest des bloeds, en den organen ervan, en het lichaam, ingeschreven, dermate dat de onverschrokkenheid opblinkt vanuit den gelaatstrek zelf, de oogen, den klank, de ademhaling, de krachten der spieren, en de handelingen; bovenal uit de slagaderen van het lichaam en de vezels van het cerebrum, welke sterker en steviger zijn in de onverschrokkenen dan in de bedeesden, want het slagaderlijk bloed en den animalen geest is de sterkte van het gansche lichaam in, hetwelk de reden is dat aan de dapperen een groot hart, en een groote animus, welke van het cerebrum is, wordt toegeschreven; de kracht van dit bloed en van

dezen geest wordt opgewekt uit de binnenste dingen, dat is, uit het hoogere gemoed of dat van den zuiveren verstandzetel; vandaar de tegenwoordigheid van den animus en een het gemoed toegegoten levendig licht, een warmte en als het ware een verhitting van het bloed, een sterkte aan de ledematen, en een zekere schuiming in de kaken en de klieren. Het toonbeeld van zoodanige dapperheid en onverschrokkenheid leefde CAROLUS, de Held van het Noorden, voor onze eeuw, wien het geslachtsverwant was, omdat hij het uit de Carolussen en de Gustaven, zijn groote voorouders, trok; die wist niet wat het was wat anderen vrees heetten, en hij lachte om alle bedreigingen van den dood; aldus leefde hij een leven hetwelk hij ook verder leven zal, verder van den dood verwijderd en hooger dan het vergankelijk lichamelijk leven. Voor zoodanige zielen is, omdat het Goddelijk is, een singuliere Voorzienigheid aanwezig, en zij voorziet in een leven naar hetwelk zij niet haken, een leven ook tusschen de sterfelijken onsterfelijk.

Dat niet alle dapperheid en onverschrokkenheid is medegeboren, maar dat er ook een verworvene is, zien wij gestaafd worden door de bedeesden en de schrikachtigen, welke somtijds als dapperen handelen, maar niet vanuit natuur, maar vanuit kunst en den staat des bloeds van hen en de verandering der geesten. Want dronken makende dranken, verhitting des bloeds opwekkende voedingsstoffen, ook de koortsen, de razernijen, en de waanzinnen zelf plegen eendere animi in te gieten, en de gemoederen tot aan de dapperheid toe als het ware op te heffen. Maar deze is de dapperheid niet, maar de vermetelheid, welke alleen in het bloed, het lichaam, de oppervlakte, en in de buitenste dingen is; nochtans ligt binnen in de vrees opgekropt, welke wanneer deze gisting des bloeds ophoudt, terugkomt. Vanuit deze vermetelheid zelf wordt ook bevestigd dat de dapperheid en de onverschrokkenheid natuurlijk is. Want die wordt in dezen niet opgewekt vooraleer de natuur zelf des bloeds en der geesten veranderd is, en zij houdt op met de veranderende oorzaak, want al het natuurlijke, ook al wordt het met een gaffel uitgedreven, snelt nochtans terug; ook is voor dezen niet eenig redelijk gemoed aanwezig vanuit hetwelk de dapperheid zelf opwelt, want het is dronken. En zoodra de vrees terugglijdt, bonst het hart bij de alleene idee van de reeds doorstane hachelijkheid, stort het bloed in de aderen, vallen de geledingen ineen, en wordt koud zweet opgewekt.

Wien echter de vrees is ingeboren, maar wien het gemoed is doordrenkt met de beginselen der deugden en aangaande de hoogste liefden, vanuit welke hij een eendere natuur hevig wenscht, en de zijne haat omdat zij met de wenschen niet overeenstemt, in verband met dien kan gesproken worden van

verworven dapperheid, indien hij te dien einde dat hij om een dringende oorzaak onverschrokken en dapper zij, door boven vermelde natuurlijke middelen het bloed aanspoort en dronken maakt, welke hij als hulpmiddelen acht om de van nature loome en verstramde krachten weder op te wekken. Deze dapperheid is een des te grootere zedelijke deugd, doordat zij niet vanuit zich of evenals vanuit het instinct in het gemoed valt, maar vanuit de erkenning der waarheid welke hij in anderen buiten zich vereert, en waarvan hij ziet dat zij in hem niet hetzij dan door middelen tot de daad kan worden aangespoord. Want al hetgeen het gemoed vanuit zich doet, is een deugd of een ondeugd, al hetgeen het echter doet niet vanuit zich maar vanuit de natuur, hetzelve is niet een deugd noch een ondeugd voordat het gemoed zich tot deelneming daarmede inlaat. Maar deze verworven dapperheid evenaart nooit de natuurlijke, want zij is onbestendig zooals het gemoed, hetwelk uit beginselen wordt bestuurd.

De verontwaardiging, de toorn, de woede, de ijver.

Opdat het verstaan worde welke en hoedanige aandoening de toom is ten opzichte van de overige van den animus, moet een zekere vergelijking worden opgesteld met de aandoeningen welke zuiver natuurlijk zijn en zich aan ons gezicht voordoen; want er treedt een zekere eenderheid op, welke wij zelf erkennen vanuit de voorlegging alleen; boven werd opgemerkt dat de liefde het leven zelf van het gemoed en van den animus is, want zonder de liefde zou er geen gemoed noch animus zijn. In de volgende dingen valt het ook te bevestigen dat het inzicht van het gemoed overeenstemt met het schijnsel, hetwelk de reden is dat aan ons verstand wordt toegeschreven het licht, de klaarheid, de schaduw, de dikke duisternis, en de overige dingen welke van het schijnsel zijn. Ook werd boven opgemerkt dat de ambitie met de warmte kan worden vergeleken, want de liefde zonder de ambitie is als het ware het leven zonder de warmte. De ijver echter is gelijk te stellen aan een zeker vuur, want de ambitie zonder den ijver is als het ware warmte zonder vuur. Wanneer de ijver of het vuur van het hooger gemoed, overgaat in het redelijk gemoed, hetwelk het lager gemoed is, dan wordt het gemeenlijk ontgloeijing geheeten; wanneer echter in den animus, en uit dezen in het lichaam, wordt het een lichamelijk en onzuiver vuur, hetwelk de toom wordt genoemd, de brand zelf echter de woede. Vanuit welke dingen verschijnt dat het beginsel van de ontgloeijing, van den toom, en van de woede, is in de ziel zelf en den zuiveren verstandzetel, te weten dat zij in die wordt ontvangen of uit die wordt ingeboren; en zoo dat zij in haar bron zelf zuivere ijver is of zuiver vuur, van

nature zachtaardig, daadwerkelijk als geestelijke en natuurlijke waarheden te beschermen zijn; doch dat hij door de afleiding onzuiver naar buiten komt; want als het gemoed ontgloeit, verdedigt het evenals met eenigen ijver zijn beginselen, en wordt door de liefde van deze, evenals van evenzoo vele waarheden, meegesleurd, en het bestrijdt de strijdige dingen, waarvandaan de redetwisten en de philosophische twisten. Dat echter deze ontgloeijing des gemoeds uitbreekt in een zeker vuur of een toorn in den animus, en ten slotte in een brand waardoor het volledige of lichamelijke systeem in brand wordt gezet, dat is, in woede, dat verschijnt uit de uitwerking zelf, want zij manifesteert zich door een waarneembare warmte en vuur, want het bloed gloeit, de ingewanden worden verhit tot aan de mergen toe, de membranen en de buitenste dingen worden in vlammen gezet, de ademhaling wordt verscherpt, en de klank verhardt, zooals de lucht wanneer zij warm wordt, de slagaderen zwellen op eender als de warm geworden atmosfeer, zoowel de inwendige als de uitwendige zinnen worden verstoord, evenals uit hun natuurlijk evenwicht tot een wirwar van bewegingen aangezet door een zeker vuur; ook grovere stovingen worden toegevoegd, of .gisten worden van haar plaats verwijderd, te weten de verzengde gal welke in haar galblaas ligt verborgen, en zij wordt in de bloedmassa ingegoten, vanuit welker splinters en harde deeltjes het zachtere en weekere bloed met uitwendige prikkels tot een eendere hitte wordt opgestookt; aldus is geen deel ofwel niet een kleinste deel zonder toorn, of hitte.

Derhalve is de ijver een natuurlijke aandoening des hoogerens gemoeds, of der ziel en des zuiveren verstandzetels, te weten opdat de ziel haar geestelijke waarheden, en de verstandzetel de natuurlijke waarheden beschermde, en de valscheden zelve, welke aan de waarheden zijn tegengesteld, met vermeerderde warmte of met vuur bestrijde. Want gegeven het valsche en gegeven het ware, en gegeven het booze en gegeven het goede, en gegeven de kracht van handelen of het leven voor het eene en het andere, is het noodig dat er de ijver of de warmte zij, tot aan het vuur der daad toe, opdat de vijanden bestreden worden. Hetgeen de reden is dat aan de geestelijke essentiën en aan de Godheid zelve de ijver wordt toegekend, welke evenals een ontgloeijing en toorn wordt beschreven. Voorts ook dat een ieder als hij ontgloeit en toornig wordt, hetzelfde aan een zekeren geoorloof den ijver van de waarheid en ter wille van de bescherming van een gerechte oorzaak toeschrijft. Er zou geen zoodanige aandoening zijn tenzij er een vijand was; derhalve is de toorn een duidelijke aanwijzing dat er in de geestelijke en onzichtbare wereld het booze is hetwelk bestreden moet worden.

Van ons redelijk gemoed echter, hetwelk zijn beginselen als even zoovele waarheden acht, wordt ook gezegd dat het met een zekeren ijver wordt aangestoken; maar omdat de beginselen zelve van onze rede zelden zuivere waarheden zijn, is deswege deze ijver ook zelden zuiver; de daaruit opkomende ontgloeijing zelve is onzachtvaardig en heftig, zooals van vurige steenkool, die uit haar eigen vuur wordt verteerd. Of dit vuur echter zuiver dan wel onzuiver is, hetzelfde wordt onderkend vanuit de liefde zelve, en vanuit de afzonderlijke aandoeningen en verlangens des gemoeds, bovenal uit de ambitie, welke de warmte is, en als het naast zijnde dit vuur opstookt; hoedanig dus de liefde is of hoedanig de ambitie, zoodanig is de ijver of de ontgloeijing des gemoeds. Zoodra echter dit vuur uit het redelijk gemoed in den animus uitbarst, verglijdt het als het ware uit een sfeer van immaterieele ideeën in een sfeer van materieele ideeën, en wordt de toorn genoemd, want van den animus wordt gezegd dat hij toornst, en uit dezen loopt de weg hellend af in het lichaam, hetwelk overeenkomstig den toorn van den animus zich verhit, gloeit, vlam vat, en raast, want de geheele animus wordt onmiddellijk in het lichaam overgegoten.

De verontwaardiging is echter van het redelijk gemoed alleen, en zij is de eerste graad der ontgloeijing; de verontwaardiging zijn evenwel nog meer dingen in, welke regelen, temperen, en afweren dat zij uitbarst; want het is ofwel de vrees, ofwel eenige liefde, ofwel de schaamte, ofwel de droefenis, welke evenzoovele teugels en weerstanden zijn welke beletten.

Het geduld, de zachtmoedigheid, de kalmte van den animus, het ongeduld.

Vanuit den toom wordt gekend welk en hoedanig het geduld is, want waar geduld is daar is de toorn niet. Want voor zoover de toorn met het vuur en de vlam kan worden vergeleken, kan het geduld worden vergeleken met een zekere koude; voor zoover de toorn met hardheid, immers de elementen zooals de koperen warden hard door het vuur. kan het geduld met zachtheid worden vergeleken; en voor zoover de toorn met den oppersten graad van werkzaamheid, het geduld met lijdelijkheid, waarvandaan het zijn naam heeft gekregen; aldus is het geduld een kalme en serene staat des gemoeds, te weten zonder den storm en het gewoel der aandoeningen van den animus. Ook wordt het geduld zooals de toom het lichaam ingeschreven; iets zachtvaardigs en geduldigs blinkt uit den gelaatstrek op, uit den klank zelf der spraak, en hoedanig het is in het gemoed uit het gesprek; het gelaat is sereen, lachende ook als anderen ontgloeien; het bloed is zachter, gezonder,

matig warm niet gloeiend warm, vol vitale warmte, niet vergroeid tot vezels; de pols is lichter en bestendiger, de gal niet zwart maar meer geelachtig, de slagaderen meer meegevend, de vezels een weinig week, de organen gaver en meer bereid de beschikkingen van hun gemoed op te volgen, en in alle dingen zooal niet schoonheid dan toch bevalligheid. In één woord, het afzonderlijke deel des lichaams is geduldig; want hoedanig het gemoed is en hoedanig de animus, zoodanig is de staat van de afzonderlijkste deelen van het algeheele lichaam, want dit is samengevormd tot het beeld en de natuur van zijn ziel; maar indien anders, is het een teeken van een veranderde door verschillende gevallen van het gemoed.

Het geduld is voor zoover het de kalme en serene staat des gemoeds is zonder het gewoel der aandoeningen van den animus, de volmaaktste staat zelf des gemoeds; het gemoed is in dezen staat aan zichzelf overgelaten, heeft vrije ruimte voor zijn werkingen, en ziet zijn redenen dieper in, en vormt zijn gerichten oprechter, en kiest vanuit die de waardere, de betere, en de gepastere uit, en laat ze overgaan in zijn wil, welke dan niet bezet wordt met een gewoel van natuurlijke verlangens; zoo houdt het, in het bezit van een bijkans volledige vrijheid, den animus als het ware in banden aan zich onderworpen; ook staat het dien niet toe de grenzen van zijn beschikking te buiten te gaan; aldus beveelt het ook de handelingen van zijn lichaam, en het neemt zuiverder en inzichtsvoller de gewaarwordingen ervan op en overpeinst ze. Wanneer het gemoed aldus aan zichzelf is overgelaten, en de lichamelijke en wereldlijke dingen of de daarvan afkomstige hitten de verpoozingen ervan niet tusschendoor verstoren, dan sluit het als het ware een binnenst deelgenootschap met zijn zuiveren verstandzetel of met de ziel, en duldt dat de natuurlijke en de geestelijke waarheden invloeien; want het zijn de alleene lichamelijke aandoeningen en begeerten van den animus, welke de verstandelijke ideeën des gemoeds beschaduwen of verdraaien. Vanuit deze dingen volgt dat het in den staat van zijn geduld en kalmte gestelde gemoed koud is ten opzichte van de warmten van den animus en de daaruit opkomende warmten des lichaams, maar het volst van zuiverder en volmakter liefde of leven; want opdat eenig gemoed zij, moet het verwarmd worden door eenige liefde; hoe zuiverder zij echter is, des te beter is het gemoed, omdat het leven des te beter is. Het gemoed acht vanuit dezen staat de lagere en zuiver lichamelijke liefden evenals kinderspelletjes, en de waanzinnigheden des te waanzinniger naarmate zij voor wijzer worden gehouden; derhalve ontsteekt en toornt het bij het zien van die dingen niet, maar het erbarmt zich, bedroeft zich, vergeeft, tracht te verbeteren, verblijdt zich over het goede gevolg, duldt

de aangedane beledigingen zooals een moeder de door het kleine kind haar aangedane, want met een eendere liefde omhelst het allen, terwijl het de ondeugden haat. Dit geduld mag zonder toorn zijn, het is evenwel niet zonder den ijver, waarmede het de waarheden verdedigt, maar met matiging. Vanuit een zoodanig vuur wordt het gemoed nooit verstoord, te minder uitgebluscht, maar verkwikt, want het komt met de natuur ervan overeen. Want hoe meer het redelijk gemoed van de onzuivere vuren wordt bevrijd, des te meer brandt het met een zuiver vuur, hetwelk zachtaardig is en ook niet woedt, maar den staat herstelt.

Een zoodanig geduld, dat de regelaar der hartstochten van den animus moet zijn, wordt zelden medegeboren, want ieder willekeurige heeft zijn neiging tot zekere aandoeningen van den animus, maar in den leeftijd groeit het met het oordeel; het wordt echter in de eerste plaats vervolmaakt door de beoefening, doch het echte niet zonder de ware dingen der religie en de beginselen der vroomheid, en zonder een den naturen van zijn animus en lichaam aangedaan geweld. De rampspoedige dingen zelf alsmede ziekten, welke de goeden des bleeds en der geesten dempen, plegen ook oorzaken van dit geduld te zijn.

Wat echter het *ongeduld* is, kan vanuit de beschrijving van het geduld geput worden; te weten, het is van het redelijk gemoed, hetwelk doelen verlangt terwijl het doel wordt tegengehouden ofwel onderschept door zich voordoende hinderpalen of ideeën van onmogelijkheden, welke even zoovele weerstanden zijn dat de wil in de daad uitbarst. Vandaar wordt de animus welke begeert gekweld, en hij benauwt het lichaam, en het gemoed houdt de afzonderlijke oogenblikken voor lange poezen. Hoe brandender derhalve de animus is, des te grooter het ongeduld; en hoe kalmer het gemoed, des te kleiner; het allerkleinst voor die welke aan de Goddelijke Voorzienigheid hun lotgevallen toevertrouwen.

De Schaamte.

In de schaamte trekt zich zoowel de inwendige als de uitwendige zinzetel samen; aldus ook de afzonderlijke vezels en de afzonderlijke slagaderen; want hoedanig de staat van den zinzetel is, zoodanig is die van de vezels, en bijgevolg van de slagaderen; aldus wordt de geest door de zenuwvezels in de beweegvezels der slagaderen, en het bloed uit de grootere slagaderen in de haarvaten uitgedreven, waarvandaan de roodheid en ontvlaming van het aangezicht, het neerslaan van de oogen, de verberging, de verbijstering van de gewaarwordingen, het ophouden van de ademhaling en van de bepalingen des wils, of werkeloosheid; want de samengeperste zinzetel zelf durft zich als

het ware niet te verheffen, maar trekt zich in zich terug, opdat het gemoed zich niet alleen voor zichzelf maar ook voor de anderen verberge, want het is de schaamte voor zich, voor zoover het gemoed zelf zich bewust is van een of ander onwvoegelijke, oneerzame, of misdaad; derhalve schaamt zich het gemoed zelden wanneer geen dan het gemoed zelf medeweet, tenzij in de reflectie tot een ander dat hij hetzelfde ook medeweet; aldus kan ook het gemoed zonder een dwaling begaan te hebben met eenige schaamte overgoten worden, door na te denken over de gebeurlijkheden, dat het zou hebben kunnen geschieden, ofwel dat werd opgemerkt hetgeen het zelf alleen geweten heeft. De schaamte is zoowel den dapperen als den bedeesden in; in de dapperen bloost het aangezicht, in de bedeesden verbleekt het, want de vrees voor verlies sluipt binnen. De schaamte laat ook de spieren van het aangezicht zakken, zoodat zij zonder bepalende kracht als het ware neerhangend zijn.

Tusschen de vrees en de schaamte treedt dit verschil op, dat de vrees bewerkt dat de inwendige en de uitwendige zinzetel halfdood en als het ware ontzield vanuit zichzelf valt; de schaamte echter, dat het gemoed vrijwillig en vanuit een zekere als het ware medegeboren kracht zijn zinzetel samentrekt en daaraan het vermogen ontnemt van zijn staten te veranderen; en daarom houdt op dat oogenblik vooraleer het zich wederom samenvat, alle bepaling des wils op, en treedt een vergeten van de afzonderlijke dingen op.

De schaamte is des te grooter naarmate het gemoed oprechter is, en meer het eerbare liefheeft; want dan vreest het tegen de regels van het eerbare te zondigen, eender tegen de regels van het wvoegelijke dat het als het eerbare gelooft, want er zijn er die het wvoegelijke van het eerbare niet goed onderscheiden; derhalve worden zij met schaamte van het eene en het andere aangedaan; maar aangezien het eerbare zich door het wvoegelijke kenbaar maakt, want het wvoegelijke is het uitwendige van het eerbare, zijn wij derhalve daarop bedacht de wetten van het eene en het andere waar te nemen. De schaamte is grooter in tegenwoordigheid van hooger en dan van gelijken; zij is geene in tegenwoordigheid van lageren, tenzij het gemoed een grooter liefde van het eerbare heeft; de schaamte is ook grooter in de tegenwoordigheid van die welke wij liefhebben en tegelijk vereeren; wanneer echter de liefde wederzijdsch is, en in de plaats van de vereering de zuivere liefde opvolgt, is hij evenals een ander zelf, is de schaamte niet een andere dan zij is voor hem alleen; subliem is het gemoed van hem die zich over zich schaamt ook in de tegenwoordigheid van geen, een aanwijzing dat het binnenst geleid wordt door de vereering jegens de waarheid zelve, jegens de

eerzaamheid, de gerechtigheid, en de overige deugden, en tot die als hooger dan zich opziet.

Er is geen ofwel weinig schaamte in die welke de deugd zelve verachten en daarvan afkeerig zijn, en welke niemand als hooger dan zich achten; eender ook de stompzinnigen en grof aangelegden; en daarom zijn het de laagste menschen, zonder geweten en liefde van het eerbare, welke door geen schaamte worden aangedaan, zich in het snoodste gemoed verheugen, welke in de daad van misdrijven die zij zich bewust zijn begaan te hebben en te zullen begaan, met opgeslagen en opgeheven oogen staan, of in wie niets hoegenaamd van het gemoed uitschijnt.

Maar omdat de beginselen aangaande het eerbare en het welvoegelijke zeer varieeren, plegen de schaamten zeer te verschillen; iets waarover de een door schaamte wordt aangedaan, daarover wordt de ander niet aangedaan; aldus hebben de schaamten haar beurtwisselingen. Wij worden ook aangedaan door de schaamte over anderen met wie geen vertrouwelijke omgang optreedt, hetgeen geschiedt door de bespiegeling ervan in zich; aldus vloeit zij uit een zekere vriendschappelijke verwantschap met allen in het algemeen.

De wangunst.

De wangunst is haat met toorn gemengd, maar de toorn ligt verborgen evenals vuur onder de asch, en daarom is zij een binnenste, de afzonderlijke dingen verteerende hitte, welke wanneer zij uitbarst, waanzinnig handelt; vandaar is het bloed doortrokken en zwanger met gal, grof, stekelig, van donkere kleur, in de kleinste poriën stokkend, waarvandaan de loodkleur in het aangezicht; dat vuur verteert en verzengt ook, waarvandaan de vermagering. De galblaas wordt steeds met zwarte gal opgestopt, omdat er voortdurend opwelling van nieuwe is, welke het bloed wordt ingeboezemd. Er is ook in den gelaatstrek iets sombers, en de met toorn vermengde haat houdt zich daaronder verborgen, en schijnt ook niet uit zooals de blijdschap. In de spraak en het gesprek wordt ook iets vinnigs onderkend. De animus is altijd duister, en het gemoed verdrietig, zelden wordt het opgebeurd en verblijd, want het wordt door de zoetheid van welhaast geen harmonie aangedaan; de staat zelf van het gemoed ervan is onharmonisch; en daarom heeft het disharmonieën als harmonieën lief; deswege zijn het de rampspoeden zelve, de armoeden, en de ellenden van anderen, welke welkom zijn en streelen; ook wordt zij niet verblijd door eigen fortuin en geluk, tenzij er in die zelf iets van wraak schuilt. De bijzondere wangunst is allen gemeen en hoogst natuurlijk, want zij wordt aangetroffen in de teere kleine kinderen, en in de brute bezielde wezens en de

jongen van hen; te weten dat wij den ander benijden wat wijzelf liefhebben, als de minnaar de bruid, en de mededinger de eer van den rivaal; zoo ook in de overige dingen, en zij strekt zich ook niet buiten die doelen welke wij liefhebben en verlangen, uit.

Doch de algemeene wangunst welt op vanuit de hoogste liefde van zich, want zij benijdt aan allen alle dingen, en aan de afzonderlijker de afzonderlijke dingen; zij verbeeldt zich het heelal als het hare, en voor zich, of zich het heelal, en niet een deel; zij benijdt anderen ook den Hemel; de duivel de macht aan God zelf; zoo is zij de vijand van allen in het hart. Wie echter niet een liefhebbende van zich is, maar edelmoedig, is niet wangunstig. De overige dingen kunnen geput worden vanuit de beschrijving van den haat en van den toorn, indien zij warden vergeleken.

De wraak.

De wraak vloeit vanuit den haat en de wangunst voort; de haat is weliswaar aan de liefde tegengesteld, maar hij is niet een ontbering van liefde en aldus van leven, maar hij is een tegengestelde liefde, en bovenal de liefde van het booze; want er is de liefde van het goede en de liefde van het booze; de eene is tegengesteld aan de andere, deswege haat de eene de andere; zoo is ook den haat een leven in, en indien leven, is denzelve ook warmte en vuur in, maar een warmte en vuur grover, onzuiverder, deswege stoffelijk en lichamenlijk; hij is den animus in, niet aldus het gemoed, tenzij het gemoed aan den animus des lichaams vergezelschap is; deze warmte van den haat wordt de lust der wraak geheeten, en indien de toorn toetreedt, hoedanig hij van de wangunst is, dan wordt zij vuur, en wraak; dus is de lust der wraak het vuur zelf, het werkzame, of de hoogste graad van werkzaamheid van den haat, of van de liefde van het booze.

Zooals de wangunst bijzonder en algemeen is, aldus ook de wraak, of de lust ervan; de bijzondere afgunst is voor allen natuurlijk; aldus ook de lust der wraak; zoo is zij den teedersten kleinen kinderen ingeboren vegir het gebruik der rede, en den afzonderlijken beesten, aan welke ook uit de natuur wapens zijn toebedeeld om de hun aangedane beledigingen te wreken. En omdat de wraak natuurlijk is, is zij ook van nature aangenaam, want zij klaart het droevige gemoed en den bewolkten animus op, en zij herstelt den staat, en brengt ze in hun natuurlijken staat terug, want dan wordt de haat verstrooid, en de wangunst uitgebluscht. Het aangename zelf van de wraak is in den eenderen graad waarin de haat en de bijzondere wangunst was. Maar de lust

der wraak is meestal droevig, tenzij het gemoed de mogelijkheid ziet van het doel te bereiken; doch in sommigen vervroolijkt de lust zelf den animus.

De algemeene lust der wraak is eender als de algemeene wangunst, want hij welt op vanuit de zelfde bron, en zoo passen eendere attributen voor den een en de andere; deze is altijd met de bastaardige ambitie verbonden, of met de liefde van zich; de lust der wraak is nooit verbonden met de ware ambitie of met de liefde van het goede en de universeele, tenzij om de uitroeiing van het booze; want de ijver en de gerechte smart baart de wraak, maar nochtans blijft in den lust en in de wraak de liefde terug, want zij wil het booze vernietigen, opdat na de vernietiging het goede herleve. Zoodanig is de Goddelijke wraak; maar hoe grooter de liefde, des te grooter de lust van het booze te wreken, want de liefde dringt aan om eender als zij te zijn, en met haar in een nexus; al wat er dus van afhoudt om het gewenschte te. bemachtigen, haat zij en verslindt zij, en hetzelfde begeert zij heftig teniet te doen; hetgeen zeer vaak met benauwenis, en smart, en rampzaligheid van het subject verbonden is.

De menschenhaat; de liefde der eenzaamheid.

De menschenhaat is eigenlijk de haat voor het menschelijk geslacht, ofwel hij vloeit voort uit den universeelen zoodanigen haat, zelden uit de wangunst of uit den haat met toorn gemengd, omdat deze de wraak ademt welke een gezelschappelijk leven stelt; de menschenhaat is verbonden met de verachting ofwel met het ontbreken van de gevoeligheid van de wellusten des lichaams of van de begeerten van den animus. Er zijn menschenhateren welke niet menschenhateren schijnen, omdat zij zich verheugen in een naar wellusten begeerigen animus, waaraan zij zich niet tenzij in deelgenootschap en burgerlijk leven of door gezelschappelijkheid kunnen overgeven; ofwel ook die door de waardeering der faam geleid, niet zoodanig willen verschijnen; maar met het ophouden van de begeerte en met het ophouden van de liefde der faam worden zij menschenhateren. Meerendeels zijn zij in de hoogste mate zich liefhebbend. Deze ondeugd is meerendeels natuurlijk en inverwekt; zij ontstaat soms ook vanuit den ongelukkigen afloop van de eene of andere hoogste liefde, en zoo vanuit de wanhoop, want de hoogste liefde overreedt dat hetgeen zij liefheeft het eenige en het gansche in het heelal is, en dit te loor gegaan zijnde, gelooft zij alle dingen verloren te hebben. De menschenhater wordt in het gezelschap der burgers als geen of verworpen beschouwd; zoodanig is hij ook te beschouwen, omdat hij door den haat wordt gescheiden van allen; nochtans is hij meer te waardeeren indien hij zich zelf afscheidt

dan indien hij blijft verkeeren, want wanneer hij tusschen het gezelschap is, schaadt hij de overigen; doch als hij alleen is, slechts zichzelf.

Er zijn speciale en bijzondere menschenhaten, te weten die het eene of andere speciale ras ofwel een natie, een familie, en bepaalde personen haten ofwel verafschuwen; indien vanuit den haat, komt hij vanuit de oorzaken van den haat, indien vanuit een afkeer en wel een natuurlijken, is hij antipathie; indien vanuit een verworvenen, is hij vanuit een zekere onderstelde of werkelijke oneenderheid van beginselen en liefden; deze kan ook in antipathie worden verkeerd, welke nablijft in de nakomelingen van hem.

De liefde der eenzaamheid wordt gemeenlijk geloofd menschenhaat te zijn, omdat de menschenhater het liefheeft eenzaam te zijn, maar de liefde der eenzaamheid kan vanuit zeer vele andere oorzaken den oorsprong leiden; natuurlijkerwijs vanuit de melancholie, wanneer zij een somtijds te genezen ziekte is, want dan begeert zij binnenst zich aan fantasieën over te geven; zij strekt ook haar fantasieën tot zoo ver uit dat zij met de denking tusschen de afzonderlijken verkeert, niet met het lichaam. Eenzaam zijn heeft ook hij lief die zich op studiën, bovenal theoretische, heeft toegelegd; hij verkiest, opdat het gemoed daarvan niet worde afgetrokken, de eenzaamheid; en hij heeft dezelve lief voorzoo veel als de studiën zelf; want opdat het gemoed vrij zijn gang ga, moet het als het ware gescheiden worden van die dingen welke den animus en de gewaarwordingen van het lichaam en de overige liefden des gemoeds aanzetten. Ook pleegt hij eenzaam te zijn, die alle dingen overvol van ijdelheden gelooft, en hij begeert zich alleen niet ijdel te maken, of onaantastbaar voor ijdelheden, en derhalve maakt hij zich van het gezelschap los, als sommige filosofen plegen te doen, onder wie de voornaamsten ofwel om alle dingen lachten ofwel om alle dingen weenden. Met opzet en niet van nature eenzaam zijn zij die zich aan God offeren opdat zij niet door de wereldlijke verlokkingen worden afgetrokken, zooals de eremieten, van wie de meer verlichten zij zijn die de begeerten van hun animus en zoo aan het lichaam kracht en geweld aandoen, en zulks met deze bedoeling kunnen doen opdat zij zuiverder en heiliger uitgaan.

De Wreedheid.

De algemeene wreedheid is de liefde van de uitroeiing van het menschelijk geslacht, de opperste verlustiging scheppend uit de angsten, de smarten, en de martelingen van hen; zij vloeit voort vanuit den algemeenen haat en menschenhaat, en vanuit den hoogsten graad van de liefde van zich; want hij acht zich alleen als het heelal en welke naast dien zijn evenals hem in den

weg staande dat hij niet de alleene kan zijn; eender vanuit den hoogsten graad van de liefde der wereld, te weten der eeren, en uit den hoogsten graad van de liefde der goederen van den aardbol, dat is, der rijkdommen, aldus vanuit de algemeene wangunst. Zij is in de eerste plaats aan de barmhartigheid tegenovergesteld. Hoedanig dus de wreedheid is, verschijnt vanuit het aangezicht zelf, als indien vanuit de liefde van zich, ofwel de liefde der wereld, ofwel uit de liefde van de goederen van den aardbol, en zoo vanuit den haat of de wangunst jegens die welke bezitten hetgeen hij zelf alleen begeert te bezitten; hetgeen de reden is dat de wreedheid vaak schuilt onder een zeer eerzaam aangezicht; doch indien zij ten uitvoer wordt gebracht, pleegt zij over te gaan in den gelaatstrek van den haat en van de wraak; en uit te loopen in manie.

Iedere willekeurige wraak is de wreedheid in, want de wraakgierige wenscht dien welken hij haat, naar den animus en het lichaam gemarteld; en wel volgens den graad van den haat. Doch de wraak die opkomt uit den ijver en de gerechte smart, wenscht hem gemarteld voorzoover het een middel is om het booze uit te roeien, terwijl nochtans de liefde jegens de persoon terugblijft. De wreedheid is eender indien zij vloeit vanuit den eigen haat ofwel vanuit den haat van een ander dien hij liefheeft als zichzelf; zij klimt op volgens den graad der liefde. Wie zijn vijanden afmaakt, is niet wreed, maar wie woedt tegen de overwonnenen en de tot kwetsen onmachtigen, dezelve is wreed. Hoedanig derhalve de wraak, zoodanig de wreedheid, hoedanig de haat zoodanig de wraak, en hoedanig de toorn en hoedanig de ijver in de wraak, zoodanig de wellust der wraak.

Er is een zekere overeenstemming tusschen de venerische liefde en de wreedheid, of tusschen de liefde van voort te planten en de liefde van het menschelijk geslacht uit te roeien; in zich zijn zij strijdig, maar in de phaenomena der uitwerkingen loopen zij samen, zooals strijdige dingen plegen te doen welke in een derde als het ware worden geconcentreerd; anders zou er geen kringloop van verhouding van die kunnen zijn. Die eene en die andere liefde kittelt de organen van den zinzetel, de vezels, de leden der verwekking, brengt teelvocht voort, zooals vanuit de natuurlijke historie bekend is. Daarvandaan blijkt dat de aandoening der wreedheid voor perverse gemoederen even verrukkelijk is als de venerische liefde voor ongerepte gemoederen; want de eene bluscht de andere niet uit, maar zet haar aan. Zoodanig zou de duivel zijn met den menschelijken vorm bekleed.

De mildheid.

De mildheid is de koningin en als het ware de Godheid der deugden; en daarom is mild zijn niet alleen koninklijk maar ook Goddelijk; of door de mildheid streeft een koning God na; want de ware mildheid is zonder haat, liefde van zich, zonder wangunst, wraak, toorn, wreedheid, of zonder eenige van nature onaangename aandoening; zij is met de liefde jegens die voor welke zij mild is altijd verbonden, zoo met de kalmte van den animus, de gelukzaligheid des gemoeds, en met de barmhartigheid vereenigd; de liefde is altijd mild. Vanuit de mildheid zelve wordt gekend hoedanig de liefde is, en jegens wie de liefde is; indien zij de liefde der waarheid is, is de mildheid met de gerechtigheid gepaard; eender indien zij de liefde is van het eerbare en van de deugden, in de eerste plaats indien zij de liefde der vroomheid is en de vereering van de Godheid. Indien zij echter de liefde is der ondeugden, der valschheden, der ijdelheden, der onvroomheid, wordt de mildheid uitgeoefend tegen die door welke wederzijdsche liefde zij wordt aangedaan; deze mildheid is bastaardig en ongerecht. De mildheid is meerendeels natuurlijk zooals het geduld, want wie mild is kan niet wreed zijn; aldus wordt de mildheid tegenovergesteld aan de wreedheid, vanuit welke beschrijving het karakter der mildheid blijkt. Maar er is eveneens verworven mildheid, wanneer de wreedheid met de vrees is verbonden, maar er schuilt een adder in het gras. Er is eveneens bastaardige mildheid en wettige, zoo een ondeugd en een deugd.

De onmatigheid, de weelderigheid.

De onmatigheid beteekent in het algemeen alle buitensporigheid van de verlangens des gemoeds, van de begeerten van den animus, van de verlustingen en wellusten des lichaams, der wereld, en der goederen van den aardbol; de onmatigheid in het bijzonder echter de buitensporigheid van eten en drinken; hetgeen genoemd wordt aan zijn zin toegeven, aan Bacchus en Ceres offeren, en voor zijn buik zorgen. Elke believelijke liefde en elke believelijke wellust is om het doel dat wij gezond leven in een gezond lichaam; derhalve vloeit de aardbol over van alle dingen, opdat wij dezelve evenals middelen, niet als doelen, genieten; wanneer wij de afzonderlijke liefden en de afzonderlijke wellusten als middelen beschouwen, dan genieten wij de afzonderlijke matig, en in die verhouding dat wij het doel bereiken; daarentegen wanneer wij die dingen als doelen beschouwen, echter niet als middelen, dan glijden wij in buitensporigheid, en wel hoe vuriger wij het doel liefhebben; aldus wijst de onmatigheid op een verkeerden staat des gemoeds, en een zeer begrensden en stoffelijken, te weten hetwelk de doelen binnen

enge grenzen sluit; het meer verheven gemoed echter dringt daarin door dat het eene is om het andere, en dat er een keten is van de middelen tot eenig meest universeel doel; zulk een keten is het geschapen heelal, is de wereld of het aardsche gezelschap, en zijn wij zelve; er is niets in ons algeheel lichaam hetwelk niet een middel is tot eenig hooger doel; het laatste doel is de ziel, om dewelke het lichaam is; de ziel, welke het doel der liefden des lichaams is, is niet het universeelste doel, maar een bemiddelend doel tot een universeeler doel; ook houden wij niet stil tenzij met de Godheid zelf des heelals, die het doel en het beginsel van alle dingen is. Daar er derhalve niets is dat niet een bemiddelend doel is, volgt dat er onmatigheid kan zijn in alle middelen welke voor doel worden aangenomen; alle middelen immers zijn in zich doelen, omdat zij onderscheiden grenzen zijn, maar zij zijn bemiddelende doelen of grenzen. Alle soorten van onmatigheid opsommen, de oorzaak, de natuur, en de uitwerking ervan beschrijven, zou derhalve zijn wederom alle aandoeningen van het gemoed, van den animus, en van het lichaam resumeeren; ieder kan vanuit de beschrijving van de aandoeningen oordeelen over het gebrek en de buitensporigheid ervan. Dit alleen, dat elke onmatigheid tegen de natuur is, en dat zij de natuur geweld aandoet, en ofwel ons gemoed, ofwel den animus, ofwel het lichaam vernietigt; aldus storten wij ons, wanneer zij uit den wil, en de wil uit het verlangen, de verlangens uit de liefden, niet als middelen maar als doelen bestuurd worden, in evenzoovele oorzaken van vernietiging, waarvandaan de dood des lichaams. De deugden zelve echter, de eerbare dingen, de volmaaktheden, de geestelijke gelukzaligheden, kunnen nooit ongematigd verlangd en geliefd worden, want in het lichaam kunnen wij ons nooit tot de volmaaktheid zelve opwerken, maar er blijven steeds oneindige dingen over; het is echter geestelijke onmatigheid een volmaaktheid te verlangen die volmaakter is dan zijn natuur, als indien een gemoed hoedanig de ziel is, een ziel hoedanig God is; maar alleen dat het in zijn graad meest volmaakt is, en zoo een beeld, een toonbeeld, en een evenbeeld van de hoogere dingen. Een lagere vorm kan nooit verheven worden tot de volmaaktheid van een hooger vorm, tenzij door een voorafgegangene oplossing en den dood van zich. Derhalve blijven wij altijd binnen de grenzen der matigheid staan, zoolang wij, ofschoon schijnbaar onmatig, een volmaakteren staat verlangen; aldus indien het gemoed inzicht en wijsheid verlangt. Derhalve is de onmatigheid altijd een ondeugd, niet echter een deugd.

De matigheid, de spaarzaamheid, de zuinigheid.

Vanuit de beschrijving van de onmatigheid leeren wij wat de matigheid moet zijn, te weten zij is het middelmatig gebruik van de verlustigingen en de wellusten des lichaams, opdat zij de met de doelen overeenstemmende en aan de doelen geëvenredigde middelen zijn; aldus beteekent de onmatigheid eigenlijk een buitensporigheid, maar zij behelst ook een gebrek; het gebrek van het eene immers is er niet dan ten opzichte van een buitensporigheid in een ander ding, als het gebrek van het voeden van het lichaam een buitensporigheid van het sparen op de uitgaven aanwijst; en bovendien is er de buitensporigheid van de gierigheid ofwel van de onthouding, welke eender het lichaam schaadt. Derhalve is de middelmatigheid zelve van alle dingen de matigheid; maar zij wordt steeds met andere namen aangeduid ten opzichte van de voorwerpen; zoo wijst de matigheid op de middelmatigheid van eten en drinken. De spaarzaamheid van het besteden betreft de schatten en goederen van den aardbol; de zuinigheid betreft de huiselijke oeconomie. Aldus ook in de overige dingen. Ondertusschen *gedraagt* zich de matigheid, omdat die een natuurlijke middelmatigheid is, volgens de natuur van ieder willekeurige; en daarom is de matigheid van den een somtijds een onmatigheid van den ander, enzoovoort. Derhalve is van alle aandoeningen zoowel van het gemoed als van den animus en van het lichaam, waarover wij reeds gehandeld hebben, de matigheid de maat en de weegschaal, en zij is de instandhoudster van alle dingen, opdat een gezond gemoed zij in een gezond lichaam. Kortom, *vorsch uit opdat gij verstaat wat het ware en wat het goede is, en beschouw alle dingen als middellijke doelen, door welke gij tot het laatste kunt geraken, door aanstonds te trachten te weten te komen om welk doel.*

Over den animus en over het redelijk gemoed.

Niets is moeilijker in de wetenschap van de redelijke psychologie dan klaar te verstaan, en hoewel het wordt verstaan, dan klaar uiteen te zetten wat eigenlijk de animus en wat eigenlijk het gemoed is; de afzonderlijke dingen immers die in onze inwendige zinzetels worden bedreven, verschijnen evenals een heel kleine chaos, waarvan wij zelfs de oppervlakte niet onderscheiden zien, te minder de deelen ervan, waarvan het eene met het andere evenals in een keten samenhangt; het kan eenigermate worden vergeleken met het kleine diertje dat wij nauwelijks met de scherpte van den microscoop bereiken, vanuit welks alleene beweging wij verstaan dat het iets levends is; ook twijfelen wij niet dat de ingewandjes ervan meest onderscheiden in ruime mate aanwezig en afgezonderd zijn, en dat het zich verheugt in een zeker

cerebrum, ruggemerg, long, maag, darmen, spieren, zinorganen; dit immers heeft het oog met behulp van de optische kunst in eendere diertjes ontdekt; doch waar het gezicht nauwelijks de oppervlakte aantipt, is het uiterst moeilijk de meer innerlijke en verborgen dingen te raden; zoodanig is ook onze inwendige zinzetel. Door bespiegeling kunnen wij uitvorschen dat wij doorvatten, verstaan, denken, uitkiezen, verlangen, willen, in de daad bepaald worden, en dat er phalanxen van liefden, begeerten, verlangens, wellusten, doelen zijn; daar al deze dingen van één zinzetel zijn, en evenals continu en vereenigd verschijnen, volgt dat het uiterst moeilijk is de afzonderlijke dingen onderscheiden uiteen te wikkelen, en de ideeën van ons verstandaan het verstand van een ander onderscheiden uiteen te zetten; wie immers kan de kunst van den schilder en de gratie van het beeld in de schaduw zien; en wie zal het naar behooren doorvatten, ook indien de schilder zelf in de schaduw de afzonderlijke dingen met woorden uitdrukt; derhalve dient het opkomen van de zon en van het schijnsel te worden afgewacht, opdat de afzonderlijke dingen evenals tot het levende komen open te liggen.

Dit is ook de reden dat wij niet weten wat eigenlijk de animus is, en wat eigenlijk het gemoed. Door de ouden, de niet filosofhen, werd geloofd dat de animus de zelfde is als onze ziel, waarom zij ook zeiden dat de animus onsterfelijk was; de filosofhen echter maakten onderscheid tusschen den animus en het gemoed, en zij erkenden een zekeren hooger animus, welken zij het gemoed noemden; sommigen maakten ook melding van eenig hooger en zuiverder gemoed, ook in ons; maar opdat wij uitspeuren wat het een is en wat het ander, welk onderscheid en welke verbinding, moeten wijzelf door een zekere onvermoeide bespiegeling en verstandelijke intuïtie de afzonderlijke werkingen ingaan, en wel in orde de eene na de andere, en daarna na volbrachten arbeid meermalen wederom de deelen om en om rollen, en zoo doorschouwen met welke keten zij samenhangen; ons gemoed immers gedraagt zich niet anders dan als de inwendige vorm zelf des lichaams, welke zichzelf niet tenzij dan door de werkingen openbaart hoedanig hij is, tenzij wij anatomisch het eene deel na het andere ontblooten, monsteren, en diep inschouwen; zulk een anatomie van het gemoed wordt ook gevegd; aldus moeten wij vanuit onszelven worden onderricht hoedanig wij zijn, en het gemoed moet met het gemoed worden nagespeurd; het handelt immers zelf zoozeer wetenschappelijk vanuit zich, dat alle filosofische wetenschappen nauwelijks tenzij een gering deel van de erkentenis ervan hebben afgewonnen; maar laten wij deze dingen varen, en vragen wij wat de animus is, en wat het gemoed.

Dat de animus niet de ziel is en dat hij niet het zelfde is als het redelijk gemoed, dat is zonneklaar; aan den animus immers worden al die aandoeningen en begeerten toegeschreven die zuiver animaal zijn, als de toom, de venerische liefde, de afgunst, en de overige, welke niet alleen het menschelijk geslacht eigen zijn, maar ook den bruten dieren; de animus wordt nooit redelijk genoemd zooals het gemoed; alle begeerten van den animus sterven met ons; na den dood immers blijft de toorn, venus, de trots, de hoogmoed, de vrees, de wraak, en meer eendere dingen niet terug; zonder deze kan de animus niet leven, omdat hij vanuit deze bestaat; aldus is de animus zuiver dierlijk, en als het ware een lager of onredelijk gemoed; als immers de animus wordt aangedaan en begeert, is niet die het welke denkt, maar hij is beneden dien animus, om zoo te zeggen, welke denkt en redelijk wordt geheeten; en daarom moeten de begeerten van onzen animus samengehouden worden uit een zeker hooger of redelijk gemoed, en volgens de keuzen van het oordeel des gemoeds gematigd worden; daarbij komt dat de ziel en de afzonderlijke aandoening van haar den gelaatstrek zelf, den klank, de stem, de handeling, dat is, het lichaam wordt ingeschreven, en tegelijk de animus aan elk invloeiend ding is ingeschreven; en daarom is de animus niet verder van het lichaam verwijderd dan opdat hij hetzelfde in zij, en zich lichamenlijk vertoon, als in den toorn, de wraak, den trots, den haat, de liefde, en de overige dingen; doch wat wij denken blinkt niet vanuit het aangezicht op, tenzij de denking is verbonden met de aandoening van den animus, uitgezonderd als het ware een gering vonkje in de oogen, indien zij niet kunnen veinzen; vanuit welke dingen helder verschijnt dat het redelijk gemoed ten strengste is onderscheiden van den animus, maar evenwel aldus verbonden dat wij ons redelijk gemoed een hooger animus kunnen noemen en den animus een lager gemoed; maar wachten wij ons dat wij door een eenderheid van woorden de ideeën zelve verwarren.

Maar er wordt gevraagd wat de animus is; indien wij den animus het *lagere gemoed* heeten, verstaan wij door zulk een benaming nochtans niet wat de animus is, want het is onbekend wat het gemoed is; derhalve kan het niet bekender zijn wat de animus is. Indien wij den animus definieeren als *het beginsel der veranderingen in ons lichaam*, erkennen wij weliswaar dat hij een beginsel is; er is immers niets dat niet moet voortvloeien vanuit zijn beginsel; maar wat de animus is wordt nochtans niet geweten; er zijn immers oneindige beginselen van veranderingen, maar elk believelijk moet ontvouwd worden wat het is, opdat bevestigd ofwel ontkend worde dat de animus zulk een beginsel is, ofwel niet. Indien de animus wordt beschreven dat hij de vorm

der stoffelijke ideeën van onzen gemeenen zinzetel is, moet ontvouwd worden wat en hoedanig de vorm is, wat de stoffelijke ideeën, en hoe de vorm ervan kan worden opgevat, ten slotte wat de gemeene zinzetel is waaraan de vorm der ideeën wordt toegeschreven. Indien de animus wordt gezegd te zijn de universeele aandoening van den zinzetel of dat de aandoeningen tegelijk genomen den animus samenstellen, wordt evenwel gevraagd: wat is hij, waar is hij, hoedanig is hij, want van den animus niet echter van de universeele aandoening wordt gezegd dat hij wordt aangedaan; waarheen wij dus ook het gemoed wenden, loopt dat aangaande den animus nochtans op de eene of andere verborgen hoedanigheid uit. Daarvandaan springt voort dat van den animus wordt geloofd ofwel dat hij in de eene of andere krocht van het cerebrum zooals een koninkje verborgen wordt, ofwel dat hij een hoedanigheid is welke zonder subject is, en dat de hoedanigheid eenig zoodanig beginsel kan zijn hoedanig dat van de veranderingen des lichaams is.

Maar opdat wij verstaan wat de animus is, moeten wij in ieder geval tot de bron zelve gaan; het is immers ontwijfelbaar dat het cerebrum alle zinnen der uitwendige organen opneemt, zooals den tast, den smaak, het gehoor, het gezicht, want van die afzonderlijke organen gaan de zenuwen af welke tot het verlengde merg en het cerebrum zelf gaan en die ingaan; dat het cerebrum de aanspoelende zinnen opneemt, dit bevestigen talloze andere verschijnselen; immers als het cerebrum verstopt is ofwel een zenuw verstopt is welke tot het cerebrum gaat, vergaat terstond alle gewaarwording; derhalve wordt het cerebrum vanuit de gemeene samenstelling van allen de gemeene zinzetel geheeten. Dit is ook een vaststaande waarheid dat een iedere zenuw is verdeeld in vezels en vezeltjes, en dat een iedere willekeurige vezel haar oorsprong heeft; indien wij de vezel tot aan haar oorsprong volgen, zien wij handtastelijk dat die eindigt in een zeker hoofdje of klein bolletje, hetwelk de corticale klier wordt geheeten; het met den mikroskoop toegeruste gezicht zelf heeft dit ook ontdekt; aangezien derhalve de gewaarwordingen, die tot het cerebrum voortgaan, niet halverwege kunnen blijven staan, maar zich in ieder geval tot haar oorsprongen of beginselen opwerken, moet er derhalve in deze beginselen datgene zijn wat gewaarwordt en den zin opneemt. Deze beginselen zijn er evenzoovele als er vezels zijn, want zoo groot is de voorraad en de weelde ervan, dat zij den ganschen omvang der massa van het cerebrum samenstellen en eveneens de innerlijke dingen ervan beslaan; vanuit deze dingen volgt dat deze klieren tezamen genomen datgene in het cerebrum zijn wat de gemeene zinzetel wordt genoemd. Indien wij deze schors of deze substantie monstereen, bemerken wij dat alle deelen ervan of alle klieren

tegelijk in een zekeren vorm zijn geschikt welke hoogst volmaakt is, en welken wij den spiralen genoemd hebben; voorts ook dat die zelfde klieren onderscheiden zijn, en tusschen elkander wederzijds samengeordend, en aan elkander wederzijds ondergeordend; in één woord, dat deze klieren, welke evenzoo vele zinzeteltjes zijn, den vorm der bijzondere dingen samenstellen. Deze dingen nu vooropgesteld, laten wij zien wat de animus is. Dit corticale cerebrum of deze gemeene zinzetel neemt, als gezegd werd, alle uitwendige gewaarwordingen op, doch het wordt de afzonderlijke onderscheiden gewaar welke aan de vezels en de papillen der organen werden ingeprent; deze gewaarwording kan niet de animus worden genoemd, maar zij is de bloote doorvatting van de gewaarwordingen, of van de modi met haar verschillen en onderscheiden; zoo is het de gemeene zinzetel welke gewaarwordt en doorvat, niet echter de animus. Maar toch is een iedere willekeurige eenvoudige of samengestelde gewaarwording een zekere vorm, te weten bestaande vanuit de onderscheiden der geringste aanrakingen en krachten; zoodanig is de gewaarwording van den smaak, zoodanig van den reuk, zoodanig van het gehoor, welks vormen onderscheiden worden doorvat zoowel in het gezang als in het afzonderlijke woord, hetwelk derhalve een gearticuleerde klank wordt genoemd; zoodanig is ook de gewaarwording van het gezicht, want een ieder willekeurig voorwerp ofwel een ieder willekeurig beeld is gevormd vanuit de verschillen van schaduw en licht, vooral het samengestelde beeld of het gansche voorwerp; deze vorm wordt, als hij zich tot den gemeenen zinzetel of het corticale cerebrum richt, niet blootelijk evenals een gewaarwording doorvat, dat is, dat hij is het zoete, het bittere, het verkwikkelijke, het schoone, het harmonische of het onharmonische; maar ook vervrootlijkt en verblijdt hij het cerebrum, bedroeft den animus, geheel en al volgens de hoedanigheid, de volmaaktheid en de onvolmaaktheid van den vorm zelf; dit wordt de animus van het cerebrum geheeten, waarvan wordt gezegd dat hij wordt aangedaan; zoo is de animus onafscheidelijk van den gemeenen zinzetel, en aangezien het de zinzetel is welke wordt aangedaan, is dezelve zelf, ten opzichte van de aandoening, de animus; aldus is hij onderscheiden de doorvatting, en onderscheiden de aandoening; de eene en de andere evenwel is van het cerebrum.

Zoo is het de gemeene zinzetel welke aangenaam ofwel onaangenaam, verkwikkelijk ofwel onverkwikkelijk wordt aangedaan, waarvandaan de zin, daaruit de blijdschap, de droefenis, of eenige andere onderganing, welke aan den animus alleen wordt toegeschreven; eigenlijk is het de blijdschap of de droefenis zelve die voortvloeit uit die aangenaamheid of harmonie ofwel

disharmonie der modi in die dingen welke waargenomen en doorvat worden, welke de uitwendige aandoening van den animus wordt geheeten; maar er is ook een inwendige. *Ook is de animus het beginsel van alle veranderingen van zijn lichaam*, immers, de aandoening zelf van den zinzetel of van de afzonderlijke corticale substantie wordt overgegoten in de samenhoudende vezels en door dezelve in het algeheele lichaam, dat alleen vanuit vezels is samengevormd. Aldus wordt aan den animus de onderganing, dat is, de aandoening, alsmede de handeling, dat is, het beginsel der handelingen, toegeschreven.

Maar omdat de animus van den een niet eender is aan den animus van den ander, maar het zelfde dat den een aangenaam aandoet, den ander onaangenaam aandoet, uit de zelfde harmonie van den klank of denzelfden vorm van het gezicht de een wordt verblijd, de ander echter bedroefd, volgt dat de staat van den zinzetel van den een een andere is dan van den ander; hoedanig immers de staat van den zinzetel is, zoodanig is ook de aandoening; de zelfde werking immers op een tweetal oneendere subjecten verschilt volgens den staat van den recipient, of van hem die wordt aangedaan; en omdat de animus wordt verblijd, wordt bedroefd, begeert, wordt vertoornd, toeschiet, en hem zoo leven inis, is het noodzakelijk dat den gemeenen zinzetel en den afzonderlijken zinzeteltjes datgene mis wat leeft; vandaar moet nagegaan worden vanwaar de animus dit zijn wezen en zijn leven trekt.

Laat ons opdat het nog klaarder verstaan worde wat de animus is, door voorbeelden spreken; wat smakelijk is in den smaak, hetzelfde wordt in den gemeenen zinzetel waargenomen ofwel evenals zoet, ofwel bitter, ofwel zuur; maar deze doorvatting gaat niet verder; de verkwikkelijkheid zelve is ook den zelfden zin in, evenals een zekere gemeene smaak; doch daaruit wordt echter de appetijt opgewekt, en wel tot de dingen welke met den staat des lichaams overeenkomen; als in de bruten, welke vanuit den alleenen smaak appetijt hebben naar de met hun natuur overeenkomende dingen; hetzelfde is van den animus. Eender in de gewaarwording van den reuk. In de klanken van het gehoor nog duidelijker; de modulaties van het gezang en de afzonderlijke verschillen van de klanken worden waargenomen met den gemeenen zinzetel, eender ook de harmonie zelve en de aangenaamheid, waarvan er als het ware een gemeene gewaarwording is, maar de daaruit opkomende vroolijkheid, blijdschap, en de aandoening van een zekere liefde, is van den animus. Eender in de voorwerpen van het gezicht, de lachende grasperken van den tuin met de afzonderlijke bloemen, rozen, en heesters, worden met het oog en den gemeenen zinzetel doorvat, tegelijk ook de schoonheid, die vanuit de geordende schikking van de planten voortspringt,

maar de daarvan afkomstige binnenste verblijding, de liefde bij het zien van de welgevormdheid, de wraak, de vrees, de toorn bij het zien van den vijand, de barmhartigheid bij het zien van de ellendigen, is van den animus, die wordt medegesleurd in de verschillende aandoeningen daaruit, en uit deze in de begeerten welke aan het lichaam worden vergemeenschap. Vanuit deze dingen zien wij hoe moeilijk het is onderscheiden te doorvatten wat de animus is, en wat de doorvatting, immers, zij zijn voor een ieder als het ware van een onderscheiden natuur; er zijn evenzoovele verschillen van doorvatting als er in de gewaarwordingen verschijnen, die talloos zijn. Er zijn echter evenzoovele animi als er aandoeningen zijn, waarvan een iedere willekeurige haar speciale en bijzondere verschillen draagt; vanuit de vergelijking zelve wordt verstaan dat den animus een zeker leven inis, hetwelk aan de doorvatting der gewaarwordingen of aan den zinzetel wordt vergemeenschap, zonder hetwelk er geen gewaarwordingen zouden zijn, derhalve is *de animus het leven der gewaarwordingen*.

Maar de animus leeft niet vanuit zich, maar vanuit de ziel zelve, die alleen leeft, en door welke alle overige dingen in het lichaam leven; maar de animus kan niet op de zelfde wijze leven als de ziel, want die staat ver van deze af, en hij is een onvolmaakteren vorm in, en een samengestelden, welke die van den gemeenen zinzetel is, vanuit welks vorm de animus datgene trekt wat de vorm wordt genoemd. Om welke reden nagezocht moet worden wat het gemoed is, dat de vorm der vormen is, en de hoogere animus wordt geheeten.

Even moeilijk is het om te verstaan wat het gemoed is, hoewel niets vertrouwd is in de gemeene spraak, en omdat dat woord altijd op adaequate wijze in de spraak wordt ingevoegd, is het een aanwijzing dat ons redelijk gemoed nauwkeurig weet wat het is, maar dat wij zelve het niet weten, maar wij moeten dat gemoed nazoeken, evenals wat voor anatomische het hart en den slagaderen inis, wanneer men vanuit den pols leert kennen dat iets is vanuit hetwelk de pols is. Indien het niet wordt gedefinieerd door *den vorm der vormen*, begrijpen wij het nog minder dan indien wij zeiden dat het gemoed het gemoed is, of dat het iets is hetwelk door den vorm moet worden uitgedrukt, waarmede wij een hoedanigheid uitdrukken die meer verborgen is dan het gemoed. Indien wij echter zeggen dat het gemoed is *het beginsel van alle veranderingen van zijn animus*, moet het beginsel worden ontvouwd, wat het is, waar wel, en hoedanig; beginsel immers is een algemeen woord, evenals kracht en oorzaak, dat een ieder willekeurig ding kan gezegd worden in te zijn. Indien het gemoed wordt gezegd te zijn *de bron der redelijke aandoeningen, voortspringende vanuit de harmonieën der*

verstandelijke of onstoffelijke ideeën, zooals de animus uit de niet onstoffelijke ideeën, schijnt iets uitgedrukt te worden waarmede nader tot de erkenenis van het gemoed wordt toetreden; maar opdat het worde doorvat, moet de bron zelve worden opgezocht vanuit haar beken en de beken vanuit haar afgeleide dingen, die ofwel zich voor de zinnen als uitwerkingen vertoonen, ofwel met de waarneembare dingen een zekere analogie hebben.

Opdat wij derhalve uitvorschen wat het gemoed of de hoogere animus is, moet op de zelfde wijze worden voortgeschreden als boven in de uitvorsching aangaande den animus; die organische substantie zelve of de inwendige zinzetel moet worden nagevorscht, waar het gemoed als het ware zetelt; want dat het gemoed in het cerebrum is, dat is buiten het kansspel van den twijfel; de staat des gemoeds immers is de staat van het cerebrum; zij zijn aldus vereenigd dat eender als de een ook de ander wordt gekwetst, kwijnt, en als het ware op het punt van sterven schijnt te zijn. Het werd vermeld dat de zinnen der uitwendige organen door de samenhoudende vezels tot aan haar beginselen of tot de corticale klieren uitschieten, en dat in die in ieder geval het beginsel moet zetelen hetwelk den zinnen inis. Van deze klier is boven vaak aangetoond dat zij het cerebrum in kleinste afbeelding is en dat dezelve een eendere of analoge mergige en corticale substantie inis hoedanig die is welke in het gemeene cerebrum wordt aanschouwd; elk believelijk zoodanig lichaampje hebben wij derhalve een inwendigen zinzetel geheeten, en wij hebben opgemerkt dat deze zinzeteltjes tegelijk genomen den gemeenen zinzetel samenstellen; indien dus een eendere analoge corticale substantie ieder willekeurig zoodanig zinzeteltje inis, volgt dat die substantie tegelijk genomen de bijzondere of inwendige zinzetel zelf is, en dat een ieder willekeurig kleinste corticale deel ervan een verstandzetel is, te weten, welken het zuiver verstand inis, waarover beneden. Vanuit deze idee kan door de alleene vergelijking en analogie worden verstaan wat en hoedanig de hoogere animus of het gemoed is; maar laten wij de vergelijkende analogie zelve opstellen.

Laten de gewaarwordingen, vooral die van het gezicht, worden vergeleken met de ideeën der verbeelding of der denking, want zij stemmen wederzijds met elkander overeen; en door opkweeking gaan de beelden in eendere ideeën over; aldus worden in de plaats van de beelden des gezichts verstandelijke ideeën geschoven, en laten wij, met deze voortschrijden op de zelfde wijze als boven met de gewaarwordingen, uit welke wij den oorsprong van den animus hebben nagespeurd; zoo zullen wij eender het gemoed zelf vinden. Den inwendigen zinzetel zijn evenzoovele ideeën, als het ware onstoffelijke

beelden, om het aldus grof te mogen zeggen, ingeprent als er van het geheugen of van de verbeelding zijn, welke door veranderingen van den staat van den zinzetel worden gevormd en te voorschijn gehaald; deze onstoffelijke of redelijke ideeën worden doorvat in den zuiveren verstandzetel of in die eenvoudigste of de eenvoudige schors, op eendere wijze als de beelden des gezichts in den gemeenen of uitwendigen zinzetel; de ideeën zelf dus zijn dan evenals evenzoovele inwendige gewaarwordingen met haar verschillen; die ideeën, zoo verstaan, stellen het gemoed samen, maar het alleene verstand of de denking. Doch de goede en beminnelijke aandoening zelve echter, welke voortspringt vanuit de harmonie dier ideeën of vanuit de denking, is dat wat wordt gezegd uit het gemoed voort te vloeien, bijgevolg is het het gemoed hetwelk wordt aangedaan, en is het gemoed het leven zelf hetwelk den animus inis, deswege het beginsel van de veranderingen van deze.

Maar nog is het onbekend wat het gemoed is; immers, wanneer daarvan gezegd wordt dat het het leven en het beginsel is, wordt het redelijk opgevat evenalsof het een zekere hoedanigheid was vloeiende vanuit den vorm van zijn aangedanen verstandzetel; en zoo geen zonder zijn organische substantie; maar wij moeten niet hierbij blijven staan; gaan wij verder. Deze verstandzetel of zuiverste corticale substantie van den inwendigen zinzetel kan in geen deele vanuit zich bestaan en blijven bestaan; hij moet bestaan vanuit nog eenvoudiger substanties, dat is, vanuit de eenvoudigste van zijn rijk; deze eenvoudigste substanties zijn die welke wij de ziel noemen, aan welke het leven inis, en welke het gemoed zelf van haar verstandzetel is, en bijgevolg het leven van den animus zelf, welke evenwel zoozeer binnenst schuilt, ofwel zoo hoog zetelt, dat zij ettelijke graden van volmaaktheid van den animus afstaat. Vanuit de beschrijving zelf van de ziel verstaan wij dit gemoed zelf, wat het is en hoedanig het is, of hoedanig de vorm, en hoedanig het beginsel. Dus zijn het het hooger gemoed en het lager gemoed, of het eigenlijk gezegd gemoed, welke in het bezielde lichaam regeeren, en welke hun werkingen tusschen elkander onderling vergemeenschappen. Het eigenlijk gezegd gemoed zelf is geestelijk, de animus daarentegen is zuiver natuurlijk, en het kan worden gezegd dat hij lichamelijk is, voorzoover hij onmiddellijk wordt aangedaan uit de harmonieën van de zinnen des lichaams en in de trekken des lichaams en de vormen der handelingen onmiddellijk invloeit; dit nu is de reden dat sommigen van de ouden hebben gezegd dat de animus onsterfelijk is, voorzoover zij daaronder het gemoed verstonden, als kan blijken uit de uitlegging van hen.

Opdat derhalve nu het eigenlijk gezegd gemoed zich vergemeenschappe met den animus en door den animus met het lichaam, treedt een zeker gemoed op dat het redelijke wordt geheeten, dat het eigen gemoed van ons is, en dat wordt aangedaan, verlangt, wil, en ten slotte zijn verlangde dingen in de daad bepaalt; verreweg de meesten hebben geloofd dat dit redelijk gemoed dat hooger gemoed is en wel het hoogste hetwelk in ons leeft, en zij schenen dat zelf met de denking te verwarren; maar dat de zaak anders is gesteld, verschijnt helder vanuit die afzonderlijke dingen waarover gehandeld werd, en waarover gehandeld moet worden; het redelijk gemoed zelf immers kan zijn wezen en leven niet uit zich trekken, want het wordt door opkweeking, wetenschappen, en kunst verworven; en in den loop des tijds wordt het zoodanig dat het meer in zich bezit dan alle wetenschappen in het heelal ooit kunnen uitputten; deze dingen put het niet vanuit opkweeking en ondervinding, noch kan het het vanuit zichzelf, er zal in ieder geval een hooger gemoed zijn hetwelk moet invloeien, en hetwelk zuiver en hetwelk geestelijk zijn moet, en in zich die geheele natuur moet bezitten welke wijzelven als hooger in dat gemoed bewonderen, en vanuit hetwelk wij slechts enkele druppels tevoorschijn halen opdat wij onze theoretische en physiologische wetenschappen ontvangen en uitstooten.

Maar dit gemoed, hetwelk het redelijke wordt geheeten, is niet eigenlijk het gemoed, immers dat is midden tusschen het gemoed en den animus, en het heeft aan het eene en het andere deel, en is zoo uit het eene en het andere geboren; in dat immers vloeit uit het hoogere het geestelijk gemoed in, en uit het lagere het natuurlijk gemoed of de animus; hetgeen de reden is dat gezegd wordt dat het redelijk is, want het moet, opdat het redelijk zij, deel hebben uit het geestelijke en uit het natuurlijke; hoe meer het aldus gemeenschap heeft met het geestelijk gemoed, des te voortreffelijker redelijk of des te meer geestelijk is dat gemoed; hoe meer echter uit den animus of het natuurlijk gemoed, des te minder redelijk of des te meer lichamelijk is het. Dus loopt het hooger gemoed en de animus samen, en in den inwendigen zinzetel verbonden brengen zij dezen gemeenen telg uit. Dat verschijnt ook uit de afzonderlijke aandoeningen, want als het redelijk gemoed wordt opgewekt uit den animus, zooals uit toorn, wraak, ongeoorloofde liefde, en andere aandoeningen, klimt het niet terstond af om partij te kiezen, maar wordt afgetrokken door een zeker hooger en zuiverder gemoed, en wordt zoo van den animus afgeleid, opdat het de tegengestelde dingen ofwel oplegt ofwel ze met toestemming begunstigt. Deze overweging en wikking kan geenszins bestaan tenzij het zelf is opgesteld in het midden en tusschen het tweetal

liefdens, welke somtijds het tegengestelde aanraden. Dit redelijk gemoed is dus als het ware het tongetje van de een of andere balans, dat gekeerd wordt waarheen de grootere gewichten trekken. Aan dit gemoed wordt het verstand, te weten de denking, de beoordeeling, de verkiezing, en de wil toegeschreven; maar het verstand kan niet anders aan het gemoed worden toegeschreven dan de doorvatting van de gewaarwordingen aan den animus, te weten dat dat gemoed het leven zelf des verstands is, of dat de denking niet kan bestaan en blijven bestaan zonder haar gemoed, dat is, zonder de liefden en de verlangens die het verstand ervan niet slechts opwekken maar levend maken. *Het gemoed is dus het leven der denkingen, zooals de animus het leven der gewaarwordingen is.*

Over de vorming en de aandoeningen van het redelijk gemoed.

Gehandeld werd over de aandoeningen van den animus; er zou ook gehandeld moeten worden over de aandoeningen of de liefden van het zuiver of hooger gemoed voordat het geoorloofd is te handelen over de aandoeningen van het redelijk gemoed, hetwelk midden tusschen het eene en het andere is, en als het ware het middelpunt van de invloeden; maar alreeds handelen over de liefden van het hoogste gemoed, dat zou zijn uit de laagste dingen onmiddellijk tot de hoogste vliegen, en wel uit de waarneembare dingen tot de dingen welke niet onder de bevatting en het verstand vallen, en die zich niet met passende termen laten beschrijven; die dingen daarentegen welke in het redelijk gemoed voorvallen, dezelve vallen onder het verstand, omdat zij de onze zijn; en deze zouden eveneens geenszins onder het verstand hebben kunnen vallen, tenzij er een zuiverder verstand of een verhevener gemoed was hetwelk invloede, en vanuit hetwelk wij die dingen hadden kunnen bezien welke in het redelijk gemoed zijn evenals lagere dingen.

Maar omdat boven gezegd werd dat het redelijk gemoed midden tusschen het zuiver gemoed of dat van de ziel, en het onzuiver gemoed, het lager of dat van het lichaam, dat is, den animus, is, schijnt te volgen dat het redelijk gemoed geen eigen aandoening of vanuit zich bezit; hetgeen immers het middelpunt van de invloeden is, of dat waarin twee wezens worden geconcentreerd, kan niet worden gezegd iets anders te zijn dan het gemeene wezen van de twee, of één natuur vanuit het tweetal samengesteld; dat is ook ten zeerste waar; maar dit samengestelde, of dit gemengde, is een wezen op zichzelf, welks natuur volgens de menging verschilt van het eene en het andere; of en in welke reden het echter een eigenlijk wezen kan worden geheeten, dat zullen wij in de volgende dingen zien; wij moeten evenwel de zaak van te voren aanstippen.

Dat is uit ondervinding en bespiegeling genoegzaam doorzichtig dat ons redelijk gemoed verlangt, of zich in verlangens verheugt; verlangens kunnen er nooit zijn zonder aandoeningen of liefden; immers, wat wij verlangen dat hebben wij lief, en wat wij liefhebben verlangen wij volgens den graad der liefde; deze verlangens in het redelijk gemoed worden begeerten geheeten in den animus, welke er niet kunnen zijn zonder de lichamelijke aandoeningen of liefden. Dat ook is doorzichtig dat wij datgene kunnen verkiezen wat het beste is, en het booze verwerpen, of dat ons redelijk gemoed vrij kan uitspraak doen en overeenkomstig de uitspraak handelen; indien de liefden zelve niet aan het redelijk gemoed eigen waren, maar alleen van ergens anders invloeden, en dit gemoed dwongen tot uitspraak doen en handelen, dan had niets eigens, deswege ook niet enig vrije kunnen worden gezegd met betrekking tot het gemoed; maar deze vrije keuze zelve toont aan dat het redelijk gemoed midden tusschen het tweetal liefden is die invloeden, en dat het scheidsrechter is in het verkiezen van wat het beste is. Dat ook is doorzichtig dat geen wil zou zijn tenzij deze of gene aandoeningen het gemoed eigen waren, waarvan het de eene liever wilde dan de andere, maar het zou ofwel begeerte ofwel instinct zijn in de plaats van den wil, zooals in de brute dieren. Al datgene immers is begeerte wat uit den animus, en al datgene is instinct wat uit het hooger gemoed voortvloeit.

Deze dingen wijzen klaar aan dat die liefden welke het redelijk gemoed worden ingeboezemd, aldus vereenigd worden dat zij naar wezen en natuur onderscheiden zijn van de liefden van het hooger gemoed en van den animus, en zoo dat zij een zeker eigen, als het ware gescheiden gemoed samenstellen, maar nochtans een zoodanig hetwelk zooals uit het eene en het andere bestaat, door het eene en het andere blijft bestaan, en van het eene en het andere afhangt, weliswaar niet vanuit het evengelijke, maar al naar het zich tot het eene meer dan tot het andere buigt en neigt. Dat ook kan als argument aan de voorafgemelde dingen worden toegevoegd dat wij nooit voor eenige schuld of misdaad berispt zouden kunnen worden, indien er geen in het gemoed bestaande liefde de eigene of het meest zelf de onze was; wij erkennen immers niets evenals het onze en eigenlijk tot ons behoorende dan hetgeen in ons redelijk gemoed bestaat; dat gemoed immers is hot meest zelf het mijne; alle overige dingen zijn de mijne voorzoover dat gemoed ze het zijne heet; ook beschouwt het die niet anders dan als zijn instrumenten door welke het kan zijn hoedanig het is en kan handelen hoedanig het wil; hetgeen ook de reden is dat wij een ieder willekeurige een zoodanige noemen hoedanig hij is volgens den staat van zijn gemoed, den suffe en stompzinnige en den

onmachtige van gemoed nauwelijks een mensch, den intelligentste en den wijze echter den waren mensch en Goddelijk; aldus moet het eigene van allen van het gemoed zijn, al wat hetzelfde inis.

Maar bezien wij de zaak hooger, en geven wij ons de moeite om uit te vorschten wat waarlijk het eigene is van het redelijk gemoed, en wat niet waarlijk het eigene is; hetgeen immers tot het gemoed behoort en hetzelfde mis, dit wordt gezegd het eigene ervan te zijn, maar toch derhalve niet het waarlijk eigene, zooals het gezicht in het oog, hetwelk waarlijk eigen is aan den inwendigen zinzetel, deze immers ziet zonder de oogen, doch het oog niet zonder den inwendigen zinzetel; strikt gesproken zie ik niets dat eigen is in dezen ganschen inwendigen zinzetel of menschelijken verstandzetel dan dat het gemoed ervan zich kan buigen of keeren tot het hooger gemoed of dat der ziel, en de liefden ervan toelaten dat zij invloeien, of opnemen, maar op welke wijze, moet elders worden gezegd; ofwel tot het lager gemoed of dat des lichaams, dat is, van den animus, en de liefden ervan toelaten dat zij invloeien, ofwel opnemen; alle overige dingen, welke dan ook in zijn, zijn niet anders eigene dan dat zij vanuit deze richting vloeien; het redelijk gemoed immers is evenals het tongetje hetwelk de balans bestuurt; in het menschelijk lichaam is er niets tenzij de ziel en het lichaam, of niets tenzij het geestelijke en het natuurlijke; de overige dingen welke tusschenliggend zijn, hebben deel vanuit het eene en het andere, en aangezien zij deel hebben, hangen zij evenals een weegschaal vanuit het eene en het andere af; opdat derhalve de afzonderlijke dingen in hun evenwicht worden gehouden, is het redelijk gemoed toegestaan, hetwelk de regelaar en de bestuurder moet zijn, en zoo eenig in dit punt actief, in de overige echter passief.

Het is gemeenlijk als een waarheid aangenomen, omdat de gemeene ondervinding dat een ieder willekeurige geleerd heeft, dat voorzooveel als ons redelijk gemoed de lief den toelaat welke uit het lichaam en het bloed ervan, of uit de wereld door de deuren der zinnen invloeien, en zich aan die aanplooit, geeft, en overgeeft, het voor evenzooveel verwijderd wordt van de liefden van het hooger gemoed of van de geestelijke; en dat voorzooveel als het zich van de liefden des lichaams en van de toevleierijen der wereld verwijderd, het voorzooveel de liefden van het hooger of geestelijk gemoed toelaat; het geestelijke wordt als het ware door het natuurlijke verstikt, en het natuurlijke wordt door het geestelijke verbannen; aldus staat vast dat er een inwendige mensch is die strijdt met een zekeren uitwendigen mensch, en het gemoed zelf grijpt den strijd aan; ofwel het geeft zich gewonnen, ofwel het draagt de overwinning weg.

Daar dus de liefden van het hooger gemoed en de liefden van den animus vanuit zich en uit vrije beweging in het redelijk gemoed invloeden en samenvloeien, en daar het eenig het eigene van dit is zich te buigen tot de eene partij of de andere, laten wij zien hoe de overige dingen welke in het zelfde redelijke of eigenlijk menschelijke gemoed zijn, daaruit vloeien, zoodat met betrekking tot die dingen ook gezegd kan worden dat zij de eigen dingen ervan zijn; immers welke dingen dan ook uit het eigene of uit den wil als noodwendig daaruit volgend vloeien, ook die zijn eigen, en zij trekken vanuit hun beginsel voorbeduiding en naam. Maar laten wij in orde en door voorbeelden voortschrijden.

1. De eerste liefde, de wil en als het ware het verlangen van het zuiver gemoed of van de ziel is een zeker lager gemoed of den animus aan zich te vergezelschappen, welken zij vanuit haar eigen wezen voortbrengt of schept, en denzelve het leven inblaast; dat is, de ziel vormt, en wel vanuit haar eigen wezen, den zuiveren verstandzetel, welks gemoed natuurlijk is; dit gemoed is den zuiveren verstandzetel in, en aan ieder willekeurige meest afzonderlijk; dat gemeene wezen en leven der afzonderlijke dingen wordt de animus geheeten, welken zoo alleen het natuurlijke en het lichamelijke, niet echter het geestelijke inis, hoewel hij uit het geestelijke afklimt en geschapen is. Maar deze liefde is nog niet van het redelijk gemoed, maar van het zuiver of geestelijk gemoed.

2. Het nu aan het natuurlijk gemoed vergezelschapte geestelijk gemoed heeft lief en verlangt nu niets tenzij hetgeen aan het eene en het andere gemeen is; het geestelijk gemoed heeft zijn natuurlijk gemoed lief, en het natuurlijk gemoed acht en vereert zijn geestelijk gemoed, en blaakt met de hoogste verrukkingen om van dit af te hangen en aan hetzelfde onderworpen te zijn. Daarvandaan vloeit nu de eerste gemeene liefde, te weten opdat de organen en de instrumenten gevormd worden door welke zij aldus kunnen handelen en werken zooals de liefde en het verlangen, aan het eene en het andere gemeen, voert en wegvoert; die organen worden op een met de natuur en de liefde van het eene en het andere meest overeenkomstige wijze gevormd, immers, het eene en het andere gemoed beziet de alleene doelen; en omdat die niet tenzij dan door organen en instrumentale middelen kunnen worden bereikt, worden hierom die instrumenten ingevormd tot elk doel dat aan het eene en het andere gemeen is; daaruit verrijst die lichamelijke machine, welke louter organisch is, geheel en al volgens het beeld der werking van het eene en het andere gemoed. Maar deze liefde is nog niet van het redelijk gemoed.

3. Dit heel teere lichaam gevormd en vanuit de moederlijke baarmoeder of het ei uitgestooten zijnde, komt terstond een andere liefde op en wordt als het ware geboren, of uit de eerdere ontvouwd, welke is opdat de mensch worde, of opdat hij worde toegerust met een zeker eigen gemoed hetwelk redelijk gelde; immers, dat de mensch mensch is, dat trekt hij uit zijn redelijk gemoed; hoedanig immers dat gemoed is, zoodanig is de mensch. Dan speelt het zuiver gemoed of de ziel zijn rol, en het gemoed van den zuiveren verstandzetel de zijne, dat is, het geestelijk gemoed en het natuurlijk gemoed; en omdat het eene en het andere een gemeene zaak handelt, en aan dit gemoed zijn wezen, natuur, en leven verlangt in te gieten, volgt daarvandaan dat dit gemoed gezegd wordt redelijk te zijn; redelijk immers beteekent het geestelijke en het natuurlijke tegelijk, of deelachtig aan het eene en het andere.

4. Wie het doel liefheeft, heeft ook de tot dat doel leidende middelen lief; dat eene en dat andere gemoed heeft voorzien in de middelen wanneer het de organen heeft gebouwd door middel waarvan zij tot het doel zouden geraken; dus is de eerste bemiddelende liefde, of van het middel, aan het eene en het andere gemeen, opdat de organen gewaarworden, te weten opdat het oor hoore en het oog zie, of de gemeene zinzetel of het cerebrum de dingen doorvatte welke gehoord en gezien worden; dit immers is de eerste weg, en het eerste middel van het redelijk gemoed te vormen en in te lichten; al wat dan harmonisch is, dat is aangenaam en verblijdt den animus; en al wat onharmonisch is, dat is onaangenaam en bedroeft den animus Aldus wordt de animus nu voor het eerst opgewekt, en springt zoo evenals vanuit zich bij om dit redelijk gemoed aan te leggen. Nog is het geen redelijk gemoed tenzij evenals in zijn wieg of in de eerste kindsheid; immers, het alleene zijn ervan vangt daarmede aan dat het die zinorganen kan buigen en keeren, en dat het de voorwerpen put als de dingen die invloeien; dit is het eene, zooals boven gezegd, hetwelk het eigene ervan is, en tot hetwelk het wordt aangespoord uit den animus, die aangenaam, verkwikkelijk, en verrukkelijk door de harmonische dingen wordt aangedaan. Nu vangt de gouden, onschuldige, lachende leeftijd aan, omdat de animus nog niet tegen het gemoed opstaat, maar dat het innigst liefheeft, omdat het gemoed den animus zelf mis, en het eene en het andere tot één doel samenspan, en de animus nog niet weet hoedanig de wereld buiten hem is.

5. Deze gemeene liefde schrijdt altijd verder voort en door voort te schrijden groeit zij; reeds worden den gemeenen zinzetel stoffelijke ideeën ingeboezemd, en den inwendigen zinzetel onstoffelijke ideeën of de eerste beginselen des verstands, niet vanuit eenige eigene liefde van het redelijk gemoed, maar

vanuit de gemeene liefde van den animus en van het geestelijke gemoed; het redelijk gemoed zelf immers weet nog niet vanwaar een zoodanige liefde komt, zij vloeit immers zoowel vanuit het gemoed als vanuit den animus in; het gemoed verlangt het doel, de animus de uitwerking, en hij weet niet het doel der ziel, maar hij wordt opgewekt uit de verkwikkelijkheid, welke uit de harmonieën der uitwendige en inwendige gewaarwordingen voortvloeit. Het redelijk gemoed zelf draagt nog niet meer vanuit zich bij dan dat het zich aanplooit, keert, en richt tot de dingen welke van weerskanten invloeien; wanneer het immers wordt opmerkzaam gemaakt, wordt alleen de opmerkzaamheid ervan vereischt.

6. Met de zoo vermeerderde ideeën van het geheugen of van de verbeelding vangt de mensch aan te verstaan, of iets verder te doorvatten, of hij trekt een zeker wezen of een hooger zinn uit de woorden, welke evenzoo vele stoffelijke ideeën zijn; wanneer het verstand aanvangt te vormen, denkt het ook; en zoo schrijdt het verder voort, en terstond uit de gedachte dingen in den wil, wel niet vanuit eenig verstand, maar vanuit de liefde van den eenen of anderen wellust, welke uit de zinnen den animus, en uit den animus dit verstand wordt ingeboezemd.

7. Deze verrukkelijke dingen van den animus, welke aan het redelijk gemoed worden vergemeenschap, verschijnen evenalsof zij het gemoed inwaren, en daarin werden waargenomen, maar zij zijn buiten dit gemoed zelf; de dingen immers welke aan den animus verrukkelijk, verkwikkelijk, en blij verschijnen, deze verschijnen in het redelijk gemoed en worden goede dingen geheeten, de tegengestelde dingen echter booze dingen; de goede en de booze dingen zelf zijn al die beminnelijke dingen of de dingen door welke de animus wordt aangedaan. Voorts is het redelijk gemoed weetgierig of dit goed of boos is hetgeen verkwikkelijk en beminnelijk schijnt; derhalve wordt het met een zekeren lust ertoe gedreven dat het wil te weten komen of het een waar goede dan wel een valsche goede, dat is, een booze is, alsmede of het een waar booze dan wel een schijnbaar booze is; want de erkenning van het ware in zich beteekent niets zonder het goede; immers, wat waar is moet het goede als zijn subject achten. Het redelijk gemoed blijft niet in deze dingen staan, want het kan niet worden overreed of het het waarlijk goede is tenzij het het subject van het goede te weten komt; immers, er is niets dat goed is tenzij het in een subject is; dit subject verschijnt eerst goed, maar of dit waarlijk goed is, daartoe is noodig dat het nazoek hoe danig dit subject is, welke de attributen, de bijkomstigheden, en de aangeboden dingen ervan zijn; en deze dingen uitgevorsch zijnde kan het tenslotte worden overreed of dit goede een waarlijk

goede is ofwel niet. Aldus gaat het redelijk gemoed in de afzonderlijke dingen door, opdat het de natuur der voorgeworpen dingen door welke het schijnt te worden aangedaan, uitvorsche. Zoodanig schijnt het verstand van het redelijk gemoed te zijn; en indien wij dat dieper onderzoeken, bemerken wij klaar dat al deze dingen niet de eigen dingen van het verstand zijn, maar dat vanuit het hoogere de eene of andere liefde invloeit van de hoedanigheid te weten van al de dingen welke vanuit het lagere door den weg van de zinnen en van den animus onderinvloeiën, zoo dat dat hooger gemoed ons redelijk gemoed voortdurend opmerkzaam maakt opdat het zich inlichte over de zich aan de zinnen voordoende dingen, opdat het althans niet door den schijn bedrogen worde; het hooger gemoed immers weet opperbest hoe talloos de begoochelingen der dingen zijn. Hetgeen de reden is dat wij van nature worden meegeslept door een zekeren lust van niet alleen de tegenwoordige dingen maar ook de toekomstige te weten, en niet alleen de uitkomende dingen, maar ook de verborgene, hetgeen ingeboren weetgierigheid wordt geheeten, en zij is het eerste bewegende ter vervolmaking van ons verstand, of zij is die liefde zelve van haar wetenschap te vergemeenschappen aan dat gemoed hetwelk onderricht moet worden; ook in deze dingen handelt dat gemoed niets vanuit zich, behalve dat het zijn redelijken blik tot het hooger gemoed ofwel tot de ziel keert; de overige dingen vloeien vanzelf in, terwijl de liefde zelve den lust van weten opwekt; maar vanaf dit moment waarop het gemoed zich zelf aanplooit, wordt geheel dit verstand aan het gemoed toegeschreven, dat het het eigene ervan is; te weten dat het niet alleen bemerkt maar ook denkt en oordeelt; immers het wordt evenals het eigene ervan, omdat het verworven wordt; maar als het wordt verworven, is het gemoed zelf evenals passief, maar het buigt zich slechts tot deze of die partij.

8. In verband met de vorming van het menschelijk verstand komen vier leeftijden voor, nauwelijks anders dan in de groote wereld of den makrokosmos; de eerste of gouden leeftijd is wanneer de animus geheel en al is onderworpen aan zijn gemoed, dan immers kan hij niet warden gezegd de animus te zijn, maar het lager en natuurlijk gemoed; de tweede of de zilveren leeftijd is wanneer de animus niet aan het gemoed is onderworpen, maar met evengelijk recht met dat regeert. De derde of de koperen leeftijd is wanneer de animus aanvangt met zijn gemoed te strijden, en dit van zijn zetel tracht neder te werpen. De vierde of de ijzeren is, wanneer de animus het hooger gemoed aan zich heeft onderworpen, opdat deze evenals de slaaf van zijn animus zij. Deze dingen worden in ons redelijk gemoed zelf waargenomen uit de liefden zelve die regeeren en bevelen; indien zij van het lichaam en van den animus,

of van de wereld zijn, is het een aanwijzing dat de geestelijke liefden van haar zetel verdreven en als het ware uitgebluscht zijn; wanneer echter de geestelijke liefden regeeren, dan wijken en verkouden als het ware de lichamelijke liefden; en zoo worden de begeerigheden des lichaams gezegd dood te zijn; voorzoo veel immers als de liefden des lichaams leven, voorzoo veel verdwijnen de geestelijke, en omgekeerd.

9. Maar de staat van ongereptheid zou het zijn indien de geestelijke liefden alleen regeerden; dan zou er niet enig redelijk gemoed zijn, maar het alleene geestelijke gemoed; immers, er zou niet een samenvloed van liefden zijn, aldus dat wij lichamen zijn; wij zouden niet gemakkelijk in dezen staat kunnen stand houden; het zou bovenmenselijk en miraculeus zijn. Doch dat echter de hoogere en de lagere liefden vanuit het evangelijke zouden regeeren, dat is ons beter leven, en het redelijk gemoed zou boven zijn lichaam uitgeheven zijn, en vanuit zich onderricht over de zich voordoende dingen, zoodat het geen wetenschap als meesteres zou noodig hebben; wij storten ons altijd in de minder goede dingen; aldus worden wij van dezen middenweg afgebogen; dit is het redelijke zelf. De kleine kinderen zijn alleen geestelijk; maar dan zou het redelijk gemoed geen zijn, ofwel indien het was, zou het niet redelijk zijn, maar geestelijk.

Maar laten wij teruggaan tot de aandoeningen of de liefden, en nazoeken of er eenige het redelijk gemoed in zijn welke gezegd kunnen worden de eigene ervan te zijn; maar dat kunnen wij geenszins uitvorschen tenzij wij afzonderlijk door al die verlangens heengaan welke dit gemoed schijnen in te zijn; vanuit die kunnen wij dadelijk daarop een conclusie vormen.

De liefden en de aandoeningen des gemoeds in het algemeen.

In ons redelijk gemoed regeeren voortdurende liefden; noch zou er enig gemoed zijn zonder de liefden, zooals niet de animus zonder de aandoeningen; de liefden immers zijn van het gemoed zooals de aandoeningen zijn van den animus; die objecten zelf waardoor het gemoed wordt aangedaan, worden de liefden ervan geheeten; het redelijk gemoed verheugt zich ook in verstand; het verstand is een van het gemoed gescheiden iets, zooals de gewaarwording of de doorvatting van den animus. Maar nochtans kan het verstand er niet zijn zonder het gemoed, dat is, zonder de objecten welke geliefd worden, of zonder liefden; indien wij slechts den staat van ons gemoed bezien, verschijnt helder dat uit de eerste ontwaring of verstaning de eene of andere liefde wordt opgewekt. Deze zoo opgewekte liefde is de eerste in de denking, zij is de laatste, zij is de middelste, dat is, alle; zonder de liefde kan nooit een denking

bestaan; dat wordt ook gekend uit de verlangens, den wil, en de doelen des gemoeds; tenzij de liefde was zou geen verlangen zijn, wij verlangen immers wat wij liefhebben; de liefde zelve is den wil in, welke zou verstijven ofwel geen zou zijn zonder de liefde; het doel zelf is dat subject of het object der liefde. Derhalve is de liefde het eerste, het middelste, en het laatste in ons redelijk gemoed. Echter de liefden zijn talloos, en de middelen zelve der doelen zijn liefden, omdat zij met de doelen zelve evenals vereenigd worden geacht, ofwel met die continu.

Het gemoed is dus de ziel zelve of het leven zelf des verstands; het verstand kan vergeleken worden met het lichaam van die ziel; zij zijn zoo verbonden dat indien het gemoed of de liefden ervan terugtreden, het verstand geen is of evenals een ontzield lichaam; en van de liefde zonder het verstand kan aldus gezegd worden evenalsof zij een ziel was zonder lichaam. Derhalve is een zekere liefde ons redelijk gemoed in, alvorens het verstand; en het verstand wordt uit het gemoed gevormd evenals een lichaam uit zijn ziel, in hetwelk het het eerste moet zijn, en het laatste, of het al.

Maar gevraagd wordt of deze liefden welke bevonden worden het redelijk gemoed in te zijn, de eigene van dat zijn, dan wel of zij van elders komen; zij verschijnen weliswaar evenalsof zij de eigene waren; maar opdat wij niet door den schijn worden afgeleid, moeten wij ettelijke liefden doorloopen, en dan ten slotte de overige aandoeningen, waarvan gezien wordt dat zij het gemoed in zijn.

De liefde van verstaan en wijszijn.

In de eerste kindsheid wordt niet bemerkd dat ons redelijk gemoed eenige liefde van wijszijn inis; de reden is dat wij nog [niet] van de liefde ervan bewust zijn, ofdat nog niet door bespiegeling uit de verschijnselen een zoodanig iets hetzelfde als beginsel van verstaan inis; voorts ook dat het een zekere universeele liefde is, nog niet begrensd of bepaald tot de liefde van een gewisse wetenschap; dat zij desniettemin inis, dat kunnen wij vanuit de uitwerking zelve voor gewis concludeeren; zonder zoodanige liefde immers zouden wij nooit ons gemoed hebben kunnen inlichten of met eenig verstand toerusten, hetwelk evenwel wordt vervolmaakt vanuit een zeker actief beginsel of liefde; dat wij begeeren te zien, te hooren, met het geheugen vast te houden, te verbeelden, te denken, dat gebeurt in den onschuldigen leeftijd uit de ingeënte liefde van verstaan en wijszijn; ook kunnen de verrukkingen welke dien zinnen in zijn, niet verrukkingen zijn zonder dit universeele inwendige beginsel; maar in dezen leeftijd is de liefde van verstaan doorgaans

algemeen en onbepaald, en zoo is zij de zuivere liefde van wijszijn, zonder een object hetwelk het beminnelijke inis om hetwelk wij inzicht verlangen. In den volwassen leeftijd echter, dan bepalen wij deze universeele liefde tot een afzonderlijk geslacht van de wetenschap, welke wij boven de overige liefhebben, als wel de krijgskunst, de scheepvaartkunst, de politieke, de mathematische, de wetenschap van het burgerlijk recht, de theologische, en meerdere; bij nog verder voortschrijdenden leeftijd [bepalen wij] deze onze liefde tot een soort of eenig deel van de universeelere wetenschap. In dezen staat hebben wij andere wetenschappen niet lief, dan die welke deze vooropgestelde, voorzoover zij aan dezelve aanverwant zijn, ook vervolmaken. Vanuit deze dingen verschijnt dat een of andere liefde ons toekomstig redelijk gemoed inis vanuit zich en vanuit de natuur, welke eerst de universeele is van alle, en na verloop van tijd een afzonderlijke. Indien zij immers in de kindsheid zelve niet universeel geweest was, zouden wij geenszins ons gemoed met eenig verstand hebben kunnen toerusten, tenzij inzonderheid bepaald tot een gewisse wetenschap. Dit kan worden vergeleken met den appetijt van eten; vòòr den smaak en het smakelijke is het embryo en het kleine kind de liefde van eten in; noch wordt het door eenigen smaak aangedaan tenzij na verloop van tijd; en daarom wordt het ook met melk gevoed, welke bijna geen smaak inis; doch in den loop des tijds wordt de appetijt met verrukkingen door den smaak geprikkeld opdat hij opgewekt worde. Deze liefde kan niet worden gezegd een eigene van het redelijk gemoed te zijn, omdat zij inis vòòr de vorming van het verstand, en het verstand gevormd zijnde wordt niet gekend dat zij inis tenzij door de bespiegeling op de affecten; derhalve wordt zij uit het hoogere gemoed ingegoten en gevoed door de verrukkingen van den animus en zoo opgewekt.

De liefde van de verborgen dingen te weten, en de verwondering.

Dat de liefde van wijszijn is ingeënt, dat doorvatten wij in de eerste plaats uit de aan de afzonderlijken gemeenzame liefde van de verborgen dingen te weten; deze liefde immers is het welke geheel ons verstand vormt, want voor het kleine kind en den knaap waren alle dingen welke ooit het geheugen van hem werden ingeprent, tevoren verborgen; zoodra zij echter zijn ingeprent wordt hij meegesleept door den lust van te weten wat in dit gekende nog verborgen schuilt, te weten de hoedanigheden ervan en meer dingen; deze liefde sleept ons mede in wetenschappen door welke wij worden overreed dat wij tot de erkentenis van de verborgen dingen geraken. De gansche geleerde kring [wordt meegesleept] in physische ondervindingen, opdat wij uit die wijszijn of

in de verborgen dingen der natuur doordringen; de oude filosofen werden door deze liefde gansch en al heengesleept, maar zij wilden doordringen in de verborgen dingen der natuur *a priori*, of door beginselen en de redelijke filosofie, die van ons echter *a posteriori* of door de ondervinding; de eenen en de anderen hebben de zelfde liefde, want zij loopen in dit doel samen. Wie verlangt niet de natuur in haar binnenste dingen en naakt te aanschouwen; wie niet te weten wat de ziel is, waar zij zetelt, hoedanig zij zal zijn na den dood, wat het hoogste goede is; wie niet de innerlijke dingen van eens anders gemoed, en de verborgen dingen van de genooten, en van het gezelschap, en van de koninkrijken; wie wordt niet verlustigd wanneer hij met telescopen de maan, en een planeet en de satellieten ervan gadeslaat, en wil niet weten of daar bewoners zijn, en hoe zij in dezen grooten vortex de dagelijksche en jaarlijksche bewegingen volbrengen; wie bemint het niet de kleinste dingen der natuur en de voor het gezicht verscholen insecten met mikroskopen te ontdekken, behalve oneindige dingen meer, welke aanduiden dat een zoodanige liefde het menschelijk gemoed is ingeënt, welke ook het beginsel is van het wijszijn en de aandoende oorzaak van de vorming van ons verstand; en omdat die mis vòdr de vorming, en wijzelf het niet bemerken dat zij inis, tenzij door te oordeelen uit de uitwerking, volgt dat zij invloeit uit een zeker hooger gemoed in ons, van hetwelk het is universeel alle dingen te weten en te verstaan, en dit zijne te willen vergemeenschappen aan een zeker lager gemoed, door hetwelk het zich tegenwoordig vertoont aan zijn lichaam.

De verwondering is de aandoening van elke volmaaktheid met betrekking tot het subject; immers, wij verwonderen ons over de wijsheid in een knaap, niet echter in een grijsaard; het verstand in een waanzinnige, een analogon van deugd in een bruuft dier; zoolang wij dus geen ofwel een zweem van kennis van een object hebben, dan verwonderen wij ons over de volmaaktheid ervan hoewel die gering is; aldus verwonderen wij ons over de wonderlijke dingen der natuur, welke oneindig zijn, de verborgen vormen en eendere dingen; en daarom verwonderen knaapjes zich over alle dingen omdat de subjecten voor die verborgen zijn; en daarom valt deze verwondering samen met de liefde van de verborgen dingen te weten; de dingen immers waarover wij ons verwonderen, dezelve worden dieper ons geheugen ingehecht. Dat de natuur zoo wonderlijk is in haar rijken, daarover verwonderen wij ons, maar indien wij wisten hoedanig zijzelve is en dat zij meest volmaakt is, en dat zij niet tenzij dan eendere dingen kan voortbrengen, zouden wij ophouden ons te verwonderen. Wij verwonderen ons over de wonderen Gods en de bewijsstukken van de Voorzienigheid van Hem, omdat wij niet vatten

dat Hij oneindig is en de volmaaktheid van Hem oneindig; indien wij dit zouden doorvatten zouden wij ons niets verbazen, maar wij zouden alleen vereeren en aanbidden door te denken dat het de kleinste dingen zijn die wij met ons gemoed vatten, en dat het oneindige dingen zijn die boven het verstand uitgaan. Maar Hij is meest verborgen en nooit voor eenig gemoed uitvorschbaar, opdat Hij God zij, over wien wij ons verwonderen en dien wij vereeren vanuit het heelal en de verwonderenswaardige dingen der natuur. Wie zou God zijn tenzij Hij onnaspeurlijk was.

De liefde van de toekomstige dingen vooruit te weten.

De liefde van de toekomstige dingen vooruit te weten loopt in één derde samen met de liefde van de verborgen dingen te weten; immers wij beminnen het de toekomstige dingen te weten omdat zij verborgen zijn, en omdat wij het beminnen verlangen wij het; er is slechts het verschil dat er is tusschen de gelijktijdige verborgen dingen en de opeenvolgende verborgen dingen; die immers welke gelijktijdig in zijn, moeten opeenvolgend worden ingebracht; wanneer wij derhalve de toekomstige dingen hebben leeren kennen, vatten wij die evenalsof zij tegenwoordig en tegelijk in zijn; want alle voorbijgegangene dingen zijn toekomstig geweest. Daarom verklaart ook deze liefde dat iets ons gemoed inis hetwelk het actieve beginsel is van het vormen van ons verstand. Deze liefde regeert ook aldus in elk menselijk gemoed dat zij al deszelfs verlangen van doelen inis; immers, wanneer wij eenig doel verlangen en zekere onmogelijkheden in den weg staan, verlangen wij terstond de uitkomst te weten; waarvandaan de hoop; en daarom is in een ieder wien hoop inis, de liefde van het toekomstige, hetwelk wij verlangen te weten; om deze liefde der menselijke gemoederen zijn verscheidene kunsten uitgedacht, als gelaatkunde, aardwichelarij, pythagorische rekenkunde, gerechtelijke sterrenwichelarij, oudtijds vogelschouwingen, raadplegingen van orakels, ingewandenschouwingen, uitleggingen van droomen, en meer dingen. Ook de talloze voorbijgegangene dingen zelve, zooals de lotgevallen en de geschiedenissen van koningen en koninkrijken, verlustigen niet aldus als dat eenige nieuwe hetwelk wij verlangden te weten; hoedanig dus de liefde van zich is, zoodanig is de liefde van zijn gelukkige lotgevallen vooruit te weten, hetgeen ook voor knapen het verkwikkelijkste is; hoe groot de liefde des vaderlands, zoo groot de verlustiging van de toekomstige voorspoedigheid ervan te weten. Deze liefde schijnt het gemoed in te zijn; maar zij is nochtans niet aan het gemoed eigen, om de zelfde redenen als ik boven over de liefde van de verborgen dingen te weten heb aangegeven; want de eene en de zelfde liefde

is een aanwijzing dat een zoodanige erkentenis aan de ziel inis, waarvandaan de voorgevoelens der gemoederen en het uitkomen van droomen.

De liefde der waarheden en der beginselen.

Het verstand van ons redelijk gemoed kan zonder de liefde der waarheden geenszins worden ingelicht, en verstand worden, want zoovele de ideeën ervan zijn, zoovele waarheden moeten er zijn, vanuit welke, analytisch overwogen en in vergelijking gebracht, wederom een nieuwe waarheid oprijst, vanuit deze en eendere andere nog nieuwe waarheden, zoolang totdat het tot de universeele waarheden geraakt, hoedanige de ziel en den zuiveren verstandzettel in zijn; de meest bijzondere waarheden en die dingen welke het eerst worden ingeboezemd, zijn die stoffelijke waarheden, de dingen welke wij met behulp der zinnen putten, welke het gemoed alle zooals zij verschijnen eerst voor evenzoovele waarheden tot zich trekt; en uit die begint het zijn redelijke analyse en vormt het onbespraakt verstand. Zoovele geconcludeerde dingen als dus het gemoed heeft gevormd, zoovele neemt het als beginselen aan, indien het in de praemissen geloof heeft en op zich vertrouwt dat het die naar behooren heeft gevormd; deze beginselen zijn die waarheden welke het redelijk gemoed in zijn evenals de eigene ervan; maar er kan niet van worden gezegd dat zij zuivere waarheden zijn, maar veeleer aannemelijkheden; zij zijn immers meerendeels samengeklonken vanuit verborgen hoedanigheden, en in zich beschouwd meeningen, hypothesen; hetgeen het zal bemerken indien het die binnenst ontbindt, en met andere samenstelt, en daaruit iets besluit hetwelk experimenteel waar is; die veronderstelde waarheden zelve worden des te meer als waarheden erkend hoe aannemelijker en waarschijnlijker zij gemaakt kunnen worden, of aldus versierd en aangekleed dat de inwendige vorm niet verschijnt; wij oordeelen immers meerendeels uit de oppervlakte en den uitwendigen vorm over den inwendigen, als over de deugd eener maagd vanuit de bevalligheid van haar. Dat er dus een ingeënte liefde is van beginselen vast te leggen, en die als waarheden te erkennen, of, wat op het zelfde neerkomt, het verstand te vormen, is boven getoond. Maar hier wordt voornamelijk gehandeld over de liefde der als waarheden beproefde beginselen. Dat het natuurlijk is de waarheden lief te hebben, dat kan worden bevestigd uit de orde zelf welke den afzonderlijken vormen en harmonieën der natuur inis; de waarheid zelve in de verstandelijke dingen stemt overeen met de orde in de natuurlijke dingen; en omdat de orde in zich zooals de harmonie den gemeenen zinzettel aangenaam en den animus verkwikkelijk aandoet, aldus de waarheden het verstandelijk gemoed. Zooals deswege de orde de harmonie

stelt, aldus de waarheid eenige liefde of eenig goede, met betrekking waar toe gezegd kan warden dat het waarlijk goed ofwel waarlijk boos is; uit de gemeene ondervinding blijkt dat de menschelijke gemoederen voorzooveel de waarheden liefhebben als deze de idee van het goede bevestigen; immers er zijn goede dingen van nature goed en er zijn er schijnbaar goed, en er zijn er niet goed maar boos, welke nochtans het gemoed aandoen evenalsof zij goed waren, zooals een wraakgierige in de wreedheid zelve zijn verrukkingen en zijn goede opvat; als die door die liefde wordt weggevoerd, heeft hij alle dingen lief welke bevestigen en haat hij die welke bestrijden; meermalen verstaat hij de waarheden zelve welke een zoodanigen animus bestrijden, maar hij haat die, ook diegenen die de ziel van hem met waarheden willen buigen. Wie gierig is en op de goederen van anderen aast, dezelve erkent vaak de waarheden dat dit strijdig is met de orde der natuur, maar nochtans haat hij die waarheden en heeft alle aannemelijkheden lief welke overreden en de idee van hem van het goede streelen. Schurken spreken vaak uiterst wijs, ja zelfs houden zij ook betoogen, en bestrijden door een keten van waarheden de schurkerijen zelve, doch in hun gemoed echter haten zij die waarheden zelve. Aldus zijn er welke de waarheden liefhebben en welke die haat toedragen, of die dingen liefhebben welke aan de waarheid zijn tegengesteld, want de haat is de liefde van het tegendeel. Het redelijk gemoed eender; dat heeft vanuit een ingeënte liefde de waarheden lief; zonder die liefde had het nooit zijn verstand kunnen vervolmaken dermate dat het over oordeel beschikt; maar in de plaats van de waarheden stelt het de beginselen, welke evenzoovele aannemelijkheden zijn, welke het voor waarheden erkent; deze beginselen of deze aannemelijkheden liefhebben is vanuit de zelfde liefde waarmede wij de waarheden omhelzen. Dat deze gloed het hoogere gemoed of de ziel inis, al welker ideeën waarheden zijn welke de ziel ofwel liefheeft ofwel haat, dat verschijnt uit de uitwerking van de eendere liefde in het redelijk gemoed, voorts ook vanuit den oorsprong van de ambitie en den toom, welke in de ziel evenzoovele warmten en vuren zijn ter verdediging van die waarheden. Er zijn er immers die van nature vasthoudend van gevoelen zijn, ook in de knapen jaren eender aan den ouderdom, de grijsaards immers gelooven dat al hun beginselen evenzoovele waarheden zijn, niet evenzoo de jongelingen, welke van voortschrijdend verstand zijn, en niet minnaars van zich.

De liefde van het goede en van het booze.

Tusschen de liefde van het ware en de liefde van het goede is het verschil hoedanig het is tusschen het inzicht en de wijsheid; de waarheden immers

zijn de objecten van het verstand, de goedheden echter van de wijsheid; maar het verstand is geen zonder de wijsheid omdat het geen is zonder de liefde van eenig goede; het verstand wordt verworven door de liefde van de ware dingen te verstaan; de wijsheid wordt niet verworven omdat het goede zelf dat beminnelijke is hetwelk invloet en zich vanuit zich inboezemt; maar het verstand wordt vereischt opdat wij verstaan of het het waarlijk goede is dan wel het schijnbaar goede, en of het is het niet goede of het valschelijk goede; het waarlijk goede is in zich goed, het schijnbaar goede is in zich goed voorzoover het aldus schijnt; het valschelijk goede is het booze, dat is tegengesteld aan het ware goede; aldus zijn het ware en het goede zoowel vereenigd als gescheiden, zooals wij het booze kunnen liefhebben of het goede haten, en nochtans over verstand beschikken, of het ware en het valsche verstaan, of verstaan dat het het goede niet is, hoezeer wij er ook op afgaan; dit wordt intellectieve, wetenschappelijke, uitwendige wijsheid geheeten; de wijsheid zelve kan niet anders dan met de liefde verbonden zijn; en omdat alle liefde is medegeboren, kunnen wij niet wijszijn uit ons, maar uit den invloed der liefde van het ware goede; en opdat zij invloet is ons de vrijheid toegestaan van het gemoed tot deze of die richting te buigen. Derhalve stellen de *waarheden* het *verstand* samen, hetwelk des te grooter is naarmate onze beginselen tot de waarheden zelve toetreden en zich uit de schaduw der aannemelijkheden ontwarren; en opdat ons redelijk gemoed meest verstandig zij, is het noodig dat het de universeele waarheden wete, zoodanig als de zuivere verstandzetel en de ziel vanuit zich, tot welker volmaaktheden het streeft te naderen. De *goedheden* echter stellen de *wijsheid* samen; de wijsheid liefhebben is het inzicht liefhebben hetwelk de natuur der goedheid ontrolt, doch het ware goede zelf liefhebben is wijszijn; en daarom hijgt ons gemoed altijd naar het hoogste goede, waarover het veel disputeert, want ieder neemt een aannemelijk goede voor het hoogste goede aan. De *wetenschap* is niet het inzicht noch de wijsheid, maar zij is de middelloorzaak van het inzicht of de instrumentale oorzaak van haar; en daarom wordt alle wetenschap verworven, ofwel door de eigen ondervinding der zinnen, ofwel door de beziening van het eigen gemoed, en de navorsching, ofwel door de ondervinding van anderen, de wetenschappen, en de leeren; waar het inzicht natuurlijk is, daar is het ook de wetenschap, want het een stelt het ander; maar dan verschijnt de wetenschap niet evenals iets toevalligs, maar als het noodzakelijke, en dat het de natuur ervan is dat te weten. De wetenschap draait meerendeels om de objecten der goedheid. De *erkenntenis* echter is de

middeoorzaak waarmede de wetenschap wordt verkregen, waarvandaan de *leeren* en de *leervakken*.

Het redelijk gemoed heeft vanuit zich nooit het goede lief, maar het oordeelt over het goede en het booze; en wanneer het het eene omhelst boven het andere, wordt gezegd liefhebben, omdat het het eene toelaat en het andere uitsluit; al wat verkwikkelijk is, verrukkelijk, en den animus toevleidend, en de zinnen, hetzij het gemoed de liefden van zijn animus toelaat, hetzij het maakt dat zij in het gemoed invloeien, wanneer het door deszelfs idee wordt bezet gehouden en de idee van het tegendeel uitdrijft, dan wordt gezegd dat het gemoed liefheeft, omdat het dat het goede heet; maar de liefden zijn niet de eigene van hetzelfde, echter zij vloeien in. Eender wanneer het de aandoeningen van zijn animus uitsluit, en zoo de hoogere liefden toelaat; dan heet het die dingen goede dingen en wordt er gezegd dat het die liefheeft; omdat het gansch en al in de idee van die ⁵⁾ wordt bezet gehouden.

Zoo wordt het redelijk gemoed uit de invloeiende liefden bezet, waar het zelf een eigen liefde ontbeert; maar zij worden eigene geheeten omdat zij invloeien en de idee ervan bezet houden.

Het bevestigende en het ontkennende.

Dat het gemoed kan bevestigen en ontkennen, wijst klaar aan dat het in het midden gesteld is tusschen een tweetal liefden welke van weerszijden invloeien, en dat het het eene kan verkiezen en het andere verwerpen, of dat dit het eenig eigene is van het gemoed; zonder deze eigenschap zou het gemoed ook niet hebben kunnen bestaan, te minder blijven bestaan. Alle overige dingen welke in het algeheele lichaam zijn, kunnen niet bevestigen noch ontkennen; onze animus zelf kan het niet vanuit zich, omdat hij wordt aangedaan volgens die harmonie welke het object inis, en met zijn natuur overeenkomt; het oog kan ook niet bevestigen of ontkennen, maar het wordt aangedaan van de harmonie der objecten en het mengsel der kleuren, tusschen welke er de natuurlijke orde moet zijn, als in den regenboog. De verstandzetel zelf en de ziel kunnen ook niet bevestigen of ontkennen, maar al die dingen welke volmaakt zijn in zich, doen aangenaam aan, de onvolmaakte in zich echter onaangenaam, maar volgens de natuur der ziel zelve; aldus kan de ziel alleen dit liefhebben en dat haten, doch hetzelfde bevestigen en ontkennen is niet van haar, maar van het alleene redelijke gemoed; de waarheden zelve zijn de ziel ingegeven, maar die staat van haar moet de waarheden in zich ofwel

5 Latijn heeft *illarum*; vermoedelijk voor *illorum*.

beminnen ofwel haten, aldus dat zij geenszins nu kan liefhebben wat zij te voren haatte; maar dat zij dezen staat aantrekt, dat is alleen in dit leven, en wel door het redelijk gemoed, hetwelk kan bevestigen of ontkennen, en het eene boven het andere verkiezen.

Opdat derhalve het redelijk gemoed de vrije verkiezing hebbe, en den wil hebbe, en zoo het vermogen van bevestigen en ontkennen, zijn aan hetzelfde geen eigen liefden toegestaan; indien het eigen en natuurlijke liefden had, dan zou het bevestigende en het ontkenkende ervan geheel en al ophouden. Doch dat hetzelfde liefden schijnen ingeboren, zooals de liefde van het eerbare, welker zaden in het gemoed schijnen weggelegd te zijn, en dat het neigingen heeft, dat bewijst niet dat hetzelfde natuurlijke liefden in zijn, maar alleen de gesteldheid dat het deze liefden beter kan opnemen dan andere, gemakkelijker aldus zijn staten veranderen dan anders, of gemakkelijker in deze ideeën zijn dan in andere; in één woord, dat het die liefden liever wil toelaten dan andere; maar toch bewijst dat niet dat hetzelfde de liefde ingeënt en eigen is.

Het geweten.

Het goede geweten en het booze geweten schijnt een eigen aandoening van het redelijk gemoed te zijn, maar of het het is, zal blijken uit de onderzoeking van den oorsprong ervan. Het geweten zelf hangt in de eerste plaats af vanuit de bepaling van het ware goede; gelooven wij van wat ook dat het het ware goede is, en handelen wij evenwel tegen dat, dat wekt het booze geweten op; en gelooven wij van wat ook dat het het booze is, en bedrijven wij hetzelfde evenwel, dat wekt het booze geweten op. In het tegenovergestelde echter het goede geweten. Aldus hangt ons geweten af van onze beginselen, welke wij evenzoo vele waarheden gelooven te zijn. Zoo kan het goede geweten van den een het booze van den ander zijn vanuit een en de zelfde oorzaak; het goede geweten van den misdadige is het booze van de eerzamen; de duivel handelt tegen zijn geweten indien hij niet het booze bedrijft, hoezeer hij weet dat het tegen de geestelijke waarheden is. Het geweten verklaart heel handtastelijk dat ons redelijk gemoed midden tusschen de hoogere en lagere liefden is. Het goede geweten stemt overeen met de blijdschap in den animus, en het booze geweten met de droefenis; en daarom ook vloeien de blijdschap en de droefenis door de wijze van overeenstemming in het gemoed in, en wekken zij het geweten ervan op. Ook dragen de staten der ziel en de liefden ervan veel tot den staat van het geweten in het redelijk gemoed bij; de ziel welke de waarheden liefheeft wordt, wanneer de liefde van haar in het redelijk gemoed regeert, dan in het verborgene beangst uit die dingen welke zij tegen die

liefde doet, dat is, door het ware geweten; indien echter de ziel de geestelijke waarheden haat, en duivelsch wordt, dan wordt het gemoed beangst uit de ware goede dingen zelve, wanneer het uit deze wordt geleid. Derhalve komt het geweten uit den animus en uit het hoogere gemoed; en het is zoodanig dat nauwelijks iemand weet hoedanig het is; opdat immers iemand over de waarheid van het geweten oordeele, moet hij in ieder geval weten wat het waarlijk goede is, hoedanig het gemoed van hem is, en hoedanig de animus van hem; hetgeen van den alleenen God is. Het geweten zelf oordeelt een ieder willekeurige.

Het hoogste goede en het hoogste ware.

Dit is buiten twijfel dat er het goede is in zich goed, en dat er een beginsel van dat goede is, hetwelk principieel het goede zelf moet zijn, en de liefde zelve. En indien er is het goede in zich, is het noodig dat al die dingen welke uit dat goede vloeien, en welke tot dat goede strekken, goede dingen in zich zijn; die dingen echter welke uit den weg afbuigen, en nog meer die welke strijdig zijn met dit goede, noch tot dat strekken, moeten booze dingen in zich zijn, en voorzooveel booze dingen als zij van dat goede afstaan. Vanuit deze dingen is het handtastelijk dat niets het goede zelf kan zijn dan God, die de bron is van al het goede, dat is, van al het volmaakte. Die dingen echter welke boos zijn en onvolmaakt zijn, kunnen verschijnen evenalsof zij goed en volmaakt waren in ons gemoed, en zoo overreden dat zij te omhelzen zijn; doch in het zuiverder en verhevener gemoed nooit aldus dat wij niet moeten erkennen dat zij boos zijn; maar dat zij inpalmen omdat zij streelen en met den staat van ons gemoed overeenkomen; dan worden zij ook somtijds noodzakelijke booze dingen genoemd. Vanuit deze dingen verschijnt nu dat een ieder datgene omhelst en erkent als het hoogste goede hetwelk met den staat van zijn gemoed overeenkomt, zooals voor de wraakgierigheid de wraak, voor den gierige de schatten, en zoo voor de overigen; in één woord, een ieder stelt het hoogste goede in het goede ge weten; maar doorschouwd moet worden wat het goede is, of het het ware goede is dan wel het valsche goede; derhalve moeten de universeele waarheden nagevorsch en de gemoederen met deze onderricht worden.

Het hoogste goede stelt ook het hoogste ware; al wat dit hoogste goede bevestigt dat is het hoogste ware; de overige dingen zijn valsch; maar ware dingen zijn ook boos; deswege beteekent het hoogste ware dat wat uitdrukt de natuur zelf van elk willekeurige hoedanig zij in zich is, zoo ook de natuur van het goede en het booze.

Het goede in het gemoed beteekent het volmaakte in de natuur; en daarom stemmen zij onderling met elkander overeen; de volmaaktheden zelve zijn hooger en lager; derhalve verschilt het hoogste goede in zich of staat af volgens de subjecten zelve welke dat goede toelaten. Het hoogste goede des lichaams is de wellust welke het meest het lichaam aandoet. Het hoogste goede van den animus is die liefde welke dien in de hoogste mate aandoet; deze dingen zijn in de hoogste mate goede dingen in zich ten opzichte van den staat van het lichaam en den animus, welke staten worden opgenomen, en uit die goede dingen worden aangedaan; zoodanig is ook het gemoed van de ziel en van den zuiveren verstandzetel. Het hoogste goede van het redelijk gemoed is dat wat het het liefst toelaat en in welke dingen het ten zeerste opgaat, of tot welke staten of veranderingen van staat de ideeën neigen. Al deze dingen zijn in zich hoogste goede dingen voorzoover zij rechtstreeks tot het hoogste goede in zich strekken en dat achten, dat is, voorzooveel zij in den nexus of de liefde met het hoogste goede zijn.

Elk vermogen en gemoed, hetzij hooger, hetzij lager, hetzij gemiddeld, hijgt naar het hoogste goede vanuit een ingeente liefde; maar toch kan het nooit tot dien graad van het goede geraken waarin het hooger gemoed is, immers het hooger gemoed is iets oneindigs in, tot hetwelk het lagere gemoed niet kan geraken, tenzij het opgelost of gebroken werd. Hetgeen het hoogste is van het lager gemoed kan nauwelijks het minste van het hooger gemoed gezegd worden; aldus kunnen wij zien dat ons redelijk gemoed geenszins kan denken hoedanig de gelukzaligheid of de rampzaligheid van zijn ziel zal zijn, en indien het het niet kan denken, kan het het ook niet uitdrukken. Het eendere doet zich voor omtrent het hoogste ware; al schrijdt ons gemoed in het eindelooze voort, en breidt het zijn verstand uit, toch kan het nooit komen tot de zuivere waarheid hoedanig zij in de ziel is, tenzij het werd opgelost of gebroken; zoo kunnen wij niet erin doordringen hoedanig het zuivere inzicht is, of het inzicht der ziel. Zoo is een grens gesteld tot hoever ons verstand zich kan uitstrekken, of verder dan dewelke het niet kan, maar nochtans is aan hetzelfde een zoodanig veld toegestaan dat het nochtans in het eindelooze kan worden uitgestrekt; die liefde is hetzelfde ook van nature in: doch indien het boven zichzelf verheven wil worden of naar dingen dingt die hooger zijn dan hetzelfde is, dan ofwel vergaat het en wordt opgelost, ofwel het wordt tot dien staat teruggebracht dat het daarna niet meer ernaar kan dingen; en zoo zondigt het tegen de liefde en tegen de wet der orde; een zoodanige liefde is nochtans onzen gemoederen medegeboren, en wij hebben haar als het ware met de erfenis uit Adam gekregen. *In één woord, al het goede en ware in zich*

is Goddelijk, al het booze en valsche in zich is duivelsch; al het verschijnende en gelijkende goede en ware is menschelijk; zoo het gerechte, het oprechte, het erzame, de deugd, enz. enz.

De liefde der deugden en der ondeugden; het eerbare, het welvoegelijke.

Het *eerbare* is het gemeene van alle deugden, want alle deugden tegelijk genomen stellen het eerbare samen; aldus is de eerbaarheid de vorm, welks wezenlijke bepalingen de deugden in het bijzonder zijn. Een iedere willekeurige deugd is een vorm, welks wezenlijke bepalingen de deelen van die deugd zijn. Het *welvoegelijke* echter is de uitwendige vorm der deugden; opdat immers de deugden verschijnen wordt een uitwendige vereischt vanuit hetwelk wij kunnen oordeelen over de eerbaarheid zelve en de deelen ervan; hetgeen de reden is dat het welvoegelijke op zoo vele wijzen gevarieerd kan warden; een iedere willekeurige vorm kan uitwendig op duizend wijzen worden gevarieerd, zooals ook de staat van den inwendigen vorm kan warden gevarieerd, terwijl de uitwendige vorm terugblijft; dit is onze politieke kunst opdat de gemoederen welke uit de uitwendige dingen oordeelen, aangaande de inwendige dingen worden overreed.

Het *oneerbare* daarentegen is de vorm welks wezenlijke bepalingen de ondeugden zijn, en elke ondeugd is een vorm welks wezenlijke bepalingen de deelen van die ondeugd zijn. Het *onwelvoegelijke* is de uitwendige vorm. Elke inwendige vorm immers heeft zijn uitwendiger vorm, welke de figuur wordt geheeten, welke van nature overeenstemt met den inwendigen vorm.

Er is geen deugd in zich, maar het goede in zich; doch opdat de deugd zij en gelde, is het noodig dat het bevestigende en het ontkennende voorafga, de redelijke beziening dat het goede te verkiezen is, dat er de wil zij, en het doel zij hetwelk wij als het goede beoogen; deze dingen loopen niet samen tenzij in het redelijk gemoed; deswege treedt geen zedelijke deugd te voorschijn tenzij uit het redelijk gemoed; indien een onbezielde machine aan eenig behoeftige geldstukken toereikt, kan dat niet deugd worden genoemd; indien iemand den een of ander weldoet en niet weet wat dat doet, of vanuit een andere bedoeling, of vanuit noodzaak, wordt dat niet deugd genoemd. Indien een krankzinnige het gezelschap dient, is dat niet een deugd maar een goede. Derhalve al wat natuurlijk is en noodzakelijk, hetzelfde legt den naam van deugd af. Aldus zijn alle deugden des alleenen gemoeds. Eender ook de ondeugden; er is geen ondeugd in zich, maar het booze in zich; het gemoed zelf maakt dat de zedelijke ondeugd is. Aldus is al het zedelijke, zooals elke ondeugd, des alleenen redelijken gemoeds.

Welke dus de deugden zijn en welke de ondeugden, heb ik boven uiteengezet waar over de aandoeningen van den animus werd gehandeld, te weten, de ambitie, de liefde van zich, de liefde des vaderlands, de wraak, de toorn, de gierigheid, en meer dingen; al deze dingen zijn ofwel goede dingen ofwel booze dingen in zich, maar nochtans gelden zij niet als deugden of ondeugden tenzij voorzoover zij uit het redelijk gemoed voorttrekken. Hoe meer dus het gemoed onderricht is, en hoe grooter het verstand, des te meer is het een deugd of een ondeugd wat daaruit voortvloeit. Aldus is de liefde van zich boven andere een booze in zich, doch indien een zoodanige is in het gemoed, is zij een ondeugd; omgekeerd is de liefde van verscheidenen en van het gezelschap boven zich, een goede in zich, maar zij geldt niet als een deugd tenzij in het redelijk gemoed. De deugd hangt dus af van den staat van het redelijk gemoed, zooals dit het goede acht, dat het is het ware goede ofwel het niet waarlijk goede of het booze; wanneer het gemoed niet weet of het het waarlijk goede ofwel het waarlijk booze is, wordt het in het onzekere gehouden, en het geweten ervan wordt gezegd twijfelend te zijn; in dit [geweten] moet het niets doen, omdat het niet goed noch boos is; en zoo niet redelijk, maar bruut of onredelijk, of evenals van een niet bezielde machine. Zooals derhalve het gemoed oordeelt over de goede dingen, aldus oordeelt het over de deugden en de ondeugden.

Het is dus het redelijk gemoed hetwelk al die aandoeningen qualificeert waarvan gezegd wordt dat zij van den animus en van het lichaam zijn; die zijn alle zoodanig hoedanig zij uit het redelijk gemoed voorttrekken. En daarom zie ik ervan af om hier over die afzonderlijke te handelen, omdat zij zich alle aan het gemoed tot liefden en goede dingen inboezemen; dit bepaalt ze door zijn wil in de ⁶) daad. Dit is de oorzaak dat deugd of ondeugd kan worden gezegd van niets dat in het redelijk gemoed invloeit, maar van hetgeen uit het redelijk gemoed uitvloeit. En zooveel grooter is de deugd voorzooveel als dat wat invloeit onder de gedaante van het goede het gemoed overreedt dat het een deugd is, terwijl het toch een ondeugd is.

Gevraagd wordt nu of eenige liefde der deugden of der ondeugden het redelijk gemoed natuurlijk inis; uit de ondervinding wordt bevestigd dat de zaden der eerbaarheid den gemoederen van sommigen zijn ingeënt, of dat de neigingen tot het eerbare het zijn, en omgekeerd; maar al wat vanuit natuur eenig gemoed inis, hetwelk geen is zonder kweeking, of hetwelk gevormd moet worden opdat het redelijk zij, en hetwelk niets vanuit zich bezit tenzij hetgeen

6 Kantteekening in het manuscript: N.B.

verworven is, het wordt gezien dat de liefde der deugden niet de eigene ervan is, maar dat zij is van het hooger gemoed hetwelk invloeit, en deze de natuur ervan samenstelt; zij treedt toe indien de liefde van het goede invloeit, en dit goede als deugd geldt, wanneer het gemoed dat redelijk beziet, dat het met de natuur van het goede overeenkomt; aldus kan niet worden gezegd dat de liefde der deugd het redelijk gemoed eigen is, maar dat de ziel goed is vanuit welke die liefde vloeit; ofwel ook dat het gemoed van nature zoodanig is dat het veeleer tot het opnemen van deze dan wel van die liefden neigt. Zoo is de neiging ervan alleen het vermogen van zich tot het opnemen van deze of van die liefde te buigen.

Maar inzooverre het redelijk gemoed zich naar weerszijden aanplooit, ook tot de opneming van het waarlijk goede, of van de liefde ervan, en van dit goede wordt bewust gemaakt, en vanuit die invloeiende liefde de daadwerkelijke gevolgeving zou willen en verlangen, kan van de liefde der deugden en der ondeugden worden gesproken met betrekking tot het redelijk gemoed; door dat vermogen immers eigent het zich die goede of booze dingen toe evenals de zijne.

Conclusie wat de animus is, wat het geestelijk gemoed, en wat het redelijk gemoed.

De animus is een vorm welks wezenlijke bepalingen al die aandoeningen zijn welke uit het lichaam en uit de wereld door de poorten der zinnen invloeien. Aan een iedere willekeurige aandoening staat als het ware een speciale animus voorop, welks wezenlijke bepalingen al die aandoeningen zijn welke de deelen van die aandoening zijn, enzoovoort. Een zoodanige animus is onze genius; en daarom wordt gezegd aan den genius of den animus toegeven; en een ieder werd door de ouden als god vereerd en aangebeden, aan al welke een gemeene God zou vooropstaan; vandaar Jupiter, Apollo, Venus, Mars, en de overigen, en de andere verbijzonderden van die. In de gewijde dingen en in de gewone spreektaal wordt van al die aandoeningen van den animus welke vanuit het lichaam zijn, gezegd dat zij uit het hart komen, zoo van ganscher harte, of met den ganschen animus, barmhartig, onnoozel (*excors*), waanzinnig (*vecors*), en de overige dingen welke des bloeds zijn.

Het *geestelijk gemoed* is de vorm welks wezenlijke bepalingen al die liefden zijn die uit het hoogere invloeien, of uit God door Zijn Geest, door middel van het Woord, en uit den Hemel of het hemelsche gezelschap der zielen; dit gemoed wordt eigenlijk de geest geheeten, en het subject ervan is de ziel; zoo wordt van de ziel weliswaar geest gezegd, maar eigenlijk dat zij geestelijk is.

Het *redelijk gemoed* is de vorm welks wezenlijke bepalingen al die liefden zijn welke zoowel uit het geestelijk gemoed als uit den animus invloeden, welke gemengd zijn en redelijk worden geheeten, niet de eigene ervan, omdat zij niet terugblijven indien het geestelijk gemoed de zijne en de animus de zijne daaraan onttrekt. Maar eigenlijk is het redelijk gemoed de vorm welks wezenlijke bepalingen alle deugden en ondeugden zijn; want het is het eigene ervan zich bewust te zijn wat het goede en het booze is, zoo die dingen te verkiesen welke goed zijn en de booze dingen na te laten; dat wat vanuit het redelijk gemoed voortgaat, wordt deugd of ondeugd geheeten. Aan elke believelijke deugd en ondeugd staat haar redelijk gemoed voorop, welks wezenlijke bepalingen al de deelen van die deugd ofwel ondeugd zijn.

Ik heb ook melding gemaakt van *een zeker hooger gemoed* waarvan ik gezegd heb *dat het natuurlijk is*, te weten hetwelk den zuiveren verstandzetel inis; maar dit gemoed is die animus zelf; de animus immers is een universeel ding, en het gemoed van een ieder willekeurigen verstandzetel is een afzonderlijk ding; immers opdat een universeele besta moeten er de afzonderlijke dingen zijn vanuit welke het universeele besta en blijve bestaan.

Dat het redelijk gemoed eigenlijk dat is waarvan gezegd wordt mensch.

De uitwendige vorm maakt niet den mensch, want de aap is ook menschelijk van aangezicht, nochtans is hij een aap; ook kan met was een menschelijke vorm worden nagevormd, maar nochtans is het was, en een nabootsing van den mensch. Noch stelt de uitwendige vorm des lichaams den mensch samen; in eendere leden en ingewanden en in een bijna eenderen bouw verheugen zich de brute dieren, ja zelfs ook de minder volmaakte, als de insecten. De spraak maakt niet den mensch, de papegaai immers spreekt, en toch is hij niet een mensch. De animus is niet de mensch, want in een eenderen animus verheugen zich ook de bruten, en zij worden eender als de mensch aangedaan door de liefden van hun lichaam en van hun wereld.

Maar dat hij zich in een redelijk gemoed verheugt, te weten dat hij denken, oordeelen, vrij kiezen, en willen kan, dat is de mensch. Als zoodanige mensch wordt hij ook door allen geschat, hoedanig het redelijk gemoed van hem is; indien hij alleen aan den animus en den genius toegeeft, en indien hij dom en bot is, wordt van hem bruut, dier gezegd, noch wordt hij als mensch erkend, tenzij dat nog eenig menschelijke inis dat hij denken kan. Hoe grooter dus het verstand of hoe verhevener het redelijk gemoed, des te grooter de mensch; indien het boven de overigen uitmunt, wordt hetzelfde bovenmenschelijk en Goddelijk gezegd te zijn, en iets hetwelk boven den mensch is.

Wij erkennen ook in onszelf alleen dat evenals ons eigene hetwelk wij met het gemoed bezitten; alles immers in het gansche systeem wordt gequalificeerd uit het gemoed; en daarom vloeien alle liefden, zoowel de hoogere als de lagere, in het redelijk gemoed als in haar centrum in en samen, en van dat vloeien zij uit; zoo is het beginsel van alle handelingen en het doel van alle gewaarwordingen, of de concentratie van het gansche in het gemoed. En daarom worden alle overige dingen welke buiten het gemoed zijn, geacht evenals instrumenten en organen des gemoeds, van welke het gemoed niet weet hoedanig zij zijn, en waarom het zich ook niet bekommert het te weten, als zij hetzelfde slechts als knechtschappen van dienst zijn; en het schijnt evenalsof God deze natuurlijke dingen zelve aldus gering achtte, en slechts in het getal der instrumenten onderbracht, omdat Hij ons niet heeft onthuld hoedanig zij zijn, en hoe het gemoed door die handelt, maar dat Hij die alleen gegeven en met die het gemoed omlijnd heeft, opdat zij volgzaam en ten hoogste bereid staan tot elke uitwerking door welke het gemoed het doel wil bevorderen.

Wij hebben alleen dat lief wat aan dit redelijk evenals ons eigen gemoed zelf toeleit, want ieder wil gezien worden hoedanig hij is door het gemoed; indien door de versieringen van het lichaam, is het om te toonen hoedanig het gemoed van hem is. Aldus ook haten wij dat wat dat gemoed afbreuk doet, en vaak storten wij ons in toorn; dat wij voor het lichaam vreezen, is opdat het gemoed niet van zijn instrumenten en machten van handelen beroofd worde. In het redelijk gemoed is de gelaatstrek van de ziel, zooals in het lichaam de gelaatstrek en de afbeelding van den animus is; aldus kan het redelijk gemoed het lichaam der ziel worden genoemd, omdat het gevormd is tot een beeld van de werkingen van haar.

Dit gemoed wijst aan hoedanig de ziel is; indien de ziel niet geestelijk en onsterfelijk is, kan geenszins zulk een gemoed worden gevormd waarin het geestelijke en het natuurlijke verbonden is; en daarom, omdat aan het gemoed het geestelijke en tegelijk het natuurlijke inis, bezit dat gemoed als in een zeker centrum van samenvloeiingen, al wat de mensch bezit; en daarom is het redelijk gemoed dat waarvan wordt gezegd mensch. Dit gemoed vernietigd zijnde, vergaat de mensch; dan is hij een geest, omdat hij door de alleene ziel leeft.

Dit is de reden dat van den mensch inwendig en uitwendig wordt gezegd; dat geestelijke hetwelk in het redelijk gemoed invloeit, is de innerlijke en hoogere mensch; het natuurlijke echter hetwelk uit den animus invloeit, is de uitwendige mensch. Het gemoed is dat wat in zich doorvat wat de uitwendige

en de inwendige mensch aanraadt. Derhalve is de uitwendige mensch het zelfde als het dier, de inwendige echter het zelfde als de Engel.

De vrije keuze of de verkiezing van het zedelijk goede en booze.

1. Over de vrijheid van het menschelijk gemoed loopen de ontwikkelden in richtingen uiteen; er zijn er die beweren dat er geene in de Goddelijke en de geestelijke dingen is overgelaten tenzij een schaduwwachtige en nauwelijks erkenbare; er zijn er die zeggen dat zij geheel is overgelaten in de wereldlijke en de lichamelijke dingen; anderen echter werpen tegen dat deze vrijheid veeleer slavernij is, want zoo wordt het gemoed door de aandoeningen van zijn animus in banden gehouden; en er zijn er die het ervoor houden dat er geen vrijheid is, hoewel het schijnt evenalsof er eenige is; want of wij worden weggeleid door onze liefden zelve, ofwel door andere welke in de sfeer van ons gemoed invloeiën, ofwel door een zekere absolute Goddelijke leiding, welke ons, evenals een stroom of een zeil het schip, wegvoert. Daarbij komt dat indien er geen eigen liefden van het gemoed zijn, maar alle ofwel uit het hoogere ofwel uit het lagere in dat invloeiën, het gemoed niet over zichzelf en over keuze beschikt, maar ofwel der ziel ofwel des lichaams is, uit de aandoeningen van welke het evenals samengeklonken schijnt te zijn. Maar laten wij al deze redetwisten varen, immers argumenten aannemen en weerleggen zou een onvruchtbaar werk zijn; indien wij immers blijven kleven aan argumenten die a posteriori of uit een schare van uitwerkingen geput zijn, komen wij zeer zeker in botsing; de gemoederen zijn evenals in een dicht en donker woud, en wij strekken het gezicht niet verder uit dan tot den naasten heuvel of den naasten pereboom; laten wij hierom tot hooger gelegen dingen klimmen, of tot de beginselen en den oorsprong, of tot de universeele waarheden, en uit die in haar orde afklimmen, en laten wij ook niet van den weg afbuigen door den een of ander te weerleggen, maar tot aan de eindpaal voortgaan.

2. Dat ons gemoed vrij kiezen, of vrij denken, en wanneer onmogelijke dingen het niet verhinderen, vrij willen en handelen kan, dat wordt door een ieder willekeurige erkend; zonder de vrijheid van denken of van overeenkomstig de gedachte dingen handelen, zou er geen verstand zijn, en geen wil; de ware wil zelf zou verbannen zijn vanuit den woordenschat, want wij zouden niet weten wat hij was; zonder de vrije keuze zou het bevestigende en het ontkenkende niets zijn; daarbij komt dat er geen deugd zou zijn en geen ondeugd, deswege geen zedelijkheid; ook zou er geen religie en Goddelijke eeredienst zijn, deze immers vordert een vrij gemoed; anders geen verhooring,

te minder toerekening, omdat niets als het onze had kunnen worden geacht; wie immers rekt toe aan eenige machine of aan hem die vanuit noodzakelijkheid of niet vanuit zich handelt; wij menschen ook achten de handelingen vanuit den alleenen wil welke niet gedwongen is; wat dan niet de Goddelijke gerechtigheid. In één woord, zonder de gave van vrijheid zouden wij niet menschen zijn, maar zuiver animaal; want wat zou het menschelijke of het onze zijn tenzij het vrij kunnen denken, en willen, en handelen; en wie vrij kan denken, kan ook vrij willen, want de wil en de handeling volgt de denking. Derhalve is niet alleen het zijn maar ook het kunnen vanuit zich waarlijk menschelijk. Boven werd ook getoond dat dat eenig onze die vrijheid is welke des wils wordt geheeten.

3. Dat ook is een vaststaande waarheid dat er zonder verstand geen vrijheid is; en hoedanig het verstand, zoodanig de vrijheid, welke met zijn verstand groeit en afneemt, dermate dat gezegd kan worden dat de vrijheid de bruid des verstands is, of de eenige liefde van het redelijk gemoed. Er is immers geen vrijheid in het kleine kind, een grootere in volwassenen; geen in een waanzinnige of ijrende, geen eveneens in een doode, het verstand uitgebluscht zijnde. Vanuit deze dingen volgt dat de vrijheid grooter is in den verstandige dan in den stompzinnige, in den ontwikkelde dan in den onwetende, enzoovoort; want dat is een gevolg van het vorige.

4. Maar omdat wij een dwalende meening koesteren over het wezen der vrijheid, kunnen wij nauwelijks begrijpen dat zijzelf groeit volgens den graad en de voortreffelijkheid des verstands, want diengene gelooven wij altijd vrijer te zijn die machtiger is, vermogender, en aan zichzelf overgelaten, en zoo is de opperbevelhebber veel vrijer dan de soldaat, de koning dan de onderdanen, en elk believelijke dan zijn bediende, ook al was deze de verstandigste van allen. Ja zelfs moesten wij ook hem die in een kerker ingesloten of in boeien geslagen is, voor vrijer verklaren dan hem die naar zijn vrije beschikking en keuze leeft. Maar wanneer wij over de volmaaktheid en het wezen der vrijheid spreken, verstaan wij niet den uitwendigen vorm ervan maar den inwendigen. De gevangene en de bediende immers kan in potentie vrijer zijn dan zijn heer, hoewel niet in daad. Verstandiger kan zijn wie tot zwijgen wordt gedwongen, dan wie aanhoudend praat; scherper van gezicht kan zijn wiens oogen zijn toegebonden, dan hij wiens oogen open zijn; in potentie, niet in daad.

5. Over het algemeen ook verwarren wij de ongebondenheid zelve met de vrijheid, te weten aan den genius toegeven, de beschikkingen en lusten van den animus opvolgen, alle teugels aan het lichaam kunnen loslaten, ja zelfs ons waanzinnig gemoed geheel en al in een eendere daad laten uitbreken; maar dit

is niet de vrijheid; immers er is de ware vrijheid, er is de schijnbare vrijheid, en er is de valsche vrijheid, welke slavernij is te heeten; de ware vrijheid bestaat niet in kunnen denken en overeenkomstig de gedachte dingen handelen, maar in wijs kunnen denken en oordeelen, immers, zij groeit volgens het verstand, en overeenkomstig de rechte rede handelen, dat is, de goede dingen verkiezen en de booze dingen nalaten en verdrijven; aan zijn animus de teugels geven is zich in het verderf van zich storten zoowel naar lichaam als naar ziel, en het ware booze voor het ware goede omhelzen; derhalve kan met betrekking tot een zoodanige niet van vrijheid worden gesproken, maar veeleer van slavernij; want ons redelijk gemoed wordt voortdurend door liefden bestuurd, waarvan sommige goed zijn, sommige verderfelijk; dat dus is de vrijheid dat het gemoed dat juk kan afschudden, en zich niet uit verderfelijke liefden maar uit waarlijk goede laten besturen; te dien einde ook is de vrijheid toegestaan.

6. Indien wij de vrijheid van keuze en wil overwegen, kunnen wij niet anders dan een zekere bastaardige kenning erover vormen, en ons verbeelden dat zij iets afgescheidens van het verstand des redelijken gemoeds is; ofwel dat indien zij hetzelfde is aangebonden, zij in zich toch iets door zich is; terwijl zij toch een hoedanigheid is welke vanuit een zoodanig verstand zelf voortspringt; indien zij immers met het verstand groeit en afneemt, en er geen is in de eerste kindsheid, en dat zij zoodanig is hoedanig het verstand is, volgt, dat zij het verstand aldus inis als de hoedanigheid haar onderwerp.

7. Opdat wij ons derhalve een echte idee aangaande deze vrijheid verwerven, is het noodzakelijk om wederom te beschrijven wat het verstand is, en in welke reden het wordt gevormd. Het verstand bestaat, zooals te zijner plaatse is aangewezen, vanuit louter verstandelijke ideeën, welke eerst vanuit de stoffelijke ideeën worden gevormd; de denking zelve immers is niet tenzij een wenteling en keering van zoodanige ideeën, welke wanneer zij in een zekeren wissen vorm zijn verzameld, het oordeel daaruit doet voortspringen, of de conclusie aan welke tegelijk de ideeën in zijn, welke achtereenvolgens de denking in zijn. Boven werd ook bevestigd dat de ideeën van het geheugen, van de verbeelding, en van de denking niet tenzij de veranderingen van staat zijn van den inwendigen zinzetel en den zuiveren verstandzetel, en dat er oneindige zoodanige veranderingen kunnen zijn in de zinzetels en de verstandzetels, de volmaaktheid van die immers bestaat in de veranderlijkheid der staten; en daarom kunnen er in den zinzetel en vooral in den verstandzetel evenzoo vele veranderingen van staat zijn als er ooit reden, analogieën, reeksen, vergelijkingen, verscheidenheden van vormen in de getallen en ook de verhevener en de volmaaktste geometrie zijn; zoo dat er gemeene en

bijzondere veranderingen van staat kunnen zijn, universeele en afzonderlijke, algemeene, speciale, individueele, veelvuldige, tegelijk en achtereenvolgens, samengeordend en aan elkander wederzijds ondergeordend, en onderverdeeld; te weten evenzoovele en zoodanige als de vergelijkingen in de berekening van oneindigen, met welke en met welke vorming zij zeer wel kunnen worden vergeleken. Wij doorvatten dus met ons gemoed dat dit vermogen van zijn staten te veranderen het vermogen zelf is van de ideeën voort te brengen, en dat in dat de verstandelijke macht en daad bestaat. Laten wij nu in de plaats ervan gemeene woorden stellen, als verstand, ideeën, denking, beginselen, oordeel, en meer; zij vallen niet geheel en al samen, toch zijn de termen van deze ons vertrouwd, en vertragen ook niet de doorvatting van het verstand.

8. De vrijheid zelve bestaat derhalve in het voortbrengen van veranderingen van staat in den zinzetel en bijgevolg in den verstandzetel; of in het aantrekken van staten welke met dit of dat doel overeenkomen. Wij kunnen immers onze denkingen keeren naar welke zijde wij willen; en in welken universeelen staat wij het gemoed stevig vasthouden, in dien kunnen niet andere ideeën invloeien dan die welke tot dien behooren; elke denking is een vorm welke uit wezenlijke bepalingen wordt samengesteld; in een zoodanigen gemeenen vorm kunnen niet dan bijzondere bepalingen invloeien welke daarmede overeenkomen; of, indien het een universeele is, niet tenzij dan afzonderlijke, welke dien universeelen natuurlijk bepalen; hoedanig zoo de staat des gemoeds is, zoodanige ideeën vloeien in, en zoodanige vorm wordt daaruit geboren, en zoodanige aandoening van dien vorm of liefde; de overige dingen welke niet met dien vorm overeenkomen, worden ofwel niet toegelaten, ofwel teruggekaatst, ofwel indien zij in zijn, uitgezuiverd; in één woord, zij worden verworpen evenals of heterogeen en dien vorm vernietigend. Dat ondervinden wij handtastelijk elk willekeurig moment; immers wanneer wij onze denking op de eene of andere zaak vestigen, dan versmaden en verwerpen wij al die dingen welke niet eender zijn, evenals niet samenstemmend; zooals indien wij een zekere liefde van ons met bedoeling en verlangen bezien, zooals indien de eer waarnaar wij haken, de venus waarvan wij vergaan, de schatten die wij verlangen, en meer eendere dingen; dan blijft het gemoed in dien staat aan, en laat al die dingen toe welke samenspannen, verdrijft die welke dien trachten te vernietigen; en het versterkt zichzelf, en het ontsteekt, zoodat het zich nauwelijks uit dien staat in een anderen kan afwenden en een anderen aantrekken; en indien het bij geval eruit valt, wordt het bedroefd, roept dien staat terug door hem herhaaldelijk te overdenken, wordt nedergeworpen en

zoo in een tegenovergestelden staat, welke ons gemoed kracht en geweld pleegt aan te doen. Maar laten wij tot de vrijheid terugkeeren.

9. Het is ons redelijk gemoed toegestaan niet alleen zijn staten te veranderen en van de eene denking in de andere te glijden, maar ook bewust te zijn van en te bezien al die bijzondere ideeën welke den gemeenen staat worden ingeboezemd; ja zelfs ook den staat zelf te doorkennen, welke hij is, met welke liefde hij wordt bestuurd, en hoe hij wordt ontstoken; en dezen staat met een anderen te vergelijken en te doorzien welke van die wel uitmunt en meer overkomstig de orde der natuur is; het is dit vermogen hetwelk de vrijheid in het redelijk gemoed wordt geheeten; vanuit welke dingen wij handtastelijk zien dat de vrijheid zoo groot en zoodanig is hoe groot en hoedanig het verstand is, en dat zij, het eene en het andere, tegelijk worden ontvangen, geboren, en uitgevormd.

10. De vrijheid zelve echter van het menschelijk verstand, welke de verstandelijke vrijheid kan worden genoemd, kan in ettelijke klassen worden teruggebracht, en zoo meer onderscheiden worden opgevat; er zijn immers zooveel deelen van de vrijheid als er van het verstand zijn; de deelen van het verstand zijn de verstaning, de denking, de oordeeling, de conclusie, de beslissing, de wil door welken het tenslotte in de daad wordt bepaald; de *vrijheid der verstaning* is van alle de minste; wij kunnen bezwaarlijk afweren dat de gewaarwordingen invloeien, of de stoffelijke ideeën uit het gehoor, het gezicht, en de overige zinnen; noch deswege verhinderen dat die gewaarwordingen den animus en deze het redelijk gemoed tot verschillende verlangens opwekken; het zijn immers de verkwikkelikheden en de verrukkingen welke het redelijk gemoed overstreelen, en dat op natuurlijke wijze in dien staat wegvoeren; zoo kunnen de begeerten zelve van den animus, welke uit het lichaam en de wereld of het menschelijk gezelschap voortvloeien, nauwelijks verhinderd worden van in te vloeien, tenzij wij de organen van onze zinnen, en ook onszelf, van die zouden willen verwijderen, wanneer zij voor evenzoovele beproevingen worden gehouden; ofwel wanneer zij invloeien, het gemoed van die afkeeren, hetgeen welhaast de menschelijke natuur te boven gaat. De *denking* neemt onmiddellijk de doorvatting over; aldus ook de *vrijheid der denking*, welke evenals de denking zelf, de hoogste is; wij kunnen immers het eenmaal uit de ideeën opgewekte gemoed keeren waarheen het ons ook maar lust, de ideeën in dat toelaten vanuit de voorraadkamer van het geheugen; maar wederom over de afzonderlijke ideeën bespiegelen, welke evenzoovele nieuwe heenwijzingen en opwekkingen kunnen zijn. Deze vrijheid is in het menschelijk gemoed de meest regeerende, en vanuit die kunnen wij zien hoedanig onze natuur

is, te weten tot welke liefden wij neigen, welke wij het liefst toelaten, en in de overgave waaraan wij ons verlustigen. Zoo is het geoorloofd vanuit de denkingen zelve te ontwaren hoedanig het gebruik van de vrijheid is. De *oordeeling* neemt de denking over en bestaat vanuit evenzoovele van te voren gevormde beginselen, welke het gemoed als waarheden schat; die beginselen zijn evenzoovele verstandelijke ideeën, en gevormd vanuit de dingen die vanuit de ideeën der denking zijn geconcludeerd, of vanuit de gedachte dingen. De *vrijheid der oordeeling* is niet zoo groot als die der denking, want voordat zij in het oordeel worden toegelaten, zoodat de zaken geoordeelde dingen zijn, worden alleen die dingen uitgekozen waarvan wij gelooven dat zij waarheden zijn; ofwel indien wij ze niet als waarheden gelooven, temperen en matigen wij vanuit de beziening en de evenwieg van verscheidene andere liefden, door welke wij gevoerd worden, de analyse van de gedachte dingen aldus, dat zij onder menschelijke en gepaste gedaante verschijnt; ja zelfs slaat ook het gemoed dan de tegenwoordige dingen niet alleen vanuit de voorbijgegane gade, maar ook vanuit de toekomstige, want er wordt als het ware één vergelijking gevormd, welke al die dingen in zijn, en welke de toekomstige dingen, ook de mogelijkheid, beziet en weegt; en daarom is de vrijheid der oordeeling zeer beperkt tot een zekere meer natuurlijke orde dan de vrijheid der denking, welke ronddwalend pleegt te zijn; haar kan evenwel een hoog weggelegde ⁷⁾ liefde in zijn, welke vanuit de alleene vrees van het verlies van een andere liefde wordt beteugeld. Maar deze materie is te uitgebreid. De *conclusie* volgt de oordeeling onmiddellijk, want dan concludeeren wij opdat zij naar den wil worden verwezen en door dien in de daad worden bepaald; zoo is de conclusie evenals een onder de vergelijking getrokken lijn, welke aanstonds in haar deelen moet worden opgelost. In dit geconcludeerde wordt helder doorschouwd hoedanig de vrijheid is, of hoedanig zij is geweest in de oordeeling, en hoedanig in de denking; hetzelfde zijn immers alle dingen tegelijk in, en indien zij niet in de daad uitbreken, zijn zij desalniettemin in, dermate dat het slechts een beziening van het toekomstige is, en de daarvan afkomstige vrees voor het verlangde doel; en die dingen zijn evenzoovele weerstanden en onmogelijkheden als het ware, welke de daad ophouden; en terstond zoodra dezelve verwijderd zijn, breekt zij brandend uit. Zoo is de vrijheid wel zeer beteugeld, en opdat zij beteugeld worde, zijn er de burgerlijke wetten, de straffen, de waardeeringen van anderen, de rampspoeden en meer dingen, welke eenig [en alleen] vertragen; maar beschouwd moet worden het

7 Latijn heeft *reposita*; vermoedelijk voor *repositus*.

gemoed van het geconcludeerde, evenalsof het reeds daadwerkelijk was; maar nochtans blijft aan het gemoed de vrijheid over om dit zijn geconcludeerde wederom te ontbinden en een zeker nieuwe te vormen; maar deze vrijheid is zeer zwak, voorzoover aan dezelve meestal de liefde van zich inis, deswege van ideeën welke zij als waarheden schat. Op deze vrijheid volgt de *vrijheid der beslissing*, te weten dat de vergelijking nu daadwerkelijk in haar deelen achtereenvolgens moet worden opgelost; gelijk immers door de handelingen, ofwel van de leden van het lichaam, ofwel van het aangezicht, ofwel van de tong, of door de spraak, de afzonderlijke dingen welke het geconcludeerde inwaren, achtereenvolgens ontwikkeld moeten worden, blijft er aan dit geen vrijheid, want het hangt af van de wezenlijke dingen zelf aan welke het geconcludeerde inzijn; dat vermogen immers van een vergelijking op te lossen is niet de eene of andere verstandelijke werking, maar een zuiver organische, en hangt eenig van het verstand af. Indien zij immers zonder het verstand worden bepaald, wordt dat beschouwd als een zeker animale, hetgeen niet wordt geacht als een deugd of een ondeugd, of lof dan wel afkeuring waardig. Over den wil heb ik beneden te handelen.

11. Vanuit deze dingen verschijnt dat er de vrijheid is van denken en de vrijheid van handelen, dat daartusschen evenalsof in het midden de vrijheid van kiezen optreedt, en dat ons gemoed niet de scheidsrechter is om te beschikken dat de voorwerpen der zinnen en de daaruit en vanuit het lichaam en de wereld opkomende verlokkingen niet invloeiën, maar dat het de scheidsrechter is dat zij niet uitvloeien of in de daad worden bepaald.

12. Wat de vrijheid van denken en van oordeelen aangaat, die is welhaast volstrekt, maar hoedanig het verstand, zoodanig de denking; dat is in de hoogste mate vrij zijn, de denking zelve vanuit zich beteugelen opdat zij niet uitloope waarheen de begeerte trekt; indien zij immers in de denking wordt toegelaten en ook niet aan dezen eersten drempel in boeien wordt geslagen of belet, neemt zij daarop gemakkelijk beslag van het gansche gemoed, zoodat het gemoed niet langer over zich beschikt. Hierom bestaat de ware vrijheid daarin dat het gemoed zichzelf kan beheerschen en het juk van zijn animus afschudden. Hoe het bereikt dat dit wordt uitgewerkt, kan ook physiologisch worden aangetoond.

13. De vrijheid van handelen echter is zeer beteugeld, want oneindige dingen staan tegen dat alle denking in de daad uitvloeit; er zijn immers de burgerlijke wetten, er zijn de straffen, er zijn het welvoegelijke en het eerbare, er zijn de verdraaide ambities die met het kleed der waarheid moeten worden versierd; er zijn de achtingen van personen waaraan gehoorzaamd moet worden; er zijn

de noodzakelijke dingen van leeftocht en kleeding, ter verwerving waarvan er oneindige middelen zijn, die geacht worden als de doelen zelve worden geacht; er zijn de liefden die regeeren, waaraan speciale zijn onderworpen, en meer dingen die evenals noodzakelijkheden in aanmerking dienen genomen te worde; daarbij komt het geweten zelf van ieder willekeurige, hetwelk een eigen band en een codex van zekere wetten is, waaraan die dingen zijn ingeschreven welke het gemoed zelf dwingen; al deze dingen zijn noodzakelijkheden, en ontnemen aan de vrijheid zelve de gelegenheid van zich te buiten te gaan. Derhalve is de vrijheid ten aanzien van de denking zelve volledig, doch ten aanzien van de daad echter is zij zeer begrensd; maar zij wordt begrensd om die oorzaak opdat wij de ware vrijheid genieten, haar echter niet boos benutten. De hoogste vrijheid immers is zijn gemoed te kunnen beheerschen, zoodat het leeft overeenkomstig de orde der natuur; en te dien einde is zij toegestaan; maar hoezeer waanzinnig het menschelijk gemoed is, en hoe het zich door een lager heer laat besturen, staat ruimschoots uit de ondervinding vast, zoowel dat onze willen door wetten in perken moeten worden gehouden, als dat wij ook daarvoor zelf vreezen dat datgene wat onzen gemoederen inzetelt, door eenig kenteeken in handeling, spraak, gelaatstrek uitbreekt; de hoogste kunst bestaat daarin zijn gemoed te verbergen.

14. De vrijheid van kiezen echter, waarvandaan de vrije keuze, valt samen met de vrijheid van oordeelen; eigenlijk duidt zij dien staat aan wanneer het gemoed tusschen twee goede dingen of een tweetal liefden in evenwicht wordt gehouden, en wanneer het de eene en de andere tot de daad moet kunnen bepalen en datgene uitkiest wat hetzelfde beter toeschijnt; te dien einde is het verstand gegeven, en met hetzelfde is de vrijheid verloofd, hoewel er zijn die ook tegen de waarheden ofwel het beter geweten kiezen; dat geschiedt wanneer de liefden van den animus overmogen, hetgeen somtijds aan de menschelijke zwakheid wordt toegeschreven; en door dit misbruik der vrijheid kwetsen wij ons geweten.

Derhalve bestaat de vrijheid zelve of het vermogen van vrij te denken alleen in dat vermogen des gemoeds, de veranderingen van staat aan te trekken welke het maar wil, en uit den eenen staat in den anderen over te loopen; een iedere willekeurige verandering van staat immers brengt een idee voort, hetzij een eenvoudige hetzij één samengestelde; want er zijn evenzoovele veranderingen van staat als ooit verscheidenheden van denkingen en oordeelen. Deze dingen werden gezegd over het wezen zelf der vrijheid.

15. Maar boven is opgemerkt dat er voortdurend liefden zijn welke ons verstand besturen, en dat eenige denking noch kan bestaan noch blijven

bestaan zonder een zekere liefde als begeleidster welke ontsteekt; want de liefde is het leven zelf der denking; hoe echter de liefden in het gemoed werken, dat komt in de volgende dingen ter overweging. Maar vanuit deze dingen schijnen wij te kunnen opmaken dat indien ons redelijk gemoed uit zekere voortdurende liefden, verlangens, en doelen wordt bestuurd, de vrijheid geene is, ofwel slechts een zoodanige dat zij onderworpen is aan eenige liefde welke overheerscht; om welke reden er in de afzonderlijke dingen een of andere noodzakelijkheid schijnt te zijn. Dat is eveneens ten zeerste waar dat het gemoed voorzoover het wordt bestuurd uit voortdurende verlangens, zonder welke het gemoed geen gemoed zou zijn, niet over zich recht en beschikt; maar de vrijheid zelf bestaat daarin dat het gemoed zich van de eene liefde in een andere kan wenden, de liefde van het schijnbaar goede en het booze verwerpen ofwel laten varen, en zich overgenen aan de liefde van het waarlijk goede, of hetgeen het oordeelt het beste te zijn; daarom bestaat de vrijheid niet daarin dat het gemoed zonder alle liefde, alle verlangen, alle doel is; dan immers zou zij ophouden te zijn, maar in het vermogen van er eene te omhelzen en de andere te verwerpen; en wel de echte vrijheid, te weten die welke van een volmaakter verstand is vergezeld, in het verkiezen van het heste. Indien immers het booze wordt verkozen, is het een teeken van een verdraaid verstand, te weten overheerscht uit bastaardige liefden, en zoo van geen vrijheid; met betrekking tot deze ongebondenheid wordt door onvolmaakte verstanden vrijheid gezegd, of dat alleen dat de vrijheid is; doch hoedanig over deze vrijheid wordt geoordeeld, zoodanig is het verstand zelf; aldus kan er de hoogste vrijheid zijn waar slavernij schijnttezijn. De reden is dat vrijheid dat is, onderworpen te zijn aan de liefde van het beste goede evenals aan een heer, want de onderordering is hoogst natuurlijk, immers het eene moet overheerschen, het andere gehoorzamen; hetgeen hooger, eerder, en volmaakter is, dat zal de wet stellen aan het lagere, latere, onvolmaaktere; hierom, indien het gemoed zich aan deze universeele wet van onderordering onderwerpt, dan is het het vrijste; het kan immers niet alleen het roer houden, want het kan niet van zichzelf afhangen, en daarom is het beste verkiezen dat verkiezen opdat men aan het volmaaktere dienstbaar zij, en men zich uit dat late benturen; indien immers een dienstknecht opstaat tegen den heer, een onderdaan tegen den koning, een soldaat tegen den bevelhebber, is dat niet vrijheid maar ongebondenheid, welke het algeheele gezelschap en een volledig leger vernietigt.

16. Er zijn in het redelijk gemoed uiteenlopende liefden, welke geheel dit raadhuis in beslag nemen en naar haar zijden overhalen; maar laten wij

deze phalanxen van liefden voorbijgaan en met onderscheiding in de zaak doordringen; nemen wij alleen in aanmerking dat er in het algemeen hoogere liefden en lagere liefden zijn; de hoogere zijn geestelijk, de lagere zijn natuurlijk en lichamelijk; deze geconcentreerd in het redelijk gemoed, plegen te strijden; de hoogere liefden zijn omdat zij geestelijk zijn, volmaakter, de lagere echter zijn onvolmaakter; die bestendig, voortdurend, deze onbestendig en kunnen in korten tijd tot een einde komen; dat deze liefden aanhoudend regeeren en het gemoed tusschen elkander verdeelen, en als de eene overheerscht, de andere van haar plaats wijkt en als het ware wordt verstikt, is uit de ondervinding heel in het oog vallend; letten wij slechts op onszelven wanneer ons gemoed met een diepste en langdurige overpeinzing welke uit een zekere lichamelijke liefde wordt aangestoken, in beslag genomen is; indien wij dan de geestelijke dingen en de zuiverdere dingen in het gemoed willen terugroepen, dat dit onmogelijk is tenzij eerst de vorige liefde met haar denking is uitgedreven; als indien wij God met gebeden willen aanroepen, dat de denking nooit zuiver kan zijn, maar als het ware omschaduwd en met dichte donkerheid bezet; als indien wij tot een zekere zuiverdere denking of uit de natuur in den geest wilden doordringen, zou het zijn evenals door een wolk in de zon, welke niet eerder opduikt dan nadat de wolk eerst is verstrooid; doch zoodra echter deze nevels uiteengeslagen worden, dan glinstert voor het eerst een zekere zonnestraling op. Geheel aldus wanneer de lichamelijke liefden en die van de wereld het gemoed bezet houden, en het gemoed, als het in dien staat aanblijft, in de geestelijke dingen wil doordringen.

17. Vanuit deze beschrijving schijnt het evenalsof deze liefden tegenstrijdig aan elkander waren, omdat zij tusschen elkander samenbotsen, of dat de aandoeningen van den animus met de liefden van het zuiver gemoed als het ware voortdurende veeten onderhouden, terwijl niettemin de ziel de natuur aan zich heeft verzelschaft toen zij het lichaam aan zich verbond; en het wordt gezien dat God die ook niet heeft gegrondvest te dien einde dat de geestelijke dingen met de natuurlijke zouden strijden, maar verbonden aanknoopen. Maar men moet wel overwegen dat de animus met al de aandoeningen ervan aan het lichaam ten geschenke is gegeven; zonder dien zou noch het lichaam leven noch zou eenig redelijk gemoed bestaan; en dat geen aandoening is gegeven welke niet geoorloofd is en uit de universeele liefde zelve welke de ziel inis, opwelt; maar dat zij strijden, daarvan is in de oorzaak dat de lagere liefden in het raadhuis van het gemoed willen overheerschen, en die volmaktere liefden verbannen, en zoo de ziel zelve besturen, hetgeen tegen de orde zelve der natuur zou zijn, te weten dat datgene wat in zich onbestendig

en onvolmaakt is, datgene wil besturen wat in zich bestendig en volmaakt is; om deze reden zou de algeheele natuur te gronde gaan en instorten, omdat de orde van haar het zou doen; voorts ook omdat de animus en de ondergeschikte speciale animi ervan of de aandoeningen, omdat zij de rede derven, de maat niet weten en zich storten waarheen de lust voert, en zoo tot de vernietiging van het lichaam, en bovendien tot het verderf van de ziel, zooals men beneden bevestigd zal zien; aldus storten zij zich altijd in de buitensporigheid, noch houden zij ooit het midden; dit is de reden dat het met het verstand toegeruste zedelijk gemoed van voren daaraan is vastgehecht, en dat het in voortdurenden strijd leeft; de ziel immers kent goed dat een zoodanige vrijheid haar volledige gemeenebest zou bestelen en haar vanuit den zetel zou neersmakken; en daarom kornt die voorzoo veel zij kan ermede in botsing, totdat zij ofwel zich gewonnen geeft ofwel zegeviert; de ziel immers verzet zich vanuit haar natuur tegen alle geweld en belediging waarmede de economie van het lichaam van haar zou kunnen worden vernietigd en de geestelijke liefden van haar uitgebluscht, of in zoodanige geestelijke veranderd welke tegenstrijdig zijn met de ware. Doch indien echter de liefden van den animus zich geheel en al zouden onderwerpen aan de liefden der ziel, dan zou er geen strijd zijn, maar de mensch zou het gezegendst leven, te weten zoodanig als in zijn eersten gouden leeftijd of uit de eerste kindsheid; maar dan zou er ook niet eenig verstand zijn, hetwelk gevormd en onderricht moet worden uit de zinnen en de aandoeningen van zijn animus; en opdat het vrij zij moet het weten wat goed en boos is, hetgeen het niet zou weten indien de afzonderlijke dingen in hun orde voortschreden. Derhalve zijn de afzonderlijke onderganingen evenzoo vele warmten en opwekkingen van het lichamelijk leven; en alle zijn toegestaan indien zij dienen en met matigheid in gebruik worden geroepen.

18. Het gemoed is dus opgesteld in het midden tusschen de lagere en de hoogere liefden, welke tusschen elkander kampen, en het gemoed willen bezitten; zoo is het gemoed evenals een evenwicht, en het verstand zelf met zijn vrijheid houdt het tongetje vanuit hetwelk het tweetal schalen hangen; de eene balans is van het lichaam, de andere is van de ziel, of de eene is van den animus, de andere is van het zuiver gemoed. In de lichamelijke balans vloeien voortdurend krachten in evenals evenzoo vele gewichten, en zij doen het gemoed zelf aan en nemen het in beslag; immers zij worden door de deuren der zinnen uit de wereld en uit het lichaam zelf ofwel het bloed voortdurend ingeboezemd, zoodat het gemoed nooit vrij kan zijn van haar; het is ook uit die gevormd opdat het een gemoed zij, want wij moeten door den weg der zinnen worden ingelicht. Doch de liefden der ziel echter, ofwel

de zuivere, boezemen zich niet in door een zekeren weg der zinnen, maar op de verborgenste wijze; noch geraken zij tot het bewustzijn van ons gemoed, want zij zijn zuiverder dan de zuiverste ideeën ervan, maar zij zijn evenals evenzoo vele krachten welke onwaarneembaar in beslag nemen, immers zij waren het gemoed ingezeteld van den eersten draad tot de geboorte, zoolang er geen redelijk gemoed scheen te zijn; hierom is het gemakkelijk om te oordeelen dat de liefden des lichaams zullen overmogen, en dat de liefden der ziel ook niet met ons gemoed opgevat kunnen worden hoedanig zij zijn, tenzij door een idee vastgehecht in die dingen welke waarneembaar zijn, met welke een vergelijking moet worden opgesteld. De ziel zelve immers kan ons niet onderrieten; niets van haar is aan woorden aangebonden en kan met de spraak worden uitgedrukt; zoo kan zij zelve niet waarneembaar in het gemoed invloeien. Vanuit deze oorzaak volgt dat het redelijk gemoed bezwaarlijk van de gave van zijn vrijheid kan genieten, maar dat het evenals gevangen uit de lichamelijke balans wordt weggevoerd. Gevraagd wordt derhalve hoedanig de vrijheid is in de lichamelijke en de natuurlijke dingen, en hoedanig in de geestelijke en de Goddelijke dingen; en hoe wij uit de natuurlijke vrijheid in een zekere geestelijke kunnen worden doorgeleid.

19. De zuiver natuurlijke vrijheid is geene, want vrijheid zonder het geestelijke kan niet gezegd worden vrijheid te zijn; met betrekking tot het redelijk gemoed kan vrijheid worden gezegd, omdat het zich kan bepalen uit de natuurlijke naar de geestelijke, en omgekeerd; tenzij er immers een balans was welke opgetild en neergedrukt kon worden, zou er geen evenweging zijn, deswege ook niet een tongetje; er is weliswaar een zekere weging tusschen de verschillende zuiver natuurlijke aandoeningen, immers die welke overheerscht voert weg, en de eene wordt uitgeworpen terwijl de andere opvolgt; maar deze zijn evenals gewichten van uiteenloopende materie en grootte, welke op de zelfde balans worden neergelaten; de eene aandoening immers drukt evengelijk neder als de andere, of keert het gemoed af opdat het niet naar hoogere dingen worde opgeheven. Dus is vrijheid in de natuurlijke dingen, of zich van de eene liefde in de andere Overpen, niet vrijheid maar veeleer slavernij; want het gemoed, hetwelk het heste behoort te verkiezen, wordt voortdurend getrokken in een schijnbaar gøede ofwel in het booze. De vrijheid immers van te woeden tegen de vijanden, ook de overwonnenen, van vrienden van goederen te berooven, van overdadig te leven, van den voorrang boven anderen na te streven, is niet vrijheid maar slavernij; want, als gezegd, ziehzelfen kunnen overwinnen, dat is het vrije. Ondertusschen is aan het gemoed alle vrijheid gegeven om zich van de geestelijke en de Goddelijke dingen te verwijderen,

en zijn gansche gemoed te bepalen tot lichamelijke liefden; maar opdat het dit niet bedrijve, is daarin voorzien door de regeeringsvormen, de vastgelegde wetten, en de straffen opgelegd aan misdaden of aan het misbruik van de vrijheid; en bovendien zijn er de ingeboren vreezen van het verlies van zijn aardsche voorspoedigheid.

20. Er is echter geen geestelijke vrijheid in het redelijk gemoed, omdat het redelijk gemoed niets aangaande eenige hoogere liefde of aangaande die dingen welke boven hetzelfde zijn, kan verstaan; hetgeen immers hoger is kan oordeelen over de lagere dingen, niet echter omgekeerd; noch kan het gemoed bemerken dat het in eenige geestelijke liefde is, omdat het de idee ervan niet kan koesteren tenzij deze aan enig natuurlijke is aangehecht, zoodat het door vergelijking verstaat hoedanig zij is; deswege kan het zich niet waarneembaar verlustigen wanneer het in die is, tenzij dat het zich kan verbeelden dat zij een zeker meer volmaakt, meer bestendig, meer onbegrensd iets is, als het ware een zeker oneindige, voortdurende, onsterfelijke, onvergelykelijke, ten opzichte van dat hetwelk het doorvat dat het onbestendig, begrensd, eindig, tot een einde komend, sterfelijk, en het een of ander is; maar nochtans opdat het zich kan buigen van die dingen welke doorvat worden het een of ander te zijn, waargenomen worden, tegenwoordig zijn, wordt geloof vereischt; want het gemoed kan vanuit zich niet doorvatten dat het is; het vergaat evenals in een zekeren afgrond wanneer het gemoed hierin wordt ingedompeld; dit geloof is ofwel verstandelijk ofwel Goddelijk; dat kan door binnenste bespiegeling en beziening van de dingen worden verkregen, maar nochtans wordt het gemakkelijk uitgebluscht met de opkomende stoffelijke ideeën; het Goddelijke [geloof] echter is het eenige hetwelk het gemoed, hetwelk niet bij machte is die dingen te doorvatten, uroet overreden; daarbij komt dat wanneer het redelijk gemoed zoodanige ideeën niet vanuit zich kan hebben, het ook niet met de vrijheid is begiftigd van die staten aan te trekken welke met de geestelijke liefden overeenkomen.

21. Er wordt dus gevraagd in welke zaak wel de vrijheid bestaat, wanneer zij geene is in de zuiver natuurlijke dingen, en geene in de geestelijke dingen, en wanneer zij zich niet vanuit zich kan buigen uit de natuurlijke dingen tot de geestelijke. Doch indien wij diep het wezen der menschelijke vrijheid overwegen, openhalen, zullen wij opwerken dat zij vooral hierin bestaat, te weten dat ons gemoed de natuurlijke liefden kan uiteenslaan, of zich uit die uitleiden, en zich bevrijden, en juist zoo weinig overhouden als van dienst is ter ondersteuning van het lichaam; immers alle dingen uittrekken zou zijn den mensch uittrekken, en zichzelf van het animale leven berooven;

dat kan het gemoed immers doorvatten dat als het met deze lichamelijke aandoeningen wordt gelokaasd, hij geenszins het gemoed kan richten op geestelijke dingen; derhalve bestaat de *eerste vrijheid* in de natuurlijke dingen daarin dat hij het gemoed uit de lichamelijke dingen kan uitleiden en die ook niet meer schatten dan als geestelijke dienstigheden en middelen; zooals het algeheele lichaam slechts het orgaan of het instrument van zijn ziel is, aldus zal de animus het instrument van het geestelijk gemoed zijn. De *tweede vrijheid* bestaat daarin dat hij zoowel uit de Gewijde Schriften als uit die van anderen onderricht kan worden, voorts ook uit de eigen bespiegeling dat het geestelijke er is, en het Goddelijke, dat het hooger is, en zoo zich een zeker verstandelijk geloof verwerven; dit verworven zijnde kan hij zijn gemoed in de denking van eendere dingen vasthouden en weiden; uit deze denking kan het, wanneer de lichamelijke verlokkingen verwijderd zijn, in de ideeën worden doorgeleid welke overeenkomen met de geestelijke liefden, welke vanuit zich invloeien, omdat zij voortdurend tegenwoordig zijn, en zoo als het ware worden levend gemaakt en veranderingen van staat over het verstand brengen, zoodat het tenslotte wordt gezien doordrenkt te worden met een zekeren zin van die. De *derde vrijheid* bestaat daarin dat hij de voorgeschreven middelen gebruikt welke worden gezegd gewijd te zijn, te weten de kerken geregeld bezoeken, de sacramenten gebruiken, God aanbidden, en vooral met gebed de Godheid aansmeeken. Al deze dingen zijn aan de menselijke gemoederen overgelaten, en al deze dingen stellen de vrijheid samen welke aan de gemoederen is toegestaan; en als hij deze dingen behoorlijk gebruikt, is de Goddelijke genade nooit afwezig dat zij niet het geloof ingiet, en de liefde, en dien zelf met voorzienigheid bestuurt, zoodat hij met geestelijke liefde en ijver warm kan worden; de *vierde vrijheid* komt dan, dat hij ook zelf met deze dingen kan worden verlustigd zoo vaak hij zich van de lichamelijke dingen afwendt, en zich aan deze dingen onderwerpt; wanneer hij immers met geestelijken ijver glocit, dan wordt het verstand evenals een nieuw gevormd, hetwelk geestelijk geheeten moet worden, en dit bestaat in de universeelste en volmaaktste veranderingen van staat, welke niet van den zinzetel zijn maar van den zuiveren verstandzetel; dan wijkt ook de animus met zijn aandoeningen, want de afzonderlijke verstandzetels zijn de deelen en de afzonderlijke dingen welke den animus samenstellen; en indien het binnenste wezen van dien gezuiverd is, wordt ook de gemeene animus gehouden volgzzaam te zijn. Maar deze staat kan nochtans nooit zuiver in het lichaam bestaan. Deze staat is echter de echte staat der vrijheid, dan immers is hij wijs in wat het hoogste goede is, en dan verkiest hij hetgeen het beste is.

22. In deze reden wordt het menschelijk gemoed vervolmaakt, hetwelk het volmaaktst is wanneer het aan het opnemen van de hoogere lief den is aangepast; dan is het als het ware gezuiverd, vanuit het nieuwe ingevormd, ofwel ook vernieuwd, en wederverwekt, en als het ware onschadelijk, hoedanig het is geweest in de kleine kinderen, wier gemoederen zich niet laten besturen uit een zekeren animus maar uit het zuiver gemoed; en daarom moeten de gemoederen in dien staat worden teruggebracht in welken zij geweest waren voor de vorming door den weg der zinnen of den lateren; zooals de lichamen zelve terugkomen als het ware in kindsheden, aldus moeten het ook de gemoederen, en als het ware alle dingen vergeten welke de geestelijke dingen uitblusschen, dat is, geen moeite aan die besteden. Alleen opdat zij als voorzichtigen in het burgerlijke leven zooals plichtsgetrouwe leden kunnen leven. Deze welhaast geestelijke gemoederen schrijden als zij met het lichaam leven, den Hemel zelf en de inwendige gelukzaligheid als het ware met eerste voeten binnen, het liefhebbend losgemaakt te worden.

23. Vanuit deze dingen verschijnt al hoedanig de vrijheid van den volmaaktsten mensch of Adam is geweest, te weten dat hij zich verheugde in het volmaaktste verstand, dat alleen met de geestelijke liefde warm werd, in wien de animus nog niet tegen den geest der ziel van hem in opstand komen en strijden kon; het gemoed van hem was immers niet door den weg der zinnen onderricht, noch was er een ontaard gezelschap hetwelk dat kon prikkelen, noch kon de erkentenis van eenig booze dat bestoken; het in hoogste mate redelijk gemoed van hem was geheel en al onderworpen aan de ziel, en de ziel aan haar God, aldus het vrijste, omdat zij kende wat het beste was, omdat zij het gewaarwerd; immers het gemoed was niet aan andere liefden aangepast; zoo was de geheele wil van hem het vrijst, omdat hij verd geleid tot de beste dingen; hij kon ook tot boozere dingen worden geleid, anders had in verband daarmede van geen vrijheid kunnen worden gesproken, hetgeen ook de ondervinding heeft geleerd; de onbekendheid met het booze neemt niets van een zoodanige vrijheid weg, want het wordt gezien dat het niet de onbekendheid is geweest, maar de verafschuwing van het booze, en als het ware tegen de natuur van hem, zoo dat het booze aan de denking van hem zou hebben kunnen inzijn, ofwel invloeien, maar in geen wil; aldus leefde hij, het beeld Gods, of het type van alle geestelijke liefden in het lichaam; daaruit hebben wij het getrokken dat zooals hijzelf wilde opstaan tegen zijn Godheid, en de wetten der onderordering verkrachten, aldus onze animus voortdurend aan het werk is daarop aan te drijven, en wel tegen de geestelijke liefden der

ziel. Derhalve is hij van allen de vrijste die het booze kent, het booze kan begaan, maar van het booze afkeerig is.

24. Vrijer is wie heftiger met zich strijdt en de lichamelijke verlangens sterker overwint, dan wie nooit eenigen strijd ingaat, immers het nut zelf en de beoefening der vrijheid is zichzelve te overwinnen; noch kan overwinnen, wie geen vijand heeft. Maar leiden wij deze dingen vanuit de natuur zelve des verstands, waaraan de vrijheid inis, of vanuit de oorzaken af; wie immers heftiger wordt besprongen en bestreden uit lichamelijke liefden, dat is, uit verzoekingen, dezelve laat die weliswaar toe en koestert die met het gemoed, maar nochtans bluscht hij die voor de daad zelve uit, en herstelt hij den staat van zijn zin- en verstandzetel; de verlangens immers welke zich verzetten tegen de zuivere liefden, veranderen, verdraaien, en martelen weliswaar den staat des gemoeds, en op dat moment wijken de geestelijke liefden en worden verstikt, want zij komen met den staat van het een en het andere niet overeen, immers de geestelijke liefden vergen een ongerepten en volmaaktsten staat, en schuwen de meer onvolmaakte, omdat zij niets samenstemmends toegieten; doch indien echter die meer onvolmaakte staten in de daad worden bepaald, dan is terstond een natuur er ingebracht, zoodat die staat spontaan terugkeert en zijn beurten afwisselt; met het gebruik immersgewennen wij ons aan een iederen vorm en verandering van staat; de tong leert door het gebruik zich plooiën, en de zelfde plooiing komt terug bij het eerste opkomen van een eendere idee. De spier voegt zich niet tenzij door het gebruik naar de handeling, het naakte streven echter, ook het sterkste, leert de wijze van beweging niet; aldus ook in de overige dingen; ons verstand of de veranderingen van staat van den zinzetel en den verstandzetel worden altijd tot aan den laatsten ouderdom opgekweekt en leeren aan; het naakte streven brengt nooit een natuurlijke verandering van staat aan, maar is veeleer gewoon in zijn voormaligen staat terug te glijden; zoo vaak ook wordt die geestelijke liefde der ziel als het ware met een zekeren ijver en warmte ontstoken, en vloeit zij sterker in, evenalsof zij haar verstand als overwinnaar erkende, en zoo vangt zij aan meer afzonderlijk haar gemoed lief te hebben; aldus hoe sterker de verzoekingen, des te grooter is na de overwinning de blijdschap der ziel en wacht den overwinnaar als het ware als prijs. Vanuit deze dingen verschijnt dat de werken der naastenliefde tot den staat des gemoeds bevorderlijk zijn, welke werken, hoezeer dien ook viets van verdienste inis, nochtans het gemoed doordrenken met het vermogen van de geestelijke liefden op te nemen.

25. Tot dusver heb ik gesproken over de volmaaktere zielen, aan welke de volmaaktste geestelijke liefden inzijn; maar er zijn ook zielen welker liefden

weliswaar geestelijk zijn maar strijdig met de Goddelijke dingen, te weten welke de onvolmaaktheden liefhebben; uit deze vloeien weliswaar eveneens liefden in, maar die welke een verdraaiden staat des gemoeds liefhebben, waarvandaan tegenstrijdige uitwerkingen voortspringen; maar over deze zielen moet beneden worden gehandeld.

Ten slotte blijft het over te onderzoeken waarom deze vrije keuze aan de menschelijke gemoederen is toegestaan, waar het deze zelf is welke het menschelijk geslacht het rampzaligst maakt, en ter oorzake waarvan wij tot de helsche straf worden verdoemd; daaruit immers leiden alle schulden hun oorsprong; zonder een zoodanige vrijheid echter hadden wij alien gezaligd kunnen worden; maar er moet zóó worden geantwoord, dat de hoogste wijsheid Gods dat eischt, voorts ook de hoogste voorzienigheid dat bevordert, en wel aldus, dat Hij niet wil dat er ook maar iets aan onze keuze wordt afgedaan dat Hij het niet veeleer doorlaat dat de menschen zich veeleer in goddelooze misdaden storten dan dat Hij iets aan de keuze van hen afdoet; de ondervinding zelve dicteert dat, nochtans toch dat, dat een ieder willekeurige, snood van ziel en gemoed zelf, zijn straf wacht, zoowel in dit leven als in het toekomstige; ook bevestigt de ondervinding dat niet alleen maar toont het aan. Het is geoorloofd ook over de oorzaken te denken, dat ook is aan onze vrijheid toegestaan, indien het niet indruischt tegen de Goddelijke wijsheid, noch tegen de menschelijke rede dat te bevestigen; de 1ste oorzaak ziet men is, dat zonder de vrijheid van denken, en van oordeelen, en van handelen, geen verstand had kunnen bestaan; noch ons gemoed bewust had kunnen zijn van het goede en het booze. 2. Dat zonder de vrijheid er geen deugd had kunnen zijn, noch ondeugd, deswege niets zedelijks; want het redelijk gemoed is evenals een vorm, welks wezenlijke bepalingen of bepalende deelen deugden en ondeugden zijn. 3. Dat zonder de vrijheid niets had kunnen geacht worden als het onze, deswege niets als verdiend; de noodzakelijkheid zelve neemt alle natuur der verdienste weg; zoo zou er niets zijn waarom wij zouden beloond en zouden geslagen worden. Zonder de vrije keuze zou er geen gunst zijn, ook niet van de Godheid zelve; niets moet vrijer zijn dan de Godheid vereeren, of de religie. Hetgeen de reden is dat het ons wordt bevolen te gelooven, de Godheid lief te hebben, hetgeen wij vanuit ons niet kunnen bedrijven; maar nochtans is eenig vrije in ons waardoor wij bijspringen; dit alleen wordt geischt. 4. Zonder de vrijheid zou er geen menschelijk gezelschap zijn, geen van de animi, en van de gemoederen en van de zeden, ja zelfs ook niet van de lichamen, en geen verscheidenheid; allen zouden ofwel meest evenaardig ofwel geheel en al tegenstrijdig zijn; noch wederzijdsche aanplooing van

iemand met den ander; aldus zou deze menschelijke wereld geene zijn, want de natuur wordt vanuit de evenaardigheid van allen geheel en al uitgebluscht, en is geene; zij leeft echter in de verscheidenheid, en wel een zoodanige dat door alle variëteiten een zekere harmonie bestaat. 5. Zonder de vrijheid zou er geen verkwikkelijkheid des levens zijn, hetwelk in de noodzakelijkheid geheel vergaat; en daarom is de vrijheid de menschelijke verrukking. 6. Zonder de vrijheid zou er ook niet de verscheidenheid vanzielen zijn, deswege zou ook niet het hemelsch gezelschap kunnen ontstaan, welks regeeringsvorm hemelsch is. In één woord, het doel der schepping zou niet bereikt worden, te weten het toekomstige gezelschap zelf der zielen of de Hemel. 7. Derhalve komt het overeen met de hoogste Goddelijke wijsheid en met de daaruit vloeiende noodzakelijkheid, om het wijste doel dat voorzien en waarin voorzien is, dat aan onze gemoederen de vrijheid werd toegestaan; en dat in het beschermen van deze vrijheid en in het richten tot haar doelen de Goddelijke Voorzienigheid zelf voortdurend overwaakt en regeert; te weten in het onderscheiden van de afzonderlijken van de afzonderlijken, zoodat de volmaaktste vorm van het hemelsch gezelschap daaruit voortspringt.

De wil en de vrijheid ervan, en wat het verstand te dien opzichte is.

1. Het is in de psychologische dingen uiterst moeilijk om te ontknoopen wat de wil is, dien behoorlijk van het verstand te onderscheiden en de deelen ervan onderscheiden te bezien; de wil immers is niet het verstand, immers wij kunnen dat willen wat tegen het verstand strekt, dat is, tegen de verstande waarheid of het betere geweten, waarvandaan de veinskunst welke in den kring regeert; en wij kunnen handelen met het verstand, of vanuit het geweten van het ware; het verstand zelf immers doorzoekt de waarheden, de wil echter wordt in de daad gebracht evenals vanuit een zekere liefde, vaak niet verstaan of zij waarlijk goed is; derhalve de canon: Ik versta de betere dingen en ik wil de slechtere.

2. Maar opdat wij weten wat de wil is, moet worden teruggegaan tot die dingen welke beneden den wil zijn, van welken wij kennis dragen, opdat wij door de vergelijking en de wijze van overeenstemming verstaan wat hij is. Beneden het redelijk gemoed is de animus, en beneden het verstand is de vijfvoudige gewaarwording, of de gemeene gewaarwording welke de doorvatting wordt geheeten; aan den animus worden de aandoeningen toegeschreven, voorts ook de begeerten; aldus aan het gemoed de liefden, voorts ook de willen, zoo dat de begeerte van den animus overeenstemt met den wil in het redelijk gemoed; die gloed der begeerte in den animus wordt in het gemoed verlangen

geheeten, hetwelk met den wil zelf is verbonden. Wanneer wij dus behoorlijk verstaan hoe de doorvatting zich verhoudt tot den animus, verstaan wij ook hoe het verstand tot het redelijk gemoed; voorts ook wanneer wij verstaan hoe de begeerten zich verhouden tot de aandoeningen en deze tot het gemoed, verstaan wij ook hoe de willen zich gedragen tot de liefden, en deze tot het redelijk gemoed.

3. Zooals nu een iedere willekeurige aandoening haar animus en als het ware specialen genius heeft, aldus heeft elke believelijke liefde haar speciaal gemoed, zoo dat gezegd wordt, dat aan die haar gemoed inis; zooveel aandoeningen of speciale animi dus, zooveel begeerten van den animus zijn er ook; aldus zooveel liefden of speciale gemoederen er zijn, zooveel willen des gemoeds zijn er. In de overige dingen doet zich een eender parallelisme voor, dermate dat als slechts de woorden worden veranderd, die dingen zich voordoen welke het gemoed eigen zijn.

4. Vanuit deze dingen vloeien evenals synoniemen, de wil, het gemoed, de bedoeling, de neiging, te weten wanneer gezegd wordt dat dit uw gemoed is, uw wil, uw bedoeling, enzovoort. Gezegd wordt niet dat dit gemoed uw verstand is, tenzij pas in die dingen welke onmiddellijk aan de werkingen des verstands zijn onderworpen.

Opdat wij echter doorvatten wat de wil is, moeten wij dien eerst scheiden van het verstand, of het verstand onttrokken aan den wil aanmerken. *Het verstand in zich geschouwd* heeft voor object de waarheid, en het wezen, de natuur, de hoedanigheid zelf der waarheid, ja ook den nexus der waarheden tusschen elkander; desgelijks ook de waarheden in de goede dingen zelf, als in de harmonieën, de aandoeningen van den animus, de liefden van het redelijk gemoed; in één woord, het strekt zich uit tot alle dingen in het heelal, waarvan het de natuur wil uitvorschen; het beweegt zich vooral in het uitvorschen der oorzaken uit de uitwerkingen, ofwel van de uitwerkingen uit de oorzaken, welke wetenschap de *dialektiek* alsmede de *topiek* wordt geheeten; de methode zelve uit het eerdere of uit de beginselen de *synthetische*, doch uit de latere dingen de *analytische*. De methode zelf van de oorzaken uitvorschen is eender als de methode zelf volgens welke het verstand wordt geboren, te weten zij is analytisch; wanneer het verstand voleind is, dan kan het voortschrijden op den synthetischen weg, te weten uit de beginselen, welke evenzoovele waarheden zijn; doch de synthetische weg in zichechter is die van het gemoed, vooral van het zuivere, is voorts die van de ziel en van de Engelen, die lachen om ons verstand, want zonder de wetenschap en de aantooning weten zij dat vanuit zich; immers het verstand zelf is aan het gemoed onder, van nature; maar

het redelijk gemoed moet aan het verstand onderzijn. Het tweede deel des verstands is de redelijke *logica*, te weten concludeeren vanuit de voorafgaande en de volgende dingen.

5. Het gemoed echter zonder het verstand geschouwd, is niet redelijk, maar is geheel natuurlijk en wordt van zelf en vanuit zich gedragen. Het is immers de liefde, welke de werking der ziel en geestelijk is, welke het gemoed bestuurt; de liefden zijn ofwel van den animus ofwel van het zuiver gemoed; deze besturen het redelijk gemoed, hetwelk zich in geen eigen liefde of liefde vanuit zich verheugt. Het gemoed heeft altijd een doel, hetwelk ook het beginsel moet zijn, en hetwelk in de middelen moet zijn, en overal moet regeeren. zoo dat er in de gansche reeks van middelen het zelfde doel zij; het wordt in het gemoed geschouwd, en wel aldus dat het tegenwoordig is, hetzij in de voorbijgegangene dingen hetzij in het toekomstige. Maar het gemoed draagt alle middelen natuurlijk met zich welke tot dat doel leiden, de natuur immers is gevormd opdat zij het gemoed voor middelen van dienst zij, als de doelen voortschrijden; het is het natuurlijke zelf dat de middelen van elkander afstaan in tijd en ruimte, doch niet het doel echter, hetwelk het zelfde is; en omdat het doel het zelfde is in de beginselen, de middelen, en het laatste, volgt dat de liefde het doel is, en die wordt verlangd, en bevorderd door de uitwerkingen, zoo dat wij met het gemoed op de zelfde liefde letten en de aanvulling en het laatste doel van haar, hetwelk in de beginselen was; waarvandaan de wellust des lichaams wordt geboren, wanneer zij in het lichaam afklimt. Zij kan ook opklimmen; derhalve zijn het de liefden van den animus ofwel de liefden van de ziel welke ons gemoed besturen, en op welke als doelen wordt gelet. Het verstand in zich geschouwd let niet op eenig doel tenzij in zijn gemoed, te weten als het denkt, om welke oorzaak wil ik dat weten, en het bemerkt dat het een verholen oorzaak is welke dat regeert, welke de liefde van de waarheden te weten wordt geheeten, welke in een of andere liefde van zijn gemoed wordt bepaald. Vanuit deze dingen verschijnt ook dat het verstand in zich de instrumentale oorzaak van het hooger gemoed is, maar de principale oorzaak moet zijn in het besturen van den animus en van de aandoeningen ervan, enzoovoort.

6. Laten wij nu overwegen wat het redelijk gemoed is; want opdat het redelijk zij moet het niet natuurlijk van doel tot doel worden gedragen, of uit eigen beweging, hetgeen instinct wordt geheeten, met betrekking tot welk gemoed niet kan worden gezegd wil, of willen en niet willen, maar een onwillijke, te weten hetwelk zonder medeweten tot zijn doelen wordt gedragen. Het redelijk gemoed, hetwelk evenals een inwendig gezicht is, moet dus het verstand aan

zich vergezelschappen, te weten niet slechts de waarheden van zijn liefden bezien of de gadegeslagen doelen hoedanig zij in zich zijn, maar het moet ook de middelen bezien hoedanig zij zijn, en in welke orde zij dienen geschikt te worden, opdat het gemoed de doelen bereikt, tot welke [middelen] de erkentenis vanuit het latere wordt vereischt. Wanneer het gemoed het verstand aan zich vergezelschapt, dan wordt het redelijk en menschelijk geheeten.

7. De reden dat het gemoed het verstand aan zich moet vergezelschappen, is omdat het gemoed natuurlijk gevoerd wordt tot de doelen welke zuiver animaal of van den animus zijn, dat is, tot de lichamelijke en de wereldlijke wellusten ; opdat het derhalve van deze wordt afgeleid en gevoerd tot de hoogere doelen, is het noodig dat het verstand zich bijvoegt. Het verstand immers moet principaal zijn in het besturen van de begeerten van den animus, maar instrumentaal in de liefden en de verlangens van het hooger gemoed; wanneer immers het gemoed neigt tot de aandoeningen van het lichaam, moet het [verstand] meest actief zijn, doch als ⁸⁾ het echter tot de geestelijke liefden neigt, zal het passief zijn, want die beschikken natuurlijk en vanuit zich de middelen tot het doel; alle dingen vloeien immers dan met een voorzienige orde, zonder het verstand, als het slechts ruimte laat de aandoeningen van zijn animus terug te werpen en te matigen.

8. Het gemoed beziet dus de tegenwoordige doelen in de toekomstige, bijgevolg ook alle tusschenliggende doelen, welke één reeks of keten samenstellen; het laatste doel immers, of veeleer een laatste, is er niet zonder een opeenvolging van middelen in de natuur, noch kan het bevorderd worden zonder de natuur, aan welke het als het ware inkleeft, als het gemoed die uitwerking beziet. Dat het gemoed in zich de middelste doelen omvat, en de natuur spontaan volgt evenals een instrument, dat verschijnt uit de afzonderlijke bewonderenswaardige instincten der brute dieren; de spin immers vervaardigt zeer kunstvaardig haar web, knoopt het onder de dakpan, plaatst zich in het midden en vangt het aas en wikkelt het met draden in. De bijen stoppen hun cellen op en vullen ze met honig voor den winter; zij ontsluiten de eieren, onderwerpen zich aan een koningin, zenden kolonies, maken de darren af. Het gevogelte legt vaardig zijn nesten vast. Zij alle weten evenals vanuit het volmaaktste verstand de geheele natuur, wetenschap en kunst, mathesis, de pneumatische, de anatomische; wij worden ook bestuurd uit zeer vele spontane dingen, de gansche natuurlijke huishoudkunde, scheikunde, natuurkunde, mechanica; het gemoed heerscht over de afzonderlijke organen

8 Kantteekening in het manuscript: N.B.

en zijn algeheele natuur, en ons verstand kan na de doorzoekingen van zoovele eeuwen ook niet ontdekken hoe het handelt; het cerebrum zelf lag heden diep verscholen; aldus zijn wij, wanneer ons redelijk gemoed door den wil handelt, aldus onwetend dat wij zelfs niet eens weten wat waarlijk de wil is, en hoe hij handelt.

9. Aldus behoeven de liefden van het hooger of zuiver gemoed ons verstand niet ter bereiking van de doelen, maar de doelen volgen de liefde van het gemoed natuurlijk wanneer de liefde zuiver is; mits het verstand slechts dat kan bewerken dat het gemoed berust in het bepalen van de doelen, welke zuiver lichamelijke liefden zijn; indien immers de liefden van het lichaam de instrumentale oorzaken van het hooger gemoed zijn, dan vloeien zij in de natuurlijke orde. Ook moet het verstand mede aanwezig zijn in het bevorderen van de hoogere doelen, actief ; maar anders naar gelang het gezelschap is, dat door zoovele uiteenlopende begeerten wordt gedragen, te weten opdat het zich onthoudt van die dingen door welke het verleid kan worden; de overige dingen zijn der Voorzienigheid, welke verscholen door ons gemoed, hetwelk in de handelingen invloeit, werkt. *Het goede zuivere gemoed volgen alle dingen vanuit zich en door de Voorzienigheid tot de onsterfelijke gelukzaligheid ervan. Het booze zuivere gemoed volgen alle dingen vanuit zich en door de Voorzienigheid tot de rampzaligheid ervan.* Maar een boos zuiver gemoed in het redelijk gemoed is er niet, immers dan is het overgelaten aan zijn lichaam en animus, welke het gemoed liefheeft. Maar komen wij tot den wil terug.

10. De wil in het algemeen beteekent het gemoed; in het bijzonder een of ander speciaal gemoed of een bepaalde liefde; en omdat het gemoed in zich alle middelste doelen omhelst, doorzieb het voorts ook wat in den weg staat en wat niet in den weg staat dat het het doel bereike; en daarom put het redelijk gemoed vanuit zijn verstand de middelen en schikt die in de natuurlijke orde; en hoe meer geschikt des te volmaakter en beter het gemoed; in deze dingen zijn evenzoovele deelen van het gemoed als er van het verstand zijn, te weten de denking, de oordeeling, en de conclusie. Het gemoed *denkt* als het de middelen wentelt en keert; en ondertusschen beziet het gemoed met het doel het doel waarheen het strekt; het *oordeelt* wanneer het de middelen, te weten in welke het de doelen die vanzelf daaruit zullen volgen, gadeslaat, in de ware orde schikt; ten slotte *concludeert* of *wil* het; deze conclusie wordt de *wil* geheeten; want dan zijn den wil evenals aan een vergelijking al die dingen in welke tevoren de denking inwaren; zoo bezit de wil in zich alle wezenlijke dingen der handeling, evenzoools het streven alle wezenlijke dingen der

beweging. Deze conclusie is verschillend van de verstandelijke conclusie, aan welke de wil niet inis; het doel immers is niet van te handelen, maar is van te weten wat waar is en zoo van de gemoederen te onderrichten welke doelen men moet liefhebben, willen, en schuwen. Aldus kan ons verstand doelen voornemen, maar God voorziet.

11. Het gemoed is dus met zijn denking en oordeeling van de middelen altijd aanwezig in den wil, en het slaat de handeling zelve in den wil als tegenwoordig gade; maar omdat het ook tegelijk de in den weg staande en de weerstand biedende dingen beziet, gedeeltelijk vanuit zijn verstand en gedeeltelijk vanuit zich natuurlijk, kan hierom de wil niet in de daad worden bepaald, tenzij de weerstanden zijn weggenomen, geheel en al als een streven hetwelk altijd op het booze aandrijft, en uitbreekt alleen al vanuit de weggenomen weerstanden.

12. Zooveel doelen er dus zijn, zooveel willen zijn er; ook de bemiddelende doelen zelf zijn willen; aldus is de handeling een voortdurende wil, en bij het ophouden van den wil houdt de redelijke handeling op; en hoedanig de wil, zoodanig de handeling in den mensch; doch hoedanig de handeling, zoodanig de wil in de bruten, welke de zelfde is als de begeerte van den animus van die, welke toch uit een zeker zuiver natuurlijk gemoed wordt bestuurd, evenwel niet uit een geestelijk.

13. De wil wil altijd zijn inwendige zinzetels uitzetten, zooals het streven zich altijd wil uitzetten, zooals in de atmosferen samengeperst en in evenwicht gehouden uit de naburige, ofwel ook in de pezen; maar hij wordt samengedrongen uit de naburige of evenzoo vele bemiddelende doelen waarin hij wordt verwickeld, welke weerstand bieden; doch indien die niet weerstand bieden, wordt de wil terstond in de open handeling heengevoerd. Zoo is de wil aan het streven aangebonden, en de handeling aan de beweging, als het geestelijke aan zijn natuurlijke, of het doel aan zijn uitwerking. En daarom is het niet alleen een overeenstemming maar ook een werkelijke koppeling; zoo kan de wil het redelijk streven worden geheeten; immers als het leven tot de natuur toetreedt, komt dat wat als het animale geldt in wording.

14. Als het gemoed in zijn wil is, dan is het begrensd en bijzonderlijk ofwel speciaal bepaald; en het is dan tegenwoordig in gewisse vezels van het lichaam, te weten welke tot de handeling ervan, welke het beziet, behooren; bijgevolg is het bepaald in gewisse inwendige zinzeltjes of corticale klieren met welke de beweegvezels overeenstemmen, vooral in het cerebrum, vanuit welke het de handeling van het lichaam evenals reeds tegenwoordig gadeslaat; in de weerstanden zelf echter welke in zijn en als het ware om den wil heen staan,

slaats het het uitstel gade, te weten den tijd en de ruimte, omdat het de natuur gadeslaat, door welke het de doelen zal hebben te bevorderen; aldus is het van het rede-lijk gemoed op de vertragingen zelve, de graden en de momenta der natuur, of de snelheden en de afstanden van haar, als op de tijden en de ruimten te letten; zoo stemt met den tijd de snelheid van den tijd overeen, en met de ruimte de afstand van de plaats, alsmede de opeenvolging met de beweging.

15. Opdat derhalve de wil voorttrede in de daad, moet deel voor deel en lid voor lid de vergelijking worden opgelost welke den wil inis; zooals als wij een zekere stekundige analyse of de vergelijking ervan willen oplossen in haar reden en analogieën door getallen of rekenkundig, ofwel door figuren of meetkundig.

16. Wanneer dus de wil in de daad uitbreekt, dan wordt deze daad de bepaling genoemd, en zoo wordt een eendere vorm in de handelingen bepaald welke in den wil was geweest. De bepaling zelve geschiedt door uitzettingen en samensnoeringen van de corticale klieren, door welke de animale geest wordt uitgedreven in de zenuwvezels, en uit deze in de beweegvezels van het lichaam, waarvandaan een zoodanige handeling ontstaat hoedanig zij in den wil is geweest; en zoo kan het gemoed de eene vezel na de andere, en de eene spier na de andere, met welke snelheid het ook wil, doorloopen; het spierstelsel zelf immers is aldus geleed en gevormd dat het met de afzonderlijke bepalingen van het redelijk gemoed kan overeenstemmen.

17. Ook komt de wil die eenmaal tot gewoonte is geworden, uit eigen beweging terug, omdat het gemoed zijn veranderingen van staat door gebruik en opkweeking verwerft en zoo spontaan tot een eendere idee terugkeert; alle dingen zijn ook in den weg door het zelfde gebruik aldus natuurlijk geworden dat zij evenals instrumentale oorzaken haar principale oorzaak dienstbaar zijn.

18. Daar dus de wil het redelijk streven is, en deze natuur met zich draagt dat het de zinzeteltjes wil uitzetten, maar bepaald tot den vorm der handeling, wordt er gevraagd hoe dat physisch wordt volvoerd in den gemeenen zinzetel, of hoedanig de verandering van staat in den zinzetel is wanneer het gemoed in zijn wil is; het is niet hoedanig het is in de ideeën van zijn verstand, welke evenzoo vele veranderingen van staat zijn; doch in den wil echter en de liefden en verlangens ervan geheel en al anders, te weten in de bepalingen van gewisse zinzetels welke hij wil uitzetten, en zijn handelingen voortbrengen, te weten deze zwakker, deze evenwel sterker; daarvanuit ontstaat een vorm van krachten welke eender is aan den vorm van de modi, of aan de modificaties,

bestaande in louter strevingen van zijn klieren uit te zetten; aldus kan de wil tegelijk met alsmede gescheiden van de veranderingen des verstands bestaan en blijven bestaan. Aldus, ziet men, moet de physische oorzaak van den wil worden verstaan.

19. Doch wat de vrijheid echter aangaat welke gewoonlijk aan den wil wordt toegeschreven, dat trekt den oorsprong daarvanuit dat wij zeggen dat wij kunnen willen en niet willen, dit in de daad bepalen en niet bepalen, willen tegen het beter geweten of de overreding van het verstand, aldus veinzen, bedriegen, en listen knoopen; maar dan wordt de naaste oorzaak der handeling aangenomen voor een verwijderde, als pleegt te geschieden in de andere afzonderlijke dingen ; hetgeen de reden is dat de wil gemeenlijk voor de bedoeling wordt aangenomen, en voor het gemoed zelf; als het gemoed immers over de middelen denkt en oordeelt, dan kan het die varieeren, andere uitkiezen, zijn gemoed veranderen, ja zelfs ook de doelen, maar zulks dank zij het verstand, hetwelk het kan raadplegen, zoo dat in de denking zelf het gemoed en het verstand meestal verbonden zijn; doch daarna worden zij gescheiden, al naar de liefde en de wil, hoedanig de begeerte des gemoeds is, meesleept; zoo kan het gemoed aan zijn wil als aan het geconcludeerde andere middelen en andere doelen indragen, ook de ingedragene zelve veranderen, vermenigvuldigen, verdeelen, onttrekken, ja zelfs dien ganschen wil opheffen, en een nieuwen in de plaats stellen, al naar het het welslagen opmerkt; om deze reden kan, wanneer het gemoed zich aan het verstand vergezelschapt, met betrekking tot dat dan vrijheid worden gezegd, indien het dan niet wordt meegesleept door zijn liefden, en er geen vrijheid is; om deze reden is aan den wil vrijheid toekenbaar, want het gemoed kan elk voortschrijden van de middelen oordeelen, wanneer, hoe, voorhoeveel zij in de daad te bepalen zijn.

20. Doch indien wij echter deze vrijheid dieper bezien, ziet men dat zij niet gescheiden is van de vrijheid des verstands, of van de vrije keuze, maar met die verkoppeld ; zonder de vrijheid des verstands zou er geen vrijheid des gemoeds zijn; maar *de vrijheid des gemoeds bestaat eenig daarin dat het zijn verstand kan gehoorzamen en niet gehoorzamen.*

Ondertusschen is er een universeele wil, welke uit de afzonderlijkste willen is samengeklonken, welke onderzijn. Er is een gemeene wil, welke wordt samengesteld uit andere willen evenals deelen; dan wordt van dezen wil gezegd het gemoed; er is een algemeene wil, een speciale, een individueele, zoo dat hij verdeeld kan worden in geslachten en soorten. En de eene wil is aan den anderen ondergeordend en met andere samengeordend; geheel en al zooals eerder met betrekking tot het verstand is gezegd. Want zooveel

middelen evenzooveel bemiddelende doelen, en evenzooveel willen. *In één woord, elke wil beschouwt de uitwerking in welke het doel moet zijn, deswege de toekomstige gebeurtenis.*

Aan de ziel is geen vrijheid en geen wil overgelaten zoolang zij in haar lichaam aanblijft; zij handelt immers niet vanuit eenige voorgaande overweging, want alle wetenschap en alle verstand is haar medegeboren, en zij is zelve de zuivere wetenschap en het zuiver inzicht; zoo moet zij niet eenig verstand raadplegen en zich met dat vergezelschappen, omdat zij vanuit de natuur met dat vergezelschap en meest verbonden is; vanuit haar natuur vloeit zij dan in de sfeer van het redelijk gemoed in, en de werkingen van haar zijn evenzoovele geestelijke liefden, welke worden ontstoken wanneer de liefden des lichaams en der wereld worden verwijderd, andersom echter verkouden zij. De ziel wordt ook gehouden te handelen volgens den wil van het redelijk gemoed, want het redelijk gemoed kan niet vanuit zich de handeling voortbrengen, maar dat zal van de ziel als van de principale oorzaak zijn, en dat vanuit de noodzakelijkheid; tenzij zij immers inwilligde zou de volledige lichamelijke machine te gronde en te niet gaan, en de zinzetels zelve zouden barsten; maar of het is tegen de natuur van haar hetzij met die, zij moet tot de handeling toestemmen en zoo haar gemoed ofwel liefhebben ofwel haten; hetgeen de reden is dat niemand den staat der ziel zelve te weten komt dan God zelf.

Het betoog.

Het betoog of de ontvouwing van de verstandelijke ideeën door de stoffelijke ideeën, welke evenzoovele woorden zijn, waarvandaan de spraak en het gesprek, geschiedt niet door invloed maar door overeenstemming, zooals het gehoor wanneer het overgaat in het gezicht. Aldus ook worden even zoovele veranderingen van staat van den zinzetel gevormd, met welke afzonderlijke de krachten of de uitzettingen der corticale overeenstemmen, welke de spieren zelve der tong overheerschen. Deze overeenstemming geschiedt door het gebruik en de opkweeking, want hetzij de idee van het gemoed aldus moet worden uitgesproken hetzij anders, zij stemt nochtans toch overeen.

De handeling zelve der tong echter kan niet volbracht worden zonder den wil, want het beginsel der handelingen is de wil, zooals het beginsel der beweging het streven is; derhalve moet zij in den wil worden overgebracht uit de denking, welke de gemeene werking zoowel van het verstand als van het gemoed is; zoo wordt de volledige denking als het ware in de conclusie ingedragen, welke dan samenvalt met den wil.

Maar nochtans verschijnt in elk betoog hoe onderscheiden het verstand is en hoe onderscheiden het gemoed is; de spraak immers ofwel het gesprek is het verstand, sprekende; door de samenschakeling van de stoffelijke ideeën of van de uitingen, en de uiteenloopende schikkingen, verbindingen, woorden van haar, actief, passief, eenvoudig, samengesteld, welke deels verborgen hoedanigheden zijn, brengt het den vorm voort welke uit het redelijk gemoed kan worden verstaan en zoo uitgeheven uit de sfeer van de lagere ideeën in de sfeer van de hoogere, waar het gemoed, hetwelk niet verschijnt hoedanig het is tenzij vanuit de samenschakeling zelve, een zekeren innerlijken zin vangt en zoo verstaat. *Het gemoed* is echter aanwezig met zijn lief den en spoort het gesprek zelf aan, en maakt als het ware levend, niet alleen den klank, maar verstrekt ook brandender woorden. Bovendien breekt het ook uit in de gebaren, de gelaatstrekken, de vormen der handelingen, zoodat zij de beelden van dat gemoed zijn; zoo pleegt vanuit de spraak zelve helder te verschijnen hoedanig animus er schuilt, hoezeer ook wordt geveinsd, want hij pleegt ontstoken te worden door de langer in het zelfde subject vertoevende denking en spraak zelve.

Vanuit het betoog kan verschijnen hoedanig de vergemeenschapping van het verstand en het gemoed is, en vooral wat er het gemoed en het verstand natuurlijks inis en wat spontaans. Maar deze materie is uitermate omvangrijk. *Deze dingen zijn te weinig uitgedacht.*

De menschelijke voorzichtigheid.

De menschelijke voorzichtigheid welke een ander maal de voorzienigheid van het redelijk gemoed wordt geheeten, bestaat voornamelijk in het uitdenken en ordenen van de middelen tot het goede doel, opdat het doel evenals vanzelf volge, tot nabootsing van de natuur, of dat de schikking en ordening van de middelen evenals natuurlijk is; noch gezien worde voort te trekken uit een zeker voorgaand verstand;dit vooronderstelt een doorkneed en volmaakter verstand, voorts ook een gemoed hetwelk met een zoodanig verstand samenstemt; ook verraadt het doel de bedoeling niet. De voorzichtigheid is grooter hoe beter het doel; want dat zij voorzichtigheid gelde, onderstelt het goede, ten minste in het verstand het ware of het waarlijk goede. Opdat de voorzichtigheid het hoogst zij, wordt vereischt dat het heste doel worde beschouwd, als de instandhouding van het gezelschap, van het vaderland, van de religie, van de Goddelijke heerlijkheid, en eendere dingen; wanneer dan de mensch het voorneemt, beschikt God, of loopt de Goddelijke Voorzienigheid met de menschelijke voorzienigheid samen. Het gemoed beschouwt in dit

geval geen doel tenzij als bemiddelend, en nochtans niet het laatste, tenzij hetwelk het eerste is in het laatste is; wie op hetzelfde aanlegt en zoo alle doelen als bemiddelend acht, van diens voorzichtigheid wordt niet gevergd actief vanuit zich te zijn, maar zij wordt actief gemaakt vanuit de hoogere liefde, en de middelen doen zich vanuit zich voor.

De voorzichtigheid wordt gevergd aangezien de menschenlijke gemoederen zoo meest uiteenlopend zijn, zekere geneigd tot de booze, zekere echter tot de goede dingen; zonder deze zijn geen bemiddelende die het doel bevorderen; elk believelijk mensch immers is een instrumentale oorzaak en een middel van eenig hooger doel; ter bereiking van het goede doel kunnen ook booze gemoederen van nut zijn, vaak een duivel om het beste doel te bevorderen, als Judas, om, ingeblazen, den Messias te verraden; maar dit geschiedde niet op bevel maar met toestemming; want er zijn oneindige middelen tot één doel, zoo dat het niet noodig is booze middelen te zoeken, maar alleen met toestemming toe te laten.

De menschenlijke voorzichtigheid strekt zich uit tot alle handelingen in het burgerlijk leven, vooral in het booze gezelschap, of tusschen de boozen, zoowel in het zich beschermen als om die dingen te bevorderen welke het gezelschap tot heil zijn; maar de voorzichtigheid is zoowel burgerlijk als zedelijk, ook zoowel universeel als afzonderlijk, en er zijn de geslachten en de soorten van haar.

De veinzing en de ontveinzing.

Hetzij het ware dingen zijn, hetzij valsche, zij moeten worden geveinsd en ontveinsd, geheel en al volgens den genius der eeuw, de menschenlijke neigingen, en de omstandigheden, al welke dingen beweegredenen der voorzichtigheid zijn; er zijn ook de boosaardigheden en de arglistigheden, wanneer de gemoederen tot het booze neigen. Aldus is de veinzing een deugd, en is zij een ondeugd, zij is immers het middel om het doel te verkrijgers; hoedanig dus het doel is, zoodanig is het middel te achten, want vanuit den wil worden de daden geacht; ook de hoogste weldadigheden, liefden, welwillendheden, zijn boos indien zij worden geveinsd om te bedriegen; aldus in de overige dingen.

De veinzing en de ontveinzing is altijd een uitwendige vorm des gemoeds, deswege des lichaams, terwijl de inwendige vorm blijft, welke geheim wordt gehouden; de *ontveinzing is een ondeugd* indien wij uitwendig deugden liegen, en een gemoed vol van de volmaaktste liefde aantrekken opdat wij een onvolmaakter doel of een onvolmaaktere liefde verkrijgen, als indien wij den

vriend liegen wanneer het gemoed begeerig is naar wraak, barmhartigheid wanneer het onbarmhartig is, vroomheid wanneer het gemoed onvroom is; de ondeugd is altijd des te grooter hoe betere liefden worden voorgesteld; dezulken zijn de tooneelspelers der wereld, en de ware komedianten in het theater van den kring. *De veinzing en de ontveinzing* is een deugd indien wij de goede doelen geheim houden, als zij door de middelen der voorzichtigheid evenals vanzelf vloeien; ja zelfs ook zoodat wij tusschen de boozen liegen uitwendig boos te zijn, nochtans toeh dat het niet vanuit de binnenste dingen van den vorm voortvloeit, en wij ons in het gemoed der anderen door de eigen neigingen inboezemen, als tenslotte, vrienden geworden ofwel het vertrouwen zeer waardige broeders, de animus dan kan worden gebogen. Maar deze kunst kan met tallooze bladzijden niet beschreven worden, het zijn immers tallooze kunsten, en nooit de eene aan de andere eender.

Dat moet worden opgemerkt dat er geen aandoening van den animus is welke niet haar gelaatstrek repraesenteert in het lichaam, en in het aangezicht, de handelingen, het gebaar, de spraak ervan, voorts ook in de oogen zelf; de veinskunst bestaat vooral daarin dat de gelaatstrek en de uitwendige vormen afwijken van de inwendige, en wij een gelaatstrek aantrekken welke met de tegengestelde aandoening overeenkomt; voorts ook dat wij vanuit het verstand de redenen te voorschijn halen welke mogen bevestigen, opdat de gelaatstrek echt wordt geloofd.

Vanuit deze dingen volgt dat aan het verstand de macht en het recht is gegeven van den wil des gemoeds te bevelen, niet echter het gemoed zelf; het gemoed immers regeert universeel in den wil, maar het begunstigende verstand laat in hetzelfde in en knoopt samen de middelen welke tot dat doel strekken, hetwelk het gemoed aanstonds gadeslaat; zoo dat er een geheel en al andere verandering van staat is van de verstandelijke ideeën, en een andere van den wil, en zij aldus gescheiden zijn dat het eene kan aanblijven wanneer het andere wordt veranderd; iets anders immers is de verandering van staat, en iets anders de tot gewisse zinzeltjes bepaalde samenloop van uitbreiding.

De arglistigheid en de boosaardigheid.

De arglistigheid is wanneer booze doelen listig worden bereikt onder de gedaante van het goede, en onder den gelaatstrek van de eerbaarheid, van de deugden, van het heil, te weten van het publieke, van de religie, of onder de gedaante van de liefde jegens den ander, en door list, opdat wij de begeerten of de willen van den ander toevleien, en dat vanuit medeweten of erkentenis. Grooter ook is de arglistigheid indien het doel zelf, ofsehoon in zich slecht,

wordt oversluierd met een eendere gedaante en aan de afzonderlijken goedkeurenswaardig versehijnt door verstandelijke kleuren om de zaken fraai af te schetsen. Dit is somtijds de genius van een heele eeuw, en regeert tusschen de republieken en de koninkrijken, welker ministers worden geprezen hoe kunstvaardiger zij de overigen bedriegen, terwijl toch eenige gedaante van het eerbare aanblijft; de arglistigheid immers acht nooit eenig doel als laatste, maar als middel, nooit begrensaar. De kunsten zelve opsommen zou te ver voeren; zij regeert ook tusschen de kleinere gezelschappen en de gezellen zelf; ook is de vriendschap niet volkomen, en onder deze wordt zeer vaak misleid; de meest arglistige is voor niemand een vriend tenzij voor zichzelf, en hij heeft zich het meest lief. Dit wordt heden voorzichtigheid geheeten; in andere opzichten echter ofwel oprechtheid ofwel eenvoudigheid.

De boosaardigheid evenwel is wanneer geen deugd wordt geveinsd, maar zij zonder de aanwezigheid van het ware en het eerbare de booze dingen vanuit de natuur zelve bedrijft en nastreeft, zoodat zij tegen haar geweten zou handelen indien niet tegen het beter geweten; zij wordt door geen schaamte der misdaad of ontzag der straf geraakt. Al is de booze zich bewust van de waarheden en de deugden, toch haat hij ze. De arglistige haat de deugden niet, maar verkiest ook zijn ontaarde liefden boven de deugd, en hij maakt zichzelf geleidelijk wijs dat zijn ondeugd een deugd is; en hij stijft zijn geweten met samengezochte argumenten; het gebruik immers en de veelvuldige uitoefeningen brengen den animus aan en zij maken de veranderingen des gemoeds evenals natuurlijk.

De oprechtheid.

De oprechtheid is het tegendeel van de veinzing en de ontveinzing, dat zij zegt hetgeen zij denkt; zij is er in de goeden en de boozen; ook al zijn de neigingen boos wordt nochtans de oprechtheid geprezen, omdat zij een aanwijzing is van een niet beter verstane waarheid, en er niet een gemoed is van te bedriegen; dezelve kan een vriend zijn voor allen. Zij komt vanuit de beginselen dat hij gelooft dat de veinzing een ondeugd is, ofwel vanuit het beginsel van het eerbare, ofwel vanuit het gebruik, dat hij er zich niet aan gewend heeft de gelaatstrekken om te vormen. In de gezelschappen der boozen wordt hij niet als een betrouwbare vriend toegelaten.

De gerechtigheid en de billijkheid.

Ons verstand zet niet slechts in valgorde uiteen, en denkt, en meent, maar het oordeelt en concludeert ook, of wordt in de afzonderlijke dingen door

oordeel en keuze bestuurd, maar nochtans wordt het verstand bestuurd uit het gemoed en de verlangens ervan, welke uitwerken dat de begunstigende beweegredenen gereeder in het oordeel worden ingeboezemd dan die welke tegenstrijden. Wanneer er dus zoovele oordeelen zijn als er gemoederen zijn, omdat er zoovele verlangens en willen zijn, valgt dat de gemoederen zelve niet tussehen verscheidene keuzen kunnen handelen; opdat zich dus doe gelden wie wel waarder oordeelt, wordt de gerechtigheid vereischt, en zij is tusschen verscheidenen wanneer zij het oneens zijn, en in geen zaak welke ooit in onze denking komt, niet.

Zoo zijn in alle dingen waar de vorm, de orde, de wetten zijn, als in zich en in hun gemoed, in het kleiner en grooter gezelschap, tusschen de koninkrijken, voortdurende oneenigheden, processen, en geschillen, waarvandaan de rechten, de burgerlijke, de natuurlijke, de jurisprudenties, de rechters, de koningen, de magistraten, en meer dingen. Ook in de wetenschappen; alle dingen draaien om het oordeelvellen wat waar, wat goed is, en ieder wordt in de meening getrokken in welke zijn gemoed en animus dien sleurt; en indien het gemoed niet werd bestuurd uit den animus en de begeerten ervan, zou de mensch zelf vanuit zich weten wat gerecht en billijk is, en er zou een voortdurende instemming regeeren; de onkunde, de overreding, de inbeelding zelve verdraaien ook de gemoederen; en de politieke kunsten; zonder de liefde van zich zou er ook niet eenige codex van de gerechtigheid noodig zijn.

Wanneer er dus het in zich ware, het in zich goede, ook het in zich gerechte is, is het volmaakt in God, die de waarheid, de goedheid, de gerechtigheid zelve is; ook het geweten zelf dicteert de gerechtigheid; opdat dus iemand niet tegen zijn beter geweten, en ongerechte dingen doe, en zoo het gemeene best en zich vernietigt, wordt dezelve dan met publieke straf geslagen, naar het lichaam of de bezittingen, ofwel ook door rampspoeden vanuit de Voorzienigheid, ofwel gewetenskwellingen, ofwel naar de ziel in het eeuwige; al deze dingen beteugelen het gemoed, opdat het zich niet evenals wetloos in schanddaden storte; en er zijn de straffen ter opheffing en uitroeiing van het booze.

De billijkheid echter stemt overeen met het evenwicht in de natuur; wanneer het natuurlijk evenwicht wordt verstoord, geschiedt ongeordende beweging, en de natuur wordt als het ware verward, en het een wekt het ander wanordelijk op, drijft het, vernietigt het; hierom worden zij uit de zuiverdere en volmaktere krachten welke in zijn, wederom tot hun evenwicht teruggebracht; aldus ook in ons lichaam, en in het menschelijke gezelschap, opdat de oneenigheden worden bijgelegd; het wordt evenmatig zijn geheeten,

of evenalsof evengelijkwegen, den ander teruggeven wat het zijne is, en den ander afnemen wat niet het zijne is, enz.

De wetenschap, het inzicht, de wijsheid.

De wetenschap is van al die dingen welke op eenige wijze worden ingeboezemd en vastgehouden met het geheugen; zij plegen onmiddellijk te worden ingeboezemd door den weg der zinnen, vooral van het gehoor en van het gezicht; door meesters; door boeken welke alle wetenschappen van de dingen bevatten, ofwel door eigen bespiegeling, en de ontsluitingen van een zekere nieuwe waarheid of beginsel, welke worden gezegd de vruchten [*foetus*] van het ingenium te zijn; derhalve is hij wetenschappelijk, geleerd, ontwikkeld, die verscheidene wetenschappen, ondervindingen, histories kent, en die kan memoreeren; hij wordt geloofd inzichtsvol te zijn, maar niet altijd kleven zij samen. Een knaapje kan meest wetenschappelijk zijn omdat hij bij machte is heele boeken met het geheugen op te sammen; daarvandaan toch volgt niet dat hij inzichtsvol is. De wetenschap moet door de menschen verworven worden; den beesten echter is zij medegeboren, maar zij wordt niet op eendere wijze gereproduceerd. Met het geheugen kunnen niet alleen de stoffelijke dingen worden vastgehouden, maar ook de zuiver verstandelijke dingen, als de wijsgeerige dingen, de conclusies waarvan verscheidene kunnen worden teruggebracht in ne, en zoo wederom; aldus kan het geheugen met alle dingen worden ingevuld.

Het inzicht is de dingen van het geheugen in de volmaakte orde en in de volmaakte vormen kunnen terugbrengen, daaruit de waarheden uitlokken, de verborgen dingen uitvorschen, en de tegenwoordige dingen concluderen uit de voorbijgegane, hetwelk is wijsgeer zijn, als het ware geboren; er zijn verscheidene dælen van de wijsbegeerte en de physica, in welke vanuit de dingen van het geheugen vanuit het eigen verstand doordringt, en doorgedrongen was; en hij bezit vanuit zich door de bespiegelingen met zijn geheugen zeer vele waarheden; dezelve is inzichtsvol; want in het verstand springt de zuivere verstandzetel bij, en een zeker hooger natuurlijke, hetwelk leert de ideæn zelve van het geheugen in haar vormen behoorlijk te vergezelschappen, te weten samen te ordenen en onder te ordenen, aan hetwelk alle wetenschap universeel vanuit zich inis. Zander dit zou het verstand er geen zijn, te weten zonder de natuurlijke logica, dialectiek, topiek, grammatica, mechanica, akoustiek, optiek, enz.: ook een zeker natuurlijk recht is ook aan een ieder medegeboren, er ontbreken slechts de afzonderlijke ideeën, welke hij in de orde moet terugbrengen. Hoe bekwaamer iemand is en hoe meer dingen hij vanuit

zich leidt, want het verschil is onmetelijk, des te inzichtsvoller is hij. Er zijn zeer velen die het inzicht liegen op een wijze dat zij verscheidene verstandelijke dingen, welke de leeren behelzen, door anderen ontvangen en ontsloten, voor eigen dingen te koop bieden. Ook zijn er die vanuit het gemis van de wetenschap der dingen, of om de reden van de onkunde, niet inzichtsvol kunnen zijn; dan immers dwalen zij evenals in schaduwen, maar nochtans verraden zij de gave van het ingenium in die dingen welke zij weten. Ret verstand groeit altijd met den leeftijd, en wordt het oordeel geheeten, ofwel over een rijp oordeel beschikken; tallooze onderscheiden treden daartusschen op, men kan immers inzichtsvol zijn in een leervak, in een ander niet; in alle universeel is zeldzaam, al kan slechts de aanplooijing ontbreken.

De wijsheid; wijs is wie in alle dingen het doel acht, het beste uitkiest, of van zijn vrijheid behoorlijk geniet, en de te omhelzen dingen omhelst, en de te schuwen dingen schuwt; de wijze is altijd eerbaar, of heeft de deugden lief; hij aanmerkt zich evenals een deel, hij betracht de zich opgelegde ambten vanuit den plicht, hij onderjukt den animus, hij laat het zuiver gemoed handelen; de wijze heeft de wereldlijke en de lichamelijke dingen om het nut als de middelen lief; in de overige dingen, en het misbruik, versmaden zij. De wijze heeft het inzicht lief als het middel, doch in de overige dingen, en indien het het gemoed in de dwaling leidt, haat hij het. Ret inzicht en de wijsheid zijn zelden verbonden, dewijl het inzicht in hooge mate dwalend en onvolmaakt is, en het aan het gemoed de redenen geeft van waanzinnig te zijn, en aan de begeerten des lichaams te gehoorzamen; zoo neemt het de wijsheid weg. De wijste is wie den naaste als zichzelf, het gezelschap als verscheidene zichzelfens, en God boven zichzelf liefheeft, en derwaarts zijn handelingen richt, welke als bemiddelend worden geacht; voorzooveel als hij van den regel terugtreedt, voorzooveel treedt hij van de wijsheid terug; vanuit de richting van het leven, niet evenwel uit het gesprek wordt gekend wie wijs is. Een landman kan wijzer zijn dan de hoogste wijsgeer; de wijsheid immers is Goddelijk, het inzicht is menschelijk, en wordt de wijsbegeerte geheeten; meermalen komt het voor dat de eene voor evenzooveel terugtreedt en wordt verminderd voorzooveel als de andere toetreedt en wordt vermeerderd. Het zijn niet tenzij de wijzen welke waarlijk geliefd worden uit de oprechte menschen en uit God; dien ook blaast de Goddelijke Voorzienigheid toe, dat opgeklommen worde; er zijn die van nature wijs zijn, als die eerbaar zijn, en er zijn die het zijn van gewoonte, voorts ook van verstand, indien uit het verstand de wijsheid het inzicht inblaast, het inzicht terstond daarop de wijsheid. Derhalve is de wijsheid van het gemoed, niet van het zuiver verstand.

De oorzaken welke den staat van het verstarnd en van het redelijk gemoed veranderen, of hem verdraaien en hem vervolmaken.

Er zijn de *medegeboren oorzaken*, te weten welke uit den staat zelf der ziel den oorsprong trekkere, voorts ook uit de vorming in de moederlijke baarmoeder. Er zijn de *verworven oorzaken*, te weten dat het niet wordt uitgebouwd. Er zijn de *oorzaken van den animus*, en verder zijn er de *oorzaken van het lichaam*. Maar het gemoed wordt op verschillende wijze aangedaan ten opzichte van de wetenschap, het inzicht, ofwel de wijsheid.

De *medegeboren oorzaken* welke vloeien uit de ziel zelve; het is omdat de ziel van den telg wordt genomen uit de ziel van den ouder, wiens natuur in den telg wordt overgedragen. Er is geen staat van de ziel alleszins eender aan den staat van een ander; de ziel zelve bouwt zich het organisme, tot het beeld van zich; zoo ook vormt zij de natuur van het redelijk gemoed of het vermogen ervan. Hoedanig derhalve de ziel is, zoodanig is het gemoed of het vermogen ervan natuurlijk; hetgeen de reden is dat de kinderen aan hun onder mar den animus eender zijn, en vaak de grootouder in het kleinkind wordt herboren. De ziel van ieder willekeurige is een geestelijke vorm, en de liefden zelve van het gemoed van haar zijn geestelijk; maar daarin bestaat het verschil dat de eene ziel liefheeft hetgeen de andere haat; de ziel van Goddelijke natuur heeft het hemelsch gezelschap en God lief, de ziel echter van duivelsche natuur haat het hemelsch gezelschap en God; aldus zijn de liefden tegenovergesteld in de ziel zelve, en zoo vaak het geestelijk gemoed invloeit in de sfeer van het redelijk gemoed, volgt dat tegenstrijdige lief den worden ingeboezemd; aldus worden sommigen tot de wijsheid, sommigen echter tot den waanzin geboren, maar deze waanzin verhindert niet of er kan een meest inzichtsvol gemoed zijn, en wetenschappelijk, ontwikkeld, geleerd worden gemaakt, dermate dat het beter dan de anderen weet wat de wijsheid is, al draagt het die haat toe. Allen immers worden geboren tot het inzicht, niet echter allen tot de wijsheid; wie tot de wijsheid, worden uitverkorenen geheeten.

De *medegeboren oorzaken door de vorming in de moederlijke baarmoeder*; de ziel zelve is van den mider, of de binnenste bepaling zelve van den menschelijken vorm, welke daarna wordt voortgeschapen of op uitmuntende wijze ontvangen; want uit den ouder wordt terstond de ziel met haar zuiveren verstandzetel ingezonden, in welken eendere substanties in orde worden voortgeschapen, en de moeder levert aan het ei elken uitwendigen vorm tot het gebruik van de ziel, en zij verschaft rijkelijk de dingen welke den vochten moeten inzijn; maar omdat de zinzetels van de moeder en het embryo uitermate nauw vergemeenschap zijn, volgt dat het kleine kind den genius van de moeder

met den genius van den ouder gemengd kan aantrekken, in den telg immers is de ziel van den vader, maar de animus van den een en van den ander; vanuit deze dingen valgt dat volgens de toevallige en de natuurlijke veranderingen van den animus in de moeder het organisme zelf van den inwendigen zinzetel veranderingen kan ondergaan, te weten, zoodat het geheugen geschikter is de voorgeworpen dingen op te nemen, of te weten, voorts ook te verstaan; alle vermogens immers hangen af van den eigen vorm zelf en den nexus met de genooten, de hoogere en de lagere. Daarbij komt dat ook het moederlijk sap hetwelk het embryo indrinkt, kan zijn aangedaan met eenige ziekelijke constitutie. Eender dat rampspoeden kunnen toetreden, in de dracht zelve, als samendrukkingen, kneuzingen, en eendere dingen, eender in het alreeds uitgestooten kind door de vroedvrouw of de voedster; uit de melk van haar, toevallige voorvallen, zorgeloosheid en boosaardigheid van de voedster; al deze dingen kunnen bijdragen dat het redelijk gemoed niet naar behooren vervolmaakt kan worden, of dat het eenig natuurlijk gebrek trekt; maar welk gebrek ook het zoo trekt, het is uitwendig niet evenwel inwendig van de ziel zelve, welke zoo wordt verstoken van de macht op haar naaste organen, en door dezelve op de meer verwijderde in te werken.

Tusschen de verworven oorzaken is de voornaamste dat het gemoed niet wordt uitgebouwd ofwel dat het niet behoorlijk wordt uitgebouwd; Indien het gemoed niet wordt uitgebouwd, te weten door de wetenschappen, en wel in de natuurlijke orde, opdat niet het eene eerder het gemoed in beslag neemt, hetgeen het daarna in beslag moet nemen, of dat het gemoed wordt in beslag genomen door die dingen tot welke het niet natuurlijk neigt; voorts ook indien het gemoed niet wordt opgewekt door de liefde zieh te vervolmaken; de liefde immers of de ambitie van boven anderen in de wetensehap, ofwel in het inzicht en de wijsheid uit te mursten, draagt voornamelijk bij tot de vervolmaking van het gemoed; deze ambitie kan in de meesten ook worden opgewekt. Wanneer het gemoed niet wordt uitgebouwd, blijft het in den staat van zijn onkunde aan; immers zonder de ideeën van het geheugen en van de verbeelding kan het redelijk gemoed tevergeefs zijn natuur uitsteken en zijn vermogen te voorschijn brengen; het gemoed immers is evenals een ambachtsman die niet weet te werken zonder instrumenten; het verstand immers is de principale oorzaak, het geheugen en de verbeelding daaruit de instrumentale oorzaak; aldus zou in den laagsten boer, wiens gemoed in geen wetenschap is onderricht, de meerdere van den vorst der filosofen kunnen bestaan, dermate dat de grootste gaven en de hoogste ingenia vaak in de duistersten begraven schuilen; vaak worden zij uit een singuliere

Voorzienigheid in het licht te voorschijn getrokken. Ondertusschen versehijnen zij evenals uitgedroogde sponzen, droesems, en een onvruchtbare akker, somtijds met doornen bezet.

Er zijn de oorzaken van den animus, te weten dat de animus van hem ofwel natuurlijk, ofwel door gewoonten, ofwel door een andere omstandigheid, alsmede door rampspoeden, te groote voorspoedigheden, ziekten des lichaams, kan krank zijn, niet te begeeren dingen begeeren, over het verstand van zijn gemoed een schaduw brengen, niet andere dingen willen toelaten dan die welke dien specialen animus toeveien; zoo versmaden en haten zij niet slechts het inzicht zelf maar ook de wijsheid. Zij gelooven dat dat het heelal is wat met die liefde overeenkomt. In een woord, voorzooveel als de animus boven het zuiver gemoed in ons redelijk gemoed wil heerschen, voorzooveel wordt verhinderd dat dat gemoed wordt vervolmaakt; het zijn immers de liefden welke het gemoed aftrekken, en verstoren, en krank maken; ook verstoren zij het niet alleen maar overschaduwden het met een zekere onkunde; zooals de trots en de hoogmoed, de gierigheid, de overige minderwaardige liefden, plegen te doen; waarvandaan de verachting van de wetenschappen, van het inzicht, en van de wijsheid. De animus steekt ook de animale geesten en de bloedgeesten aan, en hij giet zijn vergiften wijd uit; want de animus vloeit onmiddellijk in den vorm van het lichaam in; daaruit worden de lichamelijke oorzaken opgewekt, welke met vereende inspanning het leven des gemoeds vernietigen.

De oorzaken des lichaams zijn verscheidene, zooals de meeste ziekten, welke de vochten aandoen, vooral het roode en het zuiverder bloed, of den animalen geest; deze ziekten zijn talloos, want de meeste ziekten bezoedelen de bloeden; deswege zijn alle oorzaken der ziekten oorzaken van de vernietiging des gemoeds, als schadelijke voedingsstoffen, vergiftigde dingen, dranken, alle onmatigheid; het bedorven bloed immers trekt ook den animus naar zijn zijden, bijgevolg het gemoed, de animus immers hangt natuurlijk af van zijn verstandzetels en van den vorm van den gemeenen verstandzetel, maar uitwendig eveneens van den staat van het zuiverder bloed of van de animale geesten, en indien deze krank zijn, pleegt ook het gemoed waanzinnig te zijn, ja zelfs te ijlen, maar nochtans komt het, wanneer aan het bloed zijn gezondheid is hersteld, tot zich terug, vanuit hetwelk volgt dat deze veranderingen van staat uitwendig zijn, evenwel niet inwendig. Hoe het daarmede staat kan ook worden aangetoond, immers door de zinzetels of de corticale klieren vloeit aanhoudend de bloedgeest door, te weten uit de slagaderlijke vaten in de vezels; hoedanig dus deze bloedgeest is, als indien al te warm, al te koud,

te overdadig, te karig, iets te langzaam, te vloeibaar, met heterogene ofwel homogene dingen vermengd, uroet hij aanblijven in die halte van de klier, hetzij hij niet invloeit ofwel niet uitvloeit. De zinzetel kan zijn veranderingen van staat niet terstond doorloopen, deswege niets vanuit zijn geheugen voortbrengen, zoo niet verbeelden noch denken. Bovendien kan hij ook uit de heterogene dingen zoowel van binnen als van buiten worden opgewekt in wanordelijke en onregelmatige bewegingen, waarvandaan de deliria; eendere dingen plegen voor te vallen in heete koortsen, in beroerten, vallende ziekten, verlammingen, katalepsies, de ziekte van den tarantula-beet, geheugenverlies, in zinkingen en in andere dingen; deze oorzaken zijn de gewone oorzaken van het lichaam; er zijn er ook de buitengewone, welke het cerebrum zelf en zoo den gemeenen zinzetel, te weten den uitwendigen varm van den zinzetel kwetsen, vernietigen, drukken, inslaan, als toegebrachte wonden, blaaswormen, veroorzaakte knoestgezwellen, en tallooze eendere dingen, die voor een deel geheeld kunnen worden en voor een deel ongeneeslijk zijn. Dat de redeneeringen des gemoeds of het menschelijk verstand en te zamen de liefden zoo aanzienlijke veranderingen ondergaan, dat bevestigt de dagelijksche ondervinding.

Vanuit deze oorzaken, welke het uitvoerend vermogen des gemoeds verkleinen ofwel wegnemen, kan geoordeeld worden welke oorzaken het zijn die het vervolmaken; immers vanuit de afzonderlijke opgesomde dingen vloeit de erkenning van het tegendeel. Ondertusschen is ons dit als de grootste zorg opgelegd *dat er een gezond gemoed zij in een gezond lichaam*, of dat aldus aan het lichaam en aan den animus moet worden toegegeven opdat altijd het gezonde gemoed aanblijve.

De liefden van de ziel of de geestelijke liefden.

I. Opdat wij weten hoedanig de aandoeningen en de liefden van het redelijk gemoed zijn, is het noodig dat wij niet alleen de aandoeningen van den animus overwegen, over welke alreeds werd gehandeld, maar ook de overuitmuntende liefden of aandoeningen van de ziel; deze immers worden de hoogere geheeten, die evenwel de lagere; deze de geestelijke en die de zuiver natuurlijke of de lichamelijke. En omdat het redelijk gemoed geen eigen liefden bezit, maar zich ofwel uit de geestelijke, de hoogere, of die van de ziel, ofwel uit de lichamelijke, de lagere, of die van den animus laat besturen en wegtrekken, is het hierom noodig dat wij weten welke en hoedanig de liefden van de ziel of veeleer van ons geestelijk gemoed zijn; daaruit immers

vloeien de deugden en de gebreken, welke de wezenlijke bepalingen van het menschelijk gemoed zijn.

2. Alle liefden van de ziel, welke uitmuntende of geestelijke aandoeningen kunnen worden genoemd, zijn universeel, en wel behelzen zij in zich het afzonderlijkst in potentie alle aandoeningen in het algemeen welke er ooit in het speciale en in het deel kunnen zijn; vanuit een zekere universeele liefde vloeien evenals uit haar bron de speciale en de bijzondere liefden evenals beken; welke zich niet kunnen manifesteren dan in den animus en in het gemoed, in welke zij worden bepaald tot gewisse geslachten of gewisse soorten, welke toch alle tot een zekere universeele liefde in de ziel terugschouwen, en wanneer zij evenals beken uit deze afklimmen, plegen zij onderweg bezoodeld te worden uit de onvolmaaktheden welke aan de natuur zijn aangebonden, en zoo wordt daarvan welhaast niet geweten dat zij uit een zoo zuivere bron zijn afgeleid. Dat immers de animus kan begeeren of liefhebben, dat trekt hij uit zijn ziel, doch dat hij dat aldus, niet anders, kan, dat trekt hij uit zijn vorm, alsmede uit den nexus met de ziel door middel van het redelijk gemoed. Derhalve is het de arbeid van een welhaast volledige wetenschap om de bijzondere liefden onder de speciale, deze onder de universeele te kunnen onderordenen of in haar klassen terug te brengen en te doorschouwen hoe zij uit de universeele of de geestelijke voortvloeien. Deze is de ware psychologische en pneumatische wetenschap.

Alle zielen zijn zuiver geestelijke vormen; zoo zijn alle gemoederen en de liefden ervan zuiver geestelijk, hetzij zij goed zijn hetzij boos; de geest immers, hij mag goed zijn ofwel boos, is nochtans toch zuiver geest, of zuiver gemoed, en hij heeft zuiver geestelijke, dat is, universeele liefden, in welke de beginselen der lagere en zuiver natuurlijke liefden worden samengehouden. De goede engel en de booze engel of de duivel is zuiver geest, en de liefden van den een en van den ander zijn zuiver geestelijk; maar het verschil is dat dat hetgeen de goede geest zuiver liefheeft, het tegendeel ervan de booze zuiver liefheeft, en daarvan wordt gezegd hij haat; er is immers de zuivere liefde en de zuivere haat; het is de zuivere liefde van het tegendeel. Aldus zijn er de goede en de booze geestelijke liefden, alle evenwel universeel, hooger, van de ziel, het volmaaktst goed ofwel boos; maar omdat het goede en het booze, zooals het ware en het valsche, tegenovergesteld zijn, en er in Mn subject een mengsel van het goede en van het booze, van. het ware en van het valsche, kan zijn, wordt om die vermenging volgens het aanvaarde spraakgebruik dat onzuiver geheeten wat niet zuiver goed is, of het meest onzuiver hetgeen zuiver boos is; aldus wordt de liefde bij uitstek de liefde van het goede geheeten, hoezeer

er ook de liefde van het booze is, welke vanuit haar natuur verbonden is met den haat van het goede. Maar opdat wij de ideeën niet verwarren willen wij in de volgende dingen zeggen *het zuiver geestelijk gemoed en de zuiver geestelijke liefde*, niet evenwel *het zuivere gemoed of de zuivere geestelijke liefde*; wij kunnen immers vanwege de verworven ideeën bezwaarlijk onderscheiden dat dat onzuiver is wat niet zuiver goed ofwel zuiver waar is. Eigenlijk is al dat onzuiver wat met de onvolmaaktheden beneden zich vermengd is, aldus is het menschelijk redelijk gemoed nooit zuiver.

De liefde van het zijnde boven zichzelf.

De eerste en hoogste geestelijke liefde of van de ziel, en de universeelste, is de liefde van het zijnde boven zichzelf, uit hetwelk zij het wezen leidde en voortdurend leidt, in hetwelk, door hetwelk, en om hetwelk zij is en leeft; deze liefde is de eerste van alle, omdat vanuit zich niets kan bestaan en blijven bestaan, behalve God, die in zich bestaat, en alleen is Hij die ia. Omdat de ziel dat in zich gewaarwordt, is haar die hoogste liefde ook ingeboren; en zoo is de Goddelijke liefde zelve in ons.

Er is ook een zuiver tegengestelde liefde, ook geestelijk en het hoogst, of een zuivere haat van de Godheid ofwel van het zijnde boven zich; deze liefde wordt duivelsch geheeten; vanuit deze wordt de goede liefde gekend hoedanig zij moet zijn, en vanuit de goede hoedanig de booze moet zijn, want er zijn oneindige middelste vershillen. Deze liefde wordt de liefde van het booze geheeten, het gemoed zelf boos, hoedanig het van sommige zielen is. Want de ziel van niemand is volstrekt eender aan de andere, noeh moet zij eender zijn, opdat het gezelschap van de zielen zij, en de volmaakste vorm van het gezelschap. De booze geest of het duivelse gemoed wordt weliswaar in zich gewaar dat een zijnde is boven zichzelf, uit hetwelk hij zijn wezen hedt geleid, dat het boven zich moet worden geliefd, en de liefde door de aanbidding moet worden betuigd; maar ofsehoon hij erkent, is hij toch verontwaardigd, afgunstig, en opstandig tegen zich, haat hij de waarheid zelve dat het aldus is; en zoo heeft hij zich lief boven Dien, vanwaar voortdurende ongeneeslijke haat, zoodat hij zich duizendmaal zou willen vernietigen, indien hij dat hoogere zelf buiten zich, en in zich, hetwelk hij niet kan vernietigen, tegelijk had kunnen vernietigen; het geweten van een zoodanig gemoed wordt beangst wanneer het niets tegen het beter geweten handelt, en het handelt ertegen omdat het de waarheid het binnenst en vanuit zijn natuur haat, en het moet liefhebben deze voortdurend te vernietigen. Sommige redelijke gemoederen

schijnen ook de beelden van dit geestelijk gemoed te zijn; het zij verre dat de staat der ziel van die zoodanig is.

De liefde van den gezel zooals van zichzelf.

De liefde van den gezel zooals van zichzelf, of dat de liefde van den ander evenwaardig is met de liefde van zich, is ook een geestelijke liefde, immers de ziel of het geestelijk gemoed erkent de andere ziel en het andere gemoed als gezel, en als één van het gezelschap of het Goddelijk koninkrijk; dat vloeit ook vanuit de natuur der zaak, voorts ook vanuit de eerste of alleruitmuntendste liefde.

Vanuit de natuur: een eene of een deel door zich is als het ware niets tenzij met betrekking tot meerderen met welken het kan zijn; daaruit ontstaat de een of andere vorm van zoodanigen, en de aandoeningen van den vorm; er is geen harmonie tenzij van verscheidene eenheden tegelijk, en vanuit de wijze waarop zij tusschen elkaar worden vereenigd, aldus ook niet de gelukzaligheid der zielen tenzij van verscheidenen; noch de vorm en de verbinding tenzij door de liefde; door de liefde van den ander zooals van zichzelf wordt al wat in den ander is, aan hemzelf vergemeenschap en toegeigend evenals het zijne; daaruit springt de verveelvoudigde gelukzaligheid van allen voort, welke in een ieder willekeurige wordt geconcentreerd.

Vanuit de Goddelijke liefde: wie immers den gezel als zichzelf liefheeft, het is niet om den gezel maar om het beeld van zich in dien, en wanneer de lief de wederkeerig is, om het beeld van dien in zich, deswege opdat die gene liefde en de daaruit voortspringende gelukzaligheid deelachtig worcle, opdat aldus de harmonigi van alle gezellen, welke het volledig gezelschap samenstellen, de verkwikkelijkheid en de gelukzaligheid overschrijft in hem, en uit hem, in wien de idee van het gansche zoo ,is geconcentreerd, in de afzonderlijken en zoo in allen, waardoor een gelukzaligheid boven de uitdrukbare gelukzaligheid, en de binnenste, en de Goddelijke zelve, wordt opgewekt; en wanneer gene liefde niet is om zich, noch om het gezelschap voornamelijk, maar om de liefde van het zijnde boven zich, aan hetwelk hij door de lief de wordt vereenigd, heeft hij den gezel lief door de liefde jegens Dien, met wien hij verlangt vereenigd te worden, en die het binnenst zetelt; deze overuitmuntende of Goddelijke liefde, welke zich uitstrekt tot het algeheele gezelschap van de zielen en die gelukzaligheid zelve vanuit haar wezen zelf uitstort, kan niet anders dan die eerste uitwerking uitbrengen dat hij den gezel liefheeft, die evengelijk als hijzelf uit de Godheid wordt geliefd; aldus kunnen zij niet anders worden vereenigd dan door de verbonden liefde jegens Dien, die den een en den

ander met Zijn liefde moet wasschen; en daarom klimt die vanuit de liefde voortsprin. gende verbinding zelve eenig uit de gemeene liefde van den Hoogere af, die de gemeene, de universeele, en deswege de afzonderlijke band van allen is. De geestelijke liefde jegens den gezelschap strekt zich tot zoo ver uit dat zij den duivel niet haat, maar dat booze hetwelk hem inis, hetgeen zij, indien het te genezen ware, ook lief zou hebben, maar nu erbarmt zij zich zijner alleen. Derhalve is de universeelste geestelijke liefde die van het zijnde boven zichzelf; vanuit deze klimt de liefde jegens den gezelschap af, want de afzonderlijke liefden der gezellen worden samenverbonden uit de hoogste, en aan haar zijn zij zoo onder; die afzonderlijke liefden der afzonderlijken tegelijk genomen stenen die universeele liefde samen welke Goddelijk is.

Er is ook de tegengestelde liefde, ook geestelijk, universeel, of de zuivere haat van den ander en de liefde van zich alleen; deze liefde is duivelsch, en zij volgt natuurlijk vanuit den haat tegen den Hoogere of God; immers al wat de gemoederen als gezellen bindt, dit juist ontbindt zij; zij trachten immers den Hoogere zelf beneden zich neder te werpen, en in zich werpen zij Dien neder, bijgevolg al diegenen die van Hem zijn, en die in Hemzelf zijn, welke zij nog lager dan zich achten, en als wier god als het ware hij zich voordoet; hij aanmerkt zich als het heelal of als almachtig, of hoedanig in zich God is, bijgevolg alle dingen die Gode onderzijn, als aan zich onderworpen; en daarom hebben zij de gezellen niet lief tenzij zij tot het zelfde samenstemmen, en van den zelfden gæst zijn, niet vanuit de liefde, maar vanuit de gelijkheid van den wil, opdat zij het doel bereiken; maar omdat er geen universeele of hoogere haat is waardoor de gemoederen van de haters worden verbonden, hierom ook geen geregeld gezelschap; maar de een wordt tegen den ander gewapend, want zij dragen den essenties zelve haat toe; zij hebben echter de ondeugden lief; aldus blijft de ziel en het leven in den zelfden haat aan; en zoo stort de een zich op het verderf van den ander, of martelt de een den ander; deze dingen vloeien voort als zuivere gevolgtrekkingen. Vanuit deze dingen blijkt hoedanig de tusschenliggende lief de is; er zijn immers oneindige verschillen tusschen de zuivere liefde der gezellen en den zuiveren haat der gezellen.

Het gezelschap liefhebben zooals verscheidene zichzelfens.

De liefde van verscheidenen, van het gezelschap, van het vaderland, van het menschelijk geslacht, is niet boven zichzelf in de reden waarin de lief de jegens God het is, maar zij is grooter dan zichzelf in de rekenkundige ofwel meetkundige reden of verhouding, en zij komt in wording door de bloote

optelling of vermenigvuldiging, rekenkundig indien de liefde groeit volgens het getal, meetkundig indien volgens het getal en de kleinere en de grootere gezelschappen, te weten als de sammen stijgen. De liefde wordt editer boven zich verheven zooals een lagere macht in een hoogere, als, om een voorbeeld te geven, een wortel zich verhoudt tot het kwadraat of den tubus; zoo dat zij zelf betrekkelijk evenals niets is, maar nochtans iets, zijnde in het getal van hen die worden geliefd en die kunnen liefhebben. Derhalve stelt de liefde van den gezel zooals van zichzelf de vermenigvuldiging van de lief de ten opzichte van het gezelschap van verscheidenen. Een zoodanige liefde groeit in ieder geval vanuit de zelfde oorzaak, hoe universeeler immers, des te grooter daaruit wederzijds de gewaarwording van de liefde in zich en van de daaruit voortspringende gelukzaligheid. Alle heilrijke dingen immers groeien in den zelfden graad. Maar deze liefde neemt, omdat zij geestelijk is, niet het aardsche gezelschap in aanmerking, maar het hemelsche der zielen; ook is zij niet des gemoeds maar der ziel, deswege is zij zuiver; want haar is de waarheid dat het aldus is, de zuivere, in.

De liefde van het tegendeel of de zuivere haat groeit ook in een eendere reden tegen verscheidenen, zoo dat zij wordt in een rekenkundige en meetkundige reden en analogie, tegen de hoogste Godheid echter in een tweevoudige en drievoudige reden; zoo dat het niet noodig is dit breedvoeriger te beschrijven. Zoodanig is de duivelsche haat. Ook is hij niet de liefde van zijn gezelschap, echter de liefde alleen van het booze, hetwelk nooit de gemoederen binnenst vergezelschap, omdat er niets boven is wat samenvergezelschap; hierom hijgt de een naar het eeuwige verderf van den ander; de een immers telt den ander tussehen die welke boos zijn; en omdat de aan die bekende waarheid zelve overtuigt, suggereert hierom de waarheid de reden dat zij niet moeten worden geliefd, maar dat zij straffen verdienen.

De liefde van den geliefde de naaste te zijn.

De liefde van Gode, dien hij lief heeft, de naaste te zijn, is de meest geestelijke liefde, zij is immers aan de natuur zelve der liefde in; hierom is, wanneer zij waar is, haar niet de liefde in van boven de gezellen uit te munten, dat is, zij is niet strijdig met de liefde jegens den gezel; met welke liefde zij ofwel niets gemeen heeft, maar over welke zij niet nadenkt, ofwel indien zij nadenkt, stelt zij zich, opdat zij niet schijne uit te munten, op een nederige en de laagste plaats; het is echter Gad zelf die verhoogt; aldus kan de liefde van den geliefde de naaste te zijn er zijn zonder de liefde van uitmunten; en daarom behoort zij onmiddellijk tot de liefde van God, niet echter tot de liefde van den gezel

zooals van ziehzelf ; dan immers verdwijnt de liefde van zich geheel en al, en komt als het ware de verachting van zich op, wanneer hij ziet dat Gode de naaste zijn is nochtans oneindig van Dien afstaan en als het ware geen zijn; en dat hij slechts door Dien iets is, en zooveel te grooter voorzooveel als hij Hem meer de naaste is. Wanneer deze liefde zuiver is, te weten met de liefde jegens den naaste, dan is zij zonder alle afgunst, indien een ander Hem nader is, en hooger dan hij zelf; dan immers heeft hij den hoogere des te meer lief, omdat hij Gode, dien hij ook zelf liefheeft, nader is. Doch indien hij niet eenig de liefde jegens God in aanmerking neemt, maar ook de gelukzaligheid van zich, de uitmuntendheid, of de liefde van zich, dan is zij niet zuiver maar met afgunst verbonden. De afgunst immers stelt altijd iets van de liefde van zich, van de uitmuntendheid tusschen de gelijken, en maakt altijd duidelijk dat zij voor evenzooveel afstaat van de liefde jegens God.

De liefde echter van het verst verwijderd te zijn van God, die de liefde zelf is, is de uitwerking van den duivelschen haat zelf, verbonden met de hoogste afgunst, indien zij het welslagen van het koninkrijk en van het gezelschap van Hem bemerkt; zoo wordt zij aangeprikkeld uit de afgunst dat het zich in welslagen zou verheugen; derhalve is deze haat zelf het meest actief. Doch wanneer hij echter het welslagen ziet en ook niet langer weerstand kan bieden, dan wordt deze haat in den laatsten graad van de afgunst en in razernijen verkeerd, zoowel tegen ziehzelf als tegen de gezellen; in deze dingen schijnt de helsche marteling te bestaan.

De liefde van uitmunten in gelukzaligheid, macht, wijsheid.

De liefde van uitmunten in gelukzaligheid is nooit een Goddelijke liefde, hoewel zij geestelijk is, immers voorzooveel als men zijn gelukzaligheid liefheeft boven de gelukzaligheid der anderen, voorzooveel heeft men zich meer lief dan de anderen, en zoo verwijdert men zich voorzooveel van dat tweetal fundamenteele Høfden van den Eerste, en wordt men rampzaliger. God liefhebben en den gezel liefhebben om de oorzaak van zijn gelukzaligheid is om zich; aldus is de liefde niet zuiver; maar God liefhebben om God, omdat Hij de liefde zelf is, en den gezel liefhebben om God, omdat hij de liefde van Hem is, en omdat hij de andere van zich is, is de zuivere liefde; doch liefhebben voornamelijk om de uitwerking der liefde, is tegen de orde zelf, want de gelukzaligheid vloeit vanuit zich als de uitwerking uit dat tweetal liefden; en de zuivere liefde let niet op de uitwerking maar op de liefde zelf geabstraheerd van de uitwerking.

De liefde van uitmunten in macht boven de anderen, is eender als die van uitmunten in gelukzaligheid, het eene immers sluit het andere in, want in de macht veronderstellen wij altijd de gelukzaligheid; maar deze liefde verraadt opvallender de liefde van zich boven den ander, hoedanig de liefde van regeeren altijd is; aldus is zij nog minder Goddelijk, ofschoon geestelijk. De liefde van uitmunten in wijsheid eender; naar wijsheid haken is een deugd, doch de liefde van door de wijsheid uitmunten is een ondeugd; immers de wijsheid zelve is zooals de gelukzaligheid en de macht een noodwendig gevolg van de liefde van God boven zichzelf; aldus is voornamelijk de gelukzaligheid, de macht, en de wijsheid liefhebben, ze verkiezen boven God, of God liefhebben beneden zichzelf, of zooals zichzelf; hetgeen weliswaar niet duivelsch is, de duivel immers heeft God idet lief ofwel wil Hem niet liefhebben en aanbidden om het doel dat noodwendig het gevolg der liefde is, maar haat Rem geheel en al; en dagrom schijnt deze liefde de liefde der menschelijke zielen te zijn na den val van Adam, zoo in onze zielen, en zij duidt den verdraaiden staat van die aan. Nochtans moeten wij toch dien voormaligen staat herwinnen, en wel door gebeden en de genade der Godheid; wij kunnen ons vanuit eigen krachten tot daarheen opwerken.

De liefde van uitmunten verbonden met den haat tegen God en den gezelschap, is duivelsch, en zij kan er ook niet zijn zonder de liefde van zich boven de overigen, of de bastaardige ambitie, de gierigheid, de wreedheid, en alle andere ondeugden of snoodheden. Vooral manifesteert zij zich in de liefde van de macht over anderen; willen boven het zijne te kunnen zijn is willen boven den mensch te zijn, en God gelijk; zij heeft de middelen zelf als het doel lief, te weten de eer, de rijkdommen, de bezittingen, welke aandoeningen derhalve gaandeweg groeien, noch ooit tot een eindpunt komen, want zij hijgen naar het oneindige, in den hoogsten graad gelooven zij dat zij eenig oneindige bereiken, maar nochtans staat hij daarvan af evenals het eindige van het oneindige, al bezat hij het heelal. De gelukzaligheid naar welke hij smacht, verbeeldt hij zich in de macht zelf en dat zij uit die in hem zal teruggolven, maar omdat zij komt uit een bron tegengesteld aan die van de gelukzaligheid, wordt hij steeds rampzaliger gemaakt.

Deze liefde is strijdig met de wijsheid, omdat zij strijdig is met God, die de liefde en de wijsheid is; derhalve is zij de haat van de wijsheid, aldus ook de haat van het ware inzicht hetwelk de wijsheid dieteert, hoedanig de liefde pleegt te zijn in heerschzuchtigen; zij hebben de wijsheid lief niet om de wijsheid, maar opdat zij des te beter regeeren over de menschelijke gemoederen, hetgeen

zij wijsheid achten; anders zouden zij begeerd hebben dat alle wijsheid uitgebluscht was en gewenscht dat *de duistere eeuwen zouden terugkomen*.

De liefde van het hemelsch gezelschap voort te planten door de natuurlijke middelen.

De liefde van het hemelsch gezelschap voort te planten is geestelijk, te weten van de leden des gezelschaps te vermenigvuldigen; deze liefde is grooter dan de liefde van zich, omdat zij de liefde jegens het gezelschap evenaart. Wanneer de ziel kent dat dat gezelschap niet kan worden voortgeplant tenzij door de natuurlijke middelen, te weten door de voortschepping, ontgloeit zij derhalve vanuit zich tot dit verlangen, hetgeen de reden is dat de venerische liefde een zoo hevige aandoening van den animus is; de geestelijke liefde immers klimt zoo af in de natuur, waar de bevorderende middelen zijn. Opdat echter deze liefde, al is zij lichamelijk geworden, ook geestelijk in het gemoed nablijve, is zij zuiver en te loven wanneer zij voor doel den Hemel beoogt, en de aanwassing van het gezelschap ervan. Ook is aan deze liefde de liefde in van zichzelf te vermenigvuldigen, want zij aanmerkt het kroost niet als van zich gescheiden of ontbonden, maar zich met dat, zich vermenigvuldigd. De tegengestelde liefde echter of die van de voortplanting van het gezelschap vernietigen, kan er niet zijn, ook niet in den duivel, immers hijzelf heeft zijn gezelschap lief, haat het Goddelijk gezelschap; hierom begeert hij ook zeer leden van zijn gezelschap, opdat hij overmoge. Om deze oorzaak is het, geloof ik, dat God den duivel zulk een groote macht heeft gegeven, en hero zulk een groot gezelschap heeft aangebonden, opdat de liefde van de voortplanting ook in de duivelsche zielen niet zou ophouden. De liefde van de vernietiging of de wreedheid duidt een haat aan welke zoo opperst is dat hij opstaat tegen de liefde van zich, zoo dat hij ook tegen zich wreed wil zijn en begeert dat het heelal zelf wordt uitgebluscht. Zoo kan er in het menschelijk geslacht een haat zijn die den duivelschen haat te boven gaat.

De liefde van zijn lichaam.

De liefde van zijn lichaam moet men niet verwarren met de liefde van zich; ieder immers heeft zijn lichaam lief, omdat het in den nexus is met de ziel om het doel van de voortplanting en van de vermenigvuldiging van de ziel in hem, zij, wordt immers aanstonds ontvangen en vermenigvuldigd; vanuit deze liefde vloeit de liefde van zich voeden, de zin van den smaak, ook van zich wachten voor de rondomvloeiende dampen, vanwaar de zin van den reuk, voorts ook van het gezicht, en de pijn zelf wanneer het lichaam

geweld en belediging wordt aangedaan. Zonder deze liefde zouden de vorenvermelde doelen en liefden nietwordenverkregen; maar ieder kan zijn lichaam liefhebben, en niettemin den gezel als zich zelf. Indien hij immers den gezel liefheeft als zich zelf, dan heeft hij het lichaam lief om de liefde van zich, en eender om de liefde jegens den gezel; en hij haat zijn lichaam niet maarwil hetverliezenvoor het gezelschap;voordat het gezelschap vergaat, en oneindige malen om God. Ilet hemelsch gezelschap immers is een lichaam, welks ziel God zelf is; omdat hij God liefheeft en dit hemelsch lichaam, heeft hij zich en zijn lichaam niet meer lief dan als een deel van dat gezelschap, deswege dat hij een bestanddeel kan zijn.

De haat van zijn lichaam kan er niet zijn tenzij voorzoover het niet in den nexus is met zijn ziel, en niet volgbaar is wanneer het gemoed gebiedt. De liefde zelf immers is de nexus, de haat echter de ontbinding; zooals een ambachtsman het instrument niet liefheeft indien het niet aan zijn nutten is aangepast. Ondertusschen stellen wij, wanneer wij iets boven ons liefhebben, hetzij het een echte liefde is, hetzij een bastaardige, als de liefde van den roem, van de faam, van de wraak, van schatten, van venus, dan die liefde boven de liefde van ons lichamelijk leven, maar haten het niet; wij hebben immers het lichaam lief voorzoover het een middel is om dat te verkrijgen wat geliefd wordt, en door hetwelk het gemoed de liefde gewaar wordt; wanneer hij dus het gevaar van den dood loopt voor de liefde, is het niet de haat van het leven, maar de liefde opdat hij deswege verlange te leven; doch wanneer hij echter valt uit de hoop van een hoogere liefde, dan valt hij in den haat van met het lichaam te leven, en het is de wanhoop en waanzin des gemoeds, want zonder die liefde leven meent hij dat niet leven is, ofwel ellendig leven, en zoo heeft hij de uitblussching van zich lief. Maar zulk een waanzinnige liefde ofwel haat van zich is nooit verbonden met de echte en waarlijk geestelijke liefden, hoedanig is de liefde van de Godheid, van den gezel, van het gezelschap voortplanten; derhalve is zij zoowel tegen het wezen der ware liefde als tegen de wijsheid, welke meest verbinden zijn.

De lief de van de onsterfelijkheid.

De liefde van de onsterfelijkheid is geestelijk en valt samen met de liefde van God en van het gezelschap; het geestelijk leven immers is Gode nader zijn, die het leven zelf is, en door wien alle dingen løven; de geestelijke dood evenwel is van Dien meer verwijderd zijn; maar die dood is niet de uitblussching van het wezen, maar zij is de uitblussching en de berooving van de liefde aan welke het ware leven inis, zooals de zwartheid niet de uitblussching van het schijnsel

is maar de verstikking is, welke niet kan bestaan zonder het schijnsel; vanuit deze dingen versehijnt dat de liefde van de onsterfelijkheid niet is de liefde van leven in het eeuwige, maar van goed en gelukkig leven, de ziel immers kent dat zij onsterfelijk zal zijn; deswege heeft zij niet lief tenzij dat wat zij niet kan zijn; zoo dat elke liefde de verandering en de mogelijkheid van het tegendeel stelt; anders is zij niet de liefde; zoo vergaat zij in de dingen welke niet anders kunnen zijn. De liefde van de onsterfelijkheid echter is er van die dingen die sterfelijk en onsterfelijk kunnen zijn, zooals de beoefeningen van de liefde, de naastenliefde, de eerbaarheid, de deugden; al deze dingen warden geestelijk geliefd opdat zij met hem onsterfelijk mogen zijn, immers het gemoed zelf of de ziel is het subject ervan; zij kunnen in zijn en niet in zijn; en omdat die zelfde dingen de middelen zijn van de genade der liefde des Iloogsten te verdienen, heeft hij die lief als de middelen zooals het doel, en niet om zich om uit te munten tusschen de gezellen, maar om de liefde van de Godheid, en opdat in hem dat zij wat hem met de gezellen kunne vergemeenschappen, opdat hij een nauwere liefde van hen en een nauweren nexus met hen voor zich bezorge. In welke reden hij beter het gezelschap aan zich en zich aan het gezelschap kan vastbinden.

De haat van de onsterfelijkheid is er ook, maar niet een volstreckte zoolang eenige hoop van gelukzaligheid over is; zoo niet in den duivel tenzij na het laatste gericht, wannier alle hoop weggenomen is, en de gelukzaligheid der gezegenden die openlijk snoert. Zoo is de liefde van de onsterfelijkheid bestaanbaar in deugnieten en misdadigers, het binnenst voortspringend vanuit de liefde van zich, maar de liefde van de onsterfelijkheid van de ondeugden is er wanneer de ondeugden als deugden worden geacht, of wanneer iets aan de ondeugd inis dat naar deugd smaakt. Bovendien vergaat alle liefde van de onsterfelijkheid in de ondeugden en trekt de twijfeling met zich omtrent alle onsterfelijkheid, en ten slotte de ontkenning; hetgeen de uitwerking van de onvroomheid is.

De geestelijke ijver.

De ijver is het actieve en de gloed in de boven opgesomde liefden, waarmede zij niet slechts -den opgewekt om lief te hebben maar ook om de middelen te bevorderen opdat het doel bereikt worde; zoo is aan een iedere liefde eenige geestelijke ijver in; de liefde immers in zich is niet actief tenzij in een eenderen graad als zij passief is; aldus is zonder den ijver aan de liefde niets in, dat het eigene van het subject is in hetwelk de liefde is; de ijver zelf is de eigenschap van de geestelijke ziel, en hij rijst op of wordt geboren en opgewekt eenig uit de tegengestelde dingen; zoo kan zonder het daadwerkelijke bestaan

van het tegengestelde of zonder den duivel of de tegengestelde zielen er geen sprake van ijver zijn; maar hij zou kunnen zijn; hij is niet; de ijver wordt dus opgewekt naar de reden van de bestrijding of de weerstreving, en hij is tegen het tegenovergestelde evenals een vijand. Hoe sterker zoo het duivelsch gezelschap is, des te grooter de ijver van het hemelseh gezelschap; hij zou volledig wegvallen met den uitgebluschten duivel; aldus zou er in de gemoederen geen ontsteking zijn, en in den animus toorn, tenzij vanuit werkelijk bestaande tegenovergestelde dingen. De ijver in zich is de tot een hooger graad opgewekte liefde, opdat zij de tegenovergestelde reden evenaart, omdat zij het liefheeft deze uit te blusschen.

De ijver is er ook in den haat, en wel monsterlijk en doodelijk; zoo is hij een ontsteking en wel een onzuiver, blakend vuur; aldus trekt de toorn niet voort vanuit den ijver maar vanuit den haat, en verkeert in woede; de ware ijver echter ontaardt nooit in toorn, maar is een zachtaardig en mild vuur, het binnenst schitterend, niet evenwel van buiten. Maar het is zoowel in de geestelijke als in de natuurlijke dingen aldus ingericht dat de ijver of de gerechte smart de woeden zelve en de stormachtige toorns kan uitblusschen, of een goede ziel duizend en myriaden van booze zielen of duivels; immers de duivel is niet onkundig van de waarheid maar hij haat haar; doch omdat hij ook kent dat het de waarheid is welke hij haat, kan hij niet anders dan vanuit een zeker binnenst wezen de waarheid zelve vreezen omdat zij sterker is dan hij; aldus is om duizend duivels terug te werpen een goede Engel genoeg, zij vluichten immers bij den eersten stoot zooals wie door het booze geweten worden gemarteld; het is de ingeboren vrees, en de overigen hebben geen vrees, maar alleen den ijver, welke aan de dapperheid inis.

De liefde van het koninkrijk en de burgerschap Gods voort te planten.

Deze liefde is geestelijk, en zij vloeit onmiddellijk vanuit de liefde van God en van het gezelschap, en zij wordt opgewekt en groeit met den ijver naar de reden van de tegenstelling. Het koninkrijk Gods is het hemelsch gezelschap zelf der zielen, de burgerschap Gods is het aardsch gezelschap der zielen, zijnde de kweekplaats van de hemelsche zielen; deze liefde van de burgerschap Gods of de Kerk voort te planten is het gemoed en de geest van onze religie, waaraan alle middelen zijn onderworpen van die religie voort te planten.

De liefde echter van de Kerk te vernietigen, is duivelsch, en het koninkrijk van haar is op deze aarde; en het tegendeel van de ware religie; deze materie zou al te ver voeren.

De afleiding van de lichamelijke lief den uit de geestelijke liefden, en de concentratie ervan in het redelijk gemoed.

Vanuit de tusschen elkander vergeleken liefden, te weten de geestelijke en de lichamelijke, verschijnt duidelijk genoeg dat de geestelijke lief den de bronnen van alle lichamelijke liefden zijn; bijgevolg, dat geen lichamelijke liefde kan bestaan tenzij de geestelijke liefde vooraf bestaat; en dat de geestelijke niet kan bestaan tenzij er daadwerkelijk de Hemel of het gezelschap der gezegende zielen is, en de hel of het gezelschap der helsche zielen, het een immers stelt aldus het andere, dat indien gij de bron ontkent, gij ook de beken ontkent, en gij geheel en al moet ontkennen het bestaan van de eene of de andere aandoening van het lichaam of van den animus; immers vanuit zich kan niets bestaan, tenzij het vloeit vanuit een zeker beginsel aan hetwelk het universeel inis.

Omdat nu de geestelijke liefden de bronnen zijn der liefden van het lichaam of van den animus, kunnen aldus de afzonderlijke liefden van het lichaam evenals speciale bepalingen van de eene of andere geestelijke liefde worden afgeleid; er zijn immers oneindige verscheidenheden van aandoeningen van den animus, maar alle kunnen worden ondergeordend en geordend, zoodat geweten wordt vanuit welke bron zij vloeien; maar deze onderordering kan niet tenzij in meerdere bladzijden worden afgehandeld en beschreven.

Maar het kan voorvallen dat er een goede geestelijke liefde is in de ziel, edoch een booze in het redelijk gemoed of in het lichaam; weliswaar is de mensch zelf natuurlijk goed, maar door praktijk en gewoonte is hij boos, dermate dat het gemoed niet is hoedanig de ziel is, te minder het lichaam; derhalve is het oordeelen over de ziel en de liefde van haar van den alleenen God. Alle liefden immers, zoowel van de ziel als van den animus, worden in het redelijk gemoed geconcentreerd, hetwelk zoo niet alleen volgens zijn natuurlijke neigingen maar ook volgens de verworven of verstande beginselen wordt weggevoerd; eender wordt het ook door het gezag van anderen, en door de gewenning en de natuurlijke streeling der wellusten van het lichaam overgehaald, en zoo wordt een andere natuur erin gebracht. De universeelste bron is de liefde van de Godheid boven zichzelf, en daarop de liefde van den gezel zooals van zichzelf.

De zuivere of Goddelijke liefde in zich geschouwd.

God is het geestelijk Zijn zelf in alle dingen, en aangezien het geestelijke het Zijn zelf is in de lichamelijke dingen, is God het Zijn zelf in de lichamelijke dingen, zoo dat wij in Hem leven, zijn, bewogen worden. Aangezien nu God

het Zijn zelf is in al het geestelijke, is God de liefde zelve, welke niet anders kan dan dat Zijn inzijn, hetwelk uit zich is, maar van zich onderscheiden; indien immers God uit een geschapen geest wezenlijk terugtreedt, is de geest er geen, omdat het feit dat hij is, niet is het eigene van den geest, maar is van Hem uit wien hij geschapen is opdat hij zij; om het vanuit de analogie uiteen te zetten, het lichaam is niet de ziel, maar het Zijn zelf des lichaams is de ziel, zoo dat indien de ziel terugtreedt, het lichaam niet meer is, maar uiteenvalt. Al wat aldus aan het ander inis zooals het primitieve aan zijn afgeleide, is noodig opdat er met dat een onverbroken nexus zij ten aanzien van het bestaan en het blijven bestaan; en indien de nexus er is, is er de liefde, welke hier met den nexus geheel en al samenvalt; de liefde immers maakt dat het beeld van zich wordt gezien in den ander, maar volgens den graad der afleiding, te weten onvolmaakter; in wien dus het beeld is van den ander, van hem is de liefde, wordt gezegd; niet dat hij zichzelf liefheeft, maar dat hij in den ander liefheeft dat die wil zijn zooals voor hemzelf, of aan hem worden verbonden, dat is, dat de liefde wederzijdsch is.

Vanuit deze dingen verschijnt dat God de liefde zelf is, en dat wij voorzooveel Goddelijk zijn voorzooveel als wij wederzijds God liefhebben, en zoo Hem door de liefde naderen. En omdat God het leven zelf is, en de wijsheid, volgt dat wij voorzooveel leven en wijszijn voorzooveel als wij God met de liefde nabijkomen; hierom is de liefde de band zelf, het leven, de wijsheid; door de liefde en den nexus zijn al gene dingen ons volmaakter in, en hoe meer wij van die verwijderd worden, des te onvolmaakter zijn ons al gene dingen in, en wel aldus onvolmaakt dat daarvan nauwelijks gezegd kan worden dat zij inzijn. Derhalve is de meest eigenlijke bron zelf of de universeelste bron van alle liefden de liefde van de Godheid jegens ons en onze wederzijdsche liefde tot de Godheid boven ons, welke zoodanig moet zijn dat zij oneindig is, en de liefde van ons ten opzichte van die overuitmuntende liefde te aanmerken is als het eindige ten opzichte van het oneindige; en deze kan er niet zijn in onze zielen, welke eindig zijn; maar dat zij nochtans tot het eindeloze wordt verhoogd, dat is bestaanbaar dank zij de liefde van God jegens ons.

De invloed van den animus en van de aandoeningen ervan, in het lichaam, en van het lichaam in den animus.

Dat onze animus aldus in den vorm van ons lichaam invloeit dat hij als het ware in dien uitstaat, dat is aan ieder willekeurige overbekend; vanuit den gelaatstrek zelf kan geoordeeld worden hoedanig de gemeene animus is, of hoedanig de neiging, somtijds ook hoedanig de speciale animi of de

aandoeningen zijn; en wanneer de aandoeningen ontstaan, vertoonen zij zich ook duidelijk zichtbaar en aanwezig niet alleen in den gelaatstrek, maar ook in de oogen, in de spraak, de afzonderlijke gebaren en handelingen, zooals de toorn, de wraak, de trots, de afgunst, de haat, de liefde, en de overige dingen; deze dingen herkennen wij terwijl doorgaans alleen de natuur dicteert, want hoedanig de over den substantieelen vorm des lichaams aangebrachte vorm is, leeren wij niet vanuit de regels der kunst; aldus is de animus, welke de gemeene vorm is, welks aandoeningen evenzoo vele wezenlijke bepalingen zijn, ons daadwerkelijk ingeschreven, en is hij de gelaatstrek zelf, in de afzonderlijke dingen, welke volgens de neiging wordt gevarigerd meer tot deze dan tot die speciale stemming of animus; ook wordt hij mettertijd ingeschreven wanneer een nieuwe neiging door gebruik en gewoonte wordt verworven. De animus vloeit ook in het bloed en den animalen geest zelf, en in de afzonderlijke vormen der inwendige organen in; want hij maakt de bloeden geheel en al aan zich gelijkvormig, de toorn immers wekt de gal op en beroert de afzonderlijke vochten; de afgunst houdt die in het bloed terug, vanwaar de loodkleur; de trots zet de organen uit, en richt de zenuwen en de spieren op, en doet het bloed opklaren; maar toch leidt hij aldus wolken rondom dat hij gemakkelijk wordt overschaduwed. Aldus de overige aandoeningen welke in de afzonderlijke organische substanties des lichaams en tegelijk in de vochten invloeiën.

Aldus kan het niet worden geloochend dat de vorm van het gevormde lichaam het beeld van den animus is, en dat de animus in de eerste vorming, te weten in de baarmoeder, de vorm van zijn ziel is; deswege, dat het lichaam naar zijn gelaatstrek zoowel van het aangezicht als van de handelingen, het beeld, het type, en het model van het gemoed der ziel of van het geestelijk gemoed is, door middel van den animus; want het gemoed vormt eerst zijn animus, te weten de ziel haar zuiveren verstandzetel, welks gemeen gemoed het is hetwelk de animus wordt geheeten, en dan vloeit het in het lichaam in alvorens het lichaam in zijn animus kan invloeiën.

Op welke wijze dat evenwel geschiedt, dit kan ook worden aangetoond, maar de aantooning zelve vordert de binnenste erkentenis van de organen der inwendige zinnen, de erkentenis van de vormen in het algemeen en in het bijzonder, en van den invloed van het geestelijk gemoed in de natuur; dat immers is handtastelijk dat de algeheele natuur aldus is onderworpen aan het geestelijk gemoed, evenals de instrumentale oorzaak aan haar principale, of het instrument aan zijn ambachtsman, dermate dat de algeheele natuur vanuit een zekere noodwendigheid en zoo vanzelf op de beschikking des

gemoeds toesnelt. Aldus ook beveelt het gemoed over het gevormde lichaam dat het lichaam en de spieren ervan geheel zijn zin doen, evenalsof zij niet onder hun eigen recht stonden, maar onder dat van het bevelende gemoed. Wanneer dus alle eenvoudige vezels en deswege de samengestelde opwellen vanuit de verstandzetsels en de inwendige zinzetsels van het cerebrum, en er niets is in het lichaam dat den vorm schouwt dan de vezel, welke vormt, is het hierom noodig dat die geheele aandoening der verstandzetsels en der zinzetsels van het cerebrum door continue vezels in het algeheele lichaam wordt uitgegoten; er is immers een continue nexus van alle dingen uit hun oorsprongen en beginselen.

De animus is dus aan den vorm van zijn lichaam aldus ingeschreven, of hij gedraagt zich aldus ten opzichte van den vorm des lichaams, zooals de inwendige vorm ten opzichte van den uitwendigen; dat er een inwendige vorm is, werd boven uiteengezet; elke inwendige vorm heeft zijn eigen uitwendigen, dat is, zijn figuur, en deze is de gemeene grens of eindpaal der wezenlijke bepalingen; en indien het natuurlijk is dat de inwendige met den uitwendigen vorm overeenstemt, is het noodig dat de uitwendige gelaatstrek aanduidt wat de animus wil; de gelaatstrek immers is de uitwendige vorm van den animus; zoo zijn er zoovele verschillende gelaatstrekken als er ingewanden en deelen zijn. Aldus volgt dat de animus niet anders kan dan in zijn lichaam invloeden; doch dat hij kan voorwenden en liegen, dat wordt uit het redelijk gemoed getrokken, hetwelk over den animus zelf kan bevelen, over hetwelk beneden. Dat omgekeerd de aandoeningen, de veranderingen, en de ziekten des lichaams aldus in den animus plegen in te vloeien dat zij den staat der aandoeningen ervan mettertijd wisselen en omzetten, dat bevestigt ook de ondervinding. Een koorts immers, hetzij een brandende hetzij een andere, wekt vaak den animus op tot ongewone bewegingen, krankheden, en passies; vaak wekt zij een zachtaardigen animus op tot toorns, maakt hem gemelijk; dat voetjicht, verlammingen, een beweging van het hoofd bewerken, dat is uit de medische ondervinding bekend, dermate dat vanuit de veranderingen van den animus de prognostische en de diagnostische teekenen worden gevormd, de phenomena en de symptomen zijn. De galblaas, uit een zekere oorzaak opgewekt, of door de gal buiten het vat, wekt terwijl de kleinere en de grootere kanalen verstopt zijn, een gloed en vuur van den animus op; een kwetsing van het hoofd en het cerebrum eender. Ja zelfs worden ziekten vaak aldus genezen door de woeden van den animus, dat zij de geneesmiddelen ervan zijn; de misdadigste wordt vaak in den weg der deugd teruggeleid door de martelingen van zijn lichaam, en meer dingen. De animus wordt ook veranderd vanuit de afzonderlijke

zinnen, zooals van het gezicht, van den reuk, en tot de blijdschap, liefden, enz. De oorzaak is uitermate duidelijk vanuit het gekende wezen en den oorsprong van den animus; het roode bloed immers gaat altijd ter oplossing over in de vezels door middel van den cortex; een iedere willekeurige corticale klier is een inwendig zinzeteltje; elk believelijk zoodanige bevat zijn verstandzetels; vanuit de verstandzetels, tegelijk genomen, te weten de aandoeningen ervan, verrijst de animus; wanneer het bloed met een zekere ziekte is geïnfecteerd, en eender het zuiverder bloed is aangedaan, brengt het, als het deze zinzetels doorvloeit, in die zelf een verandering van staat, zoo dat de animus niet volgens den natuurlijken invloed kan worden aangedaan; immers de overeenstemming zelve wordt gevarieerd volgens dezen ingebrachten staat. Hoedanig dus de natuurlijke uitwerking is, volgende vanuit haar oorzaken of beginselen, en hoedanig dus het bloed volgens zijn animus natuurlijk is, zoodanig kan zij in geen geval zijn indien het bloed niet medewerkt, maar zij moet, het bloed veranderd zijnde, in elk geval een andere zijn.

Maar er wordt gevraagd of de verstandzetel zelf of de verstandzetels zelve vanuit een zoodanige uit het lichaam afkomstige verandering met wortel en al of door en door wordt veranderd, dan wel niet meer dan uitwendig of oppervlakkig, zoo dat niettemin de zelfde animus terugblijft, welke na de crisis en de gezondheid des bloeds terugkomt. Dat leert voorzeker de ondervinding, want een eendere animus pleegt na de ziekten terug te keeren als er eerder was, zoo dat een zoodanige verandering slechts oppervlakkig is, noeh den inwendigen vorm ervan varieert. En de voorbeelden zijn uiterst zeldzaam dat de animus uit lichamelijke oorzaken met wortel en al werd veranderd; ook al drijft gij de natuur met een gaffel uit, toch snelt zij nochtans terug.

Maar door ziekten en eendere gevallen kan niet tenzij de gemeene of uitwendige vorm van den animus worden veranderd, niet evenwel de inwendige; immers alleen de staat der zinzetels wordt veranderd, te weten dat de inwendige zinzetels deze of die staten niet kunnen doorloopen, maar gedwongen worden andere aan te trekken; de animus kan niet werken tenzij volgens de aangetrokken staten der zinzetels, de animus immers vormt voor zich de staten der zinzetels; hierom blijft niettemin de staat vanuit den inwendigen vorm van den animus terug, en komt weder wanneer de verandering voltrokken is, of na de ziekten.

Edoch, opdat de staat van den animus of van de verstandzetels veranderd worde, is het noodig dat dat geschiedt door het redelijk gemoed, dermate dat dat gemoed door ziekten, rampspoeden, en eendere gevallen, gezondere beginselen vat, en zoo gene veranderingen van staat uitdrijft, en andere

aantrekt, welke met zuiverdere liefden overeenkomen; derhalve kan de menschelijke animus geenszins worden veranderd tenzij door middel van het redelijk gemoed.

De invloed van het redelijk gemoed in den animus, en door middel van den animus in het lichaam, en van den animus in het redelijk gemoed.

Dat de animus invloeit in het redelijk gemoed, is klaarder dan het licht door de ondervinding, want ons redelijk gemoed is als het ware volledig het bezit van de aandoeningen van den animus; wij begeeren immers wat de animus begeert, en wij storten ons evenals blind of zonder verstand in de begeerigheden ervan; de oorzaak treedt ook *a priori* aan den dag, want het zijn de inwendige verstandzetels welke tegelijk genomen den animus samenstellen, met welker inwendigen vorm toch de uitwendige vorm moet overeenstemmen; de uitwendige vorm is het cerebrum of de gemeene zinzetel. Hoedanig dus de aandoening van den animus is, zoodanig is ook de staat van den zinzetel; want de staat van den zinzetel trekt dien vorm aan welke overeenkomt met de aandoeningen van den animus; zoolang deze vorm aanblijft kan niet iets anders evenals aangenaam, harmonisch, het gemoed worden ingeboezemd, tenzij hetgeen met genen staat overeenkomt; de universeele staat sluit in en houdt samen alle speciale en individueele staten; is de universeele gevormd dan vloeien de speciale als harmonische in. Het zijn de verstandzetels welke de verandering van staat overeenkomstig de liefden van den animus vormen; aldus vloeit de animus in den staat des gemoeds in; de gemeene animus is de samenstemming van alle verstandzetels volgens dien invloed uit de zinnen en het bloed, en deze bewegen den gemeenen en uitwendigen vorm, ⁹⁾ waarmede de inwendige vorm overeenstemt.

Wanneer dus het redelijk gemoed, in overleg met het verstand, aanblijft in den staat van den animus, zijnde die van alle verstandzetels, dan wordt het blisdelings in beslag genomen door de dingen welke invloeiën; doch wanneer het die dingen verdrijft en de aandoeningen van den animus versmaadt ofwel beteugelt, dan kan het volmaaktere staten aantrekken; deze veranderingen kunnen het redelijk gemoed worden ingedragen door ziekten, voorts door invloed en door overeenstemming; *door den invloed*, te weten dat ziekten en verschillende uitwendige gevallen den zinzetel aldus veranderen dat hij veeleer deze staten dan andere kan aantrekken; waar het zijn staten van het verstand; door de *overeenstemming*, dat het gemoed in rampspoeden en

9 De tekst heeft *formcent*; vermoedelijk voor *formam*.

ziekten bemerkt dat gene afzonderlijke passies van den animus, zooals wraak, toorn, afgunst, haten, het gemoed vernietigen; zoo wordt het met vroomheid en deugden doordrenkt; derhalve verandert dan het gemoed zelf vanuit de aan hetzelfde toegestane vrijheid den animus naar de gelegenheid, en zoo door de bespiegeling en de overeenstemming, en trekt een met volmaaktere liefden overeenkomenden staat aan; aldus kan de animus of de inwendige vorm ervan worden veranderd.

Maar *den animus veranderen is de natuur zelve veranderen*, als een goeden in een boozen, hetgeen gemakkelijker is, doch een boozen in een goeden is moeilijker; dat kan geenszins geschieden tenzij door middel van het redelijk gemoed en het verstand ervan, zij het verstand ofwel het zijne, ofwel vanuit het geloof, of overreed door het gezag. Ook wordt de natuur niet veranderd tenzij wij van de booze dingen afkeerig zijn en huiveren, en ons gemoed nooit in dien staat terugleiden, en wij dat zoo vaak het in dien glijdt, vanuit de gegeven vrijheid uithelpen en dien staat aantrekken die met een volmaaktere liefde overeenkomt; ook zelfs zoo niet tenzij wij in dezen staat langen tijd terugblijven, en den anderen kracht en geweld aandoen en door de veelvuldigste werken en uitoefeningen van de deugden den tegenovergestelden staat aantrekken, en zoo voortgaan totdat het de natuur getrokken en de andere natuur als het ware uitgedreven zal hebben, zoo dat wij zoo vaak de natuur terugkomt, daarop merken dat wederstaan moet worden. Op deze, niet op andere wijze, kunnen wij de booze natuur uittrekken en de goede aantrekken, hetgeen hoogst moeilijk is in dit leven zonder de Goddelijke genade en hulp. Maar het is van een des te grooter gemoed indien wij onszelven aanplooiën, en wij hetgeen niet als ongerept gezien wordt, door de gebeden tot God als driewerf het heste verkrijgen. Aldus buigt om en als het ware verandert de natuur de natuur, weliswaar niet door den invloed in de verstandzetels of de substanties van den animus, maar door de overeenstemming en de bespiegeling; de verstandzetel immers kent de waarheden, of wat waar en wat valsch is; als hij slechts den haat van het ware uitdrijft, dan komt de liefde van het ware in de plaats ervan op.

De invloed van het geestelijk gemoed of van de ziel in den animus, en van den animus in het geestelijk gemoed.

Het is de zuivere verstandzetel aan welken de animus eerst inis, hij is immers evenals een zuiver natuurlijk gemoed in; omdat dit van den verstandzetel is, die geheel en al uit de substantie van zijn ziel gevormd is, is het noodig dat het geheel en al tot het gemoed of den geest van zijn ziel gevormd zij; zoo

dat hoedanig de ziel is zoodanig de animus, in de vorming zelve, zoowel terwijl het embryo in de baarmoeder schuilt, als in de eerste kindsheid; dan immers is de animus geheel en al onderworpen aan het geestelijk gemoed; doch daarna, wanneer het redelijk gemoed wordt gevormd, en de staten van den verstandzetel aanvangen af te hangen van den staat der zinzetels, dan geschiedt als het ware een omkeering, en hangt de animus af van den invloed der objecten en harmonieen door de uitwendige zinnen uit de wereld, en door de bloeden uit het lichaam.

Vanuit deze dingen volgt dat het geestelijk gemoed invloeit in den animus, dermate dat het geestelijk gemoed het wezen en het leven van den animus is; hij kan immers niet bestaan en blijven bestaan zonder het geestelijk gemoed; en daarom ook heeft het geestelijk gemoed steeds den animus lief; maar omdat de animus opstaat en zich den meerdere wil maken, wordt hij dan door het geestelijk gemoed teruggeworpen, en komt voortdurende strijd op, nauwelijks anders dan tusschen God en den duivel; de een en de ander tracht op het redelijk gemoed beslag te leggen, maar de overwinning is aan noch kan de animus plotseling worden uitgedreven, maar er is volharding noodig tot aan het einde des levens.

Wanneer dus de booze animus veranderd is in een Boeden, ofwel de goede in een boozen, zoo dat een verworven natuur de natuur poogt uit te drijven, dan wordt de eerste animus veranderd; de animus veranderd zijnde wordt onmiddellijk daarop de staat der ziel veranderd, maar niet door invloed, maar door overeenstemming, terwijl en het redelijk gemoed bemiddelt en de Goddelijke genade bijspringt. **Er** wordt een dispositie vereischt opdat het geestelijk gemoed met zijn liefden kan invloeien, ten minste een verwerping van de liefden van den animus zoo dat de ziel gedisponeerd kan worden om met haar geestelijke liefden in te vloeien, ten minste dat het gemoed gedisponeerd zij tot den invloed van zulke liefden; het verstand draagt hier tenzij vanuit de onthulde dingen niets bij, maar het vanuit God afkomstige geloof; zoo vloeit, terwijl de Godheid wordt aangesmeekt, de geest ervan in de ziel in en verandert ofwel vervolmaakt den staat ervan; maar er is een lange beoefening noodig, indien de ziel boos is, om goed te komen, doch een korte opdat een goede ziel, het gemoed veranderd zijnde, hersteld worde. Zoo is er een zekere uitverkiezing van zielen, want zonder een wonderbaarlijke en afzonderlijke genade wordt een booze ziel niet tegelijk en in eens goed gemaakt; maar er is noodig zich geweld aan te doen, en een meest vurig gebed, en een voortgezette inspanning tot dat wat waarlijk geestelijk en Goddelijk is. Deze worden gezien de ware beginselen te zijn om ons geestelijk

te vervolmaken. Van boven immers vloeit het Goddelijk geestelijke in dat wat lager is in; ook kan niet dat wat buiten is een verandering aandoen aan dat wat binnen is tenzij door overeenstemming; ook is er niet zulk een overeenstemming in de ziel.

De invloed van de geestelijke lief den der ziel in het redelijk gemoed, en omgekeerd.

Het geestelijk gemoed of dat der ziel kan nooit invloeien in het redelijk gemoed tenzij door den animus of door middel van den animus, deswege niet dan als de animus onderworpen is aan het geestelijk gemoed; opdat derhalve het geestelijk gemoed invloeie is het noodig dat de animus aldus wordt onderjukt dat hij gehoorzaamt, niet overheerscht; de ziel immers kan niet invloeien in den inwendigen zinzetel tenzij door middel van den verstandzetel; derhalve verschijnt hoe het geestelijke kan invloeien, dat is, indien de aandoeningen van den animus geheel en al worden onderworpen en daarvan afgehouden worden het gemoed in beslag te nemen; voorts dat het gemoed zich laat drijven; ook zelfs zoo niet tenzij het verstand des gemoeds vanuit de onthulde dingen weet wat verkozen moet worden, of wat Goddelijk is, waarlijk goed en gerecht en waar; voorts moet het gemoed, omdat het dat niet vanuit zich verstaat, God bidden dat EN het geloof inblaze, en de lief de. ter verkrijging waarvan verscheidene geestelijke middelen zijn onthuld; zoo kan ten slotte het geestelijk gemoed in het redelijk gemoed invloeien; het geestelijk gemoed immers zetelt zoo hoog gesteld en binnenst dat men dat niet onmiddellijk kan binnenschrijden, tenzij op meest universeele wijze, en tenzij door den animus. Hiervanuit ligt open hoe moeilijk het is een booze ziel te veranderen in een goede, en dat dit der alleene Goddelijke genade is, als er slechts de volhardende menschelijke aanplooiing is.

De neiging.

Er zijn oneindige menschelijke neigingen of naturen, geen mensch immers is eender geneigd als de ander. Maar alle neigingen, welke oneindig zijn, kunnen tot drie algemeene worden teruggebracht, te weten, er is de *neiging van wijszijn* of van het eerbare en van de deugden, en deze is geestelijk. De neiging van weten, en deze is het actieve, en zij is natuurlijk; en de neiging van verstaan, en deze moet verstandelijk worden geheeten.

De *neiging van wijszijn*, of de geestelijke, tot het eerbare of de deugden, wordt uit de ziel getrokken, en duidt een goede ziel aan of een geestelijk gemoed dat uit de ware liefden wordt bepaald. En omdat het algeheele

lichaam tot het beeld van de werkingen der ziel gevormd is, volgt dat deze neiging moet worden medegeboren; de zaden van het eerzame en van de deugden verschijnen ook medegeboren, en regeeren in volledige families en in het nageslacht van haar. De deugden zelve zijn talloos; deze neigt tot deze deugd in het bijzonder, ofwel tot dit deel van een deugd, de ander echter tot een andere. De reden dat er de neiging is, is te halen uit den waarlijk geestelijken staat zelf der ziel, welke wordt medegeboren uit de ouders wier ziel het kroost trekt; in den ouder echter komt zij vanuit het herhaaldelijk gebruik van de deugden en de beoefening van de vroomheid, durende tot aan het einde des levens. Dat de nakomelingen de misdaden der ouders boeten, en om de ouders worden beloond, dat bevestigen alle geschiedenissen van den kring, zoodat er geen plaats voor twijfel is.

De *neiging van weten* of van de kunsten te leeren, wordt ook medegeboren; wij worden immers dichters, musici, architecten, beeldhouwers, en meer dingen geboren, hetgeen de ondervinding bevestigt; dit wordt ook uit den ouder getrokken, en door het gebruik vervolmaakt; herom is oplettendheid noodig om de naturen der afzonderlijken in de knapen jaren zelve uit te vorschen; wanneer iemand in die dingen wordt vervolmaakt tot welke hij neigt, kan hij tot den hoogsten graad klimmen, want de lust zelf blaast aan. Dat immers trekt zijn oorsprong uit den verstandzetel en den animus ervan, want de eerste verstandzetel wordt uit den ouder ingegoten en het ei ingeboezemd, vanuit hetwelk eendere dingen worden voortgeschapen; deze verstandzetel is meer tot deze veranderingen van staat overhellend dan tot die; daaruit trekken ook de zinzetels hun overhellingen tot zekere veranderingen van staat; dat is, tot het vormen en het opnemen van zekere ideeën; en deze verblijden terstond den animus, want zij stemmen overeen met het gemoed ervan.

De *neiging van verstaan*; sommigen immers worden geboren in een wonderbaar geheugen waarmede zij het verstand kunnen nabootsen, in een gemakkelijke om de gewaargeworden dingen van hun animus uit te drukken; in een tegenwoordigheid van gemoed; tot meditatie of fantasie; sommigen tot dieper oordeelen, ook over de wijsheid zelve, hoe onwijs zij ook zijn. Sommigen tot zekere wetenschappen, als tot de mathematische, de philosophische, de historische, en meer dingen. Ook dit wordt uit den ouder gatrokken vanuit de eendere oorzaak dat de zinzetels meer overhellen om deze veranderingen van staat aan te trekken; maar de binnenste oorzaak wordt geleid uit den verstandzetel en de veranderbaarheid van den animus ervan, en de daaruit afkomstige liefde, en de aandoening, hoedanig hij immers was in den ouder zoodanig wordt hij afgeleid in het kroost.

Maar al deze neigingen kunnen met den leeftijd worden veranderd, zoowel uit uitwendige oorzaken als voornamelijk uit inwendige; ons verstand immers en het gebruik van het redelijk gemoed wordt gevormd; hierom kunnen verscheidene aandoeningen en liefden ingeboezemd en tot gewoonte worden, welke terugkeeren in de kinderen van hen door overleiding. Toch blijft het langst de neiging van wijszijn aan, of het geestelijk gemoed, omdat het verder verwijderd is van het redelijk gemoed, en zich ook niet aldus laat veranderen; God immers blaast steeds aan en voorziet in de lotgevallen, zoodat het niet tenzij in zijn nageslacht vergaat.

De temperamenten.

Men telt vier temperamenten, te weten het sanguinische, het choleriche, het melancholische, het phlegmatische; en zij zijn slechts de neigingen van den animus, of zij zijn de uiteenloopende animi waarin wij geboren worden. *Het sanguinische temperament* heeft betrekking op den animus die klaarstaat om de gewaarwordingen op te nemen en de ideeën voort te brengen, eender geneigd tot verschillende aandoeningen, zoo niet vasthoudend van gevoelen, aanpasselijk, levendig; deze animus blinkt ook op in het gelaat, de oogen, de spraak, den klank, de gebaren, de afzonderlijke handelingen; en hij wordt door de physiologen beschreven. *Het choleriche temperament* heeft betrekking op den animus ofwel beteekent den animus die niet aldus geneigd is tot verschillende wellusten en begeerten, maar ernstig, somtijds verontwaardigd en gemelijk, indien een ander niet het gevoelen en de liefde van hem toevleit; overigens een goed man, doorgaans een liefhebbende van het eerzame; ook het gelaat en de uitwendige vorm ervan wordt beschreven. *Het melancholische temperament* beteekent een droevigen animus, in phantasien ondergedompeld, meer aan de inwendige zinnen dan aan de uitwendige toegevend, meer wars van wellusten, meer een inwendig mensch dan een uitwendig mensch; in tegenstelling met den sanguinischen, vasthoudend van gevoelen, gelooft hij hypothesen en meeningen als waarheden, gelooft hij zich wijzer dan elk ander, is hij heftig in de aandoeningen waarin hij glijdt, en vermeerderd die met de eigen phantasie; hij is een liefhebber van de eenzaamheid, ofwel van de genooten aan wie hij gewend is; een hater van verscheidenheden. *Het phlegmatische temperament* beteekent een animus noch geneigd tot toorns, noch tot andere aandoeningen, zwijgzaam, zijn dingen in zich terughoudend, geduldig, maar van binnen wordt hij warm; traag van handelen, en meer dingen.

Maar deze temperamenten zijn niet voldoende om de veranderingen van den animus uit te drukken; zij worden immers genomen uit den staat zelf des bloeds en de teekenen van den gelaatstrek, want de animus vormt zich den gelaatstrek als het beeld van zich; eender beschikt hij ook de vochten en het bloed, opdat zij hem dieosten verrichten, of begunstigen. Aldus wordt van hem die vanuit de natuur of de gewoonte deze of die natuur trekt, het bloed tot deze natuur beschikt. Maar omdat de temperamenten slechts den uitwendigen vorm van den animus uitdrukken, waaruit men den inwendigen wil afleiden, weet ik derhalve niet of de neigingen van den animus gevoelig tot deze geslachten of soorten kunnen worden teruggebracht, en of de specifieke variaties er wel geheel in opgaan. Dit is klaarblijkelijk dat zij de auguren uitermate bedriegen, en dat zij met den loop des leeftijds veranderd worden. Het bloed immers, waartoe de temperamenten behooren, wordt op verschillende wijze gevarieerd; want sanguinisch wordt hij genoemd die met een vloeier en glanzender bloed is behept, choleric hij die met een scherper, galliger, verbrokkeld, droger ¹⁰) bloed, melancholisch hij die met een harder, droger bloed, phlegmatisch hij die met een trager en taaier bloed. De *animus* geneigd tot het opnemen en uitbrengen van aandoeningen, en bijgevolg tot uitwendige en inwendige gewaarwordingen, gemakkelijk en overijld, is die welke sanguinisch wordt geheeten. De *animus* echter die kom is tot de inwendige en uitwendige aandoeningen en gewaarwordingen, is phlegmatisch. De *animus* heftig tot passies en inwendige en uitwendige gewaarwordingen, is choleric. De *animus* traag tot de zelfde dingen is melancholisch.

Zoo kunnen wij veeleer de animi onderscheiden en het bloed, en in de plaats van de temperamenten stellen. Het zijn immers de animi die *geneigd, traag, heftig, en boom* zijn tot de passies of de aandoeningen, en vandaar ook tot de uitwendige en de inwendige gewaarwordingen, want de gewaarwordingen volgen den animus; want zij kunnen van den animus niet worden gescheiden. Hoedanig de animus, zoodanig het bloed, en zoodanig de vorm van het lichaam en van de krachten ervan.

Over den dood.

Wat het lichaam is of de vorm des lichaams, is boven uiteengezet; te weten dat het lichaam bestaat vanuit in de orde lagere en uit de ziel, die de geestelijke vorm is, volgende vormen; aldus is het lichaam zuiverder en grover. De

¹⁰ Lezing van deze adjectieven in het handschrift onzeker.

vorm der ziel is geestelijk, die van den verstandzetel is hemelsch, die van den inwendigen zinzetel is vorticaal, die van den uitwendigen zinzetel of van het cerebrum is spiraal, die van het aanhangsel zelf, dat eigenlijk het lichaam wordt geteeten, is circulair; de beenderen, kraakbeenderen, en eendere dingen ervan zijn van hoekigen vorm; eender meerdere elementen die het bloed ingegaan zijnde, dat samenstellen, in elk willekeurig bolletje waarvan elke vorm van den eersten tot de laatste schuilt.

Deze vormen zijn zoo samengeschalkeld dat de eene den anderen ten nauwste vasthoudt, zoo dat zij een zijnde schijnen ofschoon zij ten zeerste onderscheiden zijn. Aldus is van de ziel gezegd dat zij afklimt uit haar Hemel in de wereld, wanneer zij zich in zoodanige vormen heeft begeven en vanuit zich en haar substantie de organen heeft gevormd, welker vormen ten slotte lichamelijk en stoffelijk zijn. De oorzaak was opdat zij aan ile funeties van deze laatste wereld had kunnen deelnemen en overeenkomstig de krachten ervan werken; indien zij immers niet een lichamelijken vorm had aangetrokken, dan had zij geenszins op de aarde kunnen wandelen, gewichten optillen, den aardbol bebouwen, kroost voortscheppen, een aardsch gezelschap vormen, maar zij zou in een zeker ondermaansch gebied leven; en daarom is het lichaam aldus gevormd al naar gelang zij streeft funeties te verrichten, aldus anders de menseh dan de viervoetige dieren, de kruipende, de gevleugelde, de waterdieren; alle volgens de natuur, en overeenkomend met haar vervullen zij de taken die zij hebben te vervullen.

Deze laatste vormen vernietigen wordt sterven genoemd, en het eerst worden de laatste vernietigd, maar in volgorde de zuiverdere en hoogere tot aan de ziel of den geestelijken vorm toe, die niet vernietigd kan worden; eerst wordt de hoekige vorm vernietigd of de nexussen van hen worden gescheiden; de hoekige dingen welke het bloed en den vochten inzijn, worden verstrooid; en daarom wordt een zoo geringe portie overblijvend bloed in de dooden bespeurd; daarna de circulaire vorm, of de vorm der afzonderlijke ingewanden, ook de uitwendige vorm die ineenvalt; voorts het cerebrum of de spiraal vorm; en zoo in volgorde de overige.

Er wordt gezegd dat zij sterven of vernietigd worden wanneer dat wat elken willekeurigen vorm eigen is, vergaat of ontbonden wordt; eigen aan elken willekeurigen vorm is de ligging en de nexus der deelen, of de orde, deswege de staat; behalve deze dingen is niets eigen aan eenigen vorm; wanneer deze dingen worden ontbonden, dan vergaat of sterft de vorm, en dan gaat die geheele aandoening welke met hem evenwaardig was, te gronde; zoo kan de ziel niet die dingen gewaarworden die met haar overeenkomen,

zijnde de modificaties en de aandoeningen van de laatste wereld en de harmonieën ervan, of de gewaarwordingen en eendere dingen, noch de overige lichamelijke functies vervullen, want hoe ook een spier wordt ontbonden, toch kan een iedere willekeurige beweegvezel overblijven, maar het eigene van de spier verging, de ligging, de nexus, of de orde en de staat der beweegvezels; de beweegvezels kunnen geslaakt worden en sterven, maar nochtans de zenuwvezels terugblijven, die de beweegvezels samenstellen. Zijn de zenuwvezels ontbonden en vergaande, zoo blijven de eenvoudige vezels terug, en zoo voort. Aldus ook in de overige ingewanden, ja zelfs ook in de organen; zooals zij immers achtereenvolgens zijn gevormd, aldus worden zij achtereenvolgens geslaakt, of zooals zij geboren zijn aldus sterven zij af; omdat de laagste vormen veranderlijk, onbestendig, onvolmaakt zijn, de bepalingen ervan minder samenspannende, sterven zij altijd het eerst, en zoo in volgorde tot aan den eersten toe. De driehoekige vorm kan eerder ontbonden worden dan de circulaire, de circulaire eerder dan de spirale; er wordt immers altijd iets voortdurends toegevoegd of iets eindigs en onstandvastigs weggenomen als de vorm oprijst; en dit is de reden dat de oplossingen van de vormen en deswege van het lichaam, dat vanuit een dergelijken vorm moet bestaan, in deze orde worden voltrokken.

Vanuit deze dingen volgt ook dat meer tijd wordt vereischt voor de oplossing van eenigen hooger vorm dan van een lageren, te weten meer tijd voor de oplossing van den spiralen dan van den circularen, en meer tijd voor de oplossing van den circularen vorm dan van den hoekigen; aldus schrijft de dood uit den uitwendigen mensch tot den inwendigen voort, en hij schrijft langzamer voort naarmate meer innerlijk.

Maar laten wij het bloed als voorbeeld nemen; omdat het bolletje daarvan vanuit alle vormen bestaat tot aan den eersten geestelijken toe, wordt eerst het roode bloed ontbonden en worden de hoekige elementen verstrooid, hetgeen uitermate snel geschiedt; daarna wordt het overblijvende zuivere bloed opgelost, maar na een langere spanne tijds; daarna blijft dat terug wat eigenlijk de animale geest wordt geheeten of het individueele deel ervan; dit wordt niet gemakkelijk opgelost, omdat het een hemelsche vorm is; na dit blijft de ziel terug, van aardsche dingen gezuiverd.

Aldus wordt door den dood aan de aarde overgegeven wat vanuit de aarde genomen is, als wat het bloed en den vochten ervan inis, voorts aan de luucht wat uit die te leen is genomen, alsmede aan den aether; dat blijft terug wat zuiver animaal en het eigene ervan is, of de ziel, die het eenige is dat leeft, en die in het lichaam leeft volgens haar organische vormen; deswege sterft

al dat leven hetwelk aan dat organisme evenaardig is gemaakt, dat is het uitwendige, laatste, laagste, en onvolmaakter leven der ziel; aldus wordt in verband met het organisme van ontbinding gesproken, en in verband met het leven van dat organisme van dood.

Er wordt derhalve gevraagd: welke levens sterven of welke organische nexussen worden ontbonden; immers even zoovele graden van organen er zijn, even zoovele graden van leven zijn er; immers het leven der tong is een ander dan dat van het gehoor, een ander het loven van het oor dan dat van het oog, een ander het leven van het oog dan dat van den inwendigen zinzetel, hetwelk de doorvatting wordt geheeten, een ander is het leven van den zinzetel dan dat van den verstandzetel is, en een ander het leven van den verstandzetel dan dat van de ziel is, welke geestelijk is, en welke alles is in de overige dingen in welke zij leeft volgens den vorm en door de vormen; de vormen zelf worden organisch genoemd, en zij zijn de substanties zelf, welker aandoeningen de gewaarwordingen zijn.

Opdat wij derhalve weten welke vormen worden ontbonden of welke levens sterven: dat is genoegzaam uitgemaakt dat het gemeene leven des lichaams sterft, of de gemeene nexus van alle dingen ontbonden wordt; eender de uitwendige zinorganen, als de tast, de smaak, de reuk, het gehoor, het gezicht, met de organen van die. Voorts ook de inwendige zinzetel, met het verstand en het redelijk gemoed, dat is, de corticale klieren met de veranderingen van den staat van die; er was immers geen zoodanig verstand in het embryo, rauwelijks eenig in het kleine kind; het is gegroeid met den leeftijd, wordt voleindigd in de volwassenen, neemt wederom af in den ouderdom, wordt verzwakt en vergaat in ziekten; aldus sterft het ook af te zamen met het lichaam; want dit verstand is verworven te dien einde opdat de ziel door dat ontware wat buiten voorvalt, en wel door de zinnen, en opdat zij door dat die dingen kan uitvoeren welke in de laatste wereld te verrichten zijn. Wanneer de ziel niet langer in deze laatste wereld leeft, nock langer wil doorvatten wat in de laagste dingen voorvalt, noch iets te verrichten is op den aardbol en in het aardsch gezelschap, dan vergaat met de noodzaak en het nut het vermogen, en het tot dat nut voorbestemde orgaan zelf. o, hoe ellendig zouden wij zijn indien wij na den dood zouden leven met een redelijk gemoed, met ons onvolkomen verstand en met een onbestendigen, en door zooveel onbestendigheden en verlangens bestuurden wil, en indien wij gedeeltelijk geestelijken gedeeltelijk animalen zouden leven. Een zoodanig gemoed zou zeer zeker in het toekomstige leven evengelijk kunnen veranderen en bij zijn tusschenpoozen kunnen sterven als in dit leven, immers het verandert

zijn natuur niet. Derhalve sterft ons redelijk gemoed met de verlangens, de aandoeningen ervan, en ons verstand met de beginselen, de meeningen, en de beramingen ervan, en overleeft zijn lichaam ook niet.

Wat den zuiveren verstandzetel, waarvan het zuivere natuurlijk gemoed is, aangaat, deze schijnt weliswaar ook te sterven of ontbonden te worden, maar na de langste spanne tijds, want de vorm is hemelsch; ook zijn er niet vormen aanwezig welke dien kunnen vernietigen; maar hoelang, dat staat niet aan ons te bepalen, zoo dat dat gemoed of de animus na den dood langen tijd voortbestaat, maar niet kan werken, aangezien de gemeene of uitwendige vorm ervan ontbonden is, en het zelf zich niet nog een nieuwen vorm zou kunnen verwerven. Maar laten wij deze dingen als volslagen onbekende dingen varen, te weten of de menschelijke animus het leven van het lichaam zal overlaven tot aan het laatste gericht, wanneer de afzonderlijke dingen in hun beginselen met het zuiverste elementaire vuur moeten worden geslaakt. Maar laten wij in deze arcana niet doordringen.

Maar er wordt gevraagd waarom het lichaam moet ontbonden worden of het lichamelijk leven worden uitgebluscht. Waarom dit door de Goddelijke Voorzienigheid geschiedt, is uitermate klaar indien wij het doel van de schepping beschouwen, te weten opdat er het universeel gezelschap der zielen, dat den Hemel samenstelle, besta, hetwelk zonder een kweekplaats op den aardbol en zonder den dood van• die, en een voortdurende opeenvolging, niet bereikt had kunnen worden. Voorts ook opdat zielen gevormd mochten worden in haar lichamen, en tot den eeuwiggen staat hervormd; wat aardsch en lichamelijk is, kan geenszins voortdurend zijn, omdat het in zich veranderlijk, onbestendig, onvolmaakt, altijd afnemend is; aldus is de dood onafscheidenlijk van het lichamelijk leven, vooral aangezien het is onderworpen aan den wil van het redelijk gemoed, dat altijd het lichamelijk leven meesleurt, en dat achtereenvolgens in ziekte en in den dood stort.

Daarbij komt dat de ziel zonder den dood nooit overgelaten kan worden aan haar eigen recht en keuze van te leven volgens haar natuur; zij is immers het liohaam ingeschakeld of zij is zelf de vorm van haar lichaam, aan hetzelfde aldus ingebonden dat zij niet anders kan handelen dan volgens het vermogen van de vormen die zij verkregen heeft, zoo uitermate begrensd; ook is haar niet dan het willen en verlangen van andere dingen overgelaten; opdat derhalve de ziel aan zichzelf worde overgelaten, is het noodig dat de laatste vorm ervan wederom worde geslaakt; ook begeert de ziel zelve vaak te worden ontbonden, vooral wanneer de liefden van den animus de zuiverdere liefden van haar hebben veroverd en zij als het ware aan het lichaam onderjukt leeft;

dan spant zij zelve samen tot de ontbinding van haar lichaam, en wel door voorvallen die ons vaak buiten ons weten om overkomen en de oorzaken zijn van ziekten en dood; maar over deze dingen elders.

Maar over deze dingen of over den dood moet onderscheidenlijk gehandeld worden, en door hun verdeelingen, opdat zij beter samenhangen.

Over de onsterfelijkheid der ziel.

Wat de ziel is, werd boven gedefinieerd en beschreven, te weten dat zij onstoffelijk is, zonder uitgestrekte, beweging, deel; deswege bevat zij in zich niets dat vergaan zal; doch deze dingen zijn veeleer verbale toekenningen, daar nu eenmaal die namen niet passen bij de hoogere vormen, alhoewel zij iets analoogs bezitten; zonder idee van het analoge immers kan de idee van het niets niet vermeden worden; laten wij ons derhalve veeleer begeven tot den vorm zelf der ziel; gezegd is immers dat de vorm der ziel geestelijk is, en dat in den geestelijken vorm die dingen oneindig zijn welke in de lagere vormen eindig zijn, en volgens de beschrijving dat alle idee van plaats, te weten van centrum en oppervlakte, omhoog en omlaag, deswege van beweging en van uitgestrekte te gronde ging of opgeheven is; vanuit de idee zelve van den vorm ligt open dat niets in haar is dat vergaan kan; om te vergaan ofwel vernietigd te worden is het noodig dat de ligging en de nexus der deelen aldus veranderd wordt dat zij vergaan; in den vorm waar geen idee is van plaats, van centrum, van oppervlakte, of waarin waar dan ook het centrum, waar dan ook de peripherie, waar dan ook de oppervlakte is, kan men zich geenszins een vernietiging indenken; hij zelf is strijdig met zijn vernietiging en begunstigt de voortdurendheid; ja zelfs hoe meer hij ook zou worden aangevallen, des te meer zou hij elke poging tot vernietiging wederstaan.

Indien wij de vormen naar de orde overwegen, verschijnt dat steeds iets voortdurends toetreedt als de vorm hooger wordt ofwel tot een of anderen hoogerem vorm opklimt; zooals als de vorm van den hoekigen tot den circulairen opklimt, dan wordt hij als cirkel voortdurend, en alle lijnen en vlakken spannen samen tot een zekere voortdurendheid; maar omdat deze vorm zoowel door de uitzetting, welke geschiedt uit het centrum tot de peripherie, als ook door den aan de oppervlakte toegebrachten stoot van de andere [cirkels], waaraan hij evenwel weerstand biedt, ofwel in zich terugkeert, ofwel heengaat tot een zekeren anderen staat, [vergaat hij] ; opdat dus de circulaire vorm niet door de uitzetting verga, is dat voortdurende in den spiralen vorm; want de spiralen worden begrensd in een zekere circulaire oppervlakte en keeren tot die terug; aldus is door de uitzetting, voorts door

dien terugkeer en den terugblik op de in stand te houden oppervlakte, gene figuur nag zekerder van te zullen aanblijven; maar nochtans kan zij, omdat zij terugziet op het centrum, nog vernietigd worden; maar de mogelijkheid van vergaan wordt opgeheven in nog hoogere vormen, als in den vorticalen en den hemelschen; zoodanig aldus is in den geestelijken vorm de voortdurendheid, dat hij veilig is door den eigen vorm van hemzelf. De eene bepaling immers ziet zoo terug op de andere, dat de eene de andere voor elke beschadiging meest onvatbaar maakt; dit vloeit uit den vorm zelf en de medegeschapen volmaaktheid ervan.

Daarbij komt dat de geestelijke vorm zijn wezen uit God onmiddellijk door inblazing getrokken heeft, evenals een telg uit zijn onder, en daarom erkent hij de Godheid of God zelf als zijn vader tegelijk in de schepping; hetgeen uit het eeuwige en het onsterfelijke zelf is en bestaat, kan geenszins vernietigd worden of sterfelijk zijn; hetgeen de reden is dat de ziel onsterfelijk is, niet door zich maar door God, die alleen onsterfelijk is door zich, aldus wordt zij het door Dien.

Waar dus de ziel de binnenste en hoogste aller vormen is, en omdat de eerste natuurlijke vorm zelf beneden dien is, en de lagere tot aan den hoekigen toe ervan afstaan evenals de aarde van den Hemel, kan hierom de ziel geenszins aangeraakt, te minder vernietigd worden uit die dingen welke in de natuur zijn; zeg, hoe kan dat wat het binnenste is, vernietigd worden uit de dingen welke buiten zijn, of dat wat het hoogste is, uit de dingen welke beneden zijn, of dat wat eenvoudig is uit de dingen welke samengesteld zijn, wat eerder is uit het latere, aldus wat in zich het volmaaktst is, uit in zich onvolmaakte dingen; dat immers het onvolmaakte kan blijven bestaan, dat trekt het uit de volmaakte dingen welke in zijn; dat aan hetwelk het oneindige inis, kan uit het eindige niet geraakt, te minder vernietigd worden; hetgeen in zich meest bestendig is, kan niet vernietigd worden uit het onbestendige. De hoogere vormen zelf, vooral de geestelijke, kunnen oneindigmaal veranderingen van hun staat ondergaan; in dit immers bestaat de volmaaktheid ervan; indien de eene of andere stoot, botsing, of een eender zoodanige zou worden gesteld hoedanig er in de lagere dingen is, dan kan de staat in onverschillig hoedanigen vorm hij is, veranderd worden en nochtans in zijn natuurlijken terugkeeren, vergelijkenderwijs zooals de natuurlijke substanties welke hoogst veerkrachtig zijn, gebogen en teruggebogen, uitgezet en samengedrukt kunnen worden, en nochtans in haar vorm terugkeeren, aldus handelen voor evenzooveel als zij ondergaan; hierom kunnen zij door geen kracht of stoot buiten haar natuurlijken staat neergeslagen worden.

Vanuit deze dingen nu volgt dat geenszins eenig aardsche de ziel kan raken, hetzij het golft in de lucht, in den aether, in het vuur, noch eenig atmosferische, en het zuiverste vuur der natuur; al gene dingen staan ver beneden die, en raken die ook niet aan, noch kunnen zij, indien zij aanraakten, het minste geweld toebrengen, want zij is veilig in haar vorm. Dat verschijnt ook in het lichaam zelf, waar zulk een groot gewoel is van de vluchtigste deelen, aan den aardbol, de luchtatmosfeer en de aetheratmosfeer ontnomen, maar nochtans verstoren zij zelfs in het minst niet den nexus van het orgaan ervan, of doen aan de plaats of de orde afbreuk. De minste hoekige vorm zou myriaden van substanties, hoedanige der ziel zijn, aanraken, ¹¹⁾ en dat zou zijn evenalsof ik zou zeggen dat een groote balk een deel van eenigen aether had kunnen splijten, wanneer hij zoo plomp een volume van myriaden deelen ervan raakt en het tegelijk de porin ervan doordringt; ofwel alsof gij zoudt willen zeggen dat de staken en boomen de abstractieve en directieve magnetische kracht zouden uitblusschen, ofschoon zij de metalen zelve en alle dingen doordringt; aldus zou het een deren en verhinderen van de werking van de ziel of van den geest zijn door gene dingen welke de kleinste hoekige vormen van de natuur zijn, of van het vuur; de magnetische kracht zelve immers doordringt ook het vuur en de vlam, hetgeen toch door de vorticale vormen wordt volbracht; wat dan niet in de ziel, welke de vorm is boven den hemelschen.

Daarbij komt dat het tegen de natuur zelve is dat datgene vernietigd kan worden hetwelk vrij is van zwaarte en lichtheid, of dat niet door eene zekere zwaarte weerstand biedt, maar dat voorzooveel handelt naarmate het ondergaat, of waar handeling en onderganing geheel en al overeenstemmen; maar wat handelende kan er zijn om vernietigend te zijn; dus is er geen bestaanbaar buiten of beneden die, want het raakt niet aan; hetgeen de bepalingen zelve vernietigt moet kunnen gelijk staan en aanraken. Niet dat vernietigt wat boven is, dat immers is Goddelijk; dit houdt in stand en vernietigt niet, en des te sterker aangezien de menschelijke zielen de doelen der schepping zijn, en zij het koninkrijk Gods samenstellen; ook vernietigt voorwaar niet dat wat van binnen is, maar houdt in stand, zooals boven werd gezegd over den vorm, dat die zichzelf beveiligd.

De geestelijke dood evenwel is niet de vernietiging van het wezen en van het leven, maar van het betere leven zelf, te weten dat de ziel verwijderd is van de liefde Gods, van de wijsheid, de gelukzaligheid, de volmaaktheid, en dat zij heeft opgehouden een beeld Gods te zijn, en in den Hemel; deze is de

11 De tekst heeft *cantingerent*; vermoedelijk voor *contingeret*.

geestelijke dood; het leven zelf immers bestaat in de liefden van het waarlijk geestelijke, en wanneer deze zijn uitgebluscht zoodat in de plaats van die tegenstrijdige liefden of haten zijn opgevolgd, dan wordt van dat wat waarlijk liefde gezegd dat het dood is; waarlijk leven is God liefhebben en wijszijn; in zoodanig leven blijft de vorm zelf terug, en het wezen zelf, hetwelk niet vergaan kan; maar het is slechts een verdraaiing van staat, of de staat van den vorm wordt aldus veranderd dat hij niet langer overeenkomend strookt met de Goddelijke liefden, en zoo gaat dat beeld Gods verloren hetwelk een staat vereischt gelijkvormig aan de liefden ervan.

Maar er wordt gevraagd waarom het leven zelf schijnt te sterven en vernietigd te worden met ons lichaam, of dat het leven zelf veeleer des lichaams dan der ziel schijnt te zijn, ais in bezwijmingen, extasen, slapen, bij schipbreuk omgekomenen, herleeftde begravenen, embryos, en in de overige; zij zijn na de wederopstanding tot het lichamelijk leven hoogelijk onkundig daarvan dat zij ondertusschen hebben geleefd; er blijft geen aan het geheugen ingeprent teeken over wat zij gedacht hebben, en zelfs dat zij gedacht hebben; vanuit deze en eendere voorbeelden verschijnt evenals of het leven bloot lichamelijk was, en geen van de ziel.

Maar in deze als in tallooze andere dingen drijft de schijn het spel met ons; het leven der ziel immers is niet zoodanig hoedanig dat van onze gewaarwording is, noch hoedanig dat van de doorvatting, ja zelfs noch hoedanig dat van de denking, maar het is volmaakter, hooger; het leven der ziel vloeit in de denking zelve in, en vervolmaakt die zoodat het gemoed kan denken; maar de denking zelve wordt met het gebruik aangeleerd, en zij is van het redelijke gemoed hetwelk tezamen met het lichaam vergaat. Hoedanig het zuivere leven en inzicht der ziel is, en hoe het in de denking invloeit, dat verschijnt alleen vanuit de bespiegeling, te weten dat de ziel alle arcana van elke willekeurige wetenschap natuurlijk doorloopt, wanneer zij werkt in het lichaam en in de gewaarwordingen en de denking ervan; die wetenschap wordt niet aangeleerd maar medegeboren, en zij vloeit in vanuit het leven der ziel. Doorloopt niet bijvoorbeeld het oog de arcana zelve van de optische wetenschap, doorloopt niet het oor de arcana van de akoustische wetenschap, zoodat het vanuit zich en zijn natuur de klanken weet te vormen, en die dingen samenbrengt welke harmonisch zijn. Doorloopt niet een knaapje als hij denkt, oordeelt, spreekt, de gansche eerste philosophie, de logica, de dialectiek, de grammatica, enz., ja zelfs de meest arcane dingen zelve der wetenschappen; derhalve leeren wij geheel die wetenschap vanuit ons. De ziel doorloopt de geheele chemie, mechanica, mathesis, physica, als zij de minste

handeling handelt en voortbrengt, en een spier beweegt. Vanuit deze dingen verschijnt hoedanig in zich het leven der ziel is, dat het zoodanig is hoedanig het is vanuit zich, ook niet wordt aangeleerd. als de wetenschap van het redelijk gemoed, waarvandaan de verbeelding en de denking is; derhalve leidt het binnenste leven ofwel het wezen van de denking daaruit den oorsprong; de denking kan dus terugtreden, en toch het leven der ziel of het hoogste geestelijk inzicht terugblijven.

Aangezien het leven der ziel zoodanig is, kan het niet eenig teeken aan ons redelijk gemoed inprenten, het is immers van inzicht te universeel, te zuiver, te eenvoudig, te hoog, dan dat het met eenige woorden, voorts met stoffelijke ideeën, zou kunnen denken, of op de wijze waarop wij denken; deswege kan het niet eenig teeken aan den zinzetel inprenten, en zonder de ideeën van het geheugen eenige verandering daarin teweeg brengen; aangezien het dus den ideeën zoodanigvorm geeft, en niet woorden spreekt, maar het binnenst die dingen verstaat welke het gemoed spreekt of denkt, volgt dat een zoodanig leven geenszins iets aan zijn geheugen in het gemoed, hetwelk de dingen hoogst grof verstaat, kan inprenten.

Maar dat dāt leven ons leven is, en dat van het lichaam zelf, en dat wij in dat na de losmaking van het lichaam zullen terugkeeren, dat verschijnt daarvanuit dat het de ziel is die gewaarwordt, te weten, hoort, ziet, doorvat, denkt, oordeelt, wil, maar volgens den organischen vorm, en niet anders; dat ook verschijnt levend, dat het niet wordt gezien dat de ziel op zichzelf leeft, tenzij alnaar de uitwendige vormen achtereenvolgens worden vernietigd; te weten, het gezicht verschijnt evenalsof het in het oog was; doch wij zien nochtans, het oog gesloten zijnde, met een gezicht, en hoe meer het oog gesloten wordt, des te meer wordt het inwendig gezicht vervolmaakt, en de verbeelding, en wel aldus dat het uitwendig gezicht veeleer het inwendige belemmert; eender schijnen de verbeelding en de denking aldus samen te hangen, dat zonder de verbeelding de denking schijnt te vergaan; maar toch is het, opdat wij diep denken en de dingen zelve door en door ingaan, noodig dat wij de stof felijke ideeën der verbeelding verwijderen, of het gemoed aftrekken van de dingen welke stof felijk zijn; zoo immers, niet anders, kunnen wij zuiver denken; dat geschiedt door abstractie. Aldus komt de denking terug, en wordt zij als het ware van haar uitwendigen vorm gescheiden; een zoodanige denking prent ook rauwelijks eenig teeken van zich onzen inwendigen zinzetel in, en niet tenzij voorzoover zij aan eenige stoffelijke idee of afbeelding is ingehecht. Wanneer nu geheel deze stoffelijke idee terugtreedt, dan treedt het leven der ziel in de plaats, dat geen indruk van zich in den zinzetel achterlaat; zooals

het zich ook niet verraadt hoedanig het is in het embryo en het kleine kind, ofschoon het niettemin van zooveel inzicht is in het minste embryo hoedanig in den volwassene zelfs van het volkomenste oordeel; maar het kan niet aan den dag komen tenzij als ons redelijk gemoed is toegerust met ideeën van het geheugen waarmede het gevoed wordt om zich uit te drukken.

Zoodanig is het leven der ziel, met geen onwetendheid vermengd, van geen onvolmaaktheid, alle wetenschap in zich bezittend, zoodat het de wetenschap, de waarheid, de orde, het inzicht zelf is; zoodanig leven kan in geen geval vergaan; en de natuur, welke vernietigd wordt, is aan hetzelfde onderworpen, en zoo schijnt het leven van dien vorm te sterven; het eigenlijke leven zelf der ziel is het eigenlijke leven zelf in ons; ook komt het niet tot zich terug zoodat wij daarvan bewust kunnen zijn, vooraleer het leven van de vormen welke beneden dat zijn, en aan welke het is ingeschakeld, teruggetreden is; *welke de ziel zelve ook vernietigt opdat zij zich van de banden van die slaakt, en hersteld wordt in haar recht en keuze van handelen*; zooals immers de ziel haar lichaam weet te vormen, het eene ingewand na het andere te vormen, en zich zelve te ontrukken aan de baarmoeder, vanuit zich de borsten te zuigen, en meer dingen, en evenals de zijderups zich in een vlinder weet om te zetten, en haar voormaligen vorm te vernietigen, aldus weet de ziel ook haar vormen te vernietigen, en zich in haar vrijheid te stellen, en aldus uit dit leven, *vergankelijk, onvolmaakt, en onbestendig, in het onsterfelijke leven over te verhuizen*, hetgeen zonder den dood van het leven van het lichaam niet geschieden kan.

Vanuit de werkingen zelve der ziel blijkt hoedanig de vorm ervan is; de ziel is de substantie zelve aan welke de vorm inis; het inzicht ervan is dat uitmuntende vermogen en die uitmuntende hoedanigheid van de krachten en de modificaties ervan; aldus kan vanuit den vorm alsmede uit het inzicht zelf afgeleid en klaar beschouwd worden, dat de ziel onsterfelijk is.

Over den staat der ziel na den dood van het lichaam.

I. Een ieder is bezorgd om te weten hoedanig de staat van onze ziel na den dood van het lichaam zal zijn; niemand die niet voorspelt dat hij zal zijn hoedanig de staat van ons lichamelijk leven is, of hoedanig als wij met het redelijk gemoed leven; want wie die niet met het gemoed in de graden des levens is doorgedrongen, kan vermoeden dat er een hooger, volmaakter, universeeler, en abstracter leven is. Weinigen zijn het die het voortbestaande leven loochenen, waarvan zij zeggen dat het van de ziel alsmede dat het van den animus is; de wijze heidenen geloofden dat eensgezind, als te zien

is bij de grieksche schrijvers, de Sophi, Plato, Aristoteles, Cicero, en al de overigen; dermate dat zij dit buiten elke kans van twijfel stelden. Pythagoras en Sokrates hebben ook getracht den staat der ziel na den dood te beschrijven. Wij Christenen, vanuit de gewijde [schriften] nog beter onderricht zijnde, gelooven niet slechts dat er het onsterfelijk leven van de ziel, maar ook dat er de gelukzalige staat of de Hemel, en de rampzalige staat of de hel is. Maar laten wij de in orde voorgedragen psychologische beginselen vervolgen, en uiteenzetten wat gene beginselen dicteeren.

2. Het is het genreene gevoelen dat de ziel terstond na den dood van het lichaam wordt gescheiden en uitvliegt, en haar lijk achterlaat; doch wanneer wij in aanmerking nemen dat de algeheele vorm des lichaams niet tenzij vanuit de alleene substantie de ziel, of vanuit de ziel is – er is immers niets dat niet is vanuit de eenvoudige vezel, en de eenvoudige vezel vanuit de eenvoudige schors, enzoovoort – en waar de ziel het reele wezen en de reele substantie is, vanuit welke de algeheele organische vorm des lichaams is, en zoo dat zij geheel in elk deel is; voorts dat zij het binnenst en als het ware in de centra van alle dingen zetelt; ook in het bloed zelf, welks principale wezen de ziel is, welke aan hetzelfde inis, zoo volgt vanuit deze dingen dat de geheele ziel niet op het zelfde oogenblik waarop het leven van het lichaam is uitgebluscht, uit het lichaam wegvliegt; maar dat zij zoolang terugblijft totdat de afzonderlijke dingen zijn opgelost, aan welke zij inis; dat wordt bevestigd uit zeer velen die eenige dagen na de uitvaart zijn wederopgestaan, en tusschen de aardbewoners een leven van jaren hebben gesleten, die de geschiedenissen vermelden. Voorts ook zij die door schipbreuk, voorts ook door keelvernauwing verstikt na eenige dagen herleefd zijn; ondertusschen heeft de ziel niet uit het lichaam verbannen kunnen zijn, om dan wanneer de versperringen zijn uiteengeslagen, het water uitgebraakt, terstond weer in haar verblijfplaats terug te komen; er zijn ook schijndooden, die bezwijmingen, beroerten, en eendere dingen ondergaan, en toch vliegt de ziel niet uit, maar vertoeft en leeft, ofschoon het lichaam als het ware uitgebluscht is. Er zijn ook verscheidene voorbeelden, en zelfs in de gewijde [schriften], dat het goddeloos was lijken en de beenderen van zijn dooden te sehenden, maar dat zij zouden rusten en ook niet verspreid worden; Samuel werd ook opgewekt, en eendere voorbeelden meer in zoowel de gewijde als in de profane [schriften] ; dat is ons ten minste als het ware medegeboren, evenalsof de ziel zelve het dicteerde, dat indien de beenderen der dooden geschonden werden, de schimmen van hen op de schenders zouden afkomen; waarover ook vele dingen worden vermeld. Het is ook de religie van sommigen geweest de beenderen zelve van

helden en van heiligen te kussen, te vereeren, en aan te smeeken om ofwel hulp te verleenen ofwel hulp te verkrijgen; al deze dingen zouden ten zeerste ijdel zijn, indien de ziel geheel en al vanuit het lichaam zou zijn uitgegaan, en bloot dat wat aardisch is, terug zou zijn gebleven; ondertusschen volgt vanuit de strekking van onze argumenten dat de ziel, welke den organischen vorm zelf van het lichaam en van de deelen ervan voortschept, voorts ook het bloed en den animalen geest, dat zij geenszins van haar nexussen losgemaakt kan worden tenzij eerder de latere en meer veranderlijke vormen ontbonden werden; alhoewel het niet te ontkennen is dat veel van de ziel losgemaakt kan zijn van de nexussen, maar is het daarom toch niet gescheiden; het is tegen de natuur zelf der geesten dat de substanties gescheiden zouden worden welke geboren en gemaakt zijn om een systeem tot stand te brengen; maar hetgeen aan andere deelen is ingeschakeld, dat is scheidbaar, totdat het van die banden wordt bevrijd, en het schijnt niet eerder ten volle van alle te kunnen worden bevrijd, dan wanneer het zuiverste elementaire vuur erbij komt, of na de afbranding van de wereld.

3. Maar er wordt gevraagd hoedanig leven er wordt geleefd als de ziel nog vertoeft in het lichaam dat uitgebluscht is, en vernietigd naar de ligging, den nexus, de orde der organische deelen; dat leven moet noodwendig het duisterste leven zijn, of het leven alleen, zonder eenig inzicht; dat komt open te liggen uit de alleene definitie van het inzicht; alle inzicht stelt niet alleen den inwendigen vorm, en veranderingen van staat in de afzonderlijke zinzetels of verstandzetels, maar ook den uitwendigen vorm van de afzonderlijke dingen, of dat zij tusschen elkander de wederzijdsche ligging en orde houden; deze orde tusschen de afzonderlijke dingen vernietigd zijnde, en de nexus en de ligging vernietigd zijnde, vergaat terstond de vergemeenschapping van de krachten, van de modificaties, of van de aandoeningen; maar er volgt een zekere onregelmatigheid op, vanuit welke een of ander leven voortspringt dat niet onderscheiden en volgens den vorm bepaald is, maar verward en duister, zoo dat het blootelijk een leven zonder eenige verstaning geheeten kan worden; verstaan is met onderscheid leven, en volgens den vorm niet slechts der afzonderlijke dingen maar ook volgens elken gemeenschappelijk samenstemmenden vorm, hetgeen de reden is dat ons verstand terstond wordt verward wanneer de ligging en de nexus van den zinzetel of van de corticale klieren worden verstoord, zooals wij leeren uit de geschiedenis van de ziekten van het hoofd. Het gezicht vergaat door de verstoring hetzij van de vezelige deelen, hetzij van de vochten, zoodat zoo een afgestompt gezicht opvolgt. Hier doet zich iets eenders voor als in de natuur der kleuren, wanneer alle

kleuren tusschen elkander vanuit het evengelijke ¹²⁾ worden samengemengd, of wanneer oneindige prisma's en allerkleinste onregelmatige glasachtige lichamen worden samengemengd; dan springt daaruit geen onderscheiden kleur of een schoone orde voort, maar alleen een witheid, welke de samenvloeiing van alle is.

4. Maar wanneer het organisme nog niet vernietigd is of buiten zijn orde verstoord is, dan blijft er aan de ziel een onderscheiden leven terug, zooals in het embryo; maar de ziel kan haar gemoed en universeel inzicht niet vergemeenschappen met het redelijk gemoed, vanuit de boven aangevoerde redenen, deswege geen herinnering van zich na de wederopstanding achterlaten.

5. Doch de vanuit haar lichamelijke nexussen losgemaakte substantie der ziel schijnt een onderscheiden leven te leven, en wel des te meer onderscheiden hoe meer er uit die boeien van de ziel is losgemaakt; de individun zelve immers vormen tusschen elkander een gezelschap, en stellen een meest onderscheiden orde in, zij zijn immers aan hun vrijheid overgelaten, en zien de gezellen tegemoet; hoe grooter immers het gezelschap van hen is, des te volmaakter is het leven; en hoe langer iemand geleefd zal hebben, des te grooter is het verworven gezelschap, en deze moeten een eensgezind lichaam vormen.

6. Aangezien de ziel meest onderscheiden is in de substanties van den geestelijken vorm, kan geloofd worden dat de individueele substanties of varmen na de losmaking verstrooid kunnen worden, en niet wederom tot het gezelschap van eenig lichaam samengroeien; maar een zoodanige meening komt op vanuit de onbekendheid met de wereld en met de zuiverdere natuur en met de zuiverdere zijnde dingen; wij gelooven immers dat een zoodanig iets zal bestaan als het lichaampje wordt opgelost in rook, damp, asch, vuurvonk; maar er doet zich een gansch andere reden gelden; in de hoogste, zuiverste, volmaaktste wereld of waar de natuur eenvoudig en eerste is, daar kan men zich niet een ontbinding indenken van de zijnde dingen, door de stomme harmonie en de gelijkenis van de dingen die tot een lichaam behooren; elke believelijke levende en geestelijke substantie der ziel erkent haar gezellin in het lichaam als haar eigene; ook kan zij niet met een andere in een wederzijdsch lotgenootschap leven; ook staat niet wat ook in den weg dat zij verbonden worden; want er is niet ruimte, plaats, tijd, die ontbindt; plaats, ruimte, tijd, graden en momenta zijn der lagere natuur, niet evenwel der hoogste; plaats daar is ten opzichte van de lagere zijnde dingen, tusschen welke er een opwaarts en een nederwaarts is, een rechtsaf, een linksaf, een centrum, een

12 De tekst heeft *ex aqua*, vermoedelijk voor *ex aequo*.

oppervlakte, een diameter, of opdat er een waar zij; elke betrekking van plaats is uit de ziel tot de ziel, omdat zij onderscheiden zijn. Ook kunnen zij niet gescheiden worden, want de eene substantie der ziel leert de andere kennen, wordt haar gewaar, verstaat haar, ook al stond zij naar verhouding zoo ver af als de zon van de aarde, of als gesternte tot gesternte; wanneer immers het gezicht van het oog, zulk een grof orgaan, nochtans van den aardbol tot de sterren en de zon reikt, wat dan niet het gezicht der ziel, het inzicht, hetwelk geestelijke sympathie geheeten kan worden, aangezien niets in den weg staat dat zij wederom verbonden kunnen worden. Derhalve is het de alleene onbekendheid met de zuiverdere wereld, welke met ons speelt en [de idee van] een zekere verstrooing opdringt, welke in die wereld onmogelijk is; en vooral daar toch de alomtegenwoordigheid van den Goddelijken geest, op alle zielen handelende, niet kan doorlaten dat wat ook gescheiden zij hetwelk tot een behoort. Er is immers een geest die alle dingen beneden zich vereenigt, de samenstemmende dingen bindt hij, de onsamenstemmende ontbindt hij, en zoo verzamelt hij alle zielen, hetgeen noodig moet zijn, omdat indien de invloed van dezen universeelen geest wordt aanmerkt, hij niet anders kan dan alle dingen binden welke tot één lichaam schouwen, en omgekeerd.

7. Wanneer eendere phaenomena voorkomen in de wereld en de lagere en onvolmaaktere natuur, wat moet dan niet voorkomen in de hoogere en volmaaktste, waar er niets onregelmatigs is, maar het opperst harmonische, samenstemmende, en vereenigde. Het is genoeg bekend dat boompjes, planten, bloemen, rozen, tot stof verbrand, herboren worden in wateren, zoo slechts met een zekere kunst de als het ware plantaardige leveas of als het ware geestelijke wezens van hen worden opgewekt; die opgewekte figuur zelve als zij, het vat hevig geschud zijnde, terugvalt tot haar asschen, herleeft wederom, en zoo eenige malen; en deze deelen kunnen niet ontbonden en gescheiden worden, of zij komen samen in hun voormaligen vorm en knoopen de oude vriendschap en gewoonte aan na de lotgevallen, en wel aldus dat zij geheel en al tot den voormaligen vorm samengroeien; wat dan niet de menschelijke zielen na de lotgevallen des lichaams.

8. Gezwegen van de handtastelijke sympathign die ook in deze lagere wereld erkend zijn, welke zoovele zijn dat zij niet opgesomd kunnen worden. Zoo groot is de sympathic en het magnetisme als het ware, dat er vaak de vergemeenschapping is van meerdere duizenden; maar deze dingen worden door sommigen onder de beuzelarijen gerekend; nochtans bevestigt de ondervinding zelve de waarheid. Ook zou ik dat niet willen vermelden dat de schimmen van sommigen na de lotgevallen des lichaams en de begrafenis

zichtbaar zijn geworden, welke zich geenszins zouden hebben kunnen manifesteren (het gestelde niet toegegeven zijnde), tenzij de animale geesten wederzijds verbonden waren en niet gescheiden waren van de wederzijdsche lotgenootschap. Ten minste treedt zulk een nexus en liefde in het lichaam zelf op, zoo dat zij den wederzijdschen omgang bewaren, en zich niet afscheiden. Dit is ook de oorzaak van de wederzijdsche liefde of van het lichaam.

9. Dat elke substantie der ziel een andere met zich vergezelschap, dat verschijnt ook uit de liefde der ouders tot het kroost, voor welks ziel de ouder, omdat hij kept dat zij vanuit zijn ziel genomen is, aldus het binnenst zoo vergaat van liefde, dat hij die wederom met zich wil bindep en die ingaan, hetgeen hij tevergeefs tracht door kussen en omhelzingen. Wat dan niet de algeheele ziel van een lichaam.

10. Ondertussehen dient het beleden te worden dat de ziel van den een nooit onderscheiden zou zijn van de ziel van den ander, indien de staat der ziel van den een volstrekt eender was aan den staat van den ander; maar omdat daarin is voorzien dat er voortdurend eenig verschil is tusschen de zielen, kunnen zij derhalve niet verbonden worden, maar heeft een iedere willekeurige ziel haar lichaam te vormen en haar leven te leven; zoo leert de eene ziel de gezellin substantie kennen, dat zij tot haar en haar systeem behoort; zoo kan zij, getrokken door een zekere sympathetische liefde, zich niet met een andere vereenigen, want zij is niet de hare, en zij kan met die niet tot Mn lichaam vereenigd worden. Dus regeert de universeele Goddelijke Voorzienigheid in het onderscheiden der afzonderlijke van de afzonderlijke, te weten opdat niet een ziel volstrekt eender zij aan de ziel van den ander.

11. Maar er wordt gevraagd hoedanig de vorm der ziel zal zijn in den Hemel, of hij eender zal zijn aan den lichamelijken vorm dan wel een andere, welke de engellijke wordt geheeten; deswege of de engellijke vorm eender is aan den menschelijken vorm. Dat acht ik weliswaar niet het geval te zullen zijn dat wij den menschelijken vorm zullen aantrekken; een zoodanige vorm immers is eenig om het nut in de laatste wereld. Zooals in den Hemel de zielen gevleugeld zijn, en zij niet op eenigen aardbol een gezelschap aangaan, hebben zij voeten noch armen noodig, deswege ook niet spieren, dat is, vleesch en beenderen, zij zijn immers geesten; zelfs ook niet het roode bloed; noch hebben zij een maag noodig, een ingewand, een darmscheil, die dingen immers zijn er om de opneming van de voedingsstoffen, om de chijlmaking, de voeding, de bloedmaking, en eendere nutten: noch een hart aangezien er ook niet het roode bloed is, noch een lever en een alvleeschklier, een milt; zelfs ook niet tanden, een raak, een keel, een luchtpijp, een long, een tong; er is niet het

gebruik van lucht, ademhaling, spraak, eting; noch is er een oor en een oog; waar geen lucht is, daar is geen geluid, en waar geen aardbol is, geen gezicht; noch kan het eenig nut verrichten. Ook de leden zelf van het cerebrum, met de hersenvliezen, het verlengde merg en het ruggemerg, hebben tot geen nut van dienst te zijn. Met het nut zelf vergaat alleszins de noodzakelijkheid. Tot welk nut zouden de geslachtsdeelen zijn; al deze dingen verrichten, wanneer wij geesten en engellijke vormen zullen zijn, geen nut; deswege schijnt het niet dat de ziel dien vorm zal verkrijgers, welke onvolmaakter is, niet echter hemelsch. Tenzij er een nieuwe aardbol, een nieuwe atmosfeer geschapen zou worden, en wij op dezen nieuwen aardbol als nieuwe inwoners gezonden zouden worden, zooals de meening van sommigen is.

12. Maar er wordt gevraagd welken vorm wij zullen verkrijgen; dat kunnen wij niet beter weten dan de zijderups wanneer zij als ellendig wormpje over haar bladeren kruipt, en na doorzwoegden arbeid veranderd wordt in een pop, en als vlinder uitvliegt; die weet niet dat zij een gansch ander lichaam zal aantrekken, hetwelk met die atmosfeer waarin zij te leven heeft, moet overeenkomen; zij weet niet dat zij vleugels zou aannemen en dat zij zou worden toegerust met aan dat leven evenaardig gemaakte leden; aldus ook wij; wij zijn hoogelijk onkundig daarvan hoedanig die zuiverste aura is, welke de hemelsche wordt geheeten, en in welke de zielen zullen leven, die in ieder geval met een zoodanigen vorm moeten worden toegerust dat zij overal evenals gevleugelden in onze atmosfeer haar ruimten zouden kunnen doortrekken en de heelallen en de Hemelen doorvliegen, en met zoodanige leden en een zoodanigen vorm worden toegerust, welke geheel en al aan dat leven is aan te passen; voordat wij derhalve kennen hoedanig die aura is, en welk leven wij daarin zullen leven, kunnen wij geenszins zeggen hoedanigen vorm wij zouden aantrekken. Het is geoorloofd slechts dat te zeggen, dat niet zoodanig onze toekomstige vorm is als hier, maar allervolmaaktst; in welken wij veranderd zullen worden zooals de nymphae en poppen in volmaaktere vormen, naar welke onze zielen eender smachten; en vaak haasten zij zich om die oorzaak tot den dood van haar lichaam; dat immers is aan de zielen ingent, en wordt niet vergemeenschap aan ons lichaam.

13. Ondertusschen schijnt de ziel wanneer zij aan zich is overgelaten en niet langer aan de organische vormen ingeschakeld welke noodwendig zijn om het lichamelijk leven te leiden, dan elken vorm dien zij ook maar wil te kunnen aantrekken; als indien zij zich uit den Hemel op den aardbol zou nederlaten, in een oogwenk den menschelijken vorm te kunnen verkrijgen; de algeheele natuur immers is aldus gevormd dat zij als instrumenteele oorzaak

het geestelijk leven van dienst zij, dermate dat zij vanzelf volgzaam meevloeit, als slechts de ziel beveelt; geheel zooals in het lichaam, de ziel immers of de geest gebiedt, opdat deze of die daad met den wil van haar overeenkome, en terstond is het dienstbaar en schiet volgzaam toe. Zij wil de zichtbare wereld zien, terstond wordt het oog gevormd tot elken vorm der modificaties; zij wil hooren, en terstond bestaat het zoo verwonderlijke organisme van het oor; zij wil wandelen, vliegen, zwemmen, terstond zijn er voeten, vleugels, vinnen; om oneindige andere dingen voorbij te gaan; ja zelfs is de ziel van het kleine kind vaak in beroering gebracht uit de ziel van de zeer sterk begeerende ofwel ontstelde ziel der uroeder; dan wordt terstond volgens de alleene idee een hazelmuis, een kikvorsch, een roos, en eendere dingen gevormd op de plaats waar het lichaam is geraakt; dit zijn argumenten dat de natuur vanzelf tot volgzaamheid toeschiet wanneer de ziel beveelt. Aldus schijnt de ziel na den dood, wanneer zij van haar organische banden is ontslagen, welken vorm zij ook maar wil te kunnen aannemen, welke met haar staat overeenkomt, als indien zij zich op den aardbol zou nederlaten, zij zich in een oogenblik den menschelijken vorm verschafft; ja zelfs ook indien de zaak het aldus vergt, onverschillig welken anderen dierlijken vorm; daartoe wordt niet meer vereischt dan willen; alle dingen volgen vanuit zich; noch zouden het wonderen zijn, omdat het niet meer tegen de natuur zou zijn dan uit het ei het menschelijk lichaam aantrekken, ofwel een hazelmuis aannemen op de huid, en zich met eendere dingen te merken in de kindsheid; de ziel is in den vrijen staat van bepalen gesteld; en zij is niet aldus begrensd als op den aardbol, ja zelfs kan zij ook diep vorm in een oogwenk uittrekken en verstrooien; aldus ook een gloeienden fakkel voorstellen, en eendere dingen, als de cherubim, de seraphim, de herders; de reden is omdat de gansche vorm is der ziel; de elementen zelve worden terstond vanuit de rondomvloeiende atmosferen, en tot de hare, genomen.

14. De wezenlijke bepalingen zelf van den vorm immers hangen af van haar actief en geestelijk beginsel binnen in de ziel, welke niet wordt heengevoerd door de aandoeningen van eenigen animus in deze of die aandringen, maar alleen tot de nutten welke noodzakelijk zijn: nieuwigheden, en verscheidenheden, en merkwaardigheden liefhebben is van den animus, en van het redelijk gemoed, voor welke er niets is dat niet onbekend is; niet echter van de ziel, voor welke steeds niets verborgen ligt; en daarom wordt zij niet door de begeerte ervan heengevoerd. Dit is logisch, dat de ziel voor zich de verstandzetels vormt, welke zij in behoorlijk samengevoegde orden schikt; zonder ordening immers, of onderordening en samenordening, volgt niets

verstandelijks; derhalve volgt dat de vorm zelf des lichaams zuiver hemelsch is, hoedanig de verstandzetel is; of hij evenwel vorticaal is, mag weliswaar verondersteld worden, maar deze dingen zijn onder de geheimen; zij zijn niet tenzij dan gissingen; wie heeft deze dingen gezien; de rede beveelt alleen deze aan; wanneer wij als zielen leven, zullen wij misschien over onszelf lachen dat wij zoo kinderlijk geraden hebben.

15. Het moet niet geloofd worden dat wij met de ziel wijs zijn zooals terwijl wij met ons redelijk gemoed of menschelijk verstand leven, aan hetwelk meer van onwetendheid dan van inzicht inis; dit gemoed, of onze denking, hoedanig zij aan ons verschijnt, is geheel en al uitgebluscht, en het leven van de ziel blijft terug, welke van niets onkundig is, maar vanuit zich alle dingen kent; en daarom is zij de zuivere wetenschap en het zuivere inzicht zelf, hetwelk ook niet spreekt en zijn zinnen niet uitdrukt door spraak of woorden, welker indeen evenzoovele stoffelijke zijn; maar het omhelst de afzonderlijke dingen welke rechtstreeks de zaak raken, tegelijk. Het inzicht der ziel immers, hoedanig het is in den grijsaard en den volwassene, zoodanig is het in het kleine kind; en het is dat hetwelk invloeit in onze denking en maakt dat wij kunnen verstaan, en filosofisch samenknopen alle dingen welke wij denken. Derhalve is er na den dood niet zulk een onzuiver verstand; maar als de ziel uit het lichaam uitvliegt, is het evenals uit een zekere dichte schaduw tot den vollen zonschijn, of vanuit een schaduwachtigen kerker tot Rome, of tot den algeheelen kring, of als het ware een blinde tot het gezicht; want de waarheden van ons gemoed zijn louter hypothesen, begoochelende beginselen, sehijnen, meeningen, en eendere dingen; die der ziel echter zijn de eigenlijke waarheden zelve.

16. Maar aangezien de ziel het zuiver inzicht is, en een geestelijk wezen, is zij boven alle wetenschappen en leeren; die immers zijn natuurlijk en staan ver beneden en dwalen onbeholpen; en van deze kent de ziel de areana, welke het gemoed nooit doordringt, maar gedurig nader komt; het gemoed zelf immers kan de areana niet beter uitspreken dan de algebra der oneindigen haar reeksen, uitgedrukt door de differentiaal-rekening in een lange reeks; en er is niet een gelegenheid tot herleiding door integraal-rekening. Aldus is naar den staat van het inzicht de eene ziel geheel en al eender aan de andere.

17. Maar wat den staat der wijsheid van haar aangaat, de eene ziel is nooit volstrekt eender aan de ziel van den ander; de eene immers verbergt volmaaktere en zuiverdere liefden, te weten zij heeft haar Godheid boven zichzelf lief, en den gezetel als zichzelf. Zoo wordt de ziel van den een bestuurd door Goddelijke liefden; die van den ander echter heeft tegengestelde dingen lief, en haat wat

de andere liefheeft; zoo is zij veeleer duivelsch. Vanuit de opsomming van de geestelijke liefden komt open te liggen hoezeer de zielen kunnen verschillen; deswege zijn er Goddelijke zielen of tot het Goddelijk gezelschap behorende, en er zijn duivelsche zielen, of van het helsch gezelschap; allen verheugen zich niettemin in het volmaaktste inzicht van het ware en het goede, maar in een liefde ofwel een haat van het ware en het goede.

18. Deze natuur trekken zij in het lichamenlijk leven, en wel door bemiddeling van het redelijk gemoed; dan immers is de ziel in den staat van haar vorming tot den goeden en den boozen staat, niet echter tot het inzicht van het ware en het goede; hoe de ziel wordt aangedaan is boven aangeduid; voorts ook welke Goddelijke middelen moeten samenloopen om den staat der ziel ofwel te verbeteren ofwel te vervolmaken, om die ongereppter te maken, en om voor haar het voormalig Goddelijk beeld te herstellen; wanneer echter het lichaam is weggeweken en het redelijk gemoed is uitgebluscht, dan is de menschelijke ziel gevormd, en zoo groot en hoedanig zij is, blijft zij tot in het eeuwige aan. Niets immers is aanwezig hetwelk die langer kan verbeteren; er is geen invloed uit een zoodanig gemoed hetwelk veranderbaar is, en hetwelk vervolmaakt en bedorven kan worden; het redelijk gemoed alleen kan dat; er is geen strijd tusschen die en den animus, of tusschen de liefden van de een en den ander, deswege geen hoop op overwinning; het inzicht is zuiver en meest volmaakt, en hetzelfde is zoo geen veranderbaarheid in waardoor een andere staat over de ziel kan worden gebracht. Zij is niet aangeschakeld aan eenigen organischen vorm waarnaar zij zich richte; in Mn woord, hoedanig zij is zoodanig blijft de ziel tot in het eeuwige, te weten ten opzichte van de geestelijke liefden en haten, bijgevolg ten aanzien van de eeuwige gelukzaligheid of heilloosheid.

19. Ook kan dat de ziel niet ontgaan, dat zij al die dingen welke het gemoed van haar steeds in het lichaam heeft volvoerd niet weet, of wat de ziel door middel van het gemoed in de wereld heeft bedreven, toen zij een inwoner ervan was. Aangezien het inzicht zuiver is, is het noodig dat het de afzonderlijke dingen welke aan eenige waarheid en goedheid inzijn, te weten komt en zich daarvan bewust is, anders zou het niet zuiver zijn, maar met onwetendheid vermengd; vanuit de verandering van zijn staat of vanuit zijn verworven staat zelf kent het alle oorzaken, welke oneindig zijn; er is immers geen handelingetje, willijk voortgebracht, dat is, geen enkele wil en het verlangen ervan, en het doel, hetwelk de ziel niet aandoet en iets tot den staat van haar bijdraagt; deswege leert zij vanuit haar staat zelf elke oorzaak kennen, en zij kent opperbest dat zij zelf met haar redelijk gemoed in de

oorzaak is geweest. En zij doorziet opperbest wat haar te wachten staat, hetzij het gelukkige hetzij het ongelukkige.

20. Derhalve verheugt zij zich in een geheugen van de voorbijgegane dingen, niet hoedanig het geheugen en de herinnering van onzen zinzetel is, hetwelk aan de stoffelijke ideeën en beelden is aangebonden, maar hoedanig het zuivere en volmaaktste geheugen is, zoodat niet het kleinste moment van het voorbijgeleven voor dat verborgen is, zelfs niet een woordje dat tot de verandering van den staat van haar heeft bijgedragen. Dat immers verstaat zij niet vanuit een zeker geheugen, maar vanuit haar staat zelf; alle dingen immers die voorbij waren gegaan, zijn voor haar tegenwoordig; ja zelfs in de natuurlijke dingen, waar de nexus van de oorzaken en van de gebeurlijkheden is, is er de tegenwoordigheid van alle toekomstige dingen. Dit vloeit voort vanuit het alleene verstand wat het zuiver inzicht is.

21. De ziel zelve kan niet beter haar staat veranderen dan het lichaam zijn misvormd voorkomen, een verwrongen mond, gebocheldheid, of dat een spier verwrongen is en een anderen staat heeft aangetrokken; dat alles kleeft het lichaam evenals een natuurlijke in; en hoe meer zij zich wil verbeteren des te meer misvormt zij zich; zoo wordt zij door zelfbewustzijn geraakt.

22. Ondertusschen kan de in een zoodanigen staat van inzicht gestelde ziel niet anders dan bewust zijn van al datgene wat in de Hemelen en in de landen gebeurt. In de Hemelen door de vergemeenschapping van de werkingen, welke er niet anders dan meest volmaakt kan zijn, aangezien er een zoodanige is van de gemoederen in dit leven, en een zeker soort van sympathie tusschen vrienden en verwanten; hoedanige vergemeenschapping der zielen er moet zijn, dat kan ook beschreven worden; de ziel immers verkeert in een voortdurende beziening van de tegenwoordige en van de voorbijgegane dingen tegelijk; de hemelsche aura treedt tusschenbeide, en de gemeene geest van allen, door middel waarvan noodwendig de werkingen van den een moeten worden vergemeenschat met den ander, aangezien er anders zonder gemeenschap niet een nexus van de zielen door de liefde zou zijn. Dit kan worden vergeleken met ons lichamelijk gehoor en gezicht; het zijn immers de aura's of de atmosferen, welke op elken afstand de dingen vergemeenschaten welke zeer ver verwijderd worden voltrokken, ja zelfs vat het gezicht de dingen welke zelfs uit de zon zijn voorgeworpen; wat dan niet de ziel, welke het zuiver inzicht is; zou zij niet de afzonderlijke dingen gewaarworden welke in andere zielen, waar zij ook zijn, worden voltrokken? Vanuit den nexus der argumenten volgt deze gemeenschap, vanuit de toegestane hemelsche aura, terwijl de Goddelijke geest alle dingen samenbindt, door de wederzijdsche

liefde en de uitwerking ervan; maar deze vergemeenschapping kan niet worden vergeleken met deze vergemeenschapping door de lichamelijke zinnen, het gezicht en het gehoor; niets immers dat in het heelal wordt voltrokken, kan voor de ziel verborgen zijn; het verstandelijk gezicht kan niet tenzij met de grens van het heelal beperkt worden, als vanuit het ooggezicht openligt.

[Er ontbreken hier in het manuscript 2 pagina's, zijnde folio 110.]

er het onderscheid van de zielen en de gemoederen zij, de voortdurende oneenigheden, twisten, geschillen, zoowel in de philosophisehe als de theologische dingen, en in de wereldlijke en de lichamelijke dingen, zoodat nooit de eene animus met dien van den ander samenstemt; derhalve worden zoovele scheuringen en ketterijen verdragen, en zoovele geschillen, welke evenals vanuit een af zonderlijke Voorzienigheid Gods zijn verdragen, en tegelijk een zoo groote mogendheid aan den duivel overgelaten, dat hij de animi en de gemoederen zou ontbinden, en zoo aan een iedere ziel haar specialer staat zou inprenten. Dit ook schijnt de oorzaak te zijn geweest dat het aan Adam werd toegestaan om de zonde te begaan. In de universeele oudheid immers wordt de ziel van geen onderscheiden van die van den ander; zoo geen gezelschap. Vanuit deze oorzaak schijnt het ook voort te vloeien dat het den ouders zoo strikt verboden is met de zonen en dochters een huwelijk aan te gaan, en den broeder zich met de zuster te verbinden, en meer dingen welke de zielen zouden verbinden. Voorts ook dat van de huwelijken wordt gezegd dat zij in God gesloten en bevestigd zijn, ten minste toonen zich oneindige aanwijzingen van de Goddelijke Voorzienigheid bij het aangaan van huwelijken. Voorts ook dat God aan ieder willekeurige zijn vrije keuze van handelen overlaat, en als het ware plechtig heeft verordineerd de vrijheid van iemand zelfs niet in het minst te deren, maar aan hero veeleer toe te laten zich in zijn verderf en dat van anderen te storten; de vrijheid zelve immers der menschelijke gemoederen is het eenige middel om de animi te ontbinden, deswege ook de zielen welke worden aangedaan.

6. Derhalve werkt de Goddelijke Voorzienigheid het meest in het onderscheiden der afzonderlijke van de afzonderlijke, want dat het meest volmaakt gezelschap der zielen besta, is het doel zelf der schepping; het laatste doel immers moet dat zijn hetwelk het eerste en het laatste der schepping was; alle overige dingen zijn de middelen welke tot dit doel strekken, zooals

verschijnt indien wij de afzonderlijke dingen onderzoeken; de voortschrijding zelve der middelen gaat tot buiten de natuur; kan iemand zeggen dat het aardsche gezelschap het laatste doel kan zijn, wanneer het lichaam is terwille van de ziel; moet er niet eenig verder doel zijn, terwille waarvan de ziel is, en terwille waarvan de Hemel en het heelal is; kan er een ander doel zijn dan dat het gezelschap en het koninkrijk Gods besta, hetwelk moet worden samengesteld vanuit alle menselijke zielen. Deze dingen zijn aldus klaar dat wij ook niet weten of het in twijfel getrokken kan worden; zij zijn zoo handastelijk dat het bevestigd kan worden vanuit de afzonderlijke dingen welke in de wereld bestaan.

7. Waar derhalve geen ziel volstrekt eender is aan de andere, maar tussehen alle eenig verschil van staat of een uiteenloopendheid optreedt, deed zich dat niet alleen gelden ter wille van de oorzaak dat de zielen wederzijds van elkander onderscheiden zouden worden, maar opdat daaruit de volmaaktste vorm des gezelschaps zou opkomen; in den volmaaktsten vorm des gezelschaps moet er niet alleen een verscheidenheid van alle zijn, maar een zoodanige verscheidenheid dat de afzonderlijke aldus samenstemmen dat zij tegelijk een gezelschap samenstellen waarin niets kan ontbreken dat niet in het een of ander kan worden gevonden; een zoodanige vorm is in de atmosferische wereld zelf, of in den makrokosmos, een zoodanige is in ieder willekeurig lichaam tusschen de samenstellende deelen, te weten de vezels, de corticale klieren, en meer dingen; deze verscheidenheid heet ik de harmonische, te weten opdat alle verschillende dingen wederzijds op elkander betrekking hebben door een zekere natuurlijke analogie, en zoo een gezelschap samenstellen hetwelk één zij. Niets immers kan samengroeien en als het ware een eene of een vorm samenstellen, tenzij er tusschen de bepalenden en de bepalingen een analogie is; daarvandaan wordt de verbinding geboren; en daarom is de harmonie aangenaam en verbindt zij; de disharmonie echter is onaangenaam en ontbindt; aldus kan van een regeeringsvorm geenszins gezegd worden dat hij volmaakt is tenzij er verscheidenheid is en in die een harmonie, waardoor de een volgens de natuurlijke wetten naar behooren betrekking heeft op den ander; de analoge gelijkenis of de harmonie zelve bootst de evenaardigheid, de identiteit, en de vereeniging na; anders kan het volmaaktst gezelschap, of de vorm des gezelschaps niet worden ingesteld.

8. Maar die harmonische verscheidenheid bestaat niet in de uitwendige verscheidenheid van de zielen, maar in de geestelijke verscheidenheid, en die van de liefde jegens God en zijn naaste, want de staat der ziel betreft eenig den geestelijken staat van haar, te weten dat hij zijn God de naaste zij.

Zoolang eenig verschil of eenig onderscheid ontbreekt, wordt gezegd dat nog een of andere plaats in den Hemel ontbreekt; zoo dat alle verschillen moeten worden aangevuld voordat de volmaaktste vorm kan bestaan.

9. Of er evenwel meerdere gezelschappen en als het ware meerdere Hemelen zullen zijn vanuit welke het universeele gezelschap zal bestaan, hetwelk het koninkrijk Gods wordt geheeten, dat schijnt ook afgeleid te kunnen worden; alle verscheidenheid immers, ook de geestelijke, stelt een of andere orde, onderorde en samenorde, zoo dat op de aarde het eene afzonderlijke gezelschap betrekking heeft op het andere, en zij te zamen genomen een koninkrijk samenstellen; dat schijnt geconcludeerd te kunnen worden vanuit de gestelde of toegestane verscheidenheid van den staat der zielen. Opdat er immers de volmaaktste regeeringsvorm zij, is het noodig dat alle gezelschappen tusschen elkander een algemeene harmonie voortbrengen, zooals de afzonderlijke leden een bijzondere.

10. Dit wordt het koninkrijk Gods genoemd, de burgerschap Gods zelve echter is op deze aarde, welke de kweekplaats is van dat koninkrijk; en deze is niet aangebonden aan de een of andere bepaalde religie of kerk, maar over den algeheelen kring verdeeld, vanuit alle immers kiest God Zijn leden uit; te weten vanuit hen die God boven zichzelf en de genooten als zichzelf effectief hadden liefgehad; deze immers is de wet aller wetten; daarop doelen zoowel de Goddelijke als de natuurlijke rechten; alle overige dingen zijn de middelen welke daarheen leiden; aldus die kerkelijke vormen en meer dingen; deze Zijn Kerk verzamelt God vanuit den algeheelen kring, totdat alle plaatsen bezet zijn, of zoolang eenig verschil over is hetwelk in den regeeringsvorm noodig is, opdat hij het volmaaktst te voorschijn kome.

11. Een zoodanig gezelschap kan er niet zijn zonder zijn hoofd of vorst, te weten, die mensch moet zijn geweest, zonder schuld, en zonder misdaad, de overwinnaar van alle aandoeningen van den animus, de deugd zelve, en de vroomheid zelve, en de liefde van God boven zichzelf, en van den gezel als den naaste, en zoo in hemzelve de Goddelijkheid, te weten, in wien het algeheele gezelschap zou worden gerepraesenteerd, en door wien de leden van het gezelschap hun Godheid zouden kunnen toegaan; zonder een zoodanigen koning der zielen had een gezelschap tevergeefs verzameld kunnen worden, kunnen bestaan, en blijven bestaan. Dit volgt ook noodwendig vanuit den toegestane regeeringsvorm en de ongelijkheid van staat van een ieder, en de nabijheid Gods door de liefde; die vorm zou dan in ieder geval moeten worden samengesteld uit de zuiverden van elken graad, bijgevolg uit den zuiverste, die zonder zonden moet zijn geweest, dat is, uit onzen Zaliger en

Instandhouder Jezus Christus, en door het geloof en de liefde in hem kunnen wij eenig den Goddelijken troon naderkomen.

12. Ziehier den regeeringsvorm van het gezelschap of van de hemelsche gezelschappen, of het koninkrijk Gods met weinig dingen afgeschaduwde; de regeeringsvorm zelf kan niet geheel en al verschillen van den volmaakte regeeringsvorm der aardse gezelschappen, dan alleen hierin dat wat in dit gezelschap onvolmaakt is, daar meest volmaakt is, en dat het de geestelijke liefden zijn welke de waardigheden verdeelen, en dat zij hun vorst meer de naasten zijn; zoo ook bezit een ieder zijn Hemel, en verheugt zich in zijn gelukzaligheid.

13. In een zoodanig gezelschap kan niet dan alle vreugde, heilrijkheid, gelukzaligheid regeeren, met het binnenste wezen der liefde en der deugden en geheel gevuld met den verrukkelijksten zin; maar die gelukzaligheid en vreugden kan geen tong beschrijven, want zij overtreffen met oneindige mijlen de lichamelijke, welke zoodanig zijn dat zij daartoe in verhouding staan evenals schaduwen of pluisjes van verrukkingen, en nauwelijks in eenigen tel mogen komen; indien de menschelijke verrukkingen welke onschadelijk zijn tot den hoogsten graad worden verhoogd ofwel tot den binnensten geconcentreerd, dan schijnt eenige idee ervan te kunnen worden opgevat. Het is het universeel gezelschap welks eenheden bij myriaden zijn te tellen; het is de volmaaktste gemeenschap van allen, of de volledige vergezelschapping van de geestelijke gemoederen, zoo dat al wat in het eene gemoed is, aan het andere gemeen is, en zoo één ziel in het gezelschap, aldus alle verscheidenheid bestaanbaar in het heelal, welke de gelukzaligheden des gemoeds uitbreidt en tegelijk concentreert; in een ieder willekeurige van het gezelschap wordt de heilrijkheid geconcentreerd, en uit een ieder willekeurige wordt zij in het gezelschap uitgebreid, en nog oneindigmaal wordt zij vermenigvuldigd indien er meerdere gezelschappen zijn, welke tusschen elkander ook een vorm van regeering en verscheidenheid samenstellen. Al wat immers ooit verkwikkelijk was in het leven en tegelijk zuiver, dat is tot den laatsten graad verhoogd; ook is de vergemeenschapping der gemoederen niet door de spraak, maar door een zekere werkzaamheid des gemoeds, waarvandaan de engellijke spraak, welke ook niet éénig iets door stoffelijke woorden of ideeën uitdrukt, maar tegelijk en met een werking dingen welke wij door duizenden van woorden hadden kunnen uitdrukken. Ret gezicht is niet van het oog, maar van binnen, zoodat wij weten wat men volbrengt in het algeheele gezelschap met die oneindige verscheidenheid; er is ook de beziening van alle voorbijgegangene dingen evenals tegenwoordig, te weten, met behulp van alle dingen radend

welke dingen ooit op aarde waren geweest; er is de repraesentatie van den algeheelen Hemel; in één woord, oneindige verscheidenheden, welke de zielen zelfs tot in onuitsprekelijke blijdschappen doen opgaan. Ook is de liefde niet onzuiver, maar er is de zuivere vriendschap, welke in de plaats ervan opvolgt. Niet is er de denking van het toekomstige, het verlangen, de hoop, de angst; alle dingen zijn zonder angst, en zonder vrees voor verlies, hoogst bestendig, eeuwig. Hierom de vereering en de aanbidding van zijn Godheid, waarvan de Hemelen der Hemelen weergalmen; daaruit worden de overige geestelijke verrukkingen tot een nog hooger graad verheven. Maar deze dingen zijn uiterst weinig; want zij zijn onuitsprekelijk. Zoodanig schijnt het leven te zijn hetwelk waarlijk het leven is, ten zeerste onderscheiden; het lichamelijk leven echter is slechts een repraesentatie, een schaduw, en een droom van dit leven. Leven immers is verstaan en wijszijn; en door de liefde met Hem die het leven zelf is, leven, is leven zelf.

14. Vanuit deze dingen volgt dat zij met eensgezinde samenstemming samenspannen tot de heerlijkheid van hun Heer, en tot de liefde van de burgers in den Hemel en op de aarde; de vreugde immers wordt verheven volgens het getal der gezellen, en tegelijk worden de binnensten verblijd met liefde dat het koninkrijk Gods is vermeerderd, want dat is de uitwerking van de eene en de andere liefde. Verder wordt vanuit zoovele zuivere gemoederen de gemeene animus van het gezelschap samengeklonken, zooals in ons lichaam, want vanuit de gemoederen der verstandzetels wordt onze animus samengeklonken. Eender ook het gemeene verstand; welken invloed echter de gemeene animus in onze zielen heeft, dat is hier niet ter zake om te beschrijven; de vergemeenschapping immers van dat gezelschap met ons geschiedt niet tenzij door de zielen. Derhalve, Uw koninkrijk kome, en Uw wil geschiede op de aarde als in de Hemelen.

Over de hel of het gezelschap der rampzalige zielen.

Dat gezelschap van hen die met tegengestelde liefden of met haat tegen God en de gezellen leven, wordt helsch, duivelsch, rampzalig geheeten; het heeft in ieder geval te bestaan opdat er alle verscheidenheid tusschen de twee tegenovergestelden zij, en wel daadwerkelijk; er kan immers in de geestelijke idee der ziel niets zijn dat niet daadwerkelijk bestaat, omdat de ziel het zuiver inzicht is, en ook niet door eenige schaduwen van onwetendheid is verstoep; noch kunnen tusschenliggende dingen bestaan zonder hun tegenovergestelden, zij worden immers gekend hoedanig zij zijn als betrekkingen uit hun tegenovergestelden. Derhalve bestaat de duivel

daadwerkelijk, het helsch gezelschap, of dat wat van liefde blaakt om het hemelsch gezelschap te verstrooien; zonder een zoodanig boos gezelschap zouden de gezegenden ook niet met eenigen ijver en gloed worden ontstoken, en de zielen ontgloeien om de Kerk te beschermen, en zich zoo gelukkiger voelen vanuit de tegengestelde dingen.

Tot dit gezelschap treden alle zielen toe die God en den naaste haat toedragen, vanuit welke beginselen schanddaden en misdaden van elk geslacht uitstroomen, te weten vanuit hun liefde; zij zijn bezoedeld met ondeugden, en zij worden zelve door hun geweten het binnenst gemarteld wanneer zij met geopende oogen de waarheden bezien welke zij in dit leven door schoonschijnende argumenteeringen en sophistische redenen trachten te verstrooien; doch wanneer er geen onwetendheid aanwezig is, maar de naakte erkentenis van de waarheden als na den dood in de zielen, en wanneer de staat der ziel alreeds misvormd is, en die natuur heeft getrokken dat zij niet in den meer welgevormden staat kan terugkomen, dan kan zij niet anders dan het binnenst en het diepst beangst en gekweld worden. En omdat het in de ziel is, en een geestelijke pijn, kan het met geen woorden beschreven ofwel met idegn worden ingedacht, het overtreft immers de vlam, de knersingen der tanden, en meerdere andere martelingen van den aardbol; evenalsof zij van binnen gemarteld werden met voortdurend uit een koperen ketel toegegoten en gloeiende en kokende olie.

Dat ook dit gezelschap is voorzien van zijn leider en vorst, schijnt niet ontkend te kunnen worden, omdat zij tegelijk een gezelschap of hel samenstellen; zonder leider immers zou de een zich op den ander storten evenals de Erinnyen en de furien; geen hoogere liefde, noch wederzijdsche verbindt de zielen, alleen de vrees voor hun leider of vorst, aan wien misschien de mogendheid is gegeven om de onderdanen zielen te martelen zoo vaak zij hun taak niet vervullen. En er schijnt zoolang het een gezelschap is, nog eenige hoop over te zijn om den Hemel te beoorlogen en zich tot den troon te verhoogen; zij komen weliswaar de onmogelijkheid te weten, maar niettemin overreedt de zuivere haat; zoolang zij aldus met eenige hoop worden verblijd, en zij vanuit de aanwassing der hunnen toeneemt, schijnen zij dan eenigermate verblijd te worden, maar niet het binnenst, slechts oppervlakkig, zooals wangunstigen het binnenst beangst worden uit een zekeren rampspoed voor een zeker onbekend iets, omdat zij weten ellendigen te zullen zijn tot in het eeuwige.

Doch in het Laatste Gericht, wanneer de straling der almacht, der alomtegenwoordigheid, der wijsheid, der gerechtigheid, der Goddelijke liefde ten volste zal opblinken, zoodat ieder in zich en in zijn staat zijn doorloopen

deven klaar kan aanschouwen, en zonder uitspraak weten welke straf hij waard is, alle dingen immers zullen verschijnen evenals midden in het licht, te weten in een zoodanig schijnsel der wijsheid, dan zal dit gezelschap alle hoop verliezen, en zal het zijn eeuwig verderf voor oogen gadeslaan; en als het tegelijk niet alleen het koninkrijk Gods maar ook de gelukzaligheid der leden van dat gezelschap ten volste en zuiver zal gadeslaan, volgt dat de haat in afgunst, en de afgunst in ellende en angsten zal overgaan. En dat dan de uiteengeworpen vorm van het gezelschap vanuit den ingenten haat evenals furien zich stort op het andere, en door de gemeenschap dier zielen welke samenstemmen in den haat jegens het hemelsch gezelschap maar toch niet samenstemmen tusschen elkander, zal aldus de een de duivel van den ander worden, met gevierde teugels met vrijheid, welhaast als in de landen wanneer de vrijheid niet beteugeld is.

Zeer groot zal dit gezelschap zijn, doch na het gericht geen gezelschap; en al zou het er ook zijn, toch vermag het niets tegen het minste hemelsche gezelschap; zij zijn immers ten nauwste door de wederzijdsche liefde verbonden, en wel onder de Goddelijke liefde samengekoppeld; de helsche zielen echter zijn slechts onder haar vorst vereenigd, bovendien door geen wederzijdsche liefde samengeschakeld, maar door voortdurenden haat ontbonden, en bovendien van God den Vereeniger gescheiden; zoo vermag een geringe handvol van hemelsche zielen een heel leger van onvrome zielen op de vlucht voort te jagen; vooral waar zij zelf zichzelf vreezen en de waarheid schuwen welke zij tegen zich gadeslaan, aldus zonder vertrouwen; deswege had een gezegende ziel meerdere duizenden van rampzalige zielen op de vlucht kunnen jagen.

De ouden, zoowel de filosofen als de physici, de heidensche priesters, hebben met gemeene samenstemming de helsche martelingen bevestigd; zij beschrijven de straffen van die, van Tantalus en van de overigen, voorts den Erebus, den Styx, de Erinnyen, de furien: Pythagoras, Plato, en de overigen hebben nog meer over die dingen gedacht; bij het schijnsel immers van hun natuur hebben zij ontwaard dat diegenen geenszins gelukkig hadden kunnen zijn die niet door de deugd in dit leven zich den weg tot de gelukzaligheid hebben bereid.

Over de Goddelijke Voorzienigheid.

Niemand, naar ik acht, is zelfs tot zoover waanzinnig dat hij een zekere opperste leiding of Goddelijke Voorzienigheid ontkent, alle dingen immers zijn vol van de Godheid, en in alle en in de afzonderlijke dingen bewonderen wij de orde, welke aan de natuur wordt toegeschreven, en de voortdurende

instandhouding ervan, niet vanuit zich, hetgeen ongerijmd zou zijn, maar uit een zeker hoogere, uit hetwelk zij was ontstaan en bijgevolg blijft bestaan. Wij storten een menigte van phaenomena bijeen welke de regeester voorzienigheid bevestigen, zooals dat alle dingen verschijnen om een nut en een doel te zijn, in het oog vallend het eene deel om het andere, zoo dat er een reeks zij van doelen uit een zeker eerste door tusschenliggende tot het laatste of het eerste; maar uit voorbeelden: de aardbol zelf is opdat hij worde bewoond door bezielde wezens, het minerale rijk om het plantaardige voort te brengen, het plantaardige om het animale te voeden en te onderhouden; de lagere soorten van dieren om de hoogere te dieners, en alle het menschelijk geslacht. De atmosfeer opdat wij daarvan worden rondom omgoten en worden samengehouden naar het lichaam, ademen en spreken. De aether met de zon opdat de afzonderlijkedingen blijven bestaan, alsmede opdat wij zien. Wat zal ik de overige dingen nog vermelden; er is niet een wormpje, noch is er een kruidje of een grasje zonder nut, te weten opdat het van dienst zij als een middel tot eenig doel. Zoo dat de aanschouwelijke wereld een complex van middelen is tot een doel buiten de wereld of buiten de natuur van haar; de doelen schrijden immers voort door de natuurlijke uitwerkingen, en zoo door de algeheele natuur. Dat er een zoodanige voortdurende betrekking en voortschrijding van doelen is, te weten dat het eene aanstonds om het andere is, dat moet worden opgevat als aangenaam aan de opperste voorzienigheid; te weten dat God in de afzonderlijke dingen heeft voorzien opdat de afzonderlijke dingen hun orde houden.

Dewijl het heelal met de afzonderlijkste dingen in het heelal het werk van den alleenen God is — niets immers zou vanuit zich kunnen samenvloeien, wat immers kan zonder oorsprong bestaan; indien de oorsprong zou zijn van de natuur, waarvandaan is dan de natuur tenzij gij deze als god vereert — en indien die dingen het werk van God zijn, is het noodig dat Hij die onderhoudt, immers zouden alle dingen zonder de voortdurende onderhouding in hun primitieven chaos terugvallen; deswege dat Hij daadwerkelijk alomtegenwoordig, alwetend, almachtig is; en indien almachtig, volgt dat Hij voorziet in de afzonderlijke dingen opdat zij de bemiddelende doelen tot een verder doel zijn. Het heelal besturen en voorzien is het Goddelijke zelf en het eigene ervan; ook heeft het niet raad en zorg noodig, zij volgen immers uit hetzelfde en deszelfs wezen, wijsheid, lief de, nexus, orde en hun echte reeks. Indien er de universeele Voorzienigheid Gods is, is er ook de afzonderlijke, want de universeele is er nooit zonder de afzonderlijke dingen uit welke zij voor universeel geldt; hoedanig dus het universeele is, kan worden

geoordeeld uit de afzonderlijke dingen, aldus vanuit de voorzienigheid in de afzonderlijkste dingen hoedanig de voorzienigheid is in het universeele; ook zou de universeele geene zijn tenzij de afzonderlijke deelnam, en wel met de voorzienigheid dat zij tot de universeele doelen samenspannen.

Alle voorzienigheid beoogt een doel, en schouwt vooraf de middelen tot het doel; deswege omvat zij de toekomstige dingen in het tegenwoordige, en het tegenwoordige evenals het complex van de voorbijgegane dingen, zoo de reeksen van middelen tot een zeker doel, hetwelk het eerste moet zijn in de middelsten, en in de laatsten; maar laten wij hoedanig de Goddelijke Voorzienigheid is, veeleer uit voorbeelden dan uit bloote axioma's zien.

Het doel der schepping of het doel waarom de wereld is geschapen, kan niet dan het eerste en het laatste zijn, of het alleruniverseelste, en voortdurend regeerende in het geschapen heelal, hetwelk het complex is van de tot dat doel samenspannende middelen. Er kan niet een ander doel der schepping zijn dan dat het universeel gezelschap der zielen, of de Hemel besta; dit is het koninkrijk Gods; dat dit het doel der schepping is geweest, kan uit tallooze bewijzen worden bevestigd; het zou immers ongerijmd zijn te zeggen dat de wereld is geschapen om den aardbol, en om de aardsche gezelschappen, en om dit ellendig en vergankelijk leven. Alle dingen immers in den aardbol zijn om den mensch, alle dingen in den mensch zijn om de ziel van hem; de ziel kan niet zijn om geen doel, en indien om eenig, zal het zijn om een gezelschap over hetwelk God zij, want de voorzienigheid van Hem beoogt de zielen, welke geestelijk zijn, en de werken van Hem passen voor, en zij kunnen vergezelschapt worden met de menschen.

En opdat het gezelschap der zielen of het hemelsch gezelschap besta, is het noodig dat de regeeringsvorm meest volmaakt zij, te weten, de zielen tusschen elkander onderscheiden, en tusschen de zielen alle ooit mogelijke verscheidenheid, welke harmonisch is te noemen; en zoo moet vanuit een zoodanige harmonie de gelijkgestemdheid en de eenstemmigheid opkomen welke die geheele uitwerking en dat geheele doel moet voortbrengen welke ooit voorzien en waarin ooit voorzien is.

Zij derhalve dit het universeelste doel, het eerste, geheel in de middelste, het laatste, en zoo het zelfde als het eerste; laten wij nu zien hoe de Goddelijke Voorzienigheid regeert in het voorafschouwen en het toedeelen van de middelen; gezegd kan worden dat God een zoodanig gezelschap terstond zou hebben kunnen scheppen, zonder aardbol en wereldlijke dingen; te weten, den Hemel vullen met zielen, zonder verwekking en vermenigvuldiging op dezen aardbol. Dat kan weliswaar niet worden ontkend; voor God zijn alle dingen

mogelijk; maar er zijn ook tallooze dingen welke voor Hem onmogelijk zijn, te weten, onvolmaakt zijn, sterfelijk, onbestendig, boos, ongerecht; dat strijdt tegen het wezen van Hem; en omdat een zoodanig gezelschap, welks vorm de volmaaktste is, geenszins bestaanbaar is zonder alle verscheidenheid van het volmaaktste af tot het onvolmaaktste, van het zuivere tot het onzuivere, van de liefde tot den haat, of omdat er de tusschenliggende dingen zijn, vanuit de gegeven tegenovergestelden, te weten, tusschen het opperste goede of God, en het opperste booze of den duivel. Deze dingen toegegeven, volgt dat God, omdat Hij de volmaaktheid, de wijsheid, de goedheid, de liefde zelve is, geenszins onmiddellijk een zekeren duivel zou hebben kunnen scheppen, noch eenige ziel aan welke het booze of eenige schuld inware, deswege niet den mensch te zamen met de ondeugd, de misdaad, en de zonde, deswege niet een zoodanige verscheidenheid welke in een zoodanig gezelschap wordt vereischt; al wat immers onmiddellijk uit God voortvloeit, dat kan niet dan het heste zijn, en het volmaaktste; dat echter het opgekomen booze, het onvolmaakte, is, dat leidt den oorsprong of de oorzaak niet onmiddellijk uit God, maar uit het geschapen subject zelf, in hetwelk de natuur is. Aldus uit den duivel zelf dat hij opstond tegen zijn God, en oproerig was; uit Adam zelf dat hij tegen het Goddelijk gebod heeft gedaan, daarnaar hakende dat hij als een volmaaktere en hoogere zon bestaan. Dat de Goddelijke Voorzienigheid Adam niet onmiddellijk heeft geleid tot dat booze, maar dat zij het heeft toegestaan, dat is uitermate klaar vanuit de Gewijde Schrift, te weten dat zij de slang heeft toegelaten, aan dezen den boom heeft verboden, Adam vrij heeft geschapen, over deze dingen niet heeft onderricht; dat zij dien op het zelfde moment waarop hij zou eten, niet berispte opdat hij zou aflaten, evenals Abraham toen hij zijn zoon zou offeren. En meer dingen, welke klaar aantoonen dat het de voorzienigheid was dat hij had kunnen zondigen, en de voorwetenschap dat hij zou zondigen, en dat hij zijn voormal ige ongereptheid zou verliezen, en zoo dat daaruit als uit zijn beginsel zou voortvloeien dat de zielen tusschen elkander wederzijds onderscheiden zouden worden, en alle verscheidenheid der zielen welke ooit mogelijk is, kunnen bestaan, en zoo het doel der schepping of het koninkrijk Gods zou worden bereikt, welks kweekplaatsen de aardsche gezelschappen zijn, welke eender dat hemelsche repraesenteeren; want er is niets in deze wereld dat niet een repraesentatie van de toekomstige wereld bevat.

Opdat dit doel zou worden bereikt, is het noodig dat aan de menschen de vrije wil is toegestaan; de oorzaak der verscheidenheid van de subjecten vloeit eenig uit de vrije uitoefening en vanuit de vrijheid van den wil voort; zonder

die zou er niet het verstand zijn, noch zou er zijn het zedelijke, de deugd, de ondeugd, de misdaad, de schuld, de aandoening der ziel of de verandering van den staat van haar; hetgeen de oorzaak is dat God den vrijen menschelijken wil sterk en ongeschonden tot aan de schanddaden zelf toe heeft willen in stand houden, zoo dat wij de Goddelijke Voorzienigheid zelve welhaast vanuit het zelf de beginsel schijnen te willen ontkennen vanuit hetwelk wij die zouden bevestigen; maar aan de menschelijke gemoederen is niet een absolute maar een beperkte vrijheid toegestaan; zij is evenals de vogel welken de vogelaar aan den voet geboeid en met een draad aangeboden houdt, die tot een zekeren afstand zich ruim kan bewegen. Er is daarin voorzien dat zij niet buiten de perken wordt gevoerd.

De middelen welke de vrije willen der menschen beteugelen, zijn er verscheidene, te weten, het zijn de *gezelschappen* en de regeeringsvormen ervan, de wetten, de lijfstraffen, de rechters, alle feiten te dien einde dat demenschen hun vrijen wil niet misbruiken. Het zijn de *gewetens*, en de aan ooze gemoederen ingeprente wetten en rechten, welke teer nauwe banden zijn. Het is de *religie* of de Goddelijke eeredienst, de vrees voor de eeuwige straffen en voor de veroordeelingen, en de liefde van en de hoop op de gelukzaligheid. Deze wordt derhalve de band van het gezelschap en van de gezelschappen genoemd. Het is een zeker *lot* hetwelk een ieder willekeurige volgens de misdaden en de deugden van hem aanhoudend volgt en wacht, waarover beneden; het is bovendien de oorzaak van het lot, de invloed van God zelf door Zijn geest in de zielen, welke evenwel aldus toevallig bestaan evenalsof niet daarin voorzien en rijpelijk overlegd was. Ondertusschen had, tenzij in zoodanige middelen was voorzien, en God zelf deelnam als Bestuurder en Behouder van alle diegen, geenszins eenig menschelijk gezelschap kunnen blijven bestaan, in hetwelk de een altijd hijgt naar het verderf van den ander, en dien van zijn goederen begeert te berooven, en in hetwelk de meesten zich zelve meer dan de gezelschappen achten, en zich verbeelden dat alle dingen voor hen zijn; een zoodanig gezelschap, op zichzelf ongezelschappelijk, blijft nochtans in zijn geheel bestaan, hetgeen zonder de Goddelijke Voorzienigheid geenszins had kunnen geschieden.

De eigenlijke Goddelijke Voorzienigheid zelf regeert voornamelijk in het onderscheiden der afzonderlijke dingen van de afzonderlijke dingen, opdat er niet een staat van ziel zij volstrekt eender aan den anderen; om deze oorzaak is de vrijheid toegestaan. Van de echtverbintenissen wordt gezegd dat zij voorafbepaald zijn in den Hemel; huwelijken van ouders en kinderen, van broeders en zusters zijn gansch en al verboden; scheuringen en twisten zoowel

van religies als van beginselen in oeconomische, politieke, filosofische, physische dingen zijn geduld en welhaast ingeblazen: dat allen verschillen naar beginselen, deswege ook naar animi; zooveel hoofden, zooveel animi. De natuur zelf heeft een afgrijzen van alle evengelijkheid in het andere, want dat zou een en het zelfde zijn, noch een onderscheiden iets, deswege ook niet natuurlijk.

De Voorzienigheid regeert ook zoowel meest afzonderlijk als universeel in het uitkiezen van en het voorzorg dragen voor die welke de hemelsche gelukzaligheid zullen verwerven; het menschelijk geslacht immers is de kweekplaats zelf, en de burgerschap Gods of de Kerk is door den algeheelen kring verspreid, en daaruit het hemelsch gezelschap verzameld. Derhalve worden door de bijzondere Voorzienigheid Gods al diegenen bestuurd van wie gezegd wordt dat zij uitverkorenen zijn.

De voorzienigheid regeert ook zoowel meest afzonderlijk leidende middelen, maar er zijn nog oneindige middelen welke tot het samenstellen van het wezen van het middel, en zoo ofwel middellijk ofwel onmiddellijk deze reeks van doelen binnenschrijven, te weten naar de wereldlijke en de lichamelijke dingen, en naar de geestelijke; naar de *lichamelijke dingen*, dat zij omhuld worden of bekleed kunnen worden; derhalve verschaft de algeheele kring de kleederen, ja zelfs de rupsjes; voorts ook de voedingsstoffen; opdat immers de mensch leve met het lichaam is het een en het ander noodzakelijk, is derhalve ook daarin voorzien. De *wereldlijke dingen*, zooals de schatten en de bezittingen, opdat hij als burger kunne leven, en oneindige andere dingen welke in de wereld zijn, voorts ook de wetenschappen, en meer dingen. De *geestelijke dingen*, dat onthuld is hoedanig de Hemel is, hoedanig de wil, hoe Ilij moet worden aangebeden, en met welke middelen de staat der ziel moet worden vervolmaakt, opdat zij een lid des Hemels kan zijn; en dit op zulk een wijze dat de vrijheid niet gekwetst zij maar dat zij zich kan wenden tot God. *Maar over de Voorzienigheid, het lot, de fortuin, de voorbeschikking, de menschelijke voorzichtigheid is gehandeld, welke dingen gij kunt zien en toevoegen.*

Over de Goddelijke Voorzienigheid.

Over het lot.

Over de fortuin.

Over de voorbeschikking.

Over de menschelijke voorzichtigheid.

De universeele mathesis.

De zeer beroemde Locke zegt in de verhandeling *Over het Menschelijk Verstand*: ¹³⁾ “Aangezien de ideeën over welke de zedenleer handelt, alle werkelijke essenties zijn, en van zoodanigen aard, dat zij tusschen elkander, indien ik mij niet bedrieg, een verband en een overeenkomst hebben welke kunnen worden opengedekt, volgt daaruit dat wij ook voordat wij de betrekkingen van deze ideeën zullen kunnen vinden, tot dan in het bezit zullen zijn van evenzoovele gewisse, werkelijke, en algemeene waarheden; en ik ben zeker dat men, door een goede methode te volgen, een groot deel van de zedenleer tot zulk een graad van klaarblijkelijkheid en van zekerheid zou kunnen brengen, dat een opmerkzaam en oordeelkundig man er evenmin stof tot twijfel in zou kunnen vinden als in de stellingen der wiskunde welke hem zijn aangetoond”, Boek IV, hfdst. XII; en elders: “Misschien zou, indien men met onderscheid en met alle mogelijke zorg de speciale wetenschap welke over de ideeën en de woorden handelt, beschouwde, deze wetenschap een logica en een kritiek voortbrengen welke verschillen van die welke men tot nu toe heeft gezien”, Boek IV, hfdst. XXI. Elders: “Ik betwijfel geenszins dat in den staat en de huidige gesteldheid van onze natuur de menschelijke kennis veel verder gebracht kan worden dan zij tot nu toe gebracht is, indien de menschen zich oprecht en met een algeheele vrijheid van geest daarop wilden toelekken de middelen te vervolmaken om de waarheid te ontdekken met al de toewijding en al de vaardigheid welke zij besteden om de valsheid te kleuren of staande te houden, om een stelsel te verdedigen voor hetwelk zij zich verklaard hebben, een zekere partij, en zekere belangen waarin zij betrokken zijn”, Boek IV, hfdst. III. Elders: “De hoogste graad van onze kennis is de intuitie zonder redeneering. . . want gewisse kennis, gevrijwaard van allen twijfel, welke geen enkel bewijs noodig heeft, en er geen kan aannemen, omdat zij het hoogste punt van alle menschelijke zekerheid is . . . zoodanig als die welke de engelen thans hebben, en welke de geesten der gerechte menschen die de volmaaktheid hebben bereikt, zullen hebben in den toekomstigen staat, over duizend dingen welke heden gansch en al aan ons verstand ontglippen, en welke op een paar zwakke stralen na die onze rede, zoo beperkt van gezicht, heeft ontdekt, geheel begraven blijven liggen in de duisternissen ten opzichte van ons”, Boek IV, hfdst. XVII.

Er is een of andere wetenschap der wetenschappen, of de universeele wetenschap, welke alle overige in zich samenhoudt, en uit welke zowel in

13 Deze titel en de nu volgende plaats uit Locke is in het fransch aangehaald.

deze als in die wetenschappen evenals in deelen de weg kan worden gevonden; een zoodanige wetenschap wordt niet aangeleerd, maar medegeboren, vooral aan de zielen, welke zuivere inzichten zijn; zoodanige wetenschap is die der zielen van het lichaam losgemaakt, en die der engelen, mochten dezen hun denkingen verbinden of met elkander spreken; het wordt gezien dat zij niet kunnen worden aangebonden aan woorden, welke alle stoffelijke ideeën en vormen zijn, welke het gemoed evenals teekens verstaat, wat zij beteekenen, en wel vanuit het gebruik. De ziel slaat alle voorgeworpen dingen vanuit een zoodanige wetenschap terstond gade hoedanig zij in zich zijn, te weten of zij goed dan wel boos zijn, welke zij volgens haar natuur goedkeurt of bestrijdt. Tenzij de ziel met een zoodanige wetenschap was toegerust, had zij geenszins in onze denkingen kunnen invloeden, en aan die als het ware de macht van de hoogere te verstaan en zich uit te drukkeingieten; voorts had zij ook niet al haar organische vormen gelijkvormig kunnen maken aan de binnenste en geheimste wetten der mechanica, der physica, der chemie, en van meerdere. Derhalve, dat er een zoodanige wetenschap is, dat kan niet worden ontkend. Er zijn immers de waarheden *ex priori*, of er zijn stellingen welke terstond als waar worden erkend, en niet zijn er, om die te bewijzen, aantooningen *ex posteriori* van noode, of bevestiging uit de ondervinding, door de zinnen; de waarheid zelve presenteert zich naakt, en dicteert als het ware dat zij zoodanig is; vaak is het gemoed verontwaardigd dat zoodanige waarheden moeten worden aangetoond, wanneer zij boven alle aantooning zijn. Alle harmonieën immers, voorts elke orde, streelen en verlustigen de organen van onze zinnen natuurlijk, disharmonieën echter schampen, kwetsen; aldus ook de waarheden, aan welke als het ware een verstandelijke orde inis; en daarom hadden wij, indien wij niet overstelpt worden door de verwickelingen der wetenschappen, door de woelingen der begeerten van den animus, en door eendere dingen, de waarheden zuiver kunnen erkennen, want een zekere instemming schittert evenals een harmonie tegen, en ik weet niet waarvandaan vanuit een zeker gewijd vertrek.

Maar dit komt daarvanuit dat de hoogere vormen in zich al die dingen samenhouden welke aan de lagere vormen kunnen in zijn, evenals een universeel geslacht alle soorten; zoo dat de hoogere vorm de orde zelf en het beginsel zelf van de volgende vormen is, deswege ook van al de krachten, modi, hoedanigheden van die; zoo dat zij in zich en in hun natuur gewaarworden al wat met den vorm overeen ofwel niet overeen komt, deswege al dat wat er ooit in de lagere vormen is, indien er een nexus wil zijn hoedanig hij is van de ziel met het lichaam door de organische vormen.

Deze wetenschap schijnt wel onder berekening te kunnen worden gebracht, maar in welke reden kan worden doorvat uit die dingen welke in verband met den inwendigen zinzetel voorvallen; te weten, alle ideeën zoowel de stoffelijke als de verstandelijke zijn niet tenzij veranderingen van staat van den zinzetel en den verstandzetel; de veranderingen zelf van den staat kunnen, hoedanig zij zijn, worden begrepen vanuit de beschrijving van de vormen, vooral van den circulairen en den spiralen; de ziel doorvat elke zoodanigeverandering, en kept wat zij beteekent. De veranderingen van staat zijn universeel en afzonderlijk, gemeen en bijzonder, algemeen, speciaal, en individueel, welke alle onder een zekere algebraische berekening kunnen worden gebracht, en door regels tot vergelijkingen teruggebracht, in een gelijke reden als bijvoorbeeld in de berekening van oneindigen pleegt te geschieden; in het gemoed zelf worden eveneens alle dingen tot hun vergelijkingen teruggebracht, in welke de dingen tegelijk in zijn die eerder aohtereenvolgens werden verzameld of opkwamen. Deze dingen, welke in den inwendigen zinzetel voorvallen, kunnen worden herleid tot hoogere machten of verheven tot hoogere graden door hun regels, en zoo bestaan er universeelere veranderingen van staat, welke oneindig meer afzonderlijke dingen tegelijk en achtereenvolgens samenhouden, en welke overeenstemmen met de waarheden zelve, welke de ziel vanuit de veranderingen van staat doorvat.

Aldus is het weliswaar mogelijk de ideeën van het gemoed onder berekening te brengen, waaruit de universeele mathesis oprijst, maar daaruit kan niet eenige zekerheid worden afgeleid, tenzij een zekerheid gesteld en erkend is vanuit welke de vergelijkingen moeten worden ingezet. Ik had ook de eene of andere poging willen voorstellen; ik heb wel de mogelijkheid bevonden, maar verscheidene regels moeten worden voorafgezonden, gegevens voorgelegd, en waarheden samengeschied, voordat ik tot deze kan overgaan; en nochtans vallen wij ten slotte in een zekeren Gordiaanschen knoop of een vergelijking, en er wordt meer aan inspanningen vereischt om ons vanuit deze te ontbolsteren dan dat het de moeite waard is zich daarop toe te leggen; en vanuit de minste dwaling in de berekening kunnen wij in menige begoocheling vallen. Om deze oorzaak laat ik deze poging varen, en in de plaats ervan heb ik willen voorstellen een zekeren *sleutel van de natuurlijke en de geestelijke arcana door den weg der overeenstemmingen en repraesentaties*, welke ons korter samengevat en zekerder in de verborgen waarheden leidt, bij welke leer ik, omdat zij tot nu toe aan den kring niet is bekend geworden, eenigszins langer moet verwijlen.

